

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАРПАТСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ АВГУСТИНА ВОЛОШИНА
УКРАЇНСЬКА БОГОСЛОВСЬКА АКАДЕМІЯ
МІЖНАРОДНА АКАДЕМІЯ БОГОСЛОВСЬКИХ НАУК

Серія
«Україна – Цивілізація»

ТОМ VI

*Консолідація української держави, нації та
церкви: зовнішні та внутрішні чинники*

Збірник наукових праць

Ужгород – 2017

*Видається за рішенням
Вченої ради Карпатського університету
імені Августина Волошина
(протокол № 4 від 24.11.2017 р.)*

К-65 **Україна-Цивілізація. Том 6. Консолідація української держави, нації та церкви: зовнішні та внутрішні чинники /** Карпатський університет імені Августина Волошина; Українська богословська академія ; редкол. : Бедь В.В. (гол. ред.), Гайданка Є.І. (відп. секр.), Урста С.В. та ін. – Ужгород : Видавничий відділ КаУ, 2017. – 319 с.

У збірнику наукових статей подано результати досліджень у галузі соціально-гуманітарних наук.

Рубрики наукового видання охоплюють сфери філософських, богословських, юридичних, історичних, політичних, економічних, педагогічних та психологічних наук.

Видання розраховане на широке коло фахівців зі соціально-гуманітарних наук.

Збірник підготовлений за результатами проведення XI Міжнародної науково-практичної конференції «Консолідація української держави, нації та церкви: зовнішні та внутрішні чинники» (Україна, м. Ужгород, Карпатський університет імені Августина Волошина, 16–17 листопада 2017 року).

Конференція приурочена до 100-річчя початку відновлення Української державності та відродження УАПЦ (1917 – 2017).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

ГОЛОВА РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Бедь Віктор, єпископ, доктор богословських наук, доктор юридичних наук, професор, академік, ректор Карпатського університету імені Августина Волошина.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Гайданка Євгеній Іванович, доктор філософії, кандидат політичних наук, доцент, проректор з наукової роботи Карпатського університету імені Августина Волошина.

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Артьомова М.Г., д-р ф. наук, проф.

Бедь Н.М., д-р пед. наук, проф.

Дідик М.М., д-р юрид. наук, проф.

Димитрова Л.М., д-р ф. наук, проф.

Драшковці А.-Р.А., д-р юрид. наук, проф.

Ерфан В.Й., канд. екон. наук, доц.

Жабляк М.Д., д-р пед. наук, проф.

Кич А.М., д-р юрид. наук, проф.

Мацола В.І., д-р екон. наук, проф.

Міщенко Н.М., д-р псих. наук, проф.

Молдавчук Р.І., д-р екон. наук, проф.

Пайда О.М., д-р юрид. наук, проф.

Протоієрей Ігор Ковальчук, д-р філ., доц.

Протоієрей Сергій Урста, д-р богосл. наук, проф.

Токар М.Ю., канд. і. наук, доц.

Хоменко Т.І., канд. ф. наук, проф.

Хоркава С.І., д-р філ., доц.

Шимко О.В., д-р ф. наук, проф.

Ярема О.М., д-р псих. наук, проф.

ЗМІСТ

Преосвященнійший Віктор Бедь

100-РІЧЧЯ ПОЧАТКУ ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ ТА 75-РІЧЧЯ ВІДНОВЛЕННЯ ІЄРАРХІЇ УАПЦ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ В ХХ СТОЛІТТІ	9
--	---

Філософські науки**Загрійчук Іван Дмитрович**

ГРОМАДЯНСЬКА ЗРІЛІСТЬ ЯК ОСНОВА КОНСОЛІДАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА ТА ШЛЯХИ ЇЇ ФОРМУВАННЯ	20
---	----

Титар Олена Володимирівна

ТРАНСФОРМАЦІЯ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ ЯК КУЛЬТУРНИЙ МЕХАНІЗМ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ	26
---	----

Димитрова Людмила Михайлівна

СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ФІЛОСОФСЬКОГО МИСЛЕННЯ В ПАРАДИГМІ ДУХОВНОСТІ	33
--	----

Киселиця Світлана Володимирівна

ВІРОТВОРЕННЯ В РЕАЛІЯХ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ	38
---	----

Служька Анна Ярославівна

ДІЯЛЬНІСТЬ ЦЕРКВИ, ДЕРЖАВИ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНСЬКОМУ ПРОСТОРІ	44
--	----

Димитров Владислав Юрійович

УКРАЇНА: НА ШЛЯХУ ДО ЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ	56
---	----

Василець Ольга Іванівна

ФОРМУВАННЯ НОВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ - ЗАПОРУКА ЦІЛІСНОСТІ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	61
---	----

Олійник Вікторія Вікторівна

АРХЕТИПИ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ У СУЧАСНОМУ ФІЛОСОФСЬКОМУ ДИСКУРСІ (НА ПРИКЛАДІ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ)	72
---	----

Богословські науки**Протоієрей Сергій Урста**

МИТРОПОЛИТ ІЛАРІОН ОГІЄНКО ТА ЙОГО ДІЯЛЬНІСТЬ ЗА ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ	77
--	----

Біксей Василь Васильович

ВЗАЄМОВІДНОСИНИ ХРИСТІЯНСТВА З ІНШИМИ НАЙПОШИРЕНІШИМИ РЕЛІГІЯМИ СВІТУ	83
---	----

Хланта Іван Васильович	
ДУХОВНІ ПІСНІ ТА ЇХ РОЛЬ У КОНСОЛІДАЦІЇ ЦЕРКОВНОЇ ЄДНОСТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ	88
Остапенко Василь Олексійович	
ТРЕТІЙ ЛИТОВСЬКИЙ СТАТУТ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ МІЖКОНФЕСІЙНИХ ВІДНОСИН	97
Беник Дмитро Юрійович	
ІСТОРІЯ ТА СЬОГОДЕННЯ ЧЕРНЕЧОГО ЖИТТЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ПРИЧОРНОМОР'І (НА ПРИКЛАДІ ОДЕСЬКОЇ ЄПАРХІЇ)	101
Гав'як Василина Анатоліївна	
СПІВВІДНЕСЕННЯ РЕЛІГІЙНИХ ПРАКТИК РІЗНИХ КОНФЕСІЙ ХРИСТІАНСТВА В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ УКРАЇНИ: АСПЕКТИ КОНСОЛІДАЦІЇ	106
 Історичні, юридичні, політичні науки	
Стрельбицька Лілія Миколаївна	
Стрельбицький Микола Павлович	
ДУХОВНА СКЛАДОВА ТА ДИФУЗІЯ ВЛАДНОЇ Й ПОЛІТИЧНОЇ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ: ЇХ СУТНІСТЬ ТА НАСЛІДКИ	114
Бєбик Валерій Михайлович	
ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО УКРАЇНИ ТА ЙОГО РОЛЬ У ФОРМУВАННІ МОДЕРНОЇ НАЦІЇ	122
Авсєєвич Владислав Петрович	
УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ В СВІТЛІ РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ	127
Артюмова Майя Георгіївна	
ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ (ФІЛОСОФСЬКИЙ, ІСТОРИКО-УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТИ)	136
Палінчак Микола Михайлович	
РЕЛІГІЙНИЙ ФАКТОР У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ	162
Кобець Юлія Василівна	
ВЗАЄМОВПЛИВ ПОЛІТИЧНОЇ ТА ДУХОВНОЇ СФЕРИ В СТРУКТУРІ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ	167
Богдалов Антон Геннадійович	
ВИНИКНЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ПСЕВДОХРИСТІАНСЬКИХ СЕКТ У 1990-Х РР. В УКРАЇНІ НА ПРИКЛАДІ «ВЕЛИКОГО БІЛОГО БРАТСТВА» (НА МАТЕРІАЛАХ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ)	170
Мартиненко Володимир Федорович	
СТРАТЕГІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКОЮ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ	175

Мадрига Тетяна Богданівна	
МОВА ЯК ЧИННИК ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ	181
Червеняк Кристина Тарасівна	
РОЛЬ ПОЛІЕТНІЧНОСТІ В ПРОЦЕСІ НАЦІОНАЛЬНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНИ	188
Стеблак Діана Михайлівна	
МОДЕЛЬ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН У США	193
Бедь Наталія Михайлівна	
АНТИКОРУПЦІЙНИЙ СУД: ПРОБЛЕМИ СТВОРЕННЯ, РИЗИКИ, ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД	200
Кополовець Роман Володимирович	
МЕТОДОЛОГІЯ ПРОГРАМИ «NATIONAL TRANSIT», ЯК ЕЛЕМЕНТ У ВИЗНАЧЕННІ СТУПЕНЯ ДЕМОКРАТІЇ У СВІТІ	210

Економічні науки

Лугош Лариса Миколаївна	
ЕФЕКТИВНЕ ВИКОРИСТАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ МАРКЕТИНГУ НЕПРИБУТКОВИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ	215
Чіхладзе Ніколом	
Гогіашвілі Отар	
РОЛЬ ДОМОХОЗЯЙСТВ В ЕКОНОМІКЕ – РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ (ВАГА ДОМОГОСПОДАРСТВ В ЕКОНОМІЦІ – РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ)	220

Педагогічні науки

Драшковці Арпад-Роберт Арпадович	
Шимко Олена Володимирівна	
ВИЩА ШКОЛА УКРАЇНИ ЯК ФАКТОР ДЕРЖАВНОГО БУДІВНИЦТВА	229
Сагач Галина Михайлівна	
КОНСОЛІДУЮЧА РОЛЬ АКМЕ-РИТОРИКИ: ШЛЯХ РОЗВИТКУ РИТОРИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА, ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ НА ДУХОВНО-МОРАЛЬНИХ ЗАСАДАХ ХРИСТІЯНСЬКОЇ ЕТИКИ	234
Жабляк Марія Дмитрівна	
ПРО ШЛЯХИ РЕАЛІЗАЦІЇ РЕЗОЛЮЦІЇ ПЕРШОГО ВСЕУКРАЇНСЬКОГО З'ЇЗДУ ПЕДАГОГІВ ІЗ ПРЕДМЕТІВ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО СПРЯМУВАННЯ	244
Бодик Остап Петрович	
Рибалка Людмила Дмитрівна	
ПІДВИЩЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛЯ – ЗАПОРУКА УСПІШНОГО ВПРОВАДЖЕННЯ ПРЕДМЕТІВ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО СПРЯМУВАННЯ У ШКІЛЬНУ ПРАКТИКУ	250

Саннікова Тетяна Василівна

КОНЦЕПЦІЯ ТА ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ «ДУХОВНО-МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ НА ХРИСТІЯНСЬКИХ ЦІННОСТЯХ» 257

Гура Світлана Павлівна

МОЖЛИВОСТІ ТЕХНОЛОГІЇ ВЕБ 2.0 ДЛЯ МЕТОДИЧНОГО СУПРОВОДУ ВИКЛАДАННЯ КУРСІВ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО СПРЯМУВАННЯ 263

Гончаренко Алла Миколаївна

СТАНОВЛЕННЯ ВЗАЄМИН МІЖ ОДНОЛІТКАМИ: ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ ТА МОРАЛЬНИЙ АСПЕКТ 269

Товт Алла Андріївна

ДУХОВНО-МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ 274

Протоієрей Олександр Смолін

ВПЛИВ МАСОВОЇ КУЛЬТУРИ НА САМОІДЕНТИФІКАЦІЮ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ 282

Товтин Надія Іванівна

ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ МУЗИКОТЕРАПІЇ 289

Психологічні науки**Ярема Олена Миколаївна**

ВПЛИВ СИСТЕМИ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ НА РОЗВИТОК САМОПІЗНАННЯ ПЕДАГОГІВ 300

Шевчук Роман Михайлович

ВІД СТУДЕНТСЬКОЇ АУДИТОРІЇ ДО УПРАВЛІНСЬКОГО КАБІNETУ (ДОСВІД ЗАЛУЧЕННЯ МОЛОДІ ДО ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ У ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ) 307

Хоркава Світлана Іванівна

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ Й ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ЛЮДЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ 311

Сивній Наталія Федорівна

СУЧАСНА ПСИХОДІАГНОСТИЧНА ТА ПСИХОКОРЕКЦІЙНА РОБОТА ІЗ СІМ'ЄЮ 315

100-РІЧЧЯ ПОЧАТКУ ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ ТА 75-РІЧЧЯ ВІДНОВЛЕННЯ ІЄРАРХІЇ УАПЦ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНО- ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ В ХХ СТОЛІТТІ

Преосвященнійший Віктор Бедь

єпископ Мукачівський і Карпатський, керуючий Карпатською єпархією УАПЦ, доктор богословських наук, доктор юридичних наук, професор, академік, ректор Карпатського університету імені Августина Волошина, м. Ужгород

Ключові слова:

Українська Автокефальна
Православна Церква,
українська нація,
українська церква

Розглядається генеза та відновлення Української Автокефальної Православної Церкви на українських землях протягом останніх 100 років.

Keywords:

Ukrainian Autocephalous
Orthodox Church,
Ukrainian nation,
Ukrainian church

The genesis and restoration of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church on the Ukrainian lands during the last 100 years are considered.

1. Перша світова війна – глобальний збройний конфлікт, який розвивався від 28 липня 1914 р. до 11 листопада 1918 року:

• У війні брали участь 38 держав із населенням 1,5 млрд чоловік. Під час війни загинуло понад десять мільйонів солдат і цивільних громадян. Конфлікт мав вирішальний вплив на історію ХХ століття та розпад імперій: Російської, Австро-Угорської, Німецької та Османської.

• Сили Антанти на чолі з Французькою Республікою, Російською імперією (що визнала свою поразку до закінчення війни), Великою Британією і США (від 6 квітня 1917 року) перемогли держави Четверного Союзу (також відомі як Центральні Держави) на чолі з Австро-Угорською імперією, Німецькою імперією, Болгарським царством й Османською імперією. Королівство Італії приєдналося до Антанти 1915 року.

• Чехословацька Республіка, Естонія, Фінляндія, Латвія, Литва, Польська Республіка та Королівство сербів, хорватів і словенців отримали незалежність.

• Державну незалежність відновила Україна – Українська Народна Республіка (1917–1921).

• Втрати та жахиття Першої світової війни призвели до формування підгрунтя для розпаду Британської імперії.

2. Розпад Російської монархічної імперії: 23 лютого (8 березня) – 25 жовтня (7 листопада) 1917 року:

• Лютнева демократична революція 1917 року в Російській імперії: 23 лютого (8 березня) – 3(16) березня 1917 року – революційні події в лютому–березні 1917 року, що завершилися падінням монархії у Російській імперії.

• У ніч на 28 лютого (11 березня) 1917 року Тимчасовий комітет у зверненні до народів імперії заявив, що бере на

себе організацію нової влади і до утворення Тимчасового уряду державне управління здійснюватимуть комісари із членів Думи.

- Більшістю голосів 2(15) березня 1917 року Петроградська Рада доручила формування нового російського уряду Думському комітету.

- 2(15) березня 1917 року російський імператор Микола II Романов зрікся престолу на користь свого брата Михайла, який 3(16) березня того ж року також відмовився від трону. Була опублікована декларація щодо програми і складу Тимчасового уряду на чолі з князем Георгієм Львовим (2 березня 1917 – 07 липня 1917), який до скликання Установчих зборів взяв на себе всю повноту влади в післяреволюційній Російській імперії (Тимчасовий уряд).

- 1(14) вересня 1917 року з проголошенням Російської Республіки Російська імперія формально перестала існувати.

- Жовтневий комуністично-більшовицький переворот (у московській комуністично-радянській історіографії – Велика Жовтнева соціалістична революція) – державний переворот, заколот у Російській Республіці, що відбувся 25 жовтня (7 листопада) 1917 року. У ході перевороту російський Тимчасовий уряд, що перебував у столиці Російської Республіки Петрограді, заарештували, а центральну владу перебравли на себе лідери Російської соціал-демократичної робітничої партії (більшовиків), згодом Комуністичної партії Радянського Союзу.

3. Всеросійський Помісний Православний Собор Російської Православної Церкви (15 (28) жовтня 1917 – 7(20) вересня 1918 рр.) – перший із кінця XVII століття Помісний Собор Російської Православної Церкви, що відкрився 15(28) серпня 1917 року в Успенському соборі Московського Кремля. Найважливішим його рішенням було відновлення 28 жовтня 1917 року патріаршества в Російській Церкві, що покклало кінець імперсько-синодальному періоду управління в

історії Російської Православної Церкви:

- Собор засідав більше року – до 7(20) вересня 1918 року; робочі засідання («соборні заняття») проходили в Московському єпархіальному будинку в Ліховому провулку. Собор збігся з такими важливими подіями російської історії, як війна з Німеччиною, виступ генерала Лавра Корнілова, проголошення в Росії Республіки (1(14) вересня 1917 року), падіння Тимчасового уряду і Жовтневий комуністично-більшовицький переворот, розгін Установчих Зборів Російської Республіки, видання Декрету про відокремлення церкви від держави і початок громадянської війни в Росії.

- Собор, підготовка до якого велася з початку 1900-х років, відкрився в період панування антимонархічних настроїв в суспільстві і Церкві. До складу Собору входили 564 члени, зокрема 227 – від ієрархії і духовенства, 299 – від мирян. Були присутні глава Тимчасового уряду Олександр Керенський (21 липня 1917 – 8 листопада 1917), міністр внутрішніх справ Микола Авксентьев, представники преси і дипломатичного корпусу.

4. Відновлення Української державності: 1917–1921 рр.:

- 4(17) березня 1917 року в Києві на зборах представників політичних, громадських, культурних і професійних організацій було оголошено про створення Української Центральної Ради (однопалатного парламенту України). Центральна рада, завданням якої її творці визначили координацію українського національного руху, на перших порах позиціонувала себе як територіальний орган, який проводив в Україні революційну політику Тимчасового уряду Російської Республіки.

- Головою Української Центральної Ради було обрано Михайла Сергійовича Грушевського (17(29) вересня 1866 – 24 листопада 1934 рр.).

5. Універсали Української Центральної Ради про відновлення державності України (1917–1918):

- **Перший: 10(23) червня 1917 року** – декларував проголошення автономії України у складі Російської Республіки; визначав, що головним джерелом влади в Україні є український народ;

- **Другий: 3(16) липня 1917 року** – був певним кроком назад, компромісом із Тимчасовим урядом Російської Республіки; проголошував, що остаточно форму автономії України буде вирішено Установчими зборами Російської Республіки;

- **Третій: 7(20) листопада 1917 року** – проголосив Українську Народну Республіку: Україна не відокремлювалася повністю від Російської Республіки, але вся влада належала тільки Українській Центральній Раді та Генеральному Секретаріату УНР;

- **Четвертий: 9(22) січня 1918 року** – декларував повну державну незалежність України. Українська Народна Республіка проголошувалася «самостійною, ні від кого не залежною, вільною суверенною державою українського народу».

6. Процеси відновлення Української державності в 1917–1921 рр. відбувались одночасно із процесами відродження Української Автокефальної Православної Церкви:

• Середина XIX – початок XX століття поступове піднесення питання про відновлення та збереження українських національних права, історії, мови, освіти, духовності та невдоволення русифікацією українського життя, зокрема і церковного.

• Виразником ідей відновлення та захисту національних прав українців став український національний рух.

• Поступово народницький український національний рух перейшов до усвідомлення необхідності розгортання політичної боротьби за збереження національних прав українців, зокрема щодо національної школи, української мови, культури, церкви.

• Напередодні революції 1917 року український національний рух через новостворені політичні партії та політизовані громадські організації набув

значного поширення серед українського населення, передусім серед української інтелігенції та студентства. порушувалося питання про автономію України в Російській імперії, найперше – культурну.

• У цей же період починається й обговорення питання відродження та утвердження українських церковно-духовних традицій, впровадження української мови в богослужінні, необхідності перекладу богослужбових книг та Святого Євангелія українською мовою, викладання українською мовою в духовних навчальних закладах.

• Незважаючи на протидію з боку московсько-імперських сил, у 1906 році в Російській імперії було видано українською мовою Євангеліє. Це, зі свого боку, стало видимим знаком щодо можливості використання української мови в церковному житті та богослужінні.

• На рівні студентських гуртків, братств та товариств обговорюється питання необхідності реформування імперсько-державного Синодального устрою управління Російської Православної Церкви. Участь у діяльності таких гуртків у дореволюційний період брав, зокрема, і Василь Липківський, майбутній Першоієрарх УАПЦ, священномученик.

• Лютнева демократична революція 1917 року оживила все російське суспільство. Російська Православна Церква звільнилася від дріб'язкової опіки держави, почалася демократизація її внутрішнього життя. Найбільш знаковою подією стало скликання після двохсотлітньої перерви Всеросійського Помісного Церковного Собору й обрання на нього патріарха. Церковний рух набрав силу і в Україні, висуваючи вимоги щодо реформування Церкви, аналогічні до тих, що звучали по всій постреволюційній Російській імперії, однак в Україні увиразнювалися національні мотиви.

• По всій Україні починають виникати Ради різних організацій, трудових колективів, товариств. 20 березня 1917 р. з'їзд українських кооперативних робіт-

ників, студентських, військових організацій та політичних партій, що проходив у Києві, ухвалив рішення про формування Української Центральної Ради, на чолі якої став М. С. Грушевський. Слідом за цим Українська Центральна Рада почала встановлювати свою владу на місцях.

- У середині квітня 1917 року Український Національний Конгрес затвердив схему організації Української Центральної Ради та її виконавчого органу – Генерального Секретаріату і визнав «федеративну і демократичну Республіку Російську» єдиною формою державного устрою, що відповідає інтересам «широкої національної і територіальної автономії України».

- Автономію Україні закріпив Перший Універсал Української Центральної Ради від 10(23) червня 1917 року, в якому стверджувалося, що, «не розриваючи з державою Російською» Україну, її народ і Центральна Рада самі творитимуть свою долю.

7. Революційні події в Російській імперії та в Україні 1917 року відобразилися на житті Православної Церкви:

- У лютому–квітні 1917 року в Київській духовній академії та семінаріях Російської Православної Церкви в Україні розгортається рух за впровадження української мови у викладання і частково в богослужіння.

- У квітні–травні 1917 року по всій Україні відбуваються єпархіальні збори і з'їзди за участі духовенства та мирян. У ході цих зібрань прогресивна частина українського духовенства та мирян порушувала питання реформування церковного життя, його демократизації, проведення українізації Церкви. Передові позиції щодо відродження Української Церкви в цей час займали представники духовенства та мирян Київської, Полтавської та Подільської єпархій. Згодом саме ці єпархії виступлять одними із перших ініціаторів проголошення та утвердження Української Автокефальної Православної Церкви.

- Делегати з'їзду Подільської єпархії, який проходив 18–23 квітня 1917 року, зокрема, надіслали вітальну телеграму Центральній Раді України, в якій зазначали про те, що «...з автономією України прийде також автокефалія її церкви». Цим же єпархіальним з'їздом було ухвалено рішення про впровадження в церковних і єпархіальних школах викладання українською мовою, про введення для вивчення в духовних семінаріях історії України, української географії, мови та літератури.

- 3–6 травня 1917 року відбувся єпархіальний з'їзд духовенства та мирян у Полтаві. Учасники з'їзду проголосили, що в Україні «повинна бути автокефальна Церква», а богослужіння повинні відправлятися українською мовою. Відповідно, університети, духовні академії та семінарії повинні проводити роботу з підготовки та видання богословської, духовної літератури, Євангелія, підручників із Законом Божим українською мовою. Церковне мистецтво, живопис, музика повинні відповідати українським національним традиціям. При будівництві храмів слід дотримуватися українського національного стилю в церковній архітектурі. При реформуванні освітніх програм слід впровадити поступову українізацію та введення українознавчих навчальних дисциплін. Учасники Полтавського єпархіального з'їзду ухвалили також рішення про необхідність підготовки, скликання та проведення Всеукраїнського Помісного Церковного Собору.

- Особливо важливими були рішення, які ухвалили делегати Київського єпархіального з'їзду, що відбувався у м. Києві в квітні 1917 року. Головою президії з'їзду було обрано протоієрея Василя Липківського. Учасники цього єпархіального зібрання, зокрема, ухвалили такі рішення:

- а) про те, що в автономній Україні повинна бути незалежна Українська Церква;

- б) про обрання Комісії з підготовки Українського Церковного Собору (УЦС), який мав би розглянути питання

внутрішньої організації церковного життя та взаємовідносин Української Церкви з Московським церковним центром.

Головою Комісії зі скликання Всеукраїнського Помісного Церковного Собору, Українського Церковного Собору на Київському єпархіальному з'їзді спочатку було обрано єпископа Уманського – Дмитрія (Вербицького), українця за походженням, який досить позитивно ставився до українського церковного руху. Але під тиском Московського Синоду Російської Православної Церкви, який виступив проти скликання Всеукраїнського Помісного Церковного Собору, у червні 1917 року єпископ Дмитрій (Вербицький) вийшов зі складу Комісії. Відтак Комісію очолив протоієрей Василь Липківський.

8. 11-12 червня 1917 року у Москві відбувся Всеросійський з'їзд духовенства та мирян Російської Православної Церкви, під час якого повноважні делегації від українських єпархій внесли пропозиції:

- про надання Українській Церкві свободи церковного самовизначення;
- відновлення в церковному житті принципів соборності в управлінні;
- надання права українським єпархіям на скликання та проведення Всеукраїнського Помісного Церковного Собору за участі духовенства та мирян;
- за умов проголошення культурно-національної автономії України Українська Церква повинна бути автономною, а у випадку проголошення політичної автономії України Українська Церква повинна мати статус автокефалії – незалежності.

9. Після жовтневого (25.10 (7.11).1917) комуністично-більшовицького перевороту та усунення Тимчасового уряду в Російській Республіці до влади прийшли представники Російської соціал-демократичної робітничої партії (більшовиків) з імперсько-ординськими політичними планами. В цих умовах 7(20) листопада 1917 року Українська

Центральна Рада ухвалила Третій Універсал, яким проголосила Українську Народну Республіку.

10. Із 2 по 12 листопада 1917 року в м. Києві проходив III Всеукраїнський військовий з'їзд. У роботі з'їзду взяло участь близько 3 тисяч делегатів із різних військових частин. На з'їзді, окрім представників військових формувань, були делегати від українських політичних партій. Із доповіддю на з'їзді виступив Михайло Грушевський – голова Української Центральної Ради. В ході роботи з'їзду його учасники, зокрема, ухвалили:

- негайно проголосити повну державну незалежність України;
- в питанні церковної організації проголосити автокефалію Української Церкви та її незалежність від Російської Православної Церкви (9 листопада 1917);
- провести українізацію Української Церкви;
- створити організаційний Комітет у складі 30 чоловік для підготовки та вирішення питання щодо проголошення автокефалії Української Церкви.

11. У листопаді цього ж таки 1917 року було створено Братство Воскресіння Христа, яке розпочало активну роботу з підготовки до скликання Всеукраїнського Помісного Церковного Собору.

12. 23 листопада (6 грудня) 1917 року в м. Києві за участі об'єднання українських церковних організацій, зокрема організаційного Комітету, сформованого на Київському єпархіальному з'їзді, та Братства Воскресіння Христа було створено Всеукраїнську Православну Церковну Раду.

- Головне завдання, яке поставала перед собою новостворена Всеукраїнська Православна Церковна Рада – це скликання та якнайшвидше проведення Всеукраїнського Помісного Церковного Собору та вирішення на його зібранні питання проголошення Україн-

ської Автокефальної Православної Церкви.

- Очолити Церковну Раду було запропоновано єпископу Димитрію (Вербицькому), але він відмовився.

- Головою Всеукраїнської Православної Церковної Ради було обрано Високопреосвященнішого Олексія (Дороніцина), архієпископа Володимирського і Суздальського Російської Православної Церкви, який долучився до українського автокефального церковного руху та був одним із ініціаторів та палким прихильником проголошення автокефалії Української Церкви.

- Повсякденну організаційну роботу ВПЦР вів військовий священник А. Маричев.

- До складу ВПЦР увійшло близько 60 чоловік, зокрема: священники В. Липківський, Н. Шараєвський, П. Погорілко, П. Тарнавський, диякон П. Корсунівський та інші – миряни та військові.

13. Всеукраїнська Православна Церковна Рада ухвалила відозву до українського народу, в якій, зокрема, зазначалося про те, що:

- після відновлення своєї Української державності український народ має відновити і свою святу автокефальну Українську Церкву;

- після відновлення Патріаршества в Російській Православній Церкві Московська Церква і надалі хоче держати у своїй залежності українських православних;

- для проголошення Автокефалії Української Церкви потрібно якнайшвидше скликати та провести Всеукраїнський Помісний Церковний Собор.

14. Всеукраїнська Православна Церковна Рада намагалася впливати на церковне життя та управління в українських єпархіях, але промосковські церковні діячі в Україні та Московська патріархія цьому протидіяли всіма можливими засобами і виступали проти Автокефалії та українізації Української Церкви.

15. Для вивчення українського церковного питання в Київ було делеговано церковну делегацію від Всеросійського Православного Церковного Собору та Московської патріархії на чолі з митрополитом Платоном (Різдвяним). Комісія з'ясувала ситуацію та побачила, що позиції промосковських сил є міцними серед єпископату та значної частини духовенства в Україні, державність якої ще не устаткована. Далеко не всі із них були прихильниками Автокефалії Української Церкви:

- Всеросійський Помісний Церковний Собор і новообраний Московський Патріарх Тихон дали добро на скликання і проведення в Києві Всеукраїнського Помісного Церковного Собору;

- єпископи Російської Православної Церкви (практично всі неукраїнського походження), які очолювали єпархії в Україні чи служили на території України, увійшли до складу Всеукраїнської Православної Церковної Ради;

- розпочалася спільна робота зі скликання та проведення Всеукраїнського Помісного Церковного Собору.

16. 7(20) січня 1918 року в умовах розгорнутої (в грудні 1917 року) московським комуністично-більшовицьким режимом військової агресії проти Української Народної Республіки в м. Києві розпочав свою роботу довгоочікуваний Всеукраїнський Помісний Церковний Собор.

17. 9(22) січня 1918 року Українська Центральна Рада проголосила IV Універсал про повну державну незалежність Української Народної Республіки. Українська влада закликала також рішуче боротися проти московської більшовицької військової агресії.

18. У цих умовах боротьба за Автокефалію Української Церкви набрала особливої актуальності та загострилася в рамках роботи Всеукраїнського Помісного Церковного Собору:

- На першій сесії Всеукраїнського Помісного Церковного Собору були 279 осіб (весь єпископат з України, весь

склад ВПЦР – 60 осіб, 100 представників від армії і виборні від повітів).

- Більшість делегатів була налаштована за проголошення Автокефалії Української Православної Церкви.

- Московський Патріарх Тихон, протидіючи автокефальному церковному руху в Україні, ухвалює рішення про заборону в служінні проукраїнського архієпископа Олексія (Дородніцина), що мало суттєвий вплив на низку єпископів та духовенства промосковської орієнтації.

- Із наближенням московських більшовицьких військ до Києва промосковські єпископи почали затягувати розгляд питання про проголошення Автокефалії Української Церкви, зайняли вичікувальну позицію та внесли заяву про розпуск Собору до травня 1918 року, що, фактично, означало його закриття.

- Засідання Всеукраїнського Помісного Церковного Собору тривало з 7(20) січня по 23 січня (5 лютого) 1918 року, проте головної цілі – проголошення Автокефалії Української Церкви – не виконало.

23 січня (05 лютого) 1918 року робота Собору вимушено була перервана внаслідок поглиблення військової агресії комуністично-більшовицької Росії проти Української Народної Республіки та наступом російських окупантів на Київ.

19. Подальші етапи відродження, діяльності та заборони Української Автокефальної Православної Церкви в 1918-1941 рр.:

- 1 січня 1919 року Директорією Української Народної Республіки був ухвалений «Закон про верховне управління Української Православної Автокефальної Синодальної Церкви» та створено Перший Святий Синод Української Автокефальної Православної Церкви, до участі в роботі якого українським урядом було, зокрема, запрошено: архієпископа Катеринославського Агапіта (Вишневецького), єпископа міста Кременця Діонісія (Валединського), протоієрея Василя Липківського та інших;

- у березні 1919 року було відновлено роботу Всеукраїнської Православної Церковної Ради (перша Рада існувала у 1917-1918 рр. до початку роботи Собору 1918 року). Головою Ради обрали мирянина Михайла Наумовича Мороза, а до секретаріату – іншого мирянина Івана Васильовича Тарасенка. Серед головних натхненників Всеукраїнської Православної Церковної Ради були, зокрема, протоієрей Василь Липківський, протоієрей Нестор Шараївський;

- ВПЦР звертала особливу увагу на українізацію парафій і богослужіння. Перша Служба Божа українською мовою в Києві в Миколаївському Соборі на Печерську відбулася 9 травня 1919 року. 10 липня почалися україномовні богослужіння в Софії Київській;

- 5 травня 1920 року у Києві за підтримки українського уряду Української Народної Республіки Всеукраїнською Православною Церковною Радою було проголошено Автокефалію Української Православної Церкви;

- 14-30 жовтня 1921 року в умовах московсько-комуністичної окупації України, ВПЦР скликала Всеукраїнський Помісний Православний Собор, який підтвердив попередні рішення про відродження Української Автокефальної Православної Церкви, проголосив її автокефалію, визнав неканонічними і незаконними рішення Московської Церкви про примусове підпорядкування Української Церкви з центром митрополії в Києві Московському патріархату 1686 року, обрав свого Першоієраха – Митрополита Київського і всієї України Василя Липківського, затвердив принципи соборноправності та виборності в церковному устрої УАПЦ, а також ухвалив рішення про обрання та подальшу висвяту єпископської ієрархії Церкви;

- Другий Всеукраїнський Помісний Православний Собор УАПЦ 17-30 жовтня 1927 року та його рішення;

- Третій Всеукраїнський Помісний Православний Собор УАПЦ 28-29 січня 1930 року та його рішення; заборона УАПЦ;

- масові репресії московського комуністично-радянського окупаційного режиму СРСР проти церковних діячів та вірних УАПЦ в 1919–1941 рр. (репресовано понад 30 єпископів, митрополит Василь Липківський розстріляний у Києві 27 листопада 1937 року, близько 1500 священників та велика кількість мирян ув'язненні та знищені);

- ліквідація московським комуністично-радянським окупаційним режимом СРСР церковної ієрархії УАПЦ в 1919–1941 рр.

20. Відновлення діяльності Української Автокефальної Православної Церкви та її ієрархії в 1942–1944 рр.:

- Після поразки українських національно-визвольних змагань та чужинської окупації Української Народної Республіки з 1921 року значна частина Західної України (Галичина, Волинь, Прикарпаття) опинилася під владою Польщі. 1924 року Константинопольський патріарх Григорій VII видав Томос про надання Автокефалії Православній Церкві в Польщі (фактично частині колишньої Української Церкви), до якої на той час належало понад 80% українців, які опинилися під юрисдикцією Польської Республіки.

- На чолі Автокефальної Православної Церкви в Польщі було обрано та визнано Константинопольським Патріархом Мелетієм IV – Митрополита Діонісія Валединського (в миру Константина Миколайовича Валединського; 4 травня 1876, Муром, – 15 березня 1960, Варшава), єпископа Кременецького, далі митрополита Православної Церкви в Польщі, одного з активних прихильників проголошення та відродження УАПЦ. Весною 1944 року, згідно з рішенням Собору єпископів УАПЦ у Варшаві, був проголошений Патріархом всієї України.

- Після окупації України фашистською Німеччиною протягом 1941 року митрополит Діонісій (Валединський), Першоієрарх Автокефальної Православної Церкви в Польщі, відновив чотири українських єпархії: Поліську (Олек-

сандр), Луцьку (Полікарп), Кам'янецьку (Олексій) та Житомирську (на той час не мала владыки). В планах митрополита Діонісія було провести об'єднання решти українських земель, що перебували під німецькою окупацією, в єдину церкву й створити автокефальну Українську Православну Церкву на ґрунті Томосу Вселенського Константинопольського Патріарха 1924 року. Але з огляду на неприхильне і вороже ставлення окупаційного режиму до українського руху взагалі та церковного зокрема плани не були втілені.

- Декретом від 24 грудня 1941 року митрополит Діонісій (Валединський) затвердив єпископа Полікарпа (Сікорського) на посаду адміністратора Православної Автокефальної Церкви на звільнених землях України з наданням йому сану архієпископа. Від цього часу (24 грудня 1941 року) бере свій початок другий етап відновлення діяльності Української Автокефальної Православної Церкви. Свій канонічний статус юрисдикція архієпископа Полікарпа (Сікорського) базується на канонічному зв'язку з митрополитом Діонісієм (Валеденським) – Першоієрархом Православної Автокефальної Церкви в Польщі, яка визнається всіма Помісними Православними Церквами у світі.

- Для становлення нової єпископської ієрархії відновленої УАПЦ архієпископ Полікарп (Сікорський) звернувся до архієпископа Поліського та Пинського Олександра (Іноземцева). У другій половині лютого 1942 року в Пинську архієпископами Полікарпом (Сікорським) та Олександром (Іноземцевим) були висвячені нові владыки для УАПЦ:

- Чигиринський – Никанор (Абрамович);

- Уманський – Ігор (Губа).

- 9–17 травня 1942 р., із благословення митрополита Діонісія (Валеденського), в Кафедральному соборі Андрія Первозваного в Києві під головуванням архієпископів Никанора (Абрамовича) та Ігоря (Губи) відбулися висвячення ще низки нових єпископів УАПЦ:

- Фотія (Гимошука) (9 травня);
- Мануїла (Тарковського) (10 травня);
- Михайла (Хорошого) (12 травня);
- Мстислава (Скрипника) (14 травня);
- Сильвестра (Гаєвського) (16 травня);
- Григорія (Огійчука) (17 травня).

• 8 жовтня 1942 року до УАПЦ приєднався митрополит-«автономіст» Олексій (Громадський). Проте у травні 1943 року дорогою із Кременця в Дубно невідомі напали на автомобіль, в якому їхав митрополит Олексій (Громадський), і вбили його.

• У 1943 році були висвячені такі єпископи УАПЦ:

- В'ячеслав (Лисицький) (13 вересня);
- Сергій (Охотенко) (1 серпня).

• У 1944 році були висвячені такі єпископи УАПЦ:

- Геннадій (Шиприкевич) (24 травень);
- Володимир (Малець) (23 червня);
- Платон (Артемюк) (2 серпня).

• На Вербну неділю 1944 року у Варшаві відбувся собор єпископів УАПЦ, на якому митрополита Діонісія (Валєдинського) було проголошено Патріархом всієї України.

• Проте наступ радянських військ на Україну та Польщу не дав змоги реалізуватися планам канонічного оформлення українського патріархату.

• 1944–1945 рр. після відновлення московського комуністично-радянського режиму СРСР в Україні єпископи та священники УАПЦ були піддані політичному переслідуванню та репресіям. Багато єпископів, рятуючись від переслідувань, переїхали до Західної Німеччини, згодом – до США, Канади та ін-

ших країн, де очолили різні юрисдикції УАПЦ.

21. Подальші етапи заборони діяльності УАПЦ в Україні та на теренах СРСР. Діяльність УАПЦ в Діаспорі (Європа, США, Канада, Австралія) в 1945–1990 рр.

22. Вхідження УАПЦ Канади (1990) та УАПЦ США і Діаспори (Європа та США, 1995) до складу Константинопольського патріархату.

23. Третій етап відновлення діяльності УАПЦ в Україні в 1989–1990 рр.:

• 1989–1990 рр. – Ініціативний комітет.

• Святійший Мстислав (Скрипник, 10.04.1898–11.06.1993), Патріарх Київський і всієї України, Предстоятель УАПЦ (06.06.1990–1993), Першоієрарх УАПЦ США (1971–1993) та Діаспори (1969–1993).

• Об'єднання УАПЦ в Україні, США та Діаспорі (Помісний Собор УАПЦ, м. Київ, Софія) – 16 листопада 1990 р.

• Інтронізація Патріарха Мстислава (Скрипника) – 18 листопада 1990 року.

• 8 травня 1992 року – зустріч Константинопольського Патріарха Варфоломій I та Патріарха Київського і всієї України Мстислав Скрипник в Константинополі (Стамбулі).

• Червень 1992 року – так зване об'єднання та проголошення УПЦ КП; зняття із державної реєстрації Статуту УАПЦ в Україні та наслідку таких незаконних дій щодо зупинення процесу визнання Української Церкви (червень 1992 – червень 1995);

Червень 1995 року – відновлення державної реєстрації Статуту УАПЦ та її діяльність в Україні надалі.

1. Єпископ Віктор (Бедь). Про канонічність і благодатність прабатьківської Української Автокефальної Православної Церкви (до 95-річчя відродження УАПЦ). – Ужгород : УБА-КаУ, 2015.
2. Єпископ Віктор (Бедь). Коротка хронологія апостольського походження та розвитку Української Автокефальної Православної Церкви (до 95-річчя Соборного підтвердження відродження УАПЦ). – Ужгород : УБА-КаУ, 2016.
3. Бухарева І. В., Даниленко В. М., Окіпнюк В. М., Преловська І. М. Репресовані діячі Української Автокефальної Православної Церкви (1921–1939) : Біографічний довідник. – Київ, 2011.

4. Власовський Іван. Нариси історії Української Православної Церкви. – Т. I. – Київ, 1998.
 5. Власовський Іван. Нариси історії Української Православної Церкви. – Т. II. – Київ, 1998.
 6. Власовський Іван. Нариси історії Української Православної Церкви. – Т. III. – Київ, 1998.
 7. Власовський Іван. Нариси історії Української Православної Церкви. – Т. IV, 1. – Київ, 1998.
 8. Власовський Іван. Нариси історії Української Православної Церкви. – Т. IV, 2. – Київ, 1998.
 9. Мартирологія Українських Церков. – Т. 1. Українська Православна Церква. – Торонто-Балтимор, 1987.
 10. Собор Російської Православної Церкви 1917–1918. Діяння Священного собору РПЦ. – М., 1994.
 11. Гунчак Т. Україна. Перша половина XX століття. – К., 1993.
-

**Філософські
науки**

ГРОМАДЯНСЬКА ЗРІЛІСТЬ ЯК ОСНОВА КОНСОЛІДАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА ТА ШЛЯХИ ЇЇ ФОРМУВАННЯ

Загрійчук Іван Дмитрович

доктор філософських наук, професор кафедри філософії та соціології Українського державного університету залізничного транспорту, м. Харків

Ключові слова:
громадянськість,
консолідація суспільства,
громадянська зрілість

В статті розглядаються основи консолідації сучасного українського суспільства. Визначені шляхи формування громадянської зрілості.

Keywords:
citizenship,
consolidation of society,
civic maturity

The article deals with the basics of consolidation of modern Ukrainian society. Determined the ways of formation of civic maturity.

Живемо в досить суперечливу добу історії. Світ вступив у новий етап свого розвитку, який отримав назву глобалізації. Розвиток економіки, засобів зв'язку призвів до ущільнення простору і часу, в результаті чого планета Земля стала «великим селом». Сьогодні в мить часу, одним натисненням на клавішу комп'ютера можна передати інформацію в будь-яку точку планети і в цю ж мить отримати відповідь. Якщо потрібна фізична присутність людини в тому чи іншому місці земної кулі, то сучасні повітряні лайнери перенесуть її туди за лічені години. Світ став «тісним» завдяки науково-технічному прогресу, який змінив не лише матеріальні умови існування людини, але й суттєво вплинув на її спосіб життя, духовність, кардинально змінив ставлення індивіда до світу та собі подібних. Руїнуються усталені форми ідентифікації людини, які впродовж віків були звичним способом її існування в суспільстві.

Осмислення процесів, що відбуваються з людиною в наш час, призвело до появи теорій, які відверто чи со-

ром'язливо обґрунтовують та культивують безмежну індивідуальну суб'єктивність нашого сучасника, яка нібито ні з чим не пов'язана, є досить мінливою, протейівською. Людина «грається» своєю суб'єктивністю, забавляється нею і їй немає діла до всього, що відбувається навколо. Нарешті наступила бажана свобода, в якій людина отримала можливість випробовувати свою суб'єктивність, незважаючи на будь-які норми та моральні обмеження, а, відповідно, не нести жодної відповідальності за свої вчинки. Така позиція на рівні буденної свідомості звучить у вигляді наступної сентенції: ніхто нікому нічим не зобов'язаний. Але чи так це насправді?

Із історії філософії, як скарбниці людської мудрості, відомо, що людина володіє свободою волі, яка є її «здатністю починати причинний ряд подій» (І. Кант). Саме завдяки свободі волі людина «випадає» із природної причинно-наслідкової залежності і спосіб життя, який вона веде, хоч і здійснюється в природному середовищі, однак до при-

родних законів не зводиться. Прикладом і підтвердженням даної думки є відмінність між поведінкою людини і тварини. Якщо, скажемо, дратувати собаку, то вона обов'язково буде лаяти, а може, навіть, і покусати. У випадку з людиною, якщо з нею поводитись таким чином, то вона, звичайно, може відреагувати як собака, а може не відреагувати взагалі. Поступити «полюдськи» в такій ситуації індивід може по-різному: може не відреагувати і простити образу; може не «помітити» її, а може образу затаїти в душі і не відреагувавши ментально, «тут» і «тепер», помститись іншим часом, коли кривдник не очікує. Для кривдника тоді помста виглядає, як кажуть в народі, «громом серед ясного неба», що означає – причини нібито для таких неприємностей немає, а подія сталась. Останній спосіб реакції на образу можливо і нелюдський, однак вчинити так може тільки людина і ніяк не тварина, оскільки в останньої відсутня свобода волі, яка дозволяє діяти тоді, коли безпосередньої причини для дії немає, і не діяти, коли безпосередня причина є. Недаремно кажуть: людина може здійснити вчинок кращий або гірший, ніж будь-який представник тваринного світу, але ніколи не в змозі чинити тваринним способом в абсолютному сенсі цього слова.

Очевидно, найпереконливішим доведенням сутності свободи волі буде приклад людської самопожертви. Відомо, що інстинкт самозбереження є найпотужнішим природним інстинктом. Але людина може піти навіть проти нього, свідомо приносячи себе в жертву ідеї, іншій людині, батьківщині і т. п. Було б недобре, якби всі чинили супроти законів природи, адже тоді не залишилось би жодної людини на планеті. Але те, що завжди, в усі епохи, є такі індивіди, які віддають своє життя заради існування інших, свідчить про принципово інший характер буття людини серед живих істот.

Про що свідчать ці приклади? Людська поведінка не детермінована при-

родними законами, які діють необхідним чином. А це означає, що природні процеси завжди відбуваються в рамках жорсткої причинно-наслідкової закономірності. Людина ж, в моральному сенсі, діє, спираючись не на природні закони, а на власну волю. Вона сама вирішує, як їй діяти в тій чи іншій ситуації. Це зовсім не означає, що індивід, як фізична істота здатен повністю ігнорувати закони природного світу, в якому існує. Якби так було, тоді дослідження природи, освоєння природничих знань були б зайвими. До речі, подвиги, пов'язані з самопожертвою також здійснюються не кожен день. Тим не менш, ще раз підкреслимо, людське буття у світі не є природним, не зводиться до природного існування.

Власне, чому ми про це говоримо? Виключно із-за того, щоб до певної міри «виправдати» тих, хто вважає, що він нікому нічим не зобов'язаний, щоб обґрунтувати наявність певних підстав для таких думок, такої позиції. Дійсно, вже той факт, що людина може чинити як їй «заманеться», відкриває для неї можливість визнавати свій обов'язок перед іншими або не визнавати, здійснювати вчинки заради інших, чи відмовитись від такої поведінки. Одним словом, така можливість для людини існує. Але в такій ситуації все ж виникає питання, наскільки відмова від обов'язків перед іншими людьми є істинною і чи взагалі вона можлива.

Суспільство, як відомо, побудоване на взаємності. Кожен із нас користується послугами, які надають нам інші люди, і було б не по-людськи користуватись ними, не даючи тим, хто їх нам надав, що-небудь взамін. Люди обслуговують одне одного і без цього існування окремої людини поза собою подібними, поза суспільством неможливе.

Глибокі філософські істини пізнаються на простих прикладах, які супроводжують нас усе життя. Власне й сама філософія виникає із потреб практики щоденного існування. Як тут не згадати випадок, свідком якого став сам автор даної статті в шалені 90-ті роки мину-

лого століття, що трапився на залізничному вокзалі міста Києва. Один молодик при довгій черзі до каси продажу квитків вирішив не чекати і чергу обійти. Громадяни, які очікували, запротестували проти негречної поведінки клієнта «Укрзалізниці». Вони його наполегливо наставляли, що правильно було б зайняти чергу і дочекатись своєї участі разом з усіма. Коли на молодика такі умовляння не подіяли, багато хто із черги прямо-таки став наполягати на тому, що він просто **зобов'язаний** (виділ. автором) це зробити. Такі наполягання не на жарт роздратували хлопця і тоді він випалив уже знайоме нам: ніхто нікому нічим не зобов'язаний. Ситуація виявилась для багатьох дуже повчальною. Адже, якщо «ніхто нікому нічим», то й касир не зобов'язана продавати квитки, принаймні тим, хто так вважає. Більше того, виявляється, що даний «розумник» скористався послугами міського громадського транспорту, щоб добратись до вокзалу. Та й вдома, навіть не задумуючись, він користується електроенергією, які хтось виробляє, працюючи в три зміни. І тепло попадає в квартиру не само по собі, а знову ж таки хтось його виробляє і поставляє в житло.

Врешті-решт, із даної ситуації можна висувати наступне: можливість і навіть право кожного чинити на власний розсуд ще не означає поступати як заманеться. Розумний індивід завжди узгоджує свої вчинки з потребами та інтересами інших і тільки тому він є людиною. Отож, якщо індивід хоче залишитись людиною, то він не може виходити у своїх вчинках із примх. Людина є моральною істотою і тому прийняти тезу про те, що ніхто нікому нічим не зобов'язаний, означає стати на хибний шлях. Але оскільки така позиція існує, варто все ж дати їй оцінку, розкрити її зміст. Коли таку позицію висловлюють всерйоз, то це є ознакою невігластва. Коли ж її істинний зміст розуміють, тоді «розумний невіглас» за цією крилатою фразою прагне заховати своє «аморальне обличчя», свою неповагу до інших,

свій егоцентризм, своє нелюдське, негуманне ставлення до людей.

Отож, в специфіці людського буття існують передумови для того щоб діяти, спираючись на примхи. Але коли індивід, реалізуючи своє право на свободу, забуває про таке право інших людей, тоді він руйнує суспільні передумови існування кожного, а значить шкодить і собі. Можемо сказати, що **громадянська зрілість – це свідомість власної відповідальності за інших, за суспільство, це практична активність в напрямку збереження та розвитку суспільних, загальних умов існування кожного** (виділ. автором).

З усвідомленням сказаного вище виникає запитання: якщо все так просто, то звідки з'являються індивіди, які не чинять за принципом відповідальності за себе та інших, які не живуть з відчуттям обов'язку перед оточенням?

Для відповіді на поставлене питання звернемось до аналізу становлення людини, починаючи від її народження. В народі кажуть: не та мама, яка народила, а та, яка виростила і виховала дитину. Вже в цьому крилатому висловлюванні міститься натяк на те, що людиною не народжуються, а стають. Дитині, народженій людиною, ще належить стати людиною. Немовля ще не є людиною в повному сенсі цього слова. Щоб сказане не сприймалось як кощунство, наведемо ще один приклад із нашого повсякденного життя. Коли якась людина скоїть що-небудь глибоко аморальне, протиправне, можна від оточуючих почути: це нелюдь, звір в людській подобі і т. п. Так що для розуміння людини як істоти суспільної, біологія якої є лише передумовою її становлення, навіть не потрібні професійні знання з філософії. Вже в народних прислів'ях та приказках, афористичних висловлюваннях містяться глибокі думки, які перегукуються з істинами, що вироблені мислителями різних епох та народів впродовж тисячоліть.

Власне, що криється за «нелюдськими» вчинками? Яким є їхній зміст? Чому аморальні вчинки вважають нелюдськими, а тих, хто до них схильний, на-

зивають нелюдями? Очевидно тому, що стосунки між людьми носять принципово відмінний характер від тих, що мають місце в тваринному світі. І такою принциповою відмінністю є турбота про інших, ненанесення їм шкоди, обов'язок перед ними, а, відповідно, і перед собою, утверджувати в світі не тваринний, а людський спосіб життя.

Таким чином, людський спосіб життя, як випливає із сказаного попередньо, це пошана до будь-якої людини, визнання її прав на свободу. Це утвердження загального морального закону в міжлюдських стосунках, що є основою культивування принципу рівності і справедливості між членами спільноти.

Можемо сказати, що індивід, який нехтує громадськими, суспільними обов'язками, а наполягає тільки на тому, що в нього є права, не може бути визнаний повноцінною людиною. Але якраз свобода волі і є тією основою, яка забезпечує індивідові можливість самостійно вирішувати – бути йому людиною, чи... залишатись «немовлям», істотою недієздатною, інфантильною, істотою, яка потребує опіки. Якщо для немовляти це природний стан, то для дорослої людини вип'ячування прав на шкоду обов'язкам може служити ознакою невігластва, людської непорядності та суспільної безвідповідальності.

Отож, принцип: «ніхто нікому нічим не зобов'язаний» є глибоко порочним принципом, який, крім того, що є ознакою невігластва, ще й руйнує основи людського співжиття. Тим часом сьогодні звідусіль можна чути як «вчителі життя» наставляють своїх підопічних, що треба мати свою думку, свою позицію, відстоювати її, і рідко хто задається питанням: а чи достойна та чи інша гадка бути висловленою публічно. Більше того, стає сумно, а інколи навіть трагічно, коли будь-яку безглуздість ще й намагаються реалізувати на практиці. Немає нічого поганого в тому, що кожна людина має свою думку, гадає на свій страх і ризик. По-іншому й бути не може. Але будь-яка гадка, перш ніж бути висловленою, має потребу в критич-

ному осмисленні, тим більше, коли вона призначена для практичної реалізації.

Громадянська зрілість, яка тісно пов'язана з моральністю, не може бути забезпечена тільки знанням. З історії філософії нам відома позиція Сократа в цьому питанні, який вважав, що основою моральності є знання. Що нібито аморальною людиною поступає тільки з причини невігластва, невміння відрізнити добро від зла. Якщо індивід знає що таке добро, то він діє по-доброму, є добродієм. Коли ж такого знання нема, коли він неспроможний відрізнити добро від зла, тоді він діє недобре, зле, а значить є злодієм.

Таку позицію розкритикував уже його учень Аристотель, який вважав, що знання не робить людину добродієм, що потрібне ще й виховання. Та й власне ми знаємо, що якби добродієм поведінка залежала виключно від знань, тоді, очевидно, у світі не було б злочинців. Адже важко собі уявити, що злочинці не відають, що творять. Або хіба мало негідників з вищою освітою? Очевидно, що освіта дає знання та не завжди робить людину добродієм. Знання моральних норм, звичайно, потрібні порядній людині, але вони є нічим, якщо в реальному житті їх не дотримуються. Отож, освіта дає знання, робить людину освіченою, а виховання формує бажання робити те, чого навчився.

І все ж, якщо все так очевидно, то чому навіть Сократ, який увійшов в історію філософії як один із найвизначніших мислителів далекого минулого, допустив таку прикру «помилку» і пов'язав добродієм виключно із знанням. Його життєва позиція, як ми знаємо, не була «кабінетною», як сьогодні сказали б. Більше того, змістом його життєвого кредо було «жити у відповідності з істиною», тобто істинно діяти, а не лише знати істину, чи, більш точно виражаючись, прагнути до неї, знаходитись у постійному її пошуку.

Виходить, що навіть сам Сократ, ім'я якого стало символом «життя в істині»,

не до кінця усвідомив свою власну життєву позицію. Про що це свідчить? Очевидно, що ми не можемо звинувачувати Сократа в неосвіченості. Його розуміння основ доброчесності відображає рівень проникнення в сутність даної проблеми, який мав місце в ту епоху. Цей факт є свідченням того, наскільки не простою є сама проблема. Вона тільки на перший погляд здається банальною, насправді ж, залишається проблемою по сьогодні в частині її практичної реалізації.

Для підтвердження сказаного знову звернемось до прикладів із нашої сьогоденної практики. Не так уже й рідко у формуванні громадянських якостей у молодого покоління підходять з позицій «дати знання». Але, як ми уже вияснили, знання не гарантує доброчесності. Воно лише дає розуміння доброчесності, але не забезпечує дотримання її принципів в реальному житті. З іншого боку, коли спитати пересічного добропорядного громадянина, що робить людину доброчесною, як правило, можна почути, що такою передумовою є знання. По суті більшість людей повторює теоретичну позицію Сократа, що свідчить про певну недалекоглядність, відсутність глибини в осягненні сутності громадянської зрілості.

Основною причиною такого розуміння засад доброчесності є ототожнення знання і виховання. Вище ми уже говорили про те, що освіта дає знання, а виховання формує бажання робити те, чого навчився. Так ось, як відбувається трансформація знання в бажання. Є така народна мудрість: посієш вчинок – пожнеш звичку, посієш звичку – пожнеш характер, посієш характер – пожнеш долю. В цій народній мудрості міститься глибокий філософський зміст. Виявляється, що для того щоб вчинок став звичкою потрібне його багатократне повторення. Закріплені вчинок стає звичкою, певним стереотипом поведінки. Саме тому народна мораль закріплюється в звичаях, які поступово трансформуються в звичаєве право. Що стосується окремої людини, то закріп-

лені звички знаходять своє втілення в характері. А вже який характер у людини, такою є її доля, тобто місце у світі, в суспільстві, серед людей.

Для формування людських якостей в дитячому віці безумовно потрібне знання, спроможність відрізнити добро від зла. Крім знання, бажано для дитини бути прикладом в реалізації принципів доброчесності. Не обійтись у вихованні без любові до дитини. Важливими у формуванні людської порядності в юному віці є інструменти заохочення за благородні вчинки та покарання за проступки. Але всі ці способи педагогічного впливу на дитину «розсипаються», не діють належним чином, якщо немає головного – середовища, в якому дитина в залежності від віку несе постійні обов'язки, виконує одні і ті ж доручення. Така організація виховання формує звичку доброчесно жити, діяти, бути відповідальною особою перед іншими, не тільки розуміти свої обов'язки, але й нести їх, виконувати, як би важко не було це робити.

Уважний, вдумливий читач може зауважити, а яке значення має сказане вище до теми громадянської зрілості та консолідації суспільства? Таке питання буде доречним і справедливим. І тут важливо зрозуміти наступне. Дуже часто, розглядаючи суспільні проблеми, їх неправомірно відривають від буття окремого громадянина. Суспільство, державу розглядають як окреме, відірване від людини утворення, яке живе своїм життям і на що окремих громадян не спроможний належним чином впливати. Але на перевірку все виявляється зовсім не таким.

Суспільство – це не натовп, не юрба, не тільки сукупність людських одиниць, а складна система відносин між його членами, які взаємодіють між собою, а значить, впливають одне на одного. Чисто арифметична сума людських індивідів має відношення до якості суспільства, але більш важливе значення для рівня його розвитку мають принципи, які покладені в основу організації спільного життя і те, наскільки ці

принципи втілені в практику щоденного існування. Вирішення цього завдання лягає «на плечі» органів державного управління. Саме вони повинні забезпечити функціонування прийнятих законів, які покликані регулювати відносини між громадянами на принципах рівності і справедливості. Коли державні інституції не працюють над утвердженням законів, як загальних норм для всіх членів суспільства, тоді виникають проблеми у стосунках між громадянами та владою. В демократичному суспільстві можна помітити як в таких випадках функцію утвердження загального характеру норм беруть на себе громадські організації та окремі лідери громадських формувань.

І все ж нашим завданням є прояснення зв'язку між громадянською зрілістю та консолідацією суспільства. Ми не виключаємо роль державних інституцій в консолідації спільноти, нації, але це завдання іншої теоретичної розвідки. Врешті-решт не варто скидати з рахунку той факт, що державні службовці та політики є вихідцями із суспільного середовища. Чи не тому кажуть, що кожен народ має тих правителів, яких заслуговує. Отже, серед різноманітних способів і джерел вдосконалення державної влади вдосконалення моральності суспільства і кожного його члена є чи не найголовнішим резервом ушляхетнення життя.

Як ми вияснили, громадянська зрілість реалізується у виході за межі власного Я. Вона вимагає від індивіда турбуватись не лише про себе та власне благополуччя, але й про ті суспільні передумови, без наявності яких правдиве забезпечення власних інтересів неможливе. Турбота про загальне тут виступає як переймання інтересами інших.

Оскільки суспільство є структурованим утворенням, то, децю спростовуючи ситуацію, можемо вибудувати такий логічний ряд. Уже в сім'ї дитина отримує певні уроки життя в колективі, поки що сімейного. Потім вона отримує досвід існування в дошкільному, шкільному, університетському та трудовому колективі. Життєві обрії індивіда постійно розширюються. Рано чи пізно, при правильній освіті та вихованні, неминуче настає усвідомлення того, що благополуччя окремого індивіда тісно пов'язані з життям суспільства, нації, держави. А якщо так, то праця на суспільство, є одночасно створенням умов для реалізації кожним окремим його представником своїх здібностей та творчих потенцій. Реалізація індивідом в своїй окремій партикулярній діяльності загальнолюдської сутності робить його знаковою постаттю в національному житті, а то й у світовому масштабі. Така позиція наповнює життя індивіда високим смислом, робить життя цікавим та змістовним.

Отож, яке суспільство є консолідованим? Тільки те, яке складають індивіди, зрілі в громадянському сенсі, які усвідомлюють свою залежність від інших людей, і, які не лише усвідомлюють взаємну пов'язаність, але й практично розвивають такий зв'язок, зміцнюють його, а значить консолідують суспільство. Основою громадянської зрілості таких людей є їхня моральність, практична орієнтація на інших людей, на людину взагалі, а, значить, і на себе, але опосередкованим чином. Вони знають, що турбуючись про людей, вони одночасно турбуються і про себе. Таке суспільство можна назвати суспільством особистостей. Йому під силу відповісти на будь-які історичні виклики, яких в сучасному світі немало.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ ЯК КУЛЬТУРНИЙ МЕХАНІЗМ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Титар Олена Володимирівна

доктор філософських наук, професор кафедри теорії культури і філософії науки Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна,
м. Харків

Ключові слова:

*ідентичність,
культурна трансформація,
глобалізація,
національна держава,
українська культура*

Поняття «трансформації» культурних пострадянських ідентичностей дозволяє розглянути їх як складний феномен, що прагне до самоорганізації та може бути описаний у синергетичних моделях. Трансформація передбачає загальну динамізацію системи, без оперування тільки семантикою глобалізації, національної ідентичності чи глобалізації. Стабілізуючими факторами конгломерату культурних пострадянських ідентичностей є пошук досконалої людини та досконалої мови комунікації. Певною альтернативою такого розуміння глобальної ідентичності звичайно є традиційні етики, зокрема християнська етика. Відповідна освіта людини з введенням до християнського світогляду, знайомство з категоріями християнської етики допомогла б зробити правильний вибір у щоденних ситуаціях культурного активізму.

Keywords:

*identity,
cultural transformation,
globalization,
national state,
Ukrainian culture*

The concept of transformation of cultural post-soviet identities makes it possible to consider them as a complex phenomenon that seeks self-organization and can be described in synergetic models. Transformation involves the general dynamization of the system, without operating only the semantics of globalization, national identity or glocalization. The stabilizing factors of the conglomerate of cultural post-soviet identities are the search for a perfect person and a perfect language of communication. Certain alternatives to such an understanding of global identity are usually traditional ethics, including Christian ethics. Appropriate education of a person with the introduction of a Christian outlook, familiarity with the categories of Christian ethics would help make the right choice in everyday situations of cultural activism.

Постановка проблеми. Ідентичність – складний багатокомпонентний феномен. Культурна ідентичність включає національну та соціальну ідентичність, ідентичність певних субкультур, також расову, гендерну та іншу ідентичності.

Головною метою нашого дослідження є саме національна ідентичність, рі-

зні форми прояву її, репрезентації у культурній сфері, вироблення нових культурних механізмів у сучасній українській державі.

Постановка завдань дослідження. Глобалізація впливає на всі види ідентичності, представлені в сучасній Україні, – від наднаціонального виду іден-

тичностей, національних ідентичностей – до культурних та соціокультурних ідентичностей на індивідуальному рівні.

Особливо важливими для дослідження є форми вираження цього впливу – репрезентації, форми зміни та трансформації візуальної культури, як панівної в сучасному світі.

Тому наше дослідження досить вагому роль відводить розгляду трансформації ідентичності під впливом глобалізації та вираження цих трансформацій в візуальній культурі, а також культурі книжковій – логоцентричність модерну розповсюджується засобами «прінт-капіталізму» і на довгий час візуальний матеріал будується за допомогою логіки книжкового ринку, книжкової репрезентації, далі ми бачимо зворотній вплив – зі зростанням значення візуальної культури не тільки змінюється «книжковий світ», але і логіка капіталізму – він стає «візуальним капіталізмом», логіка побудови візуального образу переноситься на логіку ринку. Тим самим відбувається якісна зміна самої глобалізації – можна сказати, що «одномірна» глобалізація початку ХХ століття у ХХІ столітті замінюється «багатовимірною» глобалізацією нового зразку, де відбувається ні нівеляція національних ринків, національних мов та національної індустрії як такої, а нівеляція візуальних образів та поведінкових стратегій. Новий рівень глобалізації, з одного боку, пропонує проліферацію та розвиток різних видів ідентичності, з іншого боку самі зразки такої трансформації задаються більш жорстко.

Виклад основного матеріалу дослідження. Диктат візуального в ідентичностях сучасної України стає більш жорстким, ніж диктат нації, держави та мови в добу раннього та середнього модерну. Звичайно альтернативою залишаються ідентичності, побудовані на тактильному контакті, середовищі родичів, родинних зв'язках, а також на основі території державного, суспільного чи родинного спілкування. Разом з тим їх кількість і значення поступово

зменшується. Оскільки вони принципово не можуть бути індустріалізовані, масово розповсюджені, тому відсоток їх знижується або замінюється візуальними фальшивованими відповідниками (соціальні мережі, наприклад). Таким чином сучасні ідентичності відчують подвійний тиск з боку глобалізації як нівелюючої ринкової системи та індустрії відеобразів.

Регіональні ідентичності знаходяться на вістрі як старих, так і нових проблем сучасності, вони пов'язані як з подвійним визначенням себе як представника держави і регіональної общини, так і з політичним і соціокультурним тиском глобалізації. Протягом тривалої історії Україна здійснює контакти з класичними культурами Сходу й Заходу не прямо, а через посередників. Характеризуючи це як «одну важливу загальну рису культурних контактів і зі Сходом і з Заходом», – І. Шевченко доречно зауважує: «Ми отримували культурні вартості ззовні, через посередників... Київська Русь греку майже не знала: візантійську літературу вона одержала через Болгарію, культуру контрреформації (яку ми часом неточно називаємо ренесансом і бароко) ми одержали, головним чином, через Польщу; класицизм – ...через Російську імперію. Навіть неокласици ХХ ст. з їхнім зверненням до французьких символістів діяли не без поштовху з боку російських письменників «Срібного віку»» [8, с. 5]. Тож можна стверджувати, що певні глобалізаційні тиски для України стали не такими вже новими – постійне перебування на межі різних культур, культурне посередництво і запозичування не зруйнувало раніше української культури, тільки в добу «розвиненої» глобалізації ми бачимо зміну характеру та інтенсивності цих тисків, але стратегії їх додання мають продовжувати існуючі українські культурні нароби. Дійсно глобалізація є певною небезпекою для національних культур, але не треба ховатись від цієї небезпеки – треба просто знати і враховувати існуючі ризики, оскільки нехтування проблемою або її перебільшення

тільки призводить до помилок як в культурній галузі, так і в геополітичній. Культурне посередництво і мультикультуралізм – необхідні риси для сучасної української культури, тому треба це враховувати, а не стверджувати про епігонство та руйнування національних традицій. Будь-яка культура не може існувати в «стерильних» умовах, монокультурність у світі замінюється полікультурністю та мультикультурністю, треба не замовчувати сучасні виклики, а вміти на них реагувати, при чому враховуючи існуючий досвід українського культурного минулого та його успішні зразки, дбаючи в тому числі і про свідому політику української держави стосовно підтримки культури.

З одного боку, ми бачимо, що націоналізм та національні держави поступово витісняються наднаціональними утвореннями, з іншого, ми бачимо, як світ, що глобалізується, не тільки перетворюється на споживацький світ, але пропонує нові моделі расизму: уніфікація не долає, але зберігає способи стратифікації та сегрегації суспільства, іноді навіть ускладнюючи її. Особливо велику увагу цій темі традиційно приділяє І. Валерстайн. У своїй сумісній праці з Е. Балібаром він аналізує переродження капіталізму у нові глобалізаційні форми. Автори зауважують, що «расизм завжди слідує з націоналізму не тільки у зовнішньому, але й у внутрішньому плані» [1, с. 68], а поширення консюмеристського способу життя як головної стратегії глобалізації, коли будь-яка культура підлягає комодифікації – перетворенню всього на предмети споживання у капіталістичній світсистемі [1, с. 41] – тільки допомагає розповсюдженню цього расизму як своєрідної філософії історії і навіть міфології історії, заснованої на пошуку уявного ворога, постаті Іншого, що повинна ізолюватися від суспільних процесів, у крайньому випадку знищуватись (історичні приклади винищення індіанців в Америці чи винищення євреїв нацистами під час Другої світової війни аналізуються авторами і слугують постій-

ною засторогою як теоретикам, так і практикам антропології, але певна скрита посилка націоналізму та расизму зберігається і підтримується глобалізацією). Е. Балібар та І. Валерстайн розглядають расизм з токи зору неомарксистської філософії історії, націоналізм та расизм через систему дискримінації та недооплати створює фактори збільшення додаткової вартості і тим самим сприяє ефективності капіталізму, спрямовує соціальну політику [1, с. 32-64]. Наприклад, домогосподарка «веде дім» – тому не враховується в зарплатню, тим самим складаючи додаткову вартість – домогосподарства недооплачуються, тим самим створюючи ефективність капіталізму [1, с. 46].

Розглядаючи скритий расизм у глобалізаційних процесах, автори стверджують суперечливий характер глобалізації, «теоретичний расизм ні в якому випадку не є абсолютною антитезою гуманізму» [1, с. 79], марксизм та інші критичні філософії дозволяють побачити маніхейський характер будь-якого націоналізму чи расизму: расизм завжди слідує з націоналізму не тільки у зовнішньому, але й у внутрішньому плані [1, с. 68].

Глобалізація тільки поверхово спрощує маніхейську картину світу, коли є добра та зла сторони, є боротьба добра та зла (найчастіше глобалізації з її супротивниками – антиглобалістами чи терористами), насправді імпліцитно це маніхейство, що продовжує бути присутнім у більшості глобалізаційних процесів, оскільки таким чином конкретизуються механізми глобалізаційного впливу для масової свідомості та масової культури – «свої» глобалісти повинні рятувати світ від хаосу, загрози «третього світу» та тероризму. Отже, хоч глобалізм виступає проти націоналізму, але насправді він є наслідком націоналізму та расизму, принаймні у масовій культурі та свідомості він користується старими технологіями, виробленими «офіційними націоналізмами» ХХ століття. Тим самим глобалізація як певна філософія історії та філософія

культури пов'язана з расизмом як наслідком націоналізму. Як справедливо зауважують автори, «теоретично, расизм – це філософія історія, краще сказати, історіософія, котра робить історію наслідком деякої таємниці, що схована і розгортається у людях в силу їхньої власної природи, їхнього власного народження. Ця філософія робить видимою невидиму причину долі суспільств і народів, незнання якої списується на недорозвиненість або на історичну могутність зла» [1, с. 69]. Націоналізм та расизм спирається на деяку стратифікацію суспільства, де частина груп за етнічними, гендерними чи віковими ознаками знаходиться на периферії культури – створюючи культуру, її економічну наповненість у вигляді додаткової вартості тощо вона не має змоги та часу користуватись повноцінно результатами своєї праці. З одного боку, глобалізація пов'язана з націоналізмом та расизмом, пропонуючи нову стратифікацію та ієрархію суспільства, де головним критерієм є здатність до самої глобалізації, з іншого боку, глобалізація продовжує утопії як структури, що знаходяться поза ієрархіями та страатами. Тим самим глобалізація сприймає стратегії утопії та ідеології, намагаючись створити певну ідеологію без ідеологій. Тим самим глобалізація змушена підтримувати мультикультуралізм, розмивання національних світів, старих ієрархій, намагаючись надати новий зразок позавладної утопії. Найбільш детальний аналіз взаємодії утопії та ідеології був проведений П. Рікером, він звертає увагу, що утопії намагаються замінити поділ, стратифікацію чи принаймні замаскувати владні стосунки. «Усі утопії, як писані, так і здійсненні, – говорить П. Рікер, формулюючи тим самим певний загальник, – намагаються протиставити владі інший спосіб існування. Я думаю, навіть у сексуальних фантазіях – таких як у Фур'є – йдеться не так про людські інстинкти, як про можливість життя поза ієрархічними структурами, місце яких має посісти взаємозалежність» [7, с. 373].

Тобто ми будемо розглядати глобалізацію як спробу побудувати велику ієрархію без ієрархій, щоб зрозуміти це можна використати поняття вертикальної та горизонтальної ієрархії. Вертикальна ієрархія характерна для традиційної та модерної культури, утопії намагаються замінити вертикальну ієрархію структурою або горизонтальною ієрархією, горизонтальна або нова мережева ієрархія характерна для сучасної глобалізації. В той же час глобалізація продовжує універсалізм християнства і доби Просвітництва, говорячи про універсальні цінності. Наприклад, показова точка зору І. Валлерстана, який говорить про нагальну необхідність вироблення універсальних цінностей: «Це не означає, що не можуть існувати універсальні цінності. Швидше це значить, що ми далекі навіть від уявлення про те, які вони. Не можна сказати, що глобальні універсальні цінності надані нам, вони створюються нами. Намагання людства створити такі цінності є найвеличніше моральне діяння людства. Але у нас буде надія досягнути цього, лише коли ми виявимося здатні полишити рамки ідеології сильних заради справді загального (а, значить, більшою мірою глобального) розуміння того, що є благом. Проте така глобальна точка зору потребує твердіших підвалин, вимагає створення структур, що набагато більше спираються на принцип егалітаризму, ніж будь-які інші, створені нами до цього часу» [2, с. 4].

Тим самим глобалізація продовжує утопію, але формує нову свідомість, коли утопія принципово не чутлива до відмінностей, панівна модель утопійної свідомості засновується на низькій здатності диференціації, на малому ступені побудови відмінностей, або побудови відмінностей способом максимального наближення (мимезису) зі зміною якості копіюваного об'єкту (наприклад, аналіз механізму утопії у П. Рікера [7], К. Мангайма [6] та С. Жижека [5]). Глобалізація продовжує утопію в намаганні побудувати структуру, символічний обмін, характерний для традиційної

культури та утопії модерну, але ця структура або горизонтальна ієрархія будується на великій кількості відмінностей, на більш доскональній здатності розрізняти, ніж це було характерно для доби модерну.

Тим самим ідентичність в добу глобалізації не просто часто підлягає випробуванню та має високий ступінь залучення уявного та побудови диференціальних ознак, а стає постійно диференціюючою, ми вживали поняття «протеївських» ідентичностей, також прийнято говорити, що глобалізація виробляє особливу «подіумну» свідомість, коли код свідомості не тільки змінюється, але є принципово змінюваним. «Подіумна свідомість» заснована насамперед на певному візуальному коді та зміні цих візуальних кодів. Глобалізація стверджує «подіумну свідомість» у «суспільстві спектаклю» (Г. Дебор) і головними стають візуальні фактори і способи презентації візуального коду. Тим самим глобалізація, нівелюючи певні мовні фактори (національні також), загострює здатність людської свідомості розрізнявати, особливо в галузі візуального та візуальної презентації. Посилюється здатність уяви, але вона орієнтується на запроновані масовою культурою та масовою індустрією зразки. Вперше уяву як «синтетичну перцепцію» в філософському розумінні досліджує І. Кант. Ж. Дельоз продовжує аналізувати значення здатності розрізнення в сфері уяви, людська свідомість поступово навчається розрізнявати відмінності і ієрархії відмінностей, модерн заснований на розвиненій здатності свідомості відчувати відмінності між розрізняваним і предметом [4, с. 99-100].

«Подіумна свідомість» та «суспільство спектаклю» (Г. Дебор) [3] тісно пов'язані – важливі не просто відмінності, а ті відмінності, що підлягають демонстрації і навіть театралізації (ця театралізація ідентичностей може виявлятися як у віртуальній сфері, наприклад, у соціальних мережах, так і у певних способах поведінки та стратегії житте-

вих виборів). Парадигма *difference* на-полягає на тому, що головні розрізнявальні вибори повинні відбуватись у візуальних презентаціях, це «розрізнення як ствердження» (Ж. Делез). Зміни глобалізаційного світу полягають як у побудові певної економічної цілісності, так і у побудові певної мас-культурної цілісності, найбільше ця цілісність виявляється у символічності глобалізації, способом не тільки її трансляції, але й поширення та функціонування є візуальні презентації. Для характеристики такої глобальної нової якості «подіумної свідомості» та цілісності економічних та мас-культурних виборів, нових спокусливих можливостей глобалізації М. Уельбек використовує образ «світу-супермаркету», що формує не застигле мислення, але мислення можливостей. Це звичайно докорінно змінює ідентичність, як у національному вимірі, так і у наднаціональному. Кон'юмеристське суспільство тим самим у глобалізації досягає апогею – споживаються можливості, а не речі, споживаються навіть символи цих можливостей. Ж. Бодрійяр звичайно вказував на те, що економічна та інформаційна надлишковість призводить до надлишковості символічної.

Але саме завдяки працям М. Уельбека стає зрозумілим, що глобалізаційний «світ-як-супермаркет» створює нову фігуру споживача, що не споживає, а тільки користується можливостями. Надлишковість індустрії та репрезентації призводить до надлишковості самого споживача у системі глобального ринку – він стає користувачем, змушеним до багатьох безкінечних виборів, часто ілюзорних, тому фактично нова етика глобалізації будується на змінюваній ідентичності та моді як головному факторі вибору, що позбавляє етичний вибір його сутнісних характеристик і перетворює людину на жертву споживання та робить гравцем, що споглядає за можливостями, але схиляється від їх надлишку. Певною альтернативою такого розуміння глобальної ідентичності

звичайно є традиційні етики, зокрема християнська етика.

Християнська етика пов'язана з розумінням особистості, її одиницності. Не випадково поняття «особистості», «людства» виникає у християнському Середньовіччі.

Ця персоналістичність, а звідси й персональна відповідальність за свої вчинки, знаходиться під загрозою у сучасному урбанізованому, масовому суспільстві.

Психологія та культура натовпу вимагає функціонування етичних відповідей – етики натовпу, «людина маси» змінює саму сутність християнської етики – постійний живий діалог людини, людства з Богом, діалог віч-на-віч, без втручання нівелюючого впливу маси.

В етиці натовпу ставиться під сумнів одиницність, особистість людини та одиницність її етичного вибору: вимагаються чисельні етичні вибори, суцільність моральної поведінки без розуміння сутності моралі і того, що кожний моральний вибір може стати фатальним або рятівним для духовного життя людини, кожний може стати вихідним пунктом каяття чи поступового замирення, морального компромісу зі злом та відповідно зі злочином. Навіть один етичний вибір може бути рівним життю тіла чи життю Духа. Вимога бути всім однаково моральними пов'язана з масовою свідомістю, своєрідним етичним конвеєром – вимагається стандарт досконалості як фізичної, так і духовної – «феномен Барбі» розповсюджується і на духовний світ, вимагаючи певної механістичної досконалості від усіх, не наважуючись бути моральними завжди, сучасні люди часто вирішують жити взагалі без моралі або приходять у відчай.

Інша діалектична сторона особистості – співжиття з іншими, здатність до сприйняття «хорового начала», присутнього в православ'ї. Діалог з Іншим передбачає збереження духовної сутності кожного з підкресленням зверненості цих сутностей до Вищого начала – Бога.

Тож колективістська, «комунітаристська» християнська етика передбачає не розчинення кожної особистості, а підкреслення кращих якостей цієї особистості і складання їх з новою якісною зміною, що недоступно в етиці натовпу, яка характеризується фрагментарністю та стихійністю.

Проблема етичного вибору також полягає у поширенні егоїстичності, яка виключає справжнє прийняття принципів християнської етики.

Егоїстичність проголошується головним гаслом кон'юмеристичного суспільства, щоб збільшити споживацтво, досягти його економічної ефективності, треба насамперед керуватись лише власними потребами та інтересами і безкінечно збільшувати кількість потреб та їх задоволення. Така скрита головна послідовність сучасного суспільства – досягти економічної доцільності, а ця доцільність заснована на необмеженому егоїзмі кожного члена ринку чи соціальної системи, глобалізація говорить про багато можливостей, але часто не згадується про те, що всі можливості мають свою ціну, в тому числі і нематеріальну.

Тому часто економічна доцільність кидає виклик християнським чеснотам – якщо вони економічно обґрунтовані, то стають суспільно визнаними, інакше – маргінальними. Егоїстичність стає запереченням справжньої християнської любові, але сучасне суспільство не розуміє того, що на місце не зайняте Богом, любов'ю приходить ненависть, насильство, крайній егоїзм. Сучасне суспільство не розуміє, що християнські чесноти та любов – не додаток до чогось іншого, а сама сутність життя, «жити – не значить існувати, а потім, на додаток, любити. Але існувати тільки через те, що любиш, і в міру того, наскільки любиш» (Х. Яннарас) [9, с. 14]. Забуття проблеми етичного вибору чи намагання помножити його без розуміння його сутності руйнує сучасну людину і суспільство.

Висновки. Поняття «трансформації» культурних пострадянських ідентичностей дозволяє розглянути їх як склад-

ний феномен, що прагне до самоорганізації та може бути описаний у синергетичних моделях. Трансформація може розглядатись як поєднання динамічних (визначених і прогнозованих) та стохастичних (випадкових) процесів, що повністю не можуть контролюватись. «Трансформація» передбачає загальну динамізацію системи, без оперування тільки семантикою глобалізації, національної ідентичності чи глокалізації.

Стабілізуючими факторами конгломерату культурних пострадянських ідентичностей є пошук досконалої людини та досконалої мови комунікації. Певною альтернативою такого розуміння глобальної ідентичності звичайно є традиційні етики, зокрема християнська етика.

«Національна ідентичність», «національна ідея», «радянськість», «європейськість», «глобальність» є доповнювальними моделями модерного суспільст-

ва і доки модернізація не завершиться у пострадянських суспільствах, ми будемо зустрічати елементи цих моделей.

Ціннісні орієнтації сучасного суспільства постають у проблемному полі між опозиціями віри, довіри – негачії, безвір'я, ненависті – християнської любові, страху – відповідальності, егоїзму – комунітаризму. Відповідна освіта людини з введенням до «християнського світогляду», знайомство з категоріями християнської етики допомогла б зробити правильний вибір у щоденних ситуаціях: проблема етичного вибору постає надто гостро для сучасної людини, але часто вона не має не тільки відповідного духовного досвіду, щоб вирішувати цю проблему, але й уявлення про те, що б могло би стати для неї зразком, дороговказом такої поведінки, тож виховання «християнського світогляду» може стати основою появи духовного стрижня людини.

1. Балибар Э., Валлерстайн И. Раса, нация, класс. Двусмысленные идентичности / Э. Балибар, И. Валлерстайн ; пер. с фр. ; под ред. О. Никифорова, П. Хицкого. – М. : Логос, 2004. – 288 с.
2. Валлерстайн И. Европейский универсализм : риторика власти / И. Валлерстайн // Прогнозис. – 2008. – № 2 (14). – С. 3–56.
3. Дебор Ги. Общество Спектакля / Ги Дебор ; пер. с фр. Б. Немана. – М. : Практика, 1993. – 248 с.
4. Делез Ж. Различие и повторение / Жиль Делез ; пер. с фр. Н.Б. Маньковской, Э.П. Юровской; ред. Н.Б. Маньковская. – СПб. : ТОО ТК «Петрополис», 1998. – 384 с.
5. Жижек С. Кукла и карлик: христианство между ересью и бунтом / Славой Жижек ; пер. с англ. С. Кастальский. – Москва : Европа, 2009. – 336 с.
6. Мангайм К. Идеология та утопия / К. Мангайм ; пер. з нім. – К. : Дух і Літера, 2008. – 367 с.
7. Рікер П. Идеология та утопия / Поль Рікер ; пер. з англ. – К. : Дух і Літера, 2005. – 386 с.
8. Шевченко І. Україна між Сходом і Заходом // Вісник АН України. – К., 1991. – № 12. – С. 3-8.
9. Яннарас Х. Варіації на тему Пісні Пісень / Х. Яннарас ; пер. з грецької С. Говоруна. – К. : Дух і Літера, 1999. – 128 с.

СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ФІЛОСОФСЬКОГО МИСЛЕННЯ В ПАРАДИГМІ ДУХОВНОСТІ

Димитрова Людмила Михайлівна

доктор філософських наук, професор кафедри філософії та гуманітарних наук Карпатського університету імені Августина Волошина, м. Ужгород

Ключові слова:

*духовність,
автохтонність,
хліборобський лейтмотив,
періодизація,
культурний вплив*

Історичні долі України детермінувалися численими факторами, не Заходом, і не лише в географічному, а, головню, в культурному, інтелектуальному, онтологічному сенсах. Ця суперечливість знайшла відображення в «дуалістичному» характері української культури, яка традиційно була орієнтована на європейські архетипи, а історично опинилася в «силовому полі» синтетичного, зі значним азіатським компонентом, впливу свого північного сусіди.

Keywords:

*spirituality,
autochthonously,
peasants leitmotif,
periodization,
cultural influence*

Historical dolies of Ukraine were determined by numerical factors, not by the West, and not only in geographic, but, mainly, in the cultural, intellectual, ontological sense. This contradiction was reflected in the «dualistic» nature of Ukrainian culture, which traditionally was oriented toward European archetypes, and historically found itself in the «power field» of a synthetic, significant Asian component, of the influence of its northern neighbor.

Дослідження феномену українського філософського мислення є необхідною умовою формування в нових соціально-політичних і інтелектуальних умовах національної самосвідомості, розуміння того незаперечного факту, що наша Батьківщина пройшла складний, але вкрай звитяжний історичний шлях, протягом якого в ментальному просторі української людності інкорпоровалися та творчо трансформувалися ті найвищі здобутки світової філософської культури, які були за своїм духом органічно «співзвучні» як загальнолюдським, гуманістичним принципам, так і душевному складові, психологічним та моральним засадам українського буття. В цьому аспекті варто згадати тезу М.С. Грушевського про «самодостатність» України і української нації, адже сам фактор автохтонності нашого етносу

свідчить на користь високорозвиненої філософської рефлексії: «Ми маємо так багато свого, що нам нема чого зазіхати на чуже. Ми знаємо, що може наш народ, і ми не боїмося, що хтось потягне йому щось з-під носа, коли українці зможуть розвинути відповідно свої сили і засоби. Наш край великий і багатий, один з найкращих країв на світі, сотворений для розвитку великої, економічно сильної держави. Український народ повний життєвої сили, енергії, здібний, витривалий, високо здатний до організації, до громадської солідарності... Досить відкрити людині очі на те, хто вона, щоб бути певним її вірності національній дисципліні» [1, с. 50].

Саме дослідження космосу українського філософського мислення і є тим «відкриванням очей», яке має для нації непересічне значення не тільки в кон-

тексті інтенсивних процесів становлення української державності та визначення державою свого місця в європейській і світовій спільноті, а й на рівні індивідуального самоусвідомлення себе часткою цілісного національного організму, віднайдення стабільних інтелектуальних, моральних, психологічних орієнтирів та імперативів, збереження національних традицій в світі, який постійно змінюється.

Історичні долі України детермінувалися численими факторами, не Заходом, і не лише в географічному, а, головню, в культурному, інтелектуальному, онтологічному сенсах. Ця суперечливість знайшла відображення в «дуалістичному» характері української культури, яка традиційно була орієнтована на європейські архетипи, а історично опинилася в «силовому полі» синтетичного, зі значним азіатським компонентом, впливу свого північного сусіди.

Тому цілком зрозумілим видається нам факт, що така дифузія різних культурних впливів не змогла не відобразитись в загальній картині українського національного буття, але, заради справедливості, зазначимо, що, з одного боку, негативно вплинувши на процеси національного самоусвідомлення, з іншого вона сприяла формуванню неповторності, синкретичності та подальшій індивідуалізації української культури загалом і культури філософського мислення, зокрема.

Ще однією суперечливістю, яка також сприяла формуванню неповторного українського менталітету стала дилема «місто-село». Як відомо, загальнофілософська культура має пріоритетно міське походження, тобто, створювалася і розвивалася вона переважно в містах. Але традиційно хліборобська, сформована тисячоліттями українська культура привнесла до філософських розмислів вітчизняних мислителів певний оригінальний момент, що він є притаманний лише українському типу філософської рефлексії, а саме відчуття

органічної спорідненості з оточуючим ландшафтом, з природою, яка є настільки багатою, що навіть Гердер у своєму «Деннику подорожей» вбачав у ній, разом з національною українською вдачею, умову для перетворення України на велику культурну націю, «нову Елладу». Погодимось з тезою: «Символом української культури, українського способу життя, безперечно, є землеробство... Увесь уклад їх (українців-авт.) життєдіяльності (праця, традиції, культура, мова та ментальність) ідеально адаптовані до однієї й тієї ж території (ландшафту), детерміновані природними циклами і сільськогосподарським календарем.

Саме звідси виводять фахівці типові риси українського національного характеру: тонке відчуття гармонії довкілля, працелюбство, терпеливість, м'який гумор, ліричність, відчуття господаря та певний індивідуалізм / усвідомлення самоцінності власної особистості / розвинуте почуття справедливості, що спонукає до безперервних пошуків правди» [2, с. 60].

Фіксація взаємозв'язку між довкіллям і психологічними рисами населення, яке проживає на даних теренах, не є відкриттям нашого століття, вона налічує багатовікову історію, а у вітчизняній традиції усталилася ще в першій половині позаминулого століття, очевидно, не без впливу Гердера, про що свідчать твори М. Костомарова, П. Куліша, М. Драгоманова та ін. Але лінія взаємопереплетіння «хліборобського лейтмотиву» з загальними рисами національної української філософської рефлексії не може бути, за нашим переконанням, проігнорована. Серйозний аналіз концепцій і систем, запропонованих у різні часи українськими філософами, як оригінальних, так і відносно епігонських, дають підставу вести мову про неповторний, суто національний світогляд, зміст якого детермінований споконвічними цінностями народу.

Ситуація, яка склалася на сьогодні в дослідженні українського філософсь-

кого масиву, не може бути окреслена як проста. З одного боку, наочно відбувається процес подолання схематизму і догматизму у висвітленні здобутків національного філософствування, притаманних ортодоксальній науці. В цьому річизні відкриваються нові грані творчості, що були досі недосяжні з відомих причин, навіть тих українських мислителів, які були «вшановані» попереднім офіціозом (Г. Сковорода, Г. Шевченко, І. Франко тощо). Окрім того, багато імен українських мислителів, затаврованих свого часу як «буржуазні націоналісти» (М. Драгоманов, П. Куліш, Д. Чижевський, Д. Донцов та ін.), повертаються до нас вже в новому світлі, як справжні патріоти України, як видатні вчені і філософи.

В цьому сенсі йдеться вже про нові реалії в межах когнітивного процесу стосовно українського філософського «багажу», а саме про проблему адекватного висвітлення змісту і головних гносеологічних орієнтирів ментального багатства, що залишився нам у спадок. Особливо складним когнітивний процес виступає в галузі історіософських аспектів українського філософського мислення, адже, по-перше, моменти філософського осмислення історичних реалій людського буття далеко не завжди являють собою струнку світоглядну систему, скоріше навпаки – вони можуть бути епізодичними, розсіяними, хоча і досить глибокими за рівнем проникнення в суть явищ і узагальнень. По-друге, незважаючи на значну кількість і достатній науковий рівень праць з історії української філософії, які стали з'являтися протягом останніх років, певні аспекти поглядів українських мислителів переважаюче не знаходить адекватного і достатнього висвітлення.

Ще одним непростим моментом є проблема періодизації історичного руху філософського знання і пізнання, виділення головних етапів в становленні і розвитку української філософії. Складність цього питання визначається тим, що українське філософське мис-

лення, являючись складовим елементом світової філософської культури, протягом свого існування «проскочило» певні періоди, через які пройшла світова філософія. Це стосується перш за все епохи Античності, яка багато в чому «визначила обличчя» всієї подальшої європейської (і не тільки), філософської культури. Але в цьому контексті варто зазначити, що для української філософії надбання античного мислення не залишилися непоміченими, вони в більш пізній час, щоправда, вже значно трансформовані, були інкорпоровані і засвоєні вітчизняною думкою. Так, наприклад, видатний український філософ Г. Сковорода «воскресив» в добу українського Бароко дух і етичні ідеали Сократа і Платона.

Останні дослідження в галузі української філософії дозволяють дотримуватися нових, на відміну від усталених, критеріїв періодизації (що, безперечно, являється важливим методологічним моментом пізнання), в становленні і розвитку вітчизняної філософської культури. Нам видається найбільш прийнятною точка зору авторитетного вітчизняного дослідника В.С. Горського, який запропонував виокремити три головних періоди, впродовж яких складався і формувался своєрідний характер філософського мислення, притаманний для певної епохи.

Перший період, слушно зазначає В.С. Горський, припадає на час існування Київської Русі, починаючи з одинадцятого століття, до якого відноситься найдавніша відома нам письмова пам'ятка, тобто «Слово про закон і благодать», і аж до середини чотирнадцятого століття, яке хронологічно збігається з кінцем незалежності Галицького князівства, згідно іншої думки, остаточний занепад Київської Русі стався 1300 року, коли київський митрополит Максим, «не терпя насильства татарського, переніс митрополію із усім кліром у Володимир». Півстоліття, що минуло потому, було лише тривалою агонією колись могутньої держави.

Побіжно зазначимо, що філологічні розвідки, які не є предметом нашої безпосередньої уваги, часто дають матеріал, що підтверджує автентичність київсько-руського філософського мислення саме українській культурі.

Другий період в розвитку української філософії ми, слідом за В.С. Горським, відносимо до доби 16-го – 18-го століть, коли під впливом західноєвропейських інтелектуальних і релігійних течій, а саме Ренесансу і Реформації, в Україні складається оригінальне явище, яке не мало аналогів в тогочасній Європі, а саме українське Бароко. Третій період хронологічно охоплює 19-те – першу третину 20-го століття, формується в межах культури романтизму [3, с. 21-23].

Зазначимо принагідно, що приймаючи в цілому періодизацію дослідника, ми маємо стосовно неї ряд зауваг. По-перше, третій період, який закінчується у Горського 30-ми роками нашого століття, на нашу думку триває й досі, адже в плані історіософської парадигмальності сучасні інтенції мають глибокі корені, які сягають саме початку 19-го століття, а точніше, за Ф. Фукуямою, часу битви при Іені.

Значним внеском до української філософії стали й роботи діячів діаспори, які не піддавалися кон'юнктурним міркуванням, це саме ті мислителі, долі яких склалися або за межами України, що, однак, не зробило їх апатридами, або в опозиції до тоталітарного режиму. Наш вибір не є випадковим, він детермінований рядом причин, не остання з яких – малодослідженість вельми цікавих і плідних теоретичних конструктів діячів діаспори і опозиції.

Відтак, наслідуючи логіку історичної періодизації в галузі філософського знання і пізнання, наголосимо, що генеза філософських уявлень і тлумачень історичного процесу далеко не завжди співпадає з напрямом руху загальнофілософської думки. Тому аналіз історіософської інтенціональності в українській філософії закономірно не є

адекватним не тільки її загальній картині в історичній ретроспективі, а й навіть не завжди співпадає з загальноприйнятною та усталеною класифікацією філософських напрямів і систем.

Кожна епоха висуває перед мислителями свої власні завдання, ставить свої, актуальні для даного часу, проблеми. Тому в історії української філософської думки, як і в історії будь-якого народу, в плані історіософської парадигмальності були періоди як плідні, так і малопродуктивні.

Звертаючись до аналізу руху філософських уявлень першої досліджуваної нами епохи, а саме мисленого масиву доби Київської Русі, зазначимо, що в історіософському аспекті мова може йти лише про певну, іноді досить умовну інтенціональність, про окремі, фрагментарні світоглядні моменти, звернені на деякі сторони історичного буття тогочасної людності саме в загальному річищі постановки і подекуди розв'язання вказаної проблематики. Рівень її постановки і розв'язання детерміновано визначався самим рівнем філософського мислення даної доби.

В епоху Середньовіччя значну частину відомостей про світ як природничого, так і світоглядного наповнення тогочасна Європа запозичила у більш культурних та освічених, як на ті часи, народів Сходу, зокрема, в арабських країнах. Звідти ж в Європу «повернулися» і «модернізовані» стосовно нових історичних та політичних реалій вчення Платона і Аристотеля, інші пам'ятки античної філософії і культури.

І, хоча після розпаду єдиної християнської церкви на дві гілки – католицьку і кафелицьку, православну, історичні долі Західної і Східної Європи надовго пішли у різних напрямках, інтелектуальний «простір» континенту ще тривалий час залишався єдиним: його зміст і ментальне наповнення визначалися спільним духовним корінням.

В плані спадкоємності як католицький Рим, так і православна Візантія

отримали єдину духовну спадщину від Античності, але сприйняли та інтерпретували її дещо по-різному.

Українська культурна і духовна мо-нада формувалася в межах переважно загальноєвропейського контексту, тому вона в повній мірі відчула на собі вплив обох чинників.

Саме в епоху Середньовіччя починають формуватися засади філософського світосприйняття на території сучасної України. Зрозуміло, всі вони не могли виникнути «на порожньому місці», адже не підлягає сумніву наявність протофілософських світоглядних уявлень, зафіксованих на рівні язичництва в числених космогонічних міфах, в легендах, в усних переказах та ритуалах.

Злам історичних епох, як відомо, зазвичай співпадає зі зламом в ментальності його сучасників. Тому епоха Середньовіччя, в часових вимірах якої відбувалося становлення філософської рефлексії на території Київської Русі, внесла свої корективи в світоглядні орієнтири тогочасної людності: на зміну синкретичному світосприйняттю, де людина розглядалася як частина єдиної системи – космосу, на зміну античногенній гармонійності особистості і космосу приходять протиставлення себе докільцю, вичленення себе з оточуючої реальності як окремої сутності. Християнство сприяло усвідомленню людиною своєї особливої ролі в загальному потоці життя, як, перш за все, «образу і подоби Божої», а, по-друге – як сполучної ланки між Богом та світом.

1. Грушевський М.С. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К.: Т-во «Знання» України, 1991.
2. Кисельов М. Феномен землеробства в українському світі // Генеза, 1995. – 1,3. – С. 59-64.
3. Горський В.С. Історія української філософії. Курс лекцій. – К.: Наукова думка, 1996. – 168 с.

ВІРОТВОРЕННЯ В РЕАЛІЯХ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Киселиця Світлана Володимирівна

кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії і суспільних наук Чернігівського національного технологічного університету,
м. Чернігів

Ключові слова:
віротворення,
віра,
двовір'я,
етнос,
етнофілософія,
культура,
ментальність

Статтю присвячено віротворенню. Досліджується віра та її модифікації на українському підґрунті. В результаті їх взаємодії виникає специфічна суб'єктивна реальність, створена уявою віруючого, що поєднує буденне і граничне буття людини. Автор розглядає проблематику віри через діалогічну спрямованість вітчизняної етнофілософії. Двовір'я визначається не як релігійний, а як культурний чи-то ментальний феномен.

Keywords:
creation of belief,
belief,
double-faith,
the ethnos,
ethnic philosophy,
culture,
mentality

The article is devoted to the creation of belief. Belief and its modifications are studied in the context of Ukrainian culture. As a result of their interaction, a specific subjective reality arises, created by the imagination of the believer, which connects the ordinary and ultimate being of man. The author considers the problems of belief through the dialogical orientation of the domestic ethnophilosophy. Double-faith is cultural or mentality phenomenon, but not religion's phenomenon.

Проблематика віри та способи віротворення «усталюються» у боротьбі вірянина за «краще місце під Сонцем», що спостерігаємо протягом усієї історії становлення європейської цивілізації загалом і української зокрема. Це свідчить про їх присутність у кожній галузі знань та життєдіяльності людини, незалежно від змісту і форм віри, яка нами усвідомлюється як фундаментальна духовна основа людського буття, що з необхідністю супроводжує кожного суб'єкта (чи-то особистість, чи-то народ) на шляху осмислення меж власного існування.

В процесі такого тлумачення стереотипи, ідеологеми, традиції виступають корелятами віри. Напевне, найрозповсюдженішою, так би мовити, соціальною формою функціонування віри є симбіоз релігії та етнокультури, що у певному історико-географічному кон-

тексті перетворюється на самобутню соціокультурну настанову. В Україні, принаймні останнього тисячоліття, таким дивовижним феноменом, на нашу думку, є так зване двовір'я. Вважається, що вперше термін застосував Феодосій Печерський в XI сторіччі для констатації факту мирного поєднання язичництва й християнського православ'я в етнічній самосвідомості. Тож, акцентуємо на умовності цієї назви. З точки зору історії – все зрозуміло, логіка ж вимагає додаткових пояснень, адже віра за змістом є екзистенціалом людського буття, якісно однорідною субстанцією, яка, а priori, не є кількісно вимірюваною, її ж модифікації можуть набувати будь-яких форм (різновидів), що повсякчас знаходяться під впливом екзистенції та визначаються нею [2].

Самоідентифікація – надзвичайно складний процес вживання людини у

космічний простір загалом, а для України, з її геополітичним становищем, де екзистенційно переплелися розмаїті релігійні, політичні, психологічні тенденції, – й поготів. Різновекторність інтересів територіальних співмешканців – це завжди випробування на міцність духу і тест на толерантність як основоположну цінність європейської цивілізації. Позаяк, взаємодія з Іншим (інколи або часто – Чужим) спонукає до інтелектуальної, вольової та емоційної напруги, пов'язаної із постійним пошуком Себе. Особливої актуальності цей процес набуває саме за часів чи-то повернення, чи-то здобуття незалежності, коли українство все ще знаходиться у світоглядно-теоретичній невизначеності суспільних пріоритетів.

За прадавніх часів цей культурно-антропологічний простір демонструє органічне поєднання різноманітних культурних елементів, що робить його самодостатньою високорозвиненою цивілізацією. Про це свідчать знахідки Мезенської стоянки, Кам'яної могили, артефакти Трипільської культури, а пізніше – колоритний процес самоусвідомлення, який відображається у «Велесовій книзі» [1], геніальній пам'ятці етносу, що мешкав на території сучасної України. Її міфологічно-філософський зміст викристалізувався протягом V–IX сторіч і, ймовірно, переписувався десь у XVI чи XVII сторіччі. Філософська думка етносу повсякчас формується через розв'язання суперечностей між Особистістю та Спільнотою. Київська Русь – перша східнослов'янська держава, яка усталенням проблеми етнічної самосвідомості виявила закономірний перехід від міфологічного до релігійно-філософського рівнів світогляду, сформувала екзистенціальні підвалини специфічної різновекторної української духовності.

Цей перехід прискорився з офіційним впровадженням на Русі у 988 році християнства, яке логічно та історично (можливо, такий збіг визначений геополітично) було підготовлене розвитком її попередньої язичницької культу-

ри мислення та поступу, що хвилею «накотилися» із Північно-Західної (із варяг – у князі) та Південно-Східної Європи (Константинопольський родинно-релігійно-політичний союз). Філософсько-антропологічне підґрунтя тієї доби виразно демонструє через літописи, проповіді, повчання та інші твори церковно-богословського характеру крихку межу поміж культурою переважно унітарного європейського Заходу (Римська імперія) і багатоголосного євразійського Сходу (Візантія).

У філософській думці Київської Русі переважала етична проблематика: філософська картина світу, людські стосунки розглядалися крізь опозицію Добра і Зла. А в соціальній філософії домінували патріотичні ідеї єдності всіх руських земель, зміцнення і централізації держави для відсічі «чужим». Як справедливо зазначає автор концепції розбудови новітнього напрямку народознавства – філософії етнокультури Володимир Личковах: «...з прийняттям християнства, виникає феномен “двовір'я”, коли язичницька міфологія, давні культури і обряди “сплавляються” з християнською догматикою, церковним календарем і святами. Як би там не було, традиційна народна релігійність українства є метарелігійною, тобто вшановує світ, природу, людину, життя як сакральні цінності, освячені Духом, що, може, й виходить за межі церковного канону» [5, с. 19].

Екзистенціальними підмурівками в дослідженні будь-якої культури є з'ясування її джерел: природного оточення на кшталт фізичних, біологічних чи-то генетичних особливостей носіїв; етнокультурних успадкувань від давніх історичних періодів; особливостей історії або історіософського досвіду; взаємин із сусідами, зовнішніх культурних впливів; професійної духовної творчості, особливо ментальність, онтологічним різновидом яких є філософська та релігійна діяльність її носіїв. Правильного й усебічного уявлення про традиційну народну культуру можна набути, глибоко ознайомившись із широким колом

фольклорних явищ, які протягом століть становили сутність культурного буття українського народу.

Протягом усього періоду становлення української етнічної культури на релігійному підґрунті виникають самобутні різновиди віри у вигляді політеїстичних, монотеїстичних, пізніше пантеїстичних і деїстичних світоглядних систем, тісно пов'язані з побутом та буденною свідомістю. Зокрема, у слов'янському світі з речовинністю, несвободою та обмеженістю божества пов'язане багатобожжя. Боги втілюють у собі вищі потенції природи, і будь яка сила, з якою доводиться мати справу людині, має аналог у божественному світі. Усі язичницькі боги несуть в собі хтонічне (земне) начало, пов'язане з ідеєю могили і статі, тління і проростання. Цим вони подібні до природи. Термін «язичництво» зазвичай застосовують щодо різних культів.

Слов'яни пов'язували свій побут із історією впорядкування Космосу, системою норм життя, елементами культу, які відтворювали в ритуалах. Душі, за їх уявленнями, – стверджує знаний дослідник слов'янського світогляду академік М.В. Попович, – відповідають функціям духовної діяльності. Душа, яка бачить-розуміє, ототожнюється з оком, головою. Чуття пов'язане із серцем, серцевиною. Вітальність, життєва сила, ототожнюється з нутрощами. Мікрокосм людини – її власне Я і сімейне коло водночас. Члени родини асоціюються з небесними символами: «ясен Місяць – пан господар, красне Сонце – жінка його, Дрібні зірки – його діти» [6, с. 120]. Тож, за змістом основного міфу слов'янства, що має індоєвропейське коріння, боротьба небесного громовержця з його супротивником із Нижнього світу відбувається на освоєній слов'янами території, її перебіг пов'язаний із землеробським циклом і позначений сезонно-календарними святами.

Міфологічному розумінню простору властива певна унормованість, на відміну від хаосу. Важливі напрямки руху – вперед, назад, праворуч, ліворуч – по-

в'язували зі сторонами світу. Усі вони навантажені («хороші» або «погані»). Східні слов'яни ділили світ на «свій» і «чужий», поріг вважали межею між ними, вікно – «оком» дому. Знайдені на території України ранні слов'янські землянки орієнтовані на сторони світу стінами або кутами. Просторова структура має відповідники у часовій структурі, на основі якої формуються смислові ланцюги: уперед – схід – ранок – весна; праворуч – південь – день – літо; назад – захід – вечір – осінь; ліворуч – північ – ніч – зима [7, с. 178].

Увесь багатий міфопоетичний світ язичництва виступав уособленням природних сил, з якими людина взаємодіяла в реальному житті. Ритуальність, символіка були виявом прагнення людини до активного втручання в природні процеси, виявом її віри у власні сили [3]. Слов'яни завжди вірили в нечисту силу. Етнографи вважають, що переважна більшість образів української демонології має дохристиянське походження. Вірування народу в злих духів пов'язувалися з їх уявленнями про навколишній світ як чужий, ворожий. До найпоширеніших в українській демонології образів належать відьми, русалки, мавки, домовики, упирі, вовкулаки, змії, песиголовці, вурдалаки тощо. Частина з них є генетичним продовженням та своєрідною трансформацією образу чорта, диявола, мефістофеля, люцифера, змія-спокусника, демона, сатани та іншої нечисті, які, згідно з народними віруваннями, виникли раніше, ніж із хаосу утворився світ.

Із поширенням на давньоруських землях християнства язичництво тривалий час боронило себе від християнської проповіді. Народ важко сприймав чужу віру, в нього були власні релігії, культу, божества. Оскільки їх було кілька і вони були неподібні між собою, результат ідейної боротьби християнства з язичництвом був визначений наперед, адже православ'я мало продуману організацію, підтримку влади і надавало своїм адептам можливість долу-

читися до світової культури, сприяло зміцненню держави.

Здобувши політичну перемогу, тогочасна офіційна релігія, видається, все ж не змогла подолати прадавній світогляд, який так і залишався строкатим, еkleктичною культурною сумішшю. На Русі (Київ, Чернігів, Переяслав, Черкаси, Чигирин) двовір'я «адаптувалося» до соціальних умов та не одне століття успішно функціонувало, а найдавніший культ – поклоніння духам померлих – частково залишився й дотепер. Тож, двовір'я – це самобутній культурний феномен, що поєднує міфологічно-язичницький та релігійно-християнський типи світогляду, розмаїті вірування і ритуал, марновірство та догму, закляття і притчу тощо.

Етнокультура – один із найконсервативніших елементів культури: її архетипи, в яких закодовано певні особливості світосприймання і світорозуміння, є одним із важливих чинників самоідентифікації. Вона охоплює міфи, звичаї, фольклор, народне ремесло, мову. До української етнофілософії можна віднести деякі символи, образи тисячолітньої давності (в колядках помітні елементи магічних ритуальних дій, деякі з них походять із часів трипільської культури тощо). Вітчизняна духовна культура, попри її консерватизм, не залишалась упродовж своєї історії незмінною, оскільки на неї постійно впливали розмаїті ідеологічні та соціально-політичні явища.

Навіть із появою та розвитком в Україні професійних мистецьких форм, фольклор залишився важливим виявом двовір'я. Переважна більшість сучасних цивілізованих націй майже втратила живу традиційну народну культуру, в Україні ж цей процес не набував ще катастрофічних форм, хоча й зазнав через відомі історичні обставини невідшкодованих втрат. Адже вітчизняна духовна спадщина складається із загальнолюдських цінностей, що виникли на підмурівках слов'янської міфології і народних традицій, одухотворених християнською вірою. Так звані різно-

векторні моральні, релігійні, естетичні тенденції надавали наснаги творцям культурно-антропологічного простору, що «засвітилося» в історії цивілізації не стільки як двовір'я, скільки як віра у можливість олюднення природного світу.

Отже, віротворення набуває ознак симбіозу означених культур, що формується навколо етико-морального вирішення цілої низки загальнолюдських світоглядних проблем із особливим національним колоритом у вигляді так званого двовір'я. Це моральне спрямування було співзвучне християнській парадигмі.

Проте справедливим видається і протилежне твердження: духовне середовище тогочасного українства виявляє народний характер, глибоко вкорінений у людське буття, що граничить із побутовою масовою культурою («Велесова книга», усна народна творчість, образотворче мистецтво, первісні релігії тощо). Відтак, двовір'я необхідно поцінювати як історично успадкований від предків стан: один рівень віри походить від книжників, сформований за часів Київської Русі, а інший – від пересічного люду, у побуті як певна звичаєвість, обрядовість, шанування...

Із сивої давнини в Україні «уживалися» розмаїті релігійні вірування. За геополітичною спадковістю ми приречені на екстравертивний характер національної культури загалом та кожного із нас зокрема. Ця особливість світосприйняття виявляється через прагнення долучити до свого знання про світ думку не стільки «чужого», як «іншого», що визначається як ймовірно істинна. Відтак, українство вирізняється з-поміж інших європейських спільнот неабиякою толерантністю, оскільки довелося «всмоктувати із молоком матері» повагу до багатьох етнокультур, які так щедро прихистила наша земля.

Абсолютні, поза простором і часом, цінності, без огляду на конфесійно-корпоративну спрямованість, є загальнолюдськими, тож мають універсальне значення та необмежену царину впли-

ву (віра у добро, любов, чесність, гідність, красу, мудрість, справедливість, чемність, порядність, толерантність, поміркованість, гречність тощо). У сучасній Україні в життя та побут народу входять нові знаменні дати й урочистості. Є в народному календарі дати, пов'язані з релігійними святами як християнського віросповідання, так і язичницького. Часто спостерігаємо дивовижне поєднання народних звичаїв та релігійних ритуалів, канонізованих православною, греко-католицькою, римокатолицькою, протестантською церквами, діяльність яких поширена у Новій Україні часів незалежності.

Проте, як і споконвіку, основна складова народного календаря – родинний календар, який охоплює важливі віхи життя сім'ї, кожного її члена, де Всі Свої. Велика увага в українському культурно-антропологічному просторі завжди приділялася моральним стосункам, які накладають відбиток на все життя людини, оскільки їх вплив пов'язаний із сильними емоційними переживаннями, тому що саме так закладаються підвалини інтелектуально-вольового ставлення людини до Іншого (і не завжди Чужого!).

Виходячи із опозиційної налаштованості назви нашої скромної теоретичної розвідки, варто дослухатися до дещо парадоксальної думки відомого українського філософа С.Б. Кримського: «Діалог культур неможливий! Діалог – це означає мати спільну метамову... Сама сократівська методика діалогу включає наявність спільної мови. Адже кожна культура має свої цінності. Можлива взаємодія, можлива імітація, запозичення, можливе й насильницьке придушення однієї культури іншою. Але не діалог! Бо взаємодія не потребує спільної мови. Це просто якісь елементи взаємодії» [4]. Тож, творчим віддзеркаленням ментальної різновекторності є світовідношення українців як переважно плюралістичне, антеїстичне, екзистенціальне і кордоцентричне.

Наголошуючи на важливості формування особистісної самоідентифікації,

все ж обстоюємо позицію домінування національної ідентифікації у процесі соціалізації українця (як і будь-якої іншої за національною приналежністю людини). Оскільки саме остання має сенсоутворююче підґрунтя і є результатом завжди колективної творчості, отже, стимулює виникнення такої фундаментальної ознаки антропосоціального простору як спілкування, що походить від слова «спільне», «спільнота».

Ситуація, коли інший залишається чужим (непізнаним, нецікавим, непочутим, неприємним, неприйнятним тощо) призводить до хворобливості нації. Бажання повного подолання відчуженості може, своєю чергою, спричинити трагічну колізію самототожності, що ідентифікується як націоналізм, фашизм, нігілізм, цинізм, фанатизм у розмаїтті моральних, політичних, правових, релігійних форм особистісної недолугості чи-то загальноетнічної обмеженості. Прагненням «присвоїти» чужу культуру із вищезазначених мотивів співвітчизники вигідно вирізняються серед інших європейців.

Так склалося, що українство протягом багатьох сторіч має можливість (чи змушене?!) долучатися до надбань інших культур, технологій, традицій, тому що на щастя (чи на біду?!) кожен із нас, ідентифікується із оточенням, виявляється надзвичайно довірливим, незахищеним, геополітично та психологічно відкритий світові. Відтак, видається вірним зі світоглядно-теоретичних міркувань двовір'я поціновувати не як релігійний феномен, а, радше, як феномен самотутньої української культури, оскільки віру варто розглядати як цивілізаційний процес вкоріненості особистості у буття, що оптимізує стосунки між «Собою, Улюбленим» та «Іншим, Чужим».

Насамкінець: якщо Бог існує в людській уяві, то він Один-Єдиний (якщо, навіть у християнстві Три-Єдиний), в який би спосіб не тлумачився різними віровченнями. Тож, і віра як екзистенціальна реальність виявляється загальнолюдським феноменом, абсолютною

цінністю, а двовір'я на українському піддрунті позиціонується як її різновид,

який толерантно сприймає розмаїття світів з позиції «хай буде як Свій».

1. Велесова книга. Славянские Веды. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2002. – 400 с.
2. Киселиця С.В. Віра як феномен людського буття // Філософія і політологія в контексті сучасної культури: Науковий журнал. Випуск 2 (11). – Дніпропетровськ: Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, 2016. – С.100-107.
3. Костомаров М.І. Слов'янська міфологія. – Київ: Абрис, 1994. – 265 с.
4. Кримський С.Б. Людство живе на вулкані, що зветься історія // День. – 2003. – № 206.
5. Личкова В.А. Методологічне значення концепцій світовідношення і ментальності для дослідження духовного світу слов'янських культур // Личкова В.А. Слов'янський Sacrum – скарбниця Європи. – Чернігів: ЧНПУ ім.Т.Г.Шевченка, 2010. – 144 с.
6. Попович М.В. Мироззрение древних славян. – Київ: Наукова думка, 1985. – 257 с.
7. Шкепу М.А. Время и пространство «Логоса» в древнеславянском мирозерцании и современный иррационализм // Греко-славянское духовное единство. – Донецк, 1993. – 278 с.

ДІЯЛЬНІСТЬ ЦЕРКВИ, ДЕРЖАВИ, ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНСЬКОМУ ПРОСТОРИ

Службська Ання Ярославівна

кандидат філософських наук, викладач кафедри психології та філософії Буковинського державного медичного університету,
м. Чернівці

Ключові слова:

*церква,
релігія,
громадянське суспільство,
інституції,
місія,
милосердя,
братства,
катехизація,
ювенальні органи,
релігієзнавство,
богослов'я,
священик,
душпастирство*

Докладно розглянуто співпрацю релігійних організацій України із світською системою освіти та виховання, душпастирську роботу священнослужителів в армії та силових структурах, співробітництво Церкви з існуючою у державі системою соціального захисту та розвиток інших аспектів її соціального служіння.

Проаналізована діяльність створених майже при всіх релігійних організаціях України відповідних структурних підрозділів релігійних управлінь, центрів, місій, діяльність благодійні організації. Новим явищем для релігійного життя в Україні стали більш 400 місій і братств, що утворені й діють при релігійних центрах. Вони проводять місійну та катехізатерську роботу, реалізують добродійні й милосердницькі заходи, працюють у проблемних суспільних групах та групах підвищеного ризику.

Keywords:

*church,
religion,
civil society,
institutions,
mission,
charity,
fraternity,
catechesis,
juvenile bodies,
religious studies,
theology,
priest,
pastoral care*

In detail the cooperation of religious organizations of Ukraine with the secular system of education and upbringing, pastoral work of clergy in the army and law enforcement agencies, cooperation of the Church with the existing system of social protection in the state and other aspects of its social service are considered.

The activity of the relevant structural divisions of religious departments, centers, missions, activity of charitable organizations created almost in all religious organizations of Ukraine is analyzed. More than 400 missions and fraternities that have been formed and operate at religious centers have become a new phenomenon for religious life in Ukraine. They conduct missionary and catechetical work, implement charitable and charitable events, work in problem social groups and at high risk groups.

Така впливова суспільна інституція, якою стала Церква в Україні, не може обмежитися діяльністю «в межах церковної огорожі», лише задовольняючи релігійні потреби людини. Церква прагне повернутися у традиційні для Церкви сегменти суспільного життя. Активна соціально значуща діяльність про-

водиться всіма релігійними організаціями України. Створені відповідні структурні підрозділи релігійних управлінь, центрів, місій, діють благодійні організації. Релігійні спільноти реалізують соціальні проекти за допомогою пожертвувань та спонсорських надходжень від благодійних організацій, приватних

осіб, одновірців з України і з-за кордону. Ідеться про співпрацю із світською системою освіти та виховання, душпастирську роботу в армії та силових структурах, співробітництво з існуючою у державі системою соціального захисту та розвиток інших аспектів соціального служіння Церкви, які ми розглянемо докладно у цьому підрозділі дисертаційного дослідження.

Відродження церкви в незалежній Україні потребувало відродження системи релігійної освіти. Сьогодні можна говорити, що цей процес йде успішно, відбувається формування цілісної системи професійної духовної освіти, яка забезпечує релігійні організації кадрами. Станом на 1 січня 2013 р. в Україні діє 202 духовних навчальних заклади (навчається 19752 слухачі. Українські церкви готують кадри як для власних потреб, так і для інших країн. Частина студентства здобувають духовну освіту у навчальних закладах інших держав. Розвиток професійної духовної освіти дав можливість у стислі терміни суттєво знизити дефіцит кадрів духовенства, яка відчувалася в перші 10 років відродження релігійних інститутів України. Нині в Україні працює 31313 священнослужителів усіх конфесій, серед яких лише близько 2 % складають громадяни інших держав [*Інформаційний звіт Міністерства культури України «Про стан і тенденції розвитку релігійної ситуації та державно-конфесійних відносин в Україні за 2012 рік» (Короткий виклад).* – Режим доступу: www.irs.in.ua]. Цей показник постійно зменшується.

В Україні працює 13157 недільних шкіл, що відносять до того різновиду релігійних інституцій, які за радянських часів були прямо заборонені законом. Сьогодні вони є серйозним засобом релігійного просвітництва для усіх категорій населення, особливо для дітей та молоді.

Духовна освіта розвивається не безпроблемно. Після її паралічу у радянські часи, сьогодні є проблеми із забезпеченням духовних навчальних закладів літературою, слабка загальноосвітня підготовка майбутніх пастирів, недо-

статній рівень викладання богословських дисциплін тощо. Однак це – проблеми росту. Головним тут видається розуміння церковною ієрархією виключного значення духовної освіти, що гарантує зростання конкурсів бажаючих вступити до цих навчальних закладів та щорічне покращення складу абітурієнтів та якості навчання.

Новим явищем для релігійного життя в Україні стали більш 400 місій і братств, що утворені і діють при релігійних центрах. Вони проводять місійну та катехізатерську роботу, реалізують добродійні й милосердницькі заходи, працюють у проблемних суспільних групах та групах підвищеного ризику.

Особливу роль у житті сучасної Церкви відіграють 384 конфесійних друкованих засобів масової інформації, що діють сьогодні в Україні і відіграють помітну роль у інформаційному просторі та задовольняють потреби віруючих у відповідній інформації. Найбільш потужним з конфесійних електронних релігійних ЗМІ є Релігійно-інформаційна Служба України [*Див.: <http://risu.org.ua/>*].

Значну роль у розвитку церковного життя сучасної України відіграла видавнича діяльність релігійних організацій, особливо УБТ, утвореного у 1991 році. За цей час Церкви та релігійні організації видали сотні назв духовно-релігійної літератури найрізноманітнішого призначення. Не менше подібної літератури було ввезено в Україну як гуманітарні вантажі.

Однією із найактуальніших у сфері суспільно-церковних стосунків є співпраця Церкви зі світською школою. Проблеми інтеграції світської та духовної освітніх систем дебатуються в українському суспільстві від початку духовно-релігійного відродження країни. Ця дискусія живиться, з одного боку, як історичним досвідом зародження і розвитку шкільництва у церковному середовищі, так і світовим досвідом сучасних демократій та необхідністю використання духовно-морального потенці-

алу релігійних вчень у суспільному житті. З протилежного боку, висувуються аргументи, які базуються на буквальному розумінні принципу відокремлення школи від Церкви, про загрозу клерикалізації світської школи, неможливість у рівній мірі задовільнити вимоги усіх конфесій тощо. Не останню роль тут відіграє і зміст освіти, яка значною мірою залишається атеїзованою, а також втрата конкретних форм співпраці систем духовної та світської освіти, що тривалий час протиставлялися одне одній.

В незалежній Україні з 1992 року експериментально впроваджений шкільний курс «Основи християнської моралі» в деяких західних регіонах. Згідно з дорученням Президента України №1-1/657 від 8.07.2005 року створено умови для кваліфікованого викладання факультативного курсу «Етика віри та релігієзнавства», а 18.08.2005 року Міністерством освіти і науки України видано розпорядження № 1/9-436 «Про вивчення етики у 2005\2006 навчальному році», в якому визначена структура курсу. У вересні 2006 року впроваджено у 1-х класах київських шкіл предмет за вибором «християнська етика в українській культурі», «Етика», та рекомендованою МОНУ за вибором «Християнська етика (Етика віри)» з тенденцією їх впровадження як обов'язкового навчального предмета.

Згідно з законодавством України жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова (ст.5 Конституції України); навчально-виховний процес у навчальних закладах є вільним від втручання ... релігійних організацій (ст. 8 Закону України «Про освіту»); залучення учнів, студентів до участі в ... релігійних заходах під час навчально-виховного процесу не допускається (ст.8 Закону України «Про освіту»); навчальні заклади в Україні, незалежно від форм власності, відокремлені від церкви (релігійних організацій), мають світський характер, крім навчальних закладів, заснованих релігійними організаціями

(ст.9 Закону України «Про освіту»); діячі науки, культури та представники інших сфер діяльності за рішенням навчального закладу можуть брати участь у навчально-виховній роботі, ... надавати консультаційну допомогу педагогам (ст.23 Закону України «Про освіту»); у загальноосвітніх навчальних закладах забороняється утворення і діяльність ... релігійних організацій (ст.17 закону України «Про загальну середню освіту»); примусове залучення учнів (вихованців) загальноосвітніх навчальних закладів до вступу в будь-які об'єднання громадян, релігійні організації ... забороняється (ст.17 Закону України «Про загальну середню освіту»).

Сукупність цих положень висуває такі вимоги до релігійного компоненту в загальноосвітніх школах України:

- релігійні знання мають бути нейтральними, без пропаганди будь-якого віровчення та залучення учнів до церков;

- надання релігійних знань у школах не повинно супроводжуватися релігійними культовими заходами (богослужіння, молитви, святкування релігійних свят тощо);

- релігійні навчальні дисципліни мають викладати світські викладачі, як атеїст, так і віруюча людина мають рівні права на викладання в державній школі, але за умови, що вони виступатимуть у ролі вчителів, а не представників певної світоглядної системи або релігійної організації;

- представники церков можуть залучатися в якості консультантів при формуванні навчальних програм з релігійних дисциплін, надавати поточну консультативну допомогу світським педагогам, проте не можуть бути викладачами релігійних дисциплін у світській школі [10, с. 103].

За даними загальнонаціонального опитування соціологічної служби Українського центру економічних і політичних досліджень імені О.Розумкова з серпня 2000 по червень 2004 років, значна кількість громадян (більше 40%)

підтримували вивчення в загальноосвітній державній школі дисциплін, що в тій чи іншій формі дають знання про релігію або основи християнської етики, православної культури. Водночас понад половина опитаних переконана, що такі дисципліни мають вивчатися добровільно.

58% громадян поділяли думку, що загальноосвітня школа має давати учням поряд з матеріалістично орієнтованими знаннями також і релігійні знання як альтернативу матеріалістичному баченню світу. Більше половини (52%) опитаних згодні з тим, що доцільно переглянути навчальні програми державної загальноосвітньої школи з метою надання освіти „нейтрального” характеру (не релігійного, але й не атеїстичного).

Простежується значна суспільна підтримка практики заснування церквами загальноосвітніх навчальних закладів. 27% респондентів засвідчили безумовне бажання навчати дітей саме в таких навчальних закладах, майже 34% обумовили його рівнем освіти, яку забезпечували б такі заклади. Близько 27% не бажали навчати дітей у загальноосвітніх навчальних закладах, заснованих церквою. При цьому більше половини громадян готові сплачувати добровільний податок на такі загальноосвітні заклади. Серед них близько 30% обумовили цю свою готовність наявністю коштів; 13% - у залежності від того, які церкви отримували б кошти від такого податку; беззастережну готовність сплачувати податок засвідчили 10% респондентів. Не сплачували б такого податку 38% респондентів [13, с. 32].

Останнє опитування з проблем релігійного навчання і виховання дітей і молоді в Україні Центр провів у серпні 2005 року. Результати, поряд з підтвердженням попередньої динаміки громадської думки, засвідчили виразну кореляцію поглядів із загальною релігійною ситуацією в країні.

Так, підхід західного регіону характеризується орієнтацією на обов'язковість участі державної школи в

релігійному навчанні та вихованні, наявність в ній обов'язкових релігійних дисциплін, метою яких має бути насамперед виховання релігійності дітей і прилучення їх до церкви. Позитивно ставляться в цьому регіоні і до супроводження уроків молитвами та іншими елементами релігійних обрядів.

В інших регіонах ситуація протилежна. Там чимало прихильників забезпечення релігійного навчання поза державною школою. У випадку ж залучення державної школи до участі у релігійному вихованні і навчанні переважає впевненість у забезпеченні добровільності вивчення релігійних дисциплін. Метою їх впровадження вважається передусім вивчення історії релігії і моральних заповідей, що їх містять різні віровчення, без виховання релігійності дітей і залучення їх до церкви, а також без супроводження навчання молитвами та іншими елементами релігійних обрядів.

Більшість громадян всіх регіонів країни поділяла думку, що загальноосвітня школа має давати учням поряд з матеріалістично орієнтованими знаннями і релігійні знання як альтернативу матеріалістичному баченню світа [11, с. 3].

З метою утвердження духовних цінностей у суспільстві та сприяння діяльності релігійних організацій при Міністерстві у справах сім'ї, молоді та спорту України Наказом Міністерства №3050 від 28.04.2009 року була створена Громадська рада з питань співпраці з релігійними організаціями. Рада працює сьогодні в складі Міністерства освіти, науки, молоді та спорту.

В рамках роботи Громадської ради розглядаються питання щодо:

- стимулювання процесів запровадження викладання предметів духовно-морального спрямування;
- відпрацювання єдиної загальнодержавної програми з предмету „Основи християнської етики” для учнів 1-11 класів загальноосвітніх шкіл; щодо сприяння виданню підручників з дисциплін духовно-морального спрямування;

- надання учням інформації стосовно альтернативних теорій походження Всесвіту;

- впровадження навчально-виховних програм духовно-морального спрямування у дошкільних навчальних закладах;

- затвердження комплексної програми підготовки, перепідготовки та вдосконалення викладачів предметів духовно-морального спрямування та визначення їх статусу;

- навчально-методичної ради для рецензування навчально-методичних посібників з богослов'я;

- можливостей нотифікації в Україні дипломів зі спеціальності „богослов'я”;

- пропаганди здорового способу життя серед дітей та молоді;

- законодавчих пропозицій у сфері профілактики ВІЛ/СНІДу, шкідливих звичок та пропаганди здорового способу життя;

- змісту підручників з предметів „Основи здоров'я” та „Біологія”, програм „Школа проти СНІДу” і „Рівний-рівному”;

- аналізу державних програм в школах і стану навчально-виховного процесу у навчальних закладах щодо профілактики ВІЛ/СНІДу, шкідливих звичок та популяризації здорового способу життя тощо.

Окремою проблемою є запровадження спеціальності „Богослов'я” у систему вищої освіти України. З одного боку, це заповнило б прогалину у гуманітарному, зокрема філософському знанні, що утворилася через насадження атеїстичних поглядів на світ і людину та штучного фаворизування матеріалістичних філософських шкіл. З другого – призвело би до визнання державою дипломів духовних навчальних закладів, що є для Церкви важливою юридичною і моральною проблемою. Оскільки і церковним і світським фахівцям спеціальність „богослов'я” бачиться як широкий набір філософських, загальногуманітарних, мовних та власне богословських дисциплін, то її можна розглядати і як інструмент під-

готовки викладачів навчально-виховних духовно-релігійних дисциплін, що будуть запроваджуватися у світській школі.

МОНМС схвалило програми з „Основ християнської етики” для 1-11 класів та програми виховання на засадах духовних цінностей для дошкільних навчальних закладів, розпочато написання навчальних посібників за цією програмою.

До 2007 року існувала підготовка фахівців на базі вищих навчальних закладів по спеціалізації „Релігієзнавство”, яка з 2008 року переведена до спеціальності 0301 – філософія (напрями підготовки: бакалавр, спеціаліст і магістр релігієзнавства). У вузах підчас підготовки спеціалістів з релігієзнавства, згідно з навчальними планами викладаються етика, культурологія, естетика, педагогіка, психологія, що дозволяє комплексно підготувати вчителя релігійних дисциплін у школі. Значним кроком на цьому шляху на рівні вищої школи стала легітимація спеціальності „богослов'я”. Хоча із введенням цієї спеціальності виникають проблеми, пов'язані з поліконфесійністю України та відсутністю у світських вузах професорсько-викладацького складу для підготовки теологів, проте, потреб у підготовці спеціалістів-теологів вже не заперечується ані з боку держави, ані з боку Церкви. Потрібно чітко сформулювати модель подальшої співпраці між світськими та релігійними вищими навчальними закладами, враховуючи багатовікову практику конфесійних освітніх інфраструктур [3, с. 89].

Як слушно вказує В.Єленський, „За умов неможливості налагодження поетапної катехитичної праці, проблематичності процесу воцерковлення для цілих соціальних верств і демографічних груп, більшою або меншою мірою виокремлені з широкого суспільного контексту колективи виявляються для церкви досить привабливими. Місіо-

нерська праця набуває тут абсолютної адресності, спирається на підтримку керівництва й одержує певне організаційне підкріплення" [18, с. 4]. Строк військової служби для юнаків стає часом формування світогляду, серйозних ціннісних змін і часто істотно визначає вектори подальшого розвитку особи. Тому Церква дуже зацікавлена в нарощуванні своєї присутності у війську [8].

Тому не менш актуальною для Церкви і суспільства є проблема душпастирства в армії та духовної опіки над іншими силовими структурами держави. Вона актуалізувалася з початком будівництва Збройних сил України і спиралася, у першу чергу, на історичні традиції церковної присутності у Запорізькій Січі, з'єднаннях січових стрільців, військах УНР, гетьманській армії, а також у царських військах.

Соціологічні дослідження, проведені у 1992 р. Інститутом соціології НАМ України серед священно- й церковнослужителів за вибіркою, що репрезентує конфесійну конфігурацію країни, виявила таке їхнє ставлення до праці у війську: майже 80% опитаних священників вбачали присутність Церкви у війську надзвичайну корисною, а 95% священнослужителів були переконані, що їхні церкви будуть достойно вести релігійну діяльність у армії [Див.: 4, с. 40-45; с. 234-239]. Це опитування виявило і значний потенціал конфесійної нетерпимості, який здатен зле позначитися на душпастирській праці у війську. Конкретно-соціологічні дослідження 1990-х рр. серед військовиків показали, що майже третина їх не довіряє тому духовенству, яке обіцяє дбати про всіх військовослужбовців, незалежно від їх релігійних поглядів [12, с. 54]. Так, біля третини опитаних не погодилися із тим, аби до армійського колективу було допущено священнослужителів різних віровизнань, половина вважала, що активна діяльність у війську інших релігійних інституцій ускладнить працю їхньої церкви, а переважна більшість православних і майже половина греко-католицьких священників вважали, що

„у Збройних Силах має бути присутня церква, до якої належить більшість населення України" (з-поміж протестантських пресвітерів з цією тезою погодився лише один). „Саме побоювання перенести міжцерковні чвари на армійський ґрунт виявилось вирішальним у мотивації Міністерства оборони України: 1993 р. воно визнало введення інституту капеланства поки що передчасним" [18, с. 4].

З урахування цих настроїв та бажання військовослужбовців спілкуватися з пастирем-вихователем, спонукає Церкву до пошуку адекватних часу змісту та форми своєї присутності в армії та інших силових структурах. В.Єленський вважає, що в українському суспільстві формується три умовних варіанта розуміння капеланської служби, в центрі яких — різні цілі присутності релігійних інституцій у Збройних Силах. Перший варіант, військово-політичний, передбачає підпорядкування інституту капеланства завданням виховання дисциплінованого, морально досконалого військовика-патріота. Таке розуміння відводить священнослужителям чітко визначений і обмежений сектор дії та відповідальності: бути помічником командира у виховному процесі, надаючи цьому процесові духовною виміру й сакрального виправдання. В даному варіанті виховна й мобілізуюча функція релігійної інституції та її представників є беззастережно пріоритетною відносно власне релігійної функції. Капеланська служба тут розглядається як певний аналог політорганів, що забезпечує легітимацію військового обов'язку і зміцнення бойового духу солдат і офіцерів. Причому в конкретних умовах Українського війська духовна допомога розглядається воєначальниками передусім як знаряддя подолання проблем з військовою дисципліною, поліпшенням морально-психологічної ситуації, нестатутними відносинами, ухиленням від військової служби, злочинами військовослужбовців стосовно місцевого населення, збереженням військового майна і зброї [Див.: 15, с. 15-16].

Другий варіант базується на церковному розумінні душпастирського у війську. Йдеться про забезпечення якомога більш послідовної духовної опіки над вірянами, виконуваними військовий обов'язок, та розширення сфери церковного впливу. „...Зводити участь Церкви тільки до задоволення релігійних потреб було б невірною, – підкреслює предстоятель УПЦ КП патріарх Філарет. – Такий підхід обмежував би можливості Церкви. На нашу думку, це має бути внесок Церкви в будівництво Української Армії, який включатиме моральне і патріотичне виховання” [16, с. 30]. На цій принциповій засаді можуть будуватися далі дві моделі.

Перша історично притаманна більшості армій православних держав. Тут Церква та її представники стають помічниками військового командування, супроводжуючи власне духовну опіку легітимацією армійської виховної політики. Друга модель, коли Церква сама визначає зміст і форми душпастирської праці та рамки, в яких відбуватиметься співпраця релігійних інституцій, священнослужителів та командування, є більш суголосною сучасному розумінню відносин Церкви і державних інституцій і, як така, набуває дедалі більшого поширення в Європі. Третій варіант передбачає наявність зрілого громадянського суспільства. Таке розуміння утвердилося в Німеччині, де центральній постаттю збройних сил став „громадянин у мундирі”, наділений усією повнотою громадянських прав. Військове відомство не має специфічних установ, які утворюють непроникні для суспільства армійські зони (наприклад, тут відсутні військові трибунали, а правопорушення військових підсудні цивільному судові); священник не підпорядкований командирів, хоча фінансується державою, й за жодних умов не освячує зброю.

У керівних органах більшості Церков та релігійних організацій в різний час було створено відповідні структурні підрозділи, які почали фахово працювати з військовими та представниками

силових структур. Підготовці пастирів для роботи у військових колективах сприяє і Міністерство оборони України, а в управлінні соціально-психологічної психологічної служби Прикарпатського військового округу, силами спеціально створеної групи військових та священників ще у 1993 році було розроблено проект „Правил душпастирського у Збройних Силах України на першому етапі організації капеланської служби” [9, с. 23]. Згідно з цим документом, військове священство не обмежується задоволенням духовно-релігійних потреб військовослужбовців, але й залучається до виховного процесу в цілому, стаючи складовою органів виховання особового складу військових підрозділів. В той же час їм забороняється втручатися у військову сторону життя цих підрозділів, піддавати сумніву накази і розпорядження командирів чи переносити у військові частини міжконфесійні суперечки і протиріччя. На думку авторів проекту військові священники мали б отримати спеціальну освіту, що базувалася б на широкій соціально-гуманітарній, філософській та богословській підготовці, з обов'язковим вивченням військових дисциплін.

Про неможливість запровадження служби військового священства (у найближчий період) свідчать факти про небажання віруючих воїнів захищати Вітчизну зі зброєю в руках, які були виявлені у 1996 р. при проведенні конкретно-соціологічних досліджень в армії Науково-дослідним центром гуманітарних проблем при Київському військовому гуманітарному інституті. За цими даними, братимуть участь у бойових діях у тому випадку, коли у військах противника будуть віруючі, лише 64% віруючих ЗСУ. Тобто, третина військовослужбовців може відмовитись від участі в боях. П'ята частина опитаних віруючих заявила, що вони не виконуватимуть наказ командира, якщо цей наказ буде суперечити їх релігійним переконанням [6, с. 292]. Близько 36% віруючих військовослужбовців вважають, що для них віровчення і культова прак-

тика мають більше значення, ніж військовий захист України. Таке тлумачення заповіді „не убий” впливає не з релігії, а відображає рівень релігійної свідомості воїнів, сформованої місцевим духовенством в регіонах їх мешкання, а також вказує на відсутність кваліфікованих богословів і незнання призовниками реальної інтерпретації сутності цієї заповіді. Як слушно зауважив О.Уткін, підтвердити або заперечити наявність таких фактів, чи то тенденції в ЗСУ, що свідчать про негативний вплив релігійних вірувань вояків на стан боєготовності і боєздатності армії неможливо, оскільки репрезентативних соціологічних досліджень протягом останніх років у війську не проводилось [17, с. 112].

Робота по створенню інституту військового священства продовжується збоку Церкви, і збоку суспільства та армії. Це зумовлено зростанням кількості віруючих у військовому середовищі. За даними Міністерства оборони України питома вага віруючих у Збройних Силах у період з 1992 по 1996 рр. Зросла з 4% до 29%. Ця тенденція зберігається, а відтак армії все важче обходитися без пастиря-вихователя, який міг би працювати з солдатами та офіцерами в умовах дезінтеграції ціннісних орієнтирів, притаманних попередній епосі. Інститут військового священства (капеланства) є одним із стандартів діяльності війська у більшості країн ЄС та США, а відтак має розглядатися військовим командуванням України в контексті задекларованих євроатлантичних прагнень.

Основні напрямки, форми реалізації релігійних потреб воїнів розкриті в Директиві Міністерства оборони України № 25 від 21.04.2006 р. В ній зокрема передбачається:

- організація у військових частинах (згідно з планом святкового чи вихідного дня) святкування релігійних свят, проведення богослужінь та інших релігійних обрядів, роз'яснення суті і змісту священних книг, релігійних свят для військовослужбовців та працівників Збройних Сил України;

- благословення (поза строем) військовослужбовців перед виконанням (або після) навчально-бойових та миротворчих завдань;

- отримання військовими бібліотеками релігійної літератури від релігійних організацій;

- публікація в установленому порядку у військових засобах масової інформації привітань і звернень релігійних діячів;

- організація екскурсій особового складу до місць, що мають духовну та культурно-історичну цінність;

- проведення бесід на морально-етичні та патріотичні теми;

- листування з батьками військовослужбовців;

- перегляд відеофільмів на релігійну та військову тематику;

- концерт духовної музики, а також інші заходи, що не суперечать чинному законодавству України;

- у діяльності щодо задоволення релігійних потреб дотримуватися толерантного, виваженого ставлення до військовослужбовців, які заявили себе віруючими з урахуванням їх національних і культурних рис.

Названі положення розкривають механізм задоволення релігійних потреб віруючих військовослужбовців в межах правового поля, акцентують увагу на недопущення стихійності у сфері взаємодії з представниками різних церков чи релігійних організацій.

За ініціативою Міністерства оборони України 10.11.2008 року була утворена Рада у справах душпастирської опіки військовослужбовців Збройних Сил України як консультативно-дорадчий орган при Міністерстві на підставі Меморандуму про співпрацю у справах душпастирської опіки, підписаного між Міністерством та уповноваженими представниками конфесій [Див.: 5]. Сьогодні до Ради входять 7 релігійних об'єднань: УПЦ, УПЦ КП, УГКЦ, РКЦ, ВСОЄХБ, УАПЦ та ДУМУ.

Вперше можливість заміни виконання військового обов'язку іншим з мотивів переконань була передбачена Зако-

ном України „Про свободу совісті та релігійні організації” 1991 р. У грудні того ж року Верховною Радою України було ухвалено Закон „Про альтернативну (невійськову) службу”. Це право зафіксувала і Конституція України. Діє Положення про порядок проходження альтернативної (невійськової) служби [Див.: 7]. Ці законодавчі акти визначають організаційно-правові засади реалізації цього права віруючих та коло тих релігійних організацій, чий послідовники за своїми релігійними переконаннями не можуть проходити військову службу. За роки, що минули від часу впровадження Закону „Про альтернативну (невійськову) службу” своїм правом на неї скористалися понад 10 тисяч юнаків, здебільшого членів пізньопротестантських церков. Нині альтернативну службу у галузі охорони здоров'я, житлово-комунального комплексу, у сільськогосподарському секторі та системі соціального забезпечення проходить 3,5 тисячі молодих віруючих.

Ще однією традиційною сферою церковної опіки є пенітенціарна система держави. В перші роки незалежності України християнські конфесії здійснювали душпастирську опіку людей, які перебувають у місцях позбавлення волі, досить безсистемно. У 2001 році було утворено Українську міжконфесійну християнську місію „Духовна та благодійна опіка в місцях позбавлення волі” для забезпечення духовних потреб засуджених та для благодійної допомоги в місцях позбавлення волі. До складу Місії увійшло 12 християнських церков і релігійних організацій. Місія є членом Міжнародної асоціації тюремного служіння і продовжує виконувати „християнське покликання у знайденні загублених овець Христової отари”. 10 років у місцях позбавлення волі несе вона своє служіння. Обсяг проведеної роботи дозволяють уявити наведені нижче християнськими церквами, які входять до Місії, дані.

Так в УПЦ МП Синодальний відділ у справах пастирської опіки пенітенціарної системи, утворений 9 липня

2009 року, є структурним підрозділом Священного Синоду і координує духовно-пастирську діяльність в місцях позбавлення волі. Сьогодні духовно-пастирська робота з засудженими проводиться в кожній з 181-ї установи кримінально-виконавчої системи, де діють 70 храмів та 36 каплиць. Будується ще 26 храмових споруд. За статистикою ДПтС регулярно відвідують богослужіння близько 18 тис. засуджених. Близько 210 священнослужителів разом з мирянами-волонтерами беруть участь у тюремному служінні на всьому просторі України. Пріоритетними напрямками духовно-пастирської роботи є звершення богослужінь і св. Таїнств (Сповідь, Євхаристія та ін.), духовні бесіди і катехізична робота.

В УПЦ КП Відділ по духовному вихованню в місцях позбавлення волі, створений 14 травня 2001 року, поширює православну віру, задовільняє релігійні потреби віруючих, піклується про релігійно-моральне виховання та місіонерську діяльність в місцях позбавлення волі та спецікувальних закладах. Відділ навчає людей християнському способу життя, сприяє духовно-моральному відродженню у місцях позбавлення волі через проповідь Євангелія, та вивчення Закону Божого; здійснює Богослужіння і духовні таїнства, треби (хрещення, сповідь, причастя, вінчання тощо); здійснює духовно-моральну роботу з родичами ув'язнених і потерпілих. В 19 єпархіях трудиться 38 священнослужителів.

Відродження душпастирства УГКЦ у пенітенціарних установах України розпочалося 1989 року. За координацію служіння УГКЦ у виправних колоніях та в'язницях відповідає Відділ душпастирства у пенітенціарній системі України. Кожна з 12 єпархій має головного капелана. Участь у служінні беруть священники, семінаристи, монахи й миряни - всього понад 200 осіб. Серед них - 37 - капелани. Більшість священників отримали сертифікати про засвоєння базового рівня компетентності для праці у пенітенціарних установах. Голов-

ними напрямками служіння є проповідь, катехизація, уділення Св. Тайн, сприяння у підтримці зв'язків із родиною, навчання, священників і волонтерів основам місії Церкви у тюрмах. Неділя про Блудного Сина, за два тижні до Великого Посту, є проголошеною у Церкві Днем особливої пастирської турботи й молитви за в'язнів.

Як бачимо, християнські Церкви України активно займаються душпастирською опікою ув'язнених. Проте правовий статус такої діяльності за 20 років незалежності країни залишився неврегульованим. Необхідно розробити концепцію релігійної опіки для осіб, позбавлених волі, та долучити до цього процесу представників конфесій.

Про це було зазначено у Резолюції Круглого столу на тему „Участь релігійних організацій у формуванні законодавчих ініціатив у сфері пенітенціарної політики“, організованого парламентським Комітетом з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності, який відбувся 29 травня 2012 року у Верховній Раді. В обговоренні взяли участь народні депутати, представники Генеральної прокуратури, Міністерства внутрішніх справ, Державної пенітенціарної служби, Верховного суду, Асоціації українських правників, Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій, неурядових організацій, члени правління Української міжконфесійної християнської місії „Духовна та благодійна опіка у місцях позбавлення волі“ та інші священнослужителі, які несуть душпастирське служіння в тюрмах.

З точки зору практичної реалізації найбільш розвиненою формою соціально значущої діяльності Церкви у сучасній Україні є милосердництво і добротинна робота, які порівняно з розглянутими вище аспектами соціального служіння релігійних організацій досягли найбільшого розвитку.

Милосердницька і добротинна діяльність витікають із природи християнства і були завжди добре розвиненими і шанованими в українських землях ще з

часів прийняття християнства. В часи панування тоталітарного режиму Церква повністю втратила інституційні форми реалізації благодійництва та добротинства. Усі законодавчі акти радянських часів включно з „Положенням про релігійні об'єднання в Українській УРСР“, затвердженим Указом Президії Верховної Ради УРСР 01.11.1976 р., забороняли не лише благодійництво та добротинність релігійних організацій, але і ті види їхньої діяльності, які уможлилювали надання Церквою матеріальної допомоги нужденним.

За часів незалежності справа милосердя і добротинства Церкви почала швидко відроджуватися одночасно по кількох напрямках. По-перше, релігійні організації України, особливо ті з них, що мають транснаціональну будову, почали отримувати та розподіляти гуманітарну допомогу від одновірців із-за кордону. Церква стала основним отримувачем такої допомоги, на її адресу надходить більш як дві третини усіх гуманітарних вантажів, що ідуть в Україну. Тільки у 2005 році загальна вага вантажів гуманітарної допомоги, що їх отримала Церква, перевищувала 16 тисяч тонн.

Спеціальні програми Церкви реалізуються релігійними місіями, монастирями, чернечими чинами та спеціальними установами, утвореними різними релігійними організаціями для роботи з групами ризику. Церкви та релігійні організації України беруть активну участь у роботі по ліквідації наслідків екологічних та техногенних катастроф. Щороку у літніх дитячих таборих та на базах відпочинку релігійних організацій, оздоровлюються десятки тисяч дітей з неповних сімей та із сімей, що постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС.

По-друге, релігійні місії і спільноти в Україні намагаються брати активну участь у міжнародних милосердницьких проектах. Ще з початку 90-х років українські релігійні організації прилучилися до проекту L'Arche, спрямованого на роботу з розумово неповноцін-

ними людьми. Крім того, в країні працюють волонтери, представники Церкви опікуються пацієнтами психіатричних лікарень, будинками пристарілих тощо. Релігійні організації утворюють спеціальні медичні центри, пересувні амбулаторії, опікуються проблемами боротьби з епідеміями та тяжкими захворюваннями. Подекуди ця спільна робота набуває нових якостей, оскільки її результати, лише в кінцевому підсумку спрямовуються тим соціально-демографічним групам, які не здатні самі себе утримувати, а в початковій фазі зусилля доброчинців скеровані на допомогу тим, хто здатен і хоче працювати. Це допомога технікою, насінням, засобами хімічного обробітку землі тощо з наступними викупом продукції у її виробника і безкоштовним розподілом між установами соціального спрямування. Так, говорячи мовою християнського соціального вчення, Церква намагається подолати не лише „бідність слабких”, але й „бідність сильних”.

По-третє, відкритість суспільства та готовність релігійних організацій до співпраці з закордонними доброчинними організаціями привели до появи в Україні таких міжнародних агенцій і фондів як „Карітас”, „Реновабіс”, „Церква в потребі”, ADRA, Бюро єпископської конференції США з допомоги Католицькій церкві в Центральній і Східній Європі тощо.

Існують проблеми соціального служіння Церкви сучасній Україні. Церква на сьогодні ще позбавлена тієї матеріальної, фінансової та юридичної бази, яка б дала їй можливість, з одного боку, реалізовувати власні масштабні проекти у цій царині, а з другого – як рядопокладеній юридичній особі брати участь у тендерах на реалізацію тих чи інших соціальних проектів держави, які вона зі своїм досвідом та напрацьованими механізмами соціального служіння могла б впевнено вигравати.

Внаслідок прийняття Верховною Радою України 19.04.2011 р. Закону України „Про волонтерську діяльність” законодавчо оформлено діяльність во-

лонтерських організацій, які використовують допомогу іноземних волонтерів при здійсненні соціальної роботи релігійними організаціями.

Міжнародний фонд „Карітас” РКЦ та УГКЦ має розгалужену мережу практично у всіх регіонах країни. Головною метою фонду виступає діяльність, спрямована на надання гуманітарної, соціальної та фінансової допомоги, доброчинних послуг особам, які їх потребують без огляду на їхню конфесійну приналежність. Фонд здійснює свою благодійну роботу за програмами: „Благодійна їдальня”, „Довіра”, „Реабілітація жінок”, „Опіка вдома”, „Організація дозвілля дітей з вадами розвитку”, „Діти вулиці”, „Сирітський портфель”. Для людей похилого віку організовано роботу соціального центру, де можна отримати психологічну та юридичну допомогу.

„Адвентистське агентство допомоги та розвитку” (АДРА) здійснює програми, орієнтовані на пропаганду здорового способу життя серед старшокласників та студентів, й передбачає індивідуальні консультації з лікарями, сімейним консультантом, психологом та соціальним працівником.

Протестантськими релігійними організаціями підтримується робота мережі закладів охорони здоров'я. Працюють пункти безкоштовного харчування, осередки соціальної (гуманітарної) допомоги; розширюється мережа оздоровчих таборів. Організовується проведення душпастирської роботи. Широкомасштабно такі заходи проводяться організаціями Всеукраїнського Союзу об'єднань євангельських християн-баптистів – „Центр християнського співробітництва”, „Слов'янське євангельське товариство”, Міжнародною благодійною організацією „Біблійна місія”, Всеукраїнським культурно-просвітницьким центром „Нове життя”; а також християнською місією „Вознесіння» місіонерського євангелізаційно-благодійного центру „Слово життя”; християнською місією „Табея”; Українським місіонерським товариством „Сві-

тло на сході», місією „Промені радості», центром реабілітації і милосердя „Християнський дім” та ін.

У розв'язанні існуючих соціальних проблем релігійні організації тісно співпрацюють з державними органами у справах сім'ї та молоді, управліннями соціального захисту населення та службами у справах неповнолітніх, знаходячи відповідну підтримку.

Міжконфесійні та міжцерковні об'єднання здатні відіграти позитивну

роль у подальшому розвитку релігійного середовища України, особливо що стосується консолідації зусиль релігійних організацій заради реалізації ними масштабних соціальних проектів, роботи по мінімізації наслідків міжцерковних та міжконфесійних конфліктів, налагодженню каналів „народної дипломатії” у міжнародних стосунках України з іншими країнами.

1. Актуальные проблемы атеистической контрпропаганды [Текст].- К. : [б.н.и.], 1987. - Вып. 4. - С.5-28
2. Дорошенко, Д. Короткий нарис історії Християнської Церкви [Текст] / Д. Дорошенко. - Виннипег : Видання наук. тов-ва при Колегії св. Андрея у Виннипегу, 1949. - 102 с.
3. Дорошенко, Д. Православна церква в минулому й сучасному житті українського народу [Текст] / Д. Дорошенко. - Берлін : [б.н.в.], 1940. - 69 с.
4. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу» від 18 лютого 1999 // Урядовий кур'єр. - 1999. - 18 березня. (
5. Здіорук, С. Законодавчі проблеми України при застосуванні демократичних стандартів Європи у сфері свободи совісті [Текст] / С. Здіорук, О. Здіорук // Релігійна свобода : наук. щорічник. - К. : [б.н.в.], 2000. - Вип.4. - С.88-94.
6. Кримський соціум: лінії поділу та перспективи консолідації. Аналітична доповідь Центру Разумкова. - Національна безпека і оборона - 2009. - № 5 (109). - С.2-72.
7. Конфесійне багатоманіття України в контексті духовного і національного відродження : Науковий збірник [Текст] / За ред. А. Колодного, А. Гудими.- К.-Тернопіль : ТДТУ, 2007.- 200 с.
8. Кубеліус О.А. Північний Кавказ - Україна: ісламський фактор у подоланні кризових явищ. / О.А.Кубеліус [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama/issue.php?s=gupr0 &issue=2000_3-4.
9. Кузеванов, Л.И. Методология истории: академизм и постмодернизм. Монография [Текст] / Л.И. Кузеванов. - М. : НЭИ «Российская историография», 2012. - 259 с.
10. Лубська, М.В. Релігієзнавчо-правовий аналіз змісту та реалізації принципу свободи совісті й віросповідання в Україні [Текст] : дис... канд. філософ. наук: 09.00.11 «релігієзнавство» / Лубська Марія Володимирівна ; Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАНУ. - Київ, 2002. - 182 с.
11. Непростые проблемы церкви [Текст] // Аргументы и факты. - 1990. - № 7.
12. Релігійні меншини в Україні [Текст] / За ред. А.Колодного. - К. : [б.н.в.], 2011.
13. Рабінович, П. Свобода віровизнання та проблеми її державного забезпечення в Україні [Текст] / П. Рабінович // Права людини в Україні. - 1996. - № 15. - С.43-48.
14. Толерантність: сфера міжконфесійних відносин. Релігієзнавчий аналіз. Наук.збірник [Текст] / За ред. А. Колодного і Л. Филипович. - К. : [б.н.в.], 2004.
15. Тьерни, Б. Религиозные права : историческая перспектива [Текст] / Б. Тьерни // Права человека и религия. - М. : [б.н.и.], 2001. - С.29-44.
16. Шандор, Ф. Вплив процесів секуляризації на інститут політики (соціально-правові взаємовідносини між інститутами релігії, держави та політики) / Ф. Шандор, О. Коваль [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/bookscontent.php3?b=21&c=487>
17. Штокало, М. Державно-церковні відносини в сучасній Україні / М. Штокало [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://samlib.ru/s/shtokalo_m/derzhavno-cerkovni-vidnosyny-v-suchasnij-ukrajni.shtml
18. Щёткина, Е. Мандат небесный [Текст] / Е. Щёткина // Зеркало недели № 37 (512). - 2004. - 18-24 сентября.

УКРАЇНА: НА ШЛЯХУ ДО ЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ

Димитров Владислав Юрійович

кандидат філософських наук, старший викладач кафедри соціології Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»,
м. Київ

Ключові слова:
*технологія управління,
японська модель,
світогляд,
аксіологія,
синергетика*

На сьогодні в науковій спільноті усталилася думка, що, попри розмаїття успішних управлінських національних шкіл, найбільш ефективною є японська управлінська модель. Перш за все, японська модель, як ніяка інша, демонструє зв'язок управління з філософією, адже саме в ній знаходять відбиток такі атрибутивні риси філософії, як створення цілісної картини світу, повага до знання, світоглядні, гносеологічні, міждисциплінарні, системні, синергетичні, аксіологічні її аспекти. Значну роль тут відіграють і дотримання традицій, і розуміння на глибинному рівні ієрархічної будови світу, що є ознакою зрілої управлінської теорії, яка будується на філософських засадах єдності та структурної будови як світу в цілому, так і соціуму.

Keywords:
*control technology,
japanese model,
outlook,
axiology,
synergist*

For today an idea was strengthened in a scientific association, that, without regard to the variety of successful administrative national schools, most effective is the Japanese administrative model. Foremost, the Japanese model, as no other, demonstrates management connection with philosophy, in fact such attributive lines of philosophy find an imprint exactly in her, as creation of integral picture of the world, respect to knowledge, her sinergistical interdisciplinary gnosiological aspects of axiology. A considerable role is here played by the observances of traditions, and understanding at deep level of hierarchical structure of the world, that is the sign of mature administrative theory, that is built on philosophical principles of unity and structural structure of both the world on the whole as in cocium.

Сучасна ситуація в Україні свідчить на користь того, що форми і методи управління як соціо-інституціонального феномену, виступають інструментами трансформації соціальних систем, за допомогою яких повинна здійснюватися процедура їх вдосконалення та подальшої оптимізації, потребують адекватного сучасним реаліям осмислення. В цьому сенсі у поняття управління дедалі ширше включаються філософські,

гносеологічні, аксіологічні, світоглядні компоненти. Комплексний підхід до проблем управління актуалізує необхідність застосування філософської рефлексії як форми теоретичної діяльності людини, направленої на осмислення граничних основ буття, мислення та людської культури загалом, він потребує не лише уточнення та кодифікації категоріально-понятійного апарату, а й знаходження «спільного знаменника»

теоретичної складової управління, його загальної концептуалізації. Перманентне зростання обсягу знань як серед управлінців, так і серед персоналу призводить до усвідомлення необхідності глибокого самопізнання як на рівні спільнот, так і на індивідуальному рівні.

Саме людина, а не техніка і технології, відіграє ключову роль в управлінні, починаючи від постановки цілей і закінчуючи їх практичним втіленням. Саме людина робить даний процес перманентним, адже діалектика пізнання як нескінченна процедура після вирішення чергових завдань, в ході практичної діяльності, відкриває нові проблеми, знову ставить цілі щодо їх розв'язання та приймає управлінські рішення. Саме цей процес потребує адекватного осмислення засобами філософської рефлексії, діалектичного мислення, міждисциплінарного підходу як фундаментальної парадигми сучасної науки, системно-синергетичного аналізу, ґрунтового методологічного забезпечення та емпіричного наповнення.

Включення до теорії управління сукупності людинознавчих дисциплін – а до них з повним правом можна віднести філософію, економіку, соціологію, антропологію, етнологію, психологію, соціальну педагогіку, політичні знання тощо, розширює коло досліджуваних об'єктів, підвищує рівень людиновимірності управління. Відбувається те, про що ще 1930 року писав Г.Емерсон, визначний теоретик управління: «Для виробництва надзвичайно важливо мати хоча б небагато спеціалістів, наділені інтуїцією, спостережливостю, кмітливостю, з одного боку, й усім багатством фізіологічних, психологічних, антропологічних наукових знань – з іншого. Тільки такий спеціаліст може дати адміністрації й кандидатові на роботу справді компетентну пораду, тільки він може правильно визначити, чи придатний кандидат саме на таку роботу» [1, с. 85]. Таким чином, наголошується на соціогуманістичній, психологічній складовій управлінського процесу, на

перший план виходить людина як носій індивідуальних якостей. З огляду на це все більше відчувається потреба в осягненні феномену управління засобами філософської рефлексії, і саме ця процедура має на меті задовольнити вимогам сучасних процесів формування нових підходів, які відбуваються як в науці в цілому, так і в філософії зокрема. Такі ж процеси відбуваються і в управлінській науці в її антропоцентричному вимірі.

Кроки, які здійснюються у цьому напрямку, є, на нашу думку, недостатніми, оскільки постає потреба не лише у поглибленому розкритті технологічних основ управління, а й у ґрунтовному аналізі саме філософсько-світоглядної його складової. Адекватна та розгалужена теорія має допомогти в налагодженні практичної діяльності, адже в управлінні немає дрібниць: вирішальну роль тут відіграють як загальнонаукові основи знання про природу соціуму, так і володіння комплексом прикладних технологій. Але, попри це, ще раз наголосимо: колосальне значення має й сама особистість управлінця, його інтелектуальні, психологічні та особистісні людські характеристики.

Тому вкрай актуалізується необхідність філософської рефлексії управління, що має внести до розгляду світоглядні, гносеологічні, аксіологічні компоненти, пов'язані з реалізацією людиною функцій в системі об'єкт-суб'єктних відносин в суспільстві. Це має на меті знайти оптимальні шляхи розв'язання поставлених самим життям теоретичних та практичних проблем управління у руслі логіки цивілізаційного розвитку та місця України в ньому.

Варто зазначити, що науковий інтерес до проблем управління виявляється ще на ранніх етапах суспільного розвитку, і практично всі видатні мислителі різних часів, починаючи з Платона, Аристотеля, Конфуція, Мак'явеллі та ін., і до сучасної наукової картини світу, що знайшло відображення в працях М. Вебера, Т. Парсонса, Ф. Тейлора, Й. Шумпетера та ін. розкривали різні ас-

пекти теорії й практики управління.

Відбуваються процеси, про які засновник сучасної школи управління Ф. Тейлор зазначав, що адміністрація розробляє науковий фундамент, котрий дає можливість замінити старі традиційні грубо-практичні методи праці в численних її різновидах новими, науковими.

Соціальний інститут управління за великим рахунком існує стільки ж, скільки існує людське суспільство та суспільне життя як відповідь на необхідність його упорядкування. Фундаментальні категорії управління, такі, як ієрархія, влада, авторитет, вплив, панування тощо, завдяки яким можна описати відносини у соціумі, мають універсальний характер і діють на будь-якому етапі розвитку суспільства. Вже в працях видатних мислителів давнини, які ставили питання про природу суспільних відносин, соціального ладу, мистецтво управління державою та міжособистісними стосунками в системі об'єкт – суб'єкт управління посідає значне місце. Зміст цих категорій, попри часові, національні, ментальні, географічні відмінності, залишався по суті незмінним, тобто ними описувалися головні, ключові моменти в управлінській діяльності.

Зазначимо принагідно, що всі видатні філософи, мислителі, дослідники соціальних структур і відносин, розглядаючи проблеми суспільного устрою, так чи так піднімали в своїх працях питання ефективного управління в людських спільнотах.

Відтак, еволюція теорії управління тісно пов'язана з еволюцією суспільства і відповідає основним історичним етапам кардинальних змін в суспільному устрої (тому, що в марксизмі носить назву суспільно-економічних формацій, а в інших джерелах – цивілізаційних утворень, локальних культур, типів суспільства тощо). Але за будь-яких соціально-економічних умов універсальний характер управління знаходив прояв у трьох найважливіших сферах суспільного життя – у соціальній як ви-

раз необхідності встановлення порядку у групах та спільнотах, в економічній як реалізації потреби у необхідності у виробництві і розподілі ресурсів та у захисній як прояв оборони від зовнішніх і внутрішніх ворогів та ризиків і загроз довкілля.

Місце і роль управління в державному житті полягає в наступному: «По-перше, держава повинна повернути собі функції вибору цілей (пріоритетів). Повинні бути обговорення, прийняті й виконуватися відповідні документи, які визначають вектор розвитку. Саме це надасть імпульсу інноваційній та науковій діяльності, оскільки стане зрозумілим, на чому варто зосередитися. По-друге, стратегію і політику можна будувати в сучасному світі, спираючись на науково обґрунтований довгостроковий прогноз» [2, с. 14].

На сьогодні в науковій спільноті усталилася думка, що, попри розмаїття успішних управлінських національних шкіл, найбільш ефективною є японська управлінська модель. Перш за все, японська модель, як ніяка інша, демонструє зв'язок управління з філософією, адже саме в ній знаходять відбиток такі атрибутивні риси філософії, як створення цілісної картини світу, повага до знання, світоглядні, гносеологічні, міждисциплінарні, системні, синергетичні, аксіологічні її аспекти. Значну роль тут відіграють і дотримання традицій, і розуміння на глибинному рівні ієрархічної будови світу, що є ознакою зрілої управлінської теорії, яка будується на філософських засадах єдності та структурної будови як світу в цілому, так і соціуму.

Саме в цій моделі на перше місце ставиться урахування чітко визначених факторів. Одним із таких факторів може вважатися етнічний та психологічний, за умов урахування яких наголошується, що управління має суто людську характеристику, адже спільноти завжди складаються з конкретних людей, які різняться за статтю, віковими, національними та іншим індивідуально-психологічними ознаками. Також

різні народи різняться за темпераментом, особливостями національного характеру, звичками та стереотипами поведінки: «Управління буде малоефективним, якщо воно не враховує традиції народу, його культуру, специфіку сприйняття людьми неекономічних цінностей. Ігнорування традицій, соціокультурних цінностей призводить до того, що вирішувані задачі будуть чужими для виконавців. Важко уявити, що суспільний устрій може йти шляхом ефективного розвитку на основі виключно жорсткого управління, без урахування внутрішніх потреб і можливостей людини. Управляти – це значить зробити партнерами тих, хто повинен втілювати в життя ідеї керівника» [3, с. 345].

На питання про те, яке значення може мати дослідження японської моделі для потреб України в умовах суспільних трансформацій, згадаємо слова Ж. Леманна, що Японію не можна сприймати як модель для копіювання, але лише як віддзеркалення, де відображуються власні сильні і слабкі сторони.

Відтак, зазначимо: попри величезні розбіжності в історії, економічному устрої, традиціях, ментальності, географічному положенні тощо між Україною і Японією, критичне застосування японського досвіду має на меті декілька обставин. По-перше, в японській моделі використовуються всі теоретичні напрацювання, які притаманні традиційним теоріям управління, застосовується практично весь категоріально-понятійний апарат, незважаючи навіть на його певну екзотичність і нюансованість, викликаних японською специфікою, відображені всі теоретичні і соціальні аспекти управління як суспільного інституту і соціальної дії. Окрім того, ефективність застосування японської моделі управління доведена в багатьох країнах, особливо в США, японські теоретики певною мірою перетворилися на «заробітчани», які втілюють свої методи й технології, навчають і консультують в різних країнах світу, часто виступаючи не лише як трансформатори

ідей, а й як кризові менеджери. Все це у комплексі й зумовлює необхідність ретельного аналізу й критичному урахуванні японського позитивного досвіду управління, що в умовах глобалізації стає не лише природним, а й бажаним для оптимізації суспільних процесів в Україні та підвищення ефективності управління ними.

Нині, на перший план виходить людиновимірність управління, яка полягає в тому, що воно, хоч і є свідомим і усвідомленим процесом, однак водночас значною мірою керується ірраціональними, чуттєвими, духовними і психологічними мотивами.

З огляду на це спрацьовує аксіома: чим складніша керована система, тим складнішими стають структури та процеси управління нею, які йдуть по лінії адаптації, прискорення, введення нових соціальних технологій в управлінську діяльність. Серед них важливе місце посідають інноваційні технології. Комплексне їх розуміння зумовлене тим, що в сучасних умовах вони виступають не лише засобами впровадження новітніх інженерних рішень та ноу-хау, а й набувають людиновимірності, постають засобом задоволення базових і духовних людських потреб, є не лише кон'юнктурними, а й онтологічними. На сучасному етапі суспільного розвитку інновації набувають змісту соціальних стратегій і технологій. Інноватика як галузь теоретичного знання базується на таких категоріях, як ефективність, інтенсифікація діяльності, ризик, надійність, достатність, користь тощо. Різні підходи до проблеми інновацій та різні критерії оцінки інноваційності виявляють структуру інноваційного процесу, можливі ризики на цьому шляху, а також його життєвий цикл. Інноваційне ж майбутнє України полягає в інтенсифікації інноваційної політики, її орієнтуванні на людські потреби, створенні інноваційних центрів та підрозділів, удосконаленні вже існуючих структур та урахуванні позитивного зарубіжного досвіду в цій галузі.

Це означає, що глобалізація, завдяки якій відбувається вільне перетікання ідей і концепцій в різних регіонах Землі, можливість запозичення позитивного досвіду і застосування його на практиці детермінує ефективність функціонування будь-якої моделі лише за умови врахування величезної кількості факторів – від соціально-політичної ситуації в країні до ментальності і традицій народу. Тому саме управлінська модель Японії, третьої економіки світу, відзначається людиновимірністю, орієнтованістю на кадровий потенціал виробництва, включаючи в себе єдність технологічних, організаційних і соціа-

льних нововведень, орієнтованих на висококваліфіковану робочу силу, інтегровану в систему виробництва: безперервність процесу накопичення знань і підвищення кваліфікації; гнучку систему робочої сили і організації праці; «економіку участі», делегування відповідальності зверху донизу, партнерські стосунки між учасниками виробництва. Всебічний аналіз та критичне врахування японського досвіду управління стає не лише природним, а й бажаним для оптимізації суспільних процесів в Україні та підвищення ефективності управління ними.

1. Емерсон Г. 12 принципів продуктивності / Г. Емерсон // Наука управляти: з історії менеджменту: хрестоматія: [навч. посіб. / упоряд. І. О. Слепов; Пер. з рос. Л.І. Козій, М.І. Матрохіна, П.Л. Пироженко]. – К.: Либідь, 1993. – 304 с.
2. Федулова Л. І. Підходи до формування дієвої інноваційної стратегії України / Л.І. Федулова, І.А. Шовкун // Наука та інновації. – 2009. – № 3. – С. 5–15.
3. Дадькова О. Репутаційний менеджмент / Олександра Дадькова // Освіта регіону. – 2011. – № 2. – С. 110–114.
4. Кремень В. Г. Філософія управління: [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / В.Г. Кремень, С.М. Пазиніч, О.С. Пономарьов. – К.: Знання України, 2007. – 360 с.
5. Сердюк О. В. Соціологічний підхід у сучасному правознавстві: пізнання соціальності права: [монографія] / О.В. Сердюк. – Харків: Яшма, 2007. – 320 с.

ФОРМУВАННЯ НОВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ - ЗАПОРУКА ЦІЛІСНОСТІ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Василець Ольга Іванівна

старший викладач кафедри соціології Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», м. Київ

Ключові слова:
ідентифікація,
етнічність,
цінності,
цілісність,
системність

У статті розглядаються механізми формування ідентичності як на особистісному так і на колективному рівнях, підкреслюється необхідність створення нової координаційної сітки для пошуку співставлень та узгодженості між різними вимірами досліджуваних феноменів. Підкреслюється значення цілісності, у якій динамічна налаштованість системи втілюється у ефективність функціонування останньої в умовах глобальних зв'язків і ризиків. Наголос ставиться на необхідності солідарної співпраці різних суб'єктів соціального простору для подолання ціннісних криз сьогодення.

Keywords:
identification,
ethnicity,
values,
integrity,
systemic

The article examines the mechanisms of identity formation both at the personal and collective levels, emphasizes the need to create a new coordination grid for matching and coherence between the various dimensions of the phenomena being studied. The importance of integrity in which the dynamics of the system's aspirations is embodied in the efficiency of its functioning under the conditions of global relations and risks is underlined. The emphasis is on the need for solidarity and cooperation of various subjects of social space to overcome the value crises of our time.

Які б конотації у різних акторів суспільного розвитку не викликало слово «цілісність», поняття, що ним позначається, практично завжди використовується для демаркації конструктивного, плідного, керованого, самодостатнього і самототожного від деформованого, руйнівного, не спроможного на позитивні дії. Саме на такому, динамічному вимірі цілісності, як і на чинниках, які стоять на перешкоді її імплементації у сучасні суспільні практики, особливо у нашій країні, і є намір зупинитися у даній статті. Цілісність не є окремішністю, вона передбачає взаємодію особистостей, груп і структур. Вона оберігає сучасний прекаріат, обриси існування якого усе ширшають, від остаточної

маргіналізації, задаючи інтеграційні вектори розвитку у громаду як спільноту нового типу, об'єднання людей, що усвідомлюють себе суб'єктами соціального співжиття. До нації як політично презентованих державних інтересів, які, у свою чергу, підпорядковані народному волевиявленню.

Ефективна діяльність цілого в умовах, що повсякчас змінюються, за обставин «гіпертурбулентного» (Е.Друкер) світу глобальних зв'язків, мобільності усіх видів ресурсів та капіталів, обумовлюється його цілісністю – ознакою суб'єктності, тобто здатністю передбачати, прогнозувати, ініціювати переміни та відповідати за них. На різних рівнях, у різних угрупованнях акторів су-

часної суспільної практики (від конференцій – до ток-шоу; від політичних зібрань, виступів публічних інтелектуалів до розмов пересічних осіб у громадському транспорті) неодноразово висловлюється невдоволеність темпами і характером реформ, що мають здійснюватися (і таки якось відбуваються!) в Україні. Та чи справа у персонах, чи, навіть, політичних силах, кожен з яких декларує патріотичну відданість інтересам країни, або в тому – як вони співвідносять себе на практиці із цими інтересами, що є невіддільними від потреб їх підданців, а виборців, їх співвітчизників. Як влучно завважив у своєму виступі у Києво-Могилянській академії Роман Шпорлюк «...Щоб існувала національна буржуазія, наперед має існувати національна інтелігенція. Початкова українська інтелігенція починає творити собі історичну концепцію, яка показує, що Україна не є Росією тому, що вона має традицію демократичного порядку, виборів, конституції та свобод» [13]. Не можна нехтувати ані допитливою молоддю, ані налаштованих на просвітництво і саморозвиток людей будь-якого віку, бо «навчаючись чужому», як писав Т.Шевченко, потрібно свого «не цуратись», адже саме у цьому виявляє себе комплекс меншовартості. Тож україноцентричні цінності – це «кардіоцентричні» (Г.Сковорода) цінності критично засвоєних свобод та обмежень, що їх надбали (і звар*ювали) країни Центру (якщо послуговуватися принципами світ-системного аналізу І.Валлерстайна) [5]. Позичаючи гроші у Міжнародного валютного фонду ані наша еліта, ані прості громадяни не завжди усвідомлюють, що будь-які реформи господарського плану повинні не просто спиратися на організаційні перетворення, але, у першу чергу, на рефлексію щодо ціннісних настанов, які і уможливають цілісне розгортання системних переваг. Ми забуваємо про те, що аскетизм (хоча б нормальне самообмеження – непристойно демонструвати розкіш у бідній країні, і, коли вже нетерпець увірвати щось – то хоча б

з прибутків, але не з видатків!) є свідченням гідності еліти, а гуманітарні у найширшому розумінні цього слова орієнтири – не просто чесноти, а вияв свідомого самозбереження не тільки сьогодні, але й завтра. Водночас, пов'язувати питання національної безпеки України з цілісністю її гуманітарного простору орієнтуючись виключно на політику держави та роботу культурно-просвітницьких установ, як робить це С.Дацюк [7] видається мені не достатнім. Україна, її Православна Церква має давні традиції духовної підтримки та напучування людей. І хоча доба секуляризації набула повною юридичної легітимності, та право як правда не є тотожним праву, як площині юридичних об'єктів. І не варто забувати, що ті європейські цінності свободи, рівності й братерства, як і славнозвісна Декларація батьків - засновників у Сполучених Штатах, на втілення яких у практику розбудови української державності і розвитку української демократії, налаштовані наші мислячі й пасіонарні співвітчизники, такі цінності як дороговкази мають свої витoki у положеннях християнської етики. Більше того, сучасні громадяни розвинених країн, США, зокрема, навряд чи змогли б побудувати те благополуччя, яке створювали їх попередники, що спирались саме на ціннісні засади віри. Відтак, успіх і керманічів, і кожного з нас, буде залежати від згуртованості, що на сучасну добу аж ніяк не може бути примусовою. Якщо дискурс, за визначенням М.Фуко [11], є «сукупністю висловлювань, що підлягають одній системі формування» та суголосним законам функціонування і розповсюдження, то варто поставити запитання: у який дискурс складаються наративи наших співвітчизників? Яким чином, і з чим саме вони ототожнюють себе? Як формується їх ідентичність і наскільки спосіб її укладання у сучасну ідентичність української держави виправдовує себе для її поступу?

Ми придивляємося до успіхів держав – лідерів економічного розвитку. Переконаємося, що практично усі вони ма-

ють демократичний устрій, сприяють розвиткові малого та середнього бізнесу, водночас і практичними заходами (принаймні, виданням постанов і розробкою законопроектів), і створюваним у медійному просторі поголосом – прагнуть до обмеження влади монополій та олігархату. Усюди акцент робиться не на ресурсній економіці, а на інноваціях, продукції з високою доданою вартістю. Звичайно, безхмарна картина не вимальовується усе одно, країни центра грабують країни напівпериферії та периферії, але чим далі, тим переконливішим стає концепт «держави, що сприяє розвитку» і значущість різних соціальних груп як суб'єктів суспільної дії. Це логічно корелює з питанням про модерну та постмодерну ідентичність.

Відтак, на перший план виходять процеси ідентифікації, які мають чимало корелятивів і у вимірності індивідуального буття, і у соціально-культурному просторі більшого формату. Якщо ми прагнемо дієвості – то потребуємо цілісності. Якщо цілісність не можлива без гармонійної ідентифікації і, відповідно, адекватної орієнтаціям людини як суспільної істоти, ідентичності, то логічно дослідити як саме розгортаються процеси набуття ідентичності, як вона співвідноситься із своєю етнічною складовою, і як соціалізація особистості на первинному і подальшому рівнях визначає колективну ідентичність у нації-державі, трансформаційну спроможність останньої. Вартим уваги також є той факт, що креативний потенціал такої порівняно нової одиниці у аналітиці історичних практик як «світ-система», і відповідного вжитку термінів «центр-периферія» у визначенні цілісності, має не лише світ-системний підхід І. Валлерстайна [5], але і міркування про периферію та центр у дослідженнях Е. Шилза [12], який підкреслює, що нація – це такий тип суспільства, де центр є максимально наближеним до периферії (зокрема, фізична і символічна відстань).

Проявом холістичного підходу у творчому, конструктивному і сучасно-

му значенні цього слова, як раз і буде бачення цілісності нашої країни як скоординованих дій як структур, інституцій, спільнот, так і взаємин «центр – периферія» (можливо, останні коректніше було б позначати як регіони, та на заваді стають негативні асоціації щодо політичної представленості цих маркерів). Але сам принцип підпорядкованості як узгодженості: цілей, цінностей, ідентифікаційних матриць – спрацьовує на цілісність України як системи «громадянське суспільство-особа-держава-особа-громадянське суспільство», на цілісність, що робить цю систему дієвою, надаючи шанс зменшити залежність від країн Центру у Світ-системі, яка, власне, на разі синонімізується із КСЕ – капіталістичною світ-системою. Водночас потрібно мати на увазі, що цінності останньої, за усієї гнучкості її економічних й виробничих складових, знаходяться у глибокій, перманентній кризі. Адже суспільство, чиєю суцільною ідеологією стало споживацтво, духовні цінності якого переміщені у площину розваг, де богів стільки – домовляйся з тим, хто, знов таки, зручніший для задоволення твоїх потреб, де за гаслами про мультикультуралізм та толерантність стоїть збайдужіння одних і здушена ненависть інших, цінності такого суспільства не можуть слугувати дороговказом для формування нової, сучасної, спрямованої у майбуття стабільного розвитку національної ідентичності та особистісної й громадянської цілісності нашого співвітчизника.

Оновлення суспільства за рахунок його модернізації неодмінно стає стресовим фактором як для існуючих вже зв'язків між його інституціями, структурами, системою цінностей, так і для кожного такого феномену окремо, для його соціально-культурних та виробничих, економічних функцій. «Модернізація навздогін», перша насильницька хвиля якої за часів Петра I менше вплинула на життя України ніж друга хвиля в умовах радянської влади, сприяла інфраструктурній перебудові господарського механізму, індустріалізації,

урбанізації, тощо. Але вона мало торкнулася дієвості й характеру функціонування суспільних інститутів, а деформувала у руйнаціях традиційну систему цінностей і відповідну до неї сюжетність ідентифікації, не спромоглася запропонувати щось цілісне й дієве навзаєм. Головною причиною цих викликів та загроз національній безпеці держави є відсутність в Україні державницької ідеології, заснованої на україноцентричній системі цінностей, яку поділяла би переважна більшість громадян і яка б об'єднувала суспільство. Формування та забезпечення цілісності й повноти українського гуманітарного простору має бути віднесене до найважливіших національних завдань. Воно має шанси бути успішно вирішеним за умови широкого суспільного консенсусу та адекватних цілеспрямованих зусиль усіх гілок державної влади, структур громадянського суспільства, культурно-мистецької громадськості України [6].

Соціальна ідентичність щонайтісніше пов'язана із своєю етнічною складовою і виникає в результаті усвідомлення своєї приналежності певній етнонаціональній групі як суб'єкту суспільної практики, разом з ціннісним і емоційним значенням, що надається цьому включенню. Відтак, ідентифікація виступає складним соціальним конструктом, що перебуває у суперечливому процесі відтворення і творення. Соціальна ідентичність є динамічною структурою, що утворюється за рахунок механізмів ідентифікації, інтерналізації та рефлексії. Ця структура розвивається протягом усього життя людини відповідно до змін соціального контексту і проявляється в різних формах. Соціальна ідентичність опосередковує вплив групи на соціальну поведінку індивідів. Тому картина тенденцій розвитку соціальної ідентичності є основою для прогнозів масового соціальної поведінки різних груп населення. Для того, аби дослідити становлення соціальної ідентичності і її кореляції із інтеграційними процесами у соціумі необхідна аналітика щодо суспільного поділу праці, від-

носин власності і влади, розходження статусів і ролей, відмінності культур, історичних доль народів і етносів, боротьба за ресурси і формування різноманітних спільнот на основі спільності умов їх життєдіяльності, тобто інтересів, відмінних від інтересів інших спільнот. становлення особистості сімейних відносин і зростанням впливу більш рухливих соціальних структур, перш за все ЗМІ і неформальних спільнот, організацій, груп за інтересами, добровільних асоціацій, тимчасових об'єднань, створених для досягнення конкретних цілей.

Відбувається розширення масштабів і збільшення ролі вторинної соціалізації. Наприклад, ще в середині 20 століття людина могла розраховувати на те, що отримане в молодості освіту визначить його професійну кар'єру протягом усього життя, а сьогодні, щоб відповідати високому динамізму суспільного життя, необхідно постійне перенавчання та перекваліфікація. Багато наших співвітчизників їдуть працювати за кордон. І це не є проблемою. Питання у тому, наскільки вони зацікавлені у різноманітних: культурних, економічних, політичних зв'язках із Батьківщиною, наскільки вони підкріплюють цілісність українського суспільства, виступаючи його представниками, у хорошому розумінні сприяючи розповсюдженню україноцентричних настроїв. Сама ж Україна набуде справжньої цілісності тільки за умови правильної інтерпретації концепту мультикультуралізму як єдності гуманістичної вимірності контенту при розмаїтті форм його представлення.

Традиційні соціально-психологічні і соціологічні теорії акцентують увагу на такому механізмі соціалізації, як адаптація особистості до форм соціального буття [4]. Без проходження стадії адаптації неможливо уявити собі розвиток соціального суб'єкта як діяльного агента, що формує нові соціальні структури і відносини. Сам процес соціалізації передбачає конформну поведінку: або в бік конформного консерватизму, або

настільки ж конформної (адаптаційної) інноваційності. Однак, висловлене вище судження, будучи застосовним до суспільства з більш-менш стійкою системою цінностей, усталеною нормою соціальної нерівності, легітимними політичними інститутами, вже не є оптимальним концептом пояснення в нових обставинах глобалізації. Для розуміння соціальних процесів в суспільстві, що переживає зміни в усіх соціальних інститутах, в системі ціннісних структур і звичайних повсякденних взаємин між людьми, між індивідами і соціальними інститутами необхідне створення інших методологічних концептів.

Одним з основних механізмів реалізації процесу формування цілісності як здатності керуватися власними інтересами, втілюючи їх у логіку збалансованих дій, є побудова відповідних часу (а, наразі, такої, що передбачає – більше того - формує-! виклики майбуття) системи координат. Саме у ній розгортаються дискурси ідентичності. Остання за умов глобалізації може бути ціліснодієвою, суверенною, такою, що поєднує усі модальності «хочу-можу-повинен» та зв'язки «рід, сімейне оточення, політичні преференції, цінності сакральні й побутові» тільки за умов поєднання її національної, релігійної та політичної складових у соціальній вимірності громадянської позиції кожного українця. На чільне місце виходить не етнічність у її примордіальному сенсі, а етнічність, як частина складного механізму громадянської соціалізації, зростання та розвитку особистості із цілісною ідентичністю, що надасть шанс і окремішній особистості, і суспільству, державі на загал, не стати об'єктом маніпулятивних впливів. Системність та критичність, стратегічне бачення, готовність до змін, уточнення та корекції поведінкових опцій у взаємодії з іншими суб'єктами міжнародного права, при утриманні бачення головного для стабільного розвитку нашої країни – ось що складає сучасну цілісність та ідентичність у діалектичній єдності їх суперечливого взаємозв'язку.

Чи багато вартує консолідація нації коли вона є обумовленою лише зовнішніми чинниками – загрозою асиміляції, що сприймається, головним чином у її утилітарному вимірі? За таких обставин «розчинення» у економічно більш розвинутій і політично захищеній спільноті стає оптимальною формою адаптації для окремих особистостей, їх родин, малих груп, за якими йдуть і більші. Елементами цього механізму виступають соціальне дистанціювання суб'єкта від первинної соціальної групи, вибір в якості референтної групи соціальної спільноти універсального типу, плюралізація стандартів соціальної дії при одночасному засвоєнні певного мінімуму соціальних норм. В цьому випадку можна говорити про включення процесу інтерналізації, так як індивід вибирає для себе ті групи, на які він буде орієнтуватися при побудові своєї ідентичності. Дієвість як успішність можлива при побудові цілісності як системних взаємин між соціумом і суб'єктивною реальністю. Тобто в процесі розвитку ідентичності не виникає суперечностей між сформованими образами Я і тим, що пропонує суспільство. Соціалізація у сенсі пристосування як асиміляції, втрати цілісності й самотності є неуспішною, бо спостерігаємо асиметрію між об'єктивною і суб'єктивною реальностями, когнітивним і афективним аспектами ідентифікації. На це не можна покладатися якщо головною інтенцією нашого суспільства є поступ його як цілісної системи солідарних індивідумів – розвинутих особистостей, чії особливості «працюють» і на розширення меж їх свободи, здатностей, можливостей, і, водночас на вивільнення потенціалу усезагального.

За умов функціонування традиційних спільнот максимального успіху соціалізація досягала через спрощені механізми поділу праці і мінімальним розподілом знання, трансцендентна вимірність якого узурпувалася окремим прошарком речників, що формалізували та «адаптували» для загалу сакральність побутових смислів повсякденної

реальності. Але розшарування суспільства, нерівності у можливостях користуватися надбаннями людства, нерівності, що попри глобалізацію і загальне зростання різноманітних багатств, стають усе гострішими, ускладнюють соціалізацію, яка б раніше правила за успішну. Наразі, необхідність вибору власної позиції - це те, що і для країн, і для осіб уможливорює перехід до цілісності нового штибу, гармонійного поєднання суперечностей у повсякчасних перемогах і готовності до конфліктної взаємодії. Визначальною стає культура медіації, яка мусить спиратися на уважність у відслідковуванні та конструюванні нетривіальних ідентифікаційних механізмів. Те, що нерівність стає дифузним, багатоплановим і багатоаспектним процесом, з одного боку шкодить «природній, органічній» цілісності, але з іншого, через складні компенсаторні механізми відкриває нам можливості для становлення позитивної і перспективної, більш «штучної», але менш примусової інтеграції. Це мистецтво пристосування, цілісності як гнучкості, взаємодії різноманітних механізмів компенсації системи стримувань і противаг забезпечують високу пристосованість капіталістичного суспільства.

Гетерогенний вплив оточення на процеси формування особистісної чи групової ідентичності багато у чому залежить від того які цінності (сакральні та побутові) сповідує це оточення. Суспільство, в якому можливі різні шляхи соціалізації, містить в собі особливі сполучення об'єктивної реальності та ідентичності. В результаті рефлексії зростає загальне розуміння релятивності всіх соціальних процесів, включаючи і власне становище в суспільстві, яке тепер оцінюється, скоріше, як одне з можливих. Внаслідок цього, власне інституційне поведінка розуміється як «роль», від якої можна віддалитися в своїй свідомості і яку можна «розігрувати» під соціальним контролем. З різними формами контролю, їх гуманістичною або навпаки - дискримінаційною спрямованістю необхідно працювати

усім особам та установам, чия діяльність дотична просвітництву, культуро творчим процесам, правовим питанням державного будівництва.

Маємо реальну потребу у вибудові нової системи координат, де свобода ідентифікації не поглиналася б пастками ціннісного релятивізму, свобода дії не фіналізувалася б у агресії. Адже поглинений зв'язків як соціальної, культурної, економічної підтримки, індивід знаходить можливість цілісного буття лише у одному форматі свободи - волі ненавидіти. Не варто недооцінювати те емоційне навантаження з яким зустрічаються актори соціальної практики різного масштабу у процесах ідентифікації, особливо за умов трансформації як особистісних так і колективних ідентичностей. Ці трансформації викликані змінами історичного дискурсу і те, що має раціональний вигляд системного впливу для одного суб'єкта соціальної практики, може викликати зовсім інші конотації груп з іншим досвідом первинної соціалізації. Тому й то так важко змоделювати поле оптимальних поведінкових опцій. У психоаналізі соціалізація розуміється як набуття контролю над імпульсами, і звичайно, набуття єдності між Ід, Его і Супер-Его ми повинні розуміти процесуально і конкретно-історично. Під час соціалізації не просто розширюється репертуар форм активності, але й формується соціальне почуття усвідомленої ідентичності, відтак, ми можемо отримати розширення горизонтів наукового пошуку щодо ідентичності і її зв'язків із феноменом цілісності, відповідно до сучасних умов проблематизації практично усіх сфер суспільного життя. Слушно звернутися до ідей Дж.Міда, який розглядав умови соціальної ситуації, при яких ідентичність залишається збереженою, і назвав ряд здібностей, необхідних людині для збереження своєї ідентичності в ситуації взаємодії [8, с. 27]. Але ж уявлення беруть участь у взаємодії партнерів про значення одних і тих же символів різні, часто суперечливі. Нова інформація, що постійно над-

ходить у процесі соціальних взаємодій повинна перероблятися індивідом так, щоб привести її у відповідність з колишнім накопиченим досвідом. При цьому особливо потрібна самопрезентація у взаємодії. Це стосується особистостей, груп, структур, країн та інституцій. Успіх підтримки ідентичності залежить від наявності у людини відкриттям палітри ролей і можливостей для розвитку і саморозвитку. Відтак, імперативне втручання транскрибується як трансцендентне запрошення, а єдиною вимогою у соціальному житті кожної людини є її законслухняність разом із вибудованою внутрішньої ієрархії цілей та цінностей, де духовність релігійна є підтримкою для її світських констеляцій, де консолідація вибору поведінкових опцій відбувається на справді гуманістичних підставах. У контексті розвитку сюжету даної статті, я вважаю логічним зупинитися на деяких питаннях формування ідентичності як проблеми вторинної соціалізації вже у дорослої особистості. Розуміння сенсу того, хто ви і яким саме чином відбувається інтеграція до суспільних практик, вкрай важливий для ефективної адаптації та акультурації і особистості, і нації. Причому це стосується і етатистських теорій націогенезу, і для його соціобіологічних концептів; справедливим виступає і для соціально-психологічних, і для етносоціологічних вимірів філософської рефлексії. Необхідно також враховувати те, що процеси формування власної ідентичності є завданням не тільки для самої людини, чи нації, але й оточення, обумовлюючись культурно-історичними контекстами різного масштабу і типу референцій. Необхідність перегляду ціннісно-цільових орієнтирів і можливостей їх підвищення для індивідуума, чий колишні умови існування програвали, в економічному і культурному відношенні, у порівнянні з тими перспективами, які відкрилися у просторі сучасних інтерпретацій європейських цінностей і традицій, вимагає сутогосподарських дій громадянського суспільства, держави та церкви. Вибрати і розвивати

щось краще, більш адекватну гуманістичним запитам ідентичність - означає відмовлятися від колишніх, більш примітивних референцій. Відхиляти різні, більш примітивні і ранні ідентифікації на користь зрілої ідентичності. Політизованість у ствердженні національної цілісності націй, що формувалися за демотивним типом (коли етнічна ідентифікація відбувалася в умовах імперського гноблення або ж полі етнічних конфліктів) є зрозумілою, та все одно не може слугувати виправданню екстремізму.

Нація розвивається історично і визначається політично через тісний зв'язок з економічним підґрунтям. Цієї марксистської доктрини у її сутності не заперечували ні М.Вебер, ні І.Валлерстайн. Гуманітарні потреби свого культурного, етнографічного самоствердження народ задовольняє у збалансованій узгодженості системного розвитку, у солідарності, що перевищує конкуренцію і інтеграцію, яка переважає дезінтегративні тенденції. Навіть екзистенційний порив націй, гноблених попередніми режимами, має часову обмеженість у динаміці напруги – але завжди актуальною залишається адаптивно-перетворююча, утилітарна дискурсивність адекватно компліментарної ідентичності, як способу міжособистісного зв'язку громадян країни і країн. Консолідація «проти» має короткостроковий термін мобілізації і націлена на виживання. Звичка виживати заважає настрою жити. Бути вдоволеним небагатим – теза, котра потрібна для визначеності у координатах матеріального життя, а ті, хто за святим письмом визнають свої духовні потреби – насправді багаті (огрядні фарисеї були худі й нужденні у головному – відсутності готовності прийняти Господа). Цілісність, аби бути дієвою, завжди мала на поєднання сакрального із побутовим, цінностей як смисложиттєвих сенсів і практичних преференцій особистості у виборі нею певних поведінкових патернів. Під особистою ідентичністю розуміється відчуття тотожності або наступ-

ності, цілісності буття особистості, яка поєднує різні модальності її соціальних дій і зберігається, незважаючи на зміни у навколишньому середовищі та кризи індивідуального плану. Разом з тим, особиста ідентичність різна в різні епохи. Цифрові технології та конструювання безлічі особистостей, наявність гібридних ролей в соціумі і «продажу самого способу життя», вірніше - їх множинності, про що попереджав ще в «третьій хвилі» Е.Тоффлер [9, с. 276-277] - все це по-новому ставить питання, як про збереження ідентичності, так і про можливості, наслідки і її ціну. Особисті спогади про минуле, так само як і пов'язані з майбутнім надії, прагнення, впливають на формування і особистісних, і національних стратегій. Не забуваючи про минулий довід, ми повинні пам'ятати про те, що будь-які історії, наративи, мають політичне представлення і у свідомості людини, і у пам'яті народу. Міфотворення слід визначити як природну схильність у функціонуванні соціальних акторів будь-якого формату й способу існування. Наша ідентичність в сучасних умовах не може претендувати на сталість, тому нова форма цілісності це гнучкість, а не дифузія, постійні перемови із іншими і звертання до Господа, тоді стане мужності для перегляду попереднього досвіду і конструктивних трансформацій, подолання проблем ідентичності шляхом позитивного вибору, аби набутти самоповаги й цілісності не за рахунок стагнації. Для гідного виходу з кризи «ідентичність / дифузія ідентичності» потрібно не тільки усвідомити її наявність, але і мати змогу опертя на трансцендентні цінності, що розширюють обрії вибору завдяки референціям більш універсального штибу, коли уможливаються дії поза жорсткістю бінарних опозицій, відчуття себе зобов'язанням надає сил, буквально - надихає, а не спонукає до руйнівних девіацій. Я не можу погодитися з думкою пана Яременка [15] про те, що Україна не мала ціннісних криз раніше, оскільки були відсутні національні пріорите-

ти. Саме розуміння кризи передбачає зіткнення людей з ситуацією множинного вибору і напружені пошуки прийняттого рішення. Сучасність зобов'язує нас до виваженого дослідження альтернатив і послідовності у імплементаціях обраного шляху. Тут унаочнюється безпосередня кореляція між зрілістю ідентичності і - цілісності аналогічно. Статус дифузії ідентичності передбачає декларативність взятих на себе зобов'язань (що іноді плутають із багатовекторністю) і це є пасткою на шляху становлення адекватного викликам сьогодення формату цілісності, безвідносно до того чи мала місце криза, та відсутність усвідомлення сутності своїх потреб, вивищення їх до рівня інтересів, відмова від послідовності у ієрархізації ціннісного простору - ось що стоїть на заваді соціальної творчості, зростання духовного, як і підвищення матеріального добробуту. Коли ми не можемо прийняти тверде рішення, то опиняємося у ситуації триваючого стресу - дистресу. Актуалізація протистояння інтересів особи та спільноти призвела до того, що надійною формою цілісності не можна вважати ідентичність, що була набута некритично, за звичкою, вибором батьків, тощо.

Сучасні механізми становлення соціальної ідентичності як сукупності співвіднесених з різним оточенням і різними видами діяльності ідентичностей більш локального характеру, розвитку і компоненти соціальної ідентичності особистості в її системній перспективі, знаходяться під визначальним впливом зростання технологій і занепаду моральних орієнтирів. Значна кількість людей перебувають в стані дифузійної ідентичності. Тому так істотна роль консолідації різних суб'єктів соціальної практики українського суспільства у формуванні та розвитку конструктивно налаштованої особистості, зміцнення нової ідентичності задля цілісності усього нашого суспільства, без чого поступ неможливий, а чекати на те, що пройнуть і оминуть особисто його (його клан, групу і т.п.) часи нової руїни у

глобальному світі сучасних технологій – дарма. Таке протиріччя є діалектичним; адже для того, щоб зберегти щось - з ним необхідно працювати. Щоб залишатися собою - потрібно змінюватися. Необхідно досліджувати процесуальну і змістовну сторони соціальної ідентичності у їх єдності і взаємозв'язку, що дасть можливість простежити шляхи формування ідентичності і зрозуміти значення як для особистості, так і для спільноти виборів, зроблених у певних сферах життєдіяльності та культурно-історичних контекстах. Формування ідентичності - не поодинокий акт, а серія взаємопов'язаних виборів, за допомогою яких ми приймаємо суспільно значущі цінності як свої особисті цілі і переконання. Розвиток ідентичності не є лінійним процесом, він підлягає небезпеці деградації, може йти назад до дифузії, що, як ми вже з'ясували схильна до мімікрії, але аж ніяк не тотожна гнучкості. Почуття залагодження, досягнення ідентичності як знайденої цілісності, руйнується в міру того, як цілі, цінності, переконання втрачають свою життєвість, перестають відповідати вимогам, що змінилося. Якщо при цьому запускається процес розв'язання кризи, у суб'єкта є шанс знову досягти зрілої ідентичності. Але якщо суб'єкт не хоче помічати змін, що відбуваються і витрачати зусилля на особистісні пошуки, виникає небезпека розірваності, а, оскільки вона кидає людину чи спільноту на узбіччя соціальності, то формується фальсифікована цілісність, то при стагнації об'єктивно маргінального стану, через зовнішню та внутрішню агресію підтримується ілюзія дії.

Існують приписані напрямки соціальної ідентичності, в рамках яких повинен самовизначитися суб'єкт. Дані напрямки задані ззовні, і кожен неминує стикається із ними. У таких рамках є небагато можливостей для прояву власної індивідуальності, індивід лише приймає або відкидає ті чи інші цінності. Зовсім інша ситуація виникає тоді, коли особистість сама створює соціальну групу або є значущим фактором її

розвитку або зміни. У сучасній феноменологічній соціології та соціології П. Бурдьє [1, с. 314-315], як і в теоріях інтеграціонізму, чітко позначилося прагнення поєднати макросоціального і соціально-психологічну парадигми становлення особистості як активного соціального діяча - агента соціуму і суб'єкта власної життєдіяльності. У цих підходах підкреслюється, що індивіди конструюють соціальну реальність в контексті даної культури, продукують моделі соціальних взаємин, спираючись на власні індивідуальна і особистісні властивості і властивості інших соціальних суб'єктів, які взаємодіють з ними. Таким способом люди формують схеми соціальних взаємозв'язків в суспільстві і діють у згоді з цими схемами [3].

Ідентичність виявляється в центрі мінливої соціокультурної реальності. Разом з тим, розглядаючи становлення ідентичності як певний вектор соціокультурної динаміки, слід говорити про безперервний процес самоідентифікації, під час якого індивід дізнається більше про себе, конструює і змінює життєві смисли, пристосовуючи їх до зовнішнього світу. Проблема ідентичності є проблема вибору і вміння вчасно зробити інший вибір, якщо колишня ідентичність втратила цінність [2].

Дослідники розуміють ідентичність не як релятивістське приписування подібно кодуванні собі і іншим певних рис тієї чи іншої ідентичності (етнічної або громадянської, конфесійної або професійної), а як інтеріоризацію, як засвоєння через розгляд і переживання, як надбання рефлексивності. І в цьому випадку ідентичність постає не як постійно і довільно змінюється категорія, а як набір інтеріоризувати уявлень, ідей, рис, норм і форм поведінки, змінюються в результаті усвідомленої активності особистості або під впливом середовища, етнічних лідерів і творчих особистостей в руслі заданої культури.

Як зазначалося раніше, в процесі становлення соціальної ідентичності задіяні пізнавальний, оціночний і поведінковий компоненти. Ряд дослідників

[4] відзначають, що соціальна ідентичність формується в міру зростання соціальної обізнаності, знань про свою соціальну групу. Таким чином, багато вчених в структурі ідентичності в якості ведучого виділяють когнітивний компонент.

Цікаві спеціальні дослідження Г. Теґґфела [10] і його школи, в яких соціальна ідентифікація розглядається з позицій аналітики процесів трансформації соціально-групових категорій в категорії самосвідомості особистості. Представники теорії соціальної ідентичності вважають, що:

1. Соціальна ідентичність складається з тих аспектів образу - Я, які впливають зі сприйняття індивідом себе як члена певних соціальних груп.

2. Індивід прагне до збереження або підвищення своєї самооцінки, позитивного образу себе.

3. Соціальні групи і членство в них пов'язані з супутньою позитивною або негативною оцінкою, яка існує в суспільстві, отже, соціальна ідентичність може бути позитивною і негативною.

4. Оцінка індивідом власної групи визначається взаємовідносинами з деякими іншими групами через соціальне порівняння ціннісно-значущих характеристик. Порівняння, результатом якого стає позитивне відмінність своєї групи від чужої, породжує відчуття високої престижності, в той час, як негативне - низькою. Наслідками викладених положень теорії соціальної ідентичності є наступне:

1. Індивіди прагнуть до досягнення і збереження позитивної соціальної ідентичності.

2. Позитивна соціальна ідентичність заснована на сприятливих порівняннях своєї групи з декількома релевантними соціально-культурними групами зовні.

3. Так як позитивна оцінка своєї групи можлива як результат порівняння, то члени групи прагнуть диференціювати себе від інших. Відтак, завдання усієї прогресивної спільноти нашого суспільства, представників церкви, державних і громадських діячів, публі-

чних інтелектуалів та інших полягає, як на мене, у тому, або зробити інтеграційні процеси гуманістично-творчими, україноцентрованими, виховуючи толерантність і солідаристську інтенційність. Необхідно пом'якшувати і перенаправляти, природно використовувані для адаптації механізми порівняння, роблячи його конструктивно-творчим, а не соціально-сегрегаційним.

Актуальність досліджень перспектив розвитку українського суспільства як частини світової системи економічних, культурних і політичних взаємодій, і, водночас, самобутнього суб'єкту історичного процесу доводиться і експоненційним зростанням економічних, екологічних, соціально-культурних проблем, що для нашої напів-периферійної країни проходять вкрай болючим чином для громадян, і необхідністю теоретико-методологічних інтерпретацій програм опрацювання й вирішення цих проблем. Інакше і зовнішня, і внутрішня суверенність (І.Валлерстайн) [5] для країни стає не більше аніж гаслом. Цілісність, що не виявляє себе у суспільній практиці як системність політична, економічна, культурна, не розгортається через адекватні вимогам сьогодення механізми ідентифікації - є профанацією. Це не просто відсутність результатів, а шкода - бо знижується чутливість не тільки до закликів, але і до навчання, до саморозвитку. І байдужість громадян, чи їх невдоволення поза свідомої організаційної роботи, створює глухий кут, буквально - dead end для будь-яких ініціатив поступу.

Не є плідним розглядати національний розвиток будь-якої країни поза інтеграційними процесами, що пов'язують її з капіталістичною світовою економікою. Остання довела здатність до знаходження усе нових резервів оновлення, до маневрування у глобалізованому світовому просторі, відтак, спиратися на запропоновані у недавньому виступі на News One [14] третім президентом України паном Ющенко «мову, віру, історію, народ» можна лише за наявності макросоціологічного підходу

з його дослідженням доальтернатив і особливостей політичних викликів, що стали на перешкоді їх актуалізації як справжніх альтернатив; на компаративістику, рефлексивність практичної філософії, тощо. Мовне питання вирішується конструктивно коли представ-

лено комунікацією особистостей, які викликають повагу, мають довіру громади, як свідомої своїх стратегічних інтересів спільноти. Усяка ідентичність (етнічна не виняток) стає успішною лише в контекстах відкритого суспільства.

1. Бурдые П., Практический смысл / Пер. с фр.: А. Т. Бикбов, К. Д. Вознесенская, С. Н. Зенкин, Н. А. Шматко; Отв. ред. пер. и Послест. Н. А. Шматко. – СПб.: Алетейя, 2001 г. – 562 с. – («Gallicinium»).
2. Bauman Z. From pilgrim to tourist – or a short history of identity // Questions of Cultural Identity. L., 1996.
3. Berger P.L., Luckmann T. The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge. Penguin Books, 1991.
4. Bochner S. The Social Psychology of Cross-cultural Relations // Cultures in Contact / Ed. by S. Bochner. - Oxford Pergamon Press, 1982, - P.5-44.
5. Валлерстайн И., Мировой системный анализ [Электронный ресурс] / И.Валлерстайн. – Режим доступа до журн. : <http://www.nsu.ru/filf/rpha/papers/geoecon/waller.htm>
6. Гаврилишин Б., ЦІЛІСНІТЬ ГУМАНІТАРНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ ЯК ОБ'ЄКТ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ Аналітична записка / © Національний інститут стратегічних досліджень Електронний режим доступу - <http://www.niss.gov.ua/articles/1871/>
7. Дацюк С. ЦІЛІСНІТЬ ГУМАНІТАРНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ ЯК ОБ'ЄКТ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ Аналітична записка/ © Національний інститут стратегічних досліджень Електронний режим доступу - <http://www.niss.gov.ua/articles/1871/>©
8. Мид Дж. Избранное Сост. и пер. с англ. В.Г. Николаев; Отв. ред. Д.В. Ефременко. М.: ИНИОН РАН, 2009. - 290 с.
9. Toffler A. The Third Wave. M: AST, 1999. P. 276-277.
10. Теджфел Г. 7 (Ed.) Introducing Social Psychology. L., 1978 (et Freser G.); Соціальна ідентичність та міжгрупові відносини. 1982, Електронний ресурс, режим доступу: http://stud.com.ua/36499/psihologiya/sotsialna_identichnist_mizhgrupovi_vidnosini
11. Фуко М. Археология знания. СПб.: Гуманитарная академия, 2004. (С.209-210)
12. Шилз Э. Общество и общества: макросоциологический подход. Электронный ресурс, режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/Article/schilz_obsch.php
13. Шпорлюк Р. "Модерна нація починається зі слів: "Ми різні, але всі - українці", Електронний ресурс, режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/4f36eb99f1786/>
14. Ющенко В. Український формат, Електронний ресурс, режим доступу: <https://newsone.ua/ru/yushhenko-nazval-samuyu-bolshuyu-politicheskuyu-problemu-ukrainy/>
15. Яременко Б. Україна не мала ціннісних криз раніше оскільки були відсутні національні пріоритети. Електронний ресурс, Режим доступу : <https://glavcom.ua/columns/bogdanyaremenko/ukrajina-ne-mala-cinnisnih-kriz-ranishe-oskilki-buli-vidsutni-nacionalni-prioriteti-450990.html>.

АРХЕТИПИ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ У СУЧАСНОМУ ФІЛОСОФСЬКОМУ ДИСКУРСІ (НА ПРИКЛАДІ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ)

Олійник Вікторія Вікторівна

кандидат культурології, доцент кафедри суспільних дисциплін та фізичної культури Мукачівського державного університету,
м. Мукачево

Ключові слова:
національний світогляд,
архетип,
архетипи української
культури,
ментальність українців
Закарпаття

Об'єктом дослідження статті є ментальні основи національної ідентичності, що розглядаються крізь призму становлення етнічного світогляду в історії європейської філософсько-психологічної думки від античності до сучасності. Проводиться аналіз української ментальності та розглядаються її сучасні проєкції в європейському аксіологічному просторі на прикладі Карпатського регіону.

Keywords:
*ideology of ukrainian,
archetype,
archetypes Ukrainian culture,
the mentality of the
Ukrainians of Transcarpathia*

The object of research is the mental basis of national authentication Ukrainians. We consider the phenomenology of formation of ethnic ideology in the history of European philosophical and psychological thought from antiquity to modern times. The analysis archetype of Ukrainian mentality and reviews current projection in the European axiological space on the example of the Carpathian region. The purpose of our study task - to consider the level of assimilation Ukrainian mentality in European space as an example of Transcarpathia and search mechanisms preserve the specific features of national identity and mentality of Ukrainian culture.

Одним з найбільш складних і суперечливих явищ ХХ ст. була активізація етнонаціональних процесів, яка відбувалась на тлі процесів світової економічної інтеграції та широкої взаємодії культур. У зв'язку з цим у філософській та українознавчій проблематиці вже тривалий час одне з центральних місць посідає проблема становлення і розвитку етнічної та національної самосвідомості українського народу.

Ця проблема є надзвичайно актуальною і належить до тих, наукове осмислення яких диктується нагальними потребами поступу Української держави. Виникає реальна загроза руйнування традиційних цінностей українського народу, що призведе до повної втрати національної ідентичності. Не в останню чергу саме завдяки менталітету –

народному світогляду, як визначав його видатний український філософ Д. Чижевський – українська нація має зробити вибір своєї подальшої історичної долі. Тому пошук механізмів збереження специфічних рис національної ментальності та самобутності української культури, зокрема її аксіологічної компоненти, є вкрай необхідним.

Слід зазначити плідні дослідження в царині специфіки української ментальності відомих діячів української культури М. Костомарова, І. Нечуй-Левицького, Т. Шевченка. Особливий внесок було зроблено Д. Чижевським, який відзначив основні риси психічного укладу українця, серед них – емоційність, сентименталізм, чутливість та ліризм, індивідуалізм. У сучасному науковому дискурсі ця проблема знайшла

своє відображення в работах І. Бичка, М. Поповича, С. Кримського, П. Гнатенка, І. Грабовської тощо.

Залишається не розкритим до кінця явище ментальності. Окремі її аспекти досліджувалися віддавна, але повністю ця проблема постала із середини ХХ ст. Ініціаторами були, як вважають, французи. Сам термін «*mentalité*» ввів у науковий обіг антрополог Л. Леві-Брюль (автор *La Mentalite primitive. Paris, 1922*). У 1920 – 1930-х роках Ш. Блондевіль і А. Валлон застосували цей термін у психології, а історики М. Блок і Ш. Лефевр поставили проблему вивчення ментальностей у науці – історії [3, с. 194]. Починаючи з 60-х дослідження історії ментальностей переступила французькі кордони й інтернаціоналізувалося. Нині воно є одним з фаворитних напрямів гуманітарної науки [2, с. 40].

Становлення української ідентичності відбувалось під впливом складних культурно-історичних, геополітичних та природно-кліматичних чинників, серед яких не останню роль відіграло саме геополітичне розташування України. Знаходячись на перехресті Заходу та Сходу, вона займала проміжне становище між народами з класичною ментальністю, що обумовило виникнення специфічного світогляду українців, для якого притаманні ментальні особливості як Заходу, так і Сходу.

Кожна нація є носієм специфічних етнічних рис, що у комплексі утворюють її неповторний духовний світ. Більшість дослідників феномену української ідентичності – М. Грушевський, В. Янів, М. Костомаров, І. Марчук, І. Старовойт – виділяють, в першу чергу, таку її рису як індивідуалізм, що саме і є спільною для представників класичної західної ментальності та української нації. Так, на думку М. Костомарова, окрім інших ознак, українців і великоросів розрізняє те, що у ментальності росіян панує загальність (Бог і цар) над особистістю, а українець вище цінує окрему людину [4, с. 47]. Але в ментальності європейців індивідуалізм поєд-

нується з такою рисою як раціоналізм та прагматизм, що призводить до утилітарного, споживацького, технократичного ставлення до навколишнього світу, що, в свою чергу, й спричинило духовну кризу в країнах Європи. В українському ж менталітеті емоційно забарвлений індивідуалізм базується ще й на такій психічній характеристиці українців як інтровертність, що орієнтує дії представника українського етносу не на перетворення навколишнього світу заради своїх потреб, а на власне самопізнання та самовдосконалення.

Та, особливо гостро відчувається вплив європейських модулів поведінки та світоглядних стереотипів на українців, що проживають в прикордонних районах України. Так українці, котрі проживають наразі в Карпатському регіоні знаходяться у епіцентрі полікультурного виру, оскільки як зазначає С. Федака – «Навіть та переважна більшість закарпатців, котрі є реалістами і розуміє, що доля краю міцно пов'язана з Україною, уявляє собі цю Україну дуже по-різному. Для одних – це та ж сама Угорщина, де тільки говорять не по-угорськи. Для інших Україна уявлялася і уявляється шматком величезної російської держави, котрий якимось випадково і тимчасово відвалився. Для третіх (і їх легіон) Україна – це величезна Галичина, окрім якої там нема більше жодних регіонів. Ну, останнім часом з'явилося трохи Донбасу. А ще... Закарпатець постійно прагне зрозуміти душу України з її столярним Києвом, що там у них на умі, що вони утнуть наступного разу. Так малюк у ранньому дитинстві прагне зрозуміти вчинки того захмарного божества, котре зветься мамою. Уявлення пересічного закарпатця про українську політику приблизно на тому ж рівні – суцільні едіпові комплекси, бажання подорослішати за одну ніч, дитячі ілюзії і недитячі розчарування, віра у щось велике і всесильне, котре раз і назавжди змінить його життя на краще. Треба тільки самому бути правильним – тоді дадуть медяника. А ні – то поставлять у куток. Але як ото бути пра-

вильним, ніхто так і не второпав» [8, с. 21].

Іншою ознакою української ідентичності, на якій сходяться представники наукового дискурсу, такі як М. Костомаров, Є. Мапанюк, М. Попович, І. Старовойт, Д. Чижевський, В. Янів, є емоційність. Чуттєво-емоційне, сентиментальне сприйняття дійсності поєднує українців з представниками Сходу і в цілому характерне для слов'янської ментальності. Але, на відміну від росіян, українська емоційність, яка базується на інтровертності, має внутрішню спрямованість.

Світоглядні ознаки кожного народу через цінності та ідеали, притаманні етносу, знаходять своє відображення у національній філософії. «Філософія на рефлексивному рівні виражає найістотніші ідейні ознаки нації, внаслідок чого дослідження своєрідності філософського поступу того чи іншого народу дає змогу виявити і його «душу» [7, с. 152].

З погляду сучасної україністики, підмурковою основою, «генокодом» *новочасного українського світогляду*, а відтак, *і української культури є насамперед козацька ментальність і козацька культура* (культура Козацької України). В. Антонович, підводячи до цього висновку своїми дослідженнями перипетій української історії та логікою своїх історіософських узагальнень, сам його не формулював і цю думку не усвідомлював. Разом з М. Костомаровим він узагадував *етнопсихологічний підхід*, у рамках якого своєрідність українського «національного типу» і українського «типу культури», виводиться із притаманного, як вважалося, українцям надісторичного неповторного «психологічного складу відчуттів, понять і поглядів та ідей, що склалися», з унікального «типу внутрішнього життя» [3, с. 199].

Закрадається питання, чи не втратили кордоцентризм і «козацький менталітет» українці, які проживають в полікультурному середовищі Закарпаття? Чи не стали вони занадто прагматичними під впливом європейського раціоналізму? На це питання дає вичерпну

відповідь С. Федака в праці «Закарпатська ментальність». «Навіть та переважна більшість закарпатців, котрі є реалістами і розуміє, що доля краю міцно пов'язана з Україною, уявляє собі цю Україну дуже по-різному. Для одних – це та ж сама Угорщина, де тільки говорять не по-угорськи. Для інших Україна уявлялася і уявляється шматком величезної російської держави, котрий якимось випадково і тимчасово відвалився... А бути скраю ми не любимо – тільки усередині. Там, де легше заховатися. Там, де тепліше. Якщо і скандалити, то тільки величезним натовпом. Аби ніколи не було зрозуміло, хто почав і чим воно закінчиться» [8, с. 19].

А як же ліричність, мистецька чутливість українців? На Закарпатті, як стверджує С. Федака ці риси проявляються по-своєму, навіть, подекуди іронічно. «Пісня і живопис – то дві ноти, на яких готовий заграти кожен закарпатець. Тільки для стороннього ока це простенько – немов на дрімбї. Насправді, стільки пісень, як на Закарпатті, давно вже ніде не лишилося. У нас вони застрягли посеред наших лісів, зачепилися за чагарі і ніяк не віються новітніми маскультурними віяннями. Щодо пейзажів, то всі закарпатські художники малюють один і той же пейзаж, але він кожного разу виходить все іншим. Воно і не дивно, адже це зображення втраченого раю, котре змінюється щогодини. Тому закарпатський живопис вічний попри усю свою позірну одноманітність» [8, с. 20].

Отже, гуманістичний чуттєвий світогляд є необхідною складовою української ментальності в Карпатському регіоні, адже принципи гуманізму, перевірені багатовіковою практикою в поєднанні з європейською логікою та раціоналізмом є ідейною основою всієї системи формування особистості українців Закарпаття.

Таким чином, коннективність української культури та європейського соціокультурного простору знайшли відображення в особливому світобаченні краян, що вдало поєднує «психо», «ра-

ціо» та «арс». Унікальність історичних процесів на Закарпатті та автентичність української народної культури українців можна розглядати як один із вирі-

шальних чинників збереження специфічних рис української ідентичності в Карпатському регіоні.

1. Горский В. С. Философские идеи в культуре Киевской Руси XI – начала XII в. / В. С. Горский. – К. : Наукова думка, 1988. – 216 с.
 2. Дорошенко Д. І. Нарис історії України / Д.І. Дорошенко. – Л. : «Каменяр», 1991. – 43 с.
 3. Білодід В. Д. Історіографія української етноментальності: В. Б. Антонович / В. Д. Білодід. – К. : «Вища школа», 2011 – 333 с.
 4. Костомаров Н. И. Две русские народности [Текст] /Н. И. Костомаров. – Киев ; Харьков : Майдан, 1991.–72 с.
 5. Лук М. І. Етичні ідеї в філософії України другої половини XIX –початку XX ст. / АН України. Ін-т філософії / М. І. Лук. – К. : Наукова думка, 1993. – 150с.
 6. Малахов В. Філософія вдячності Григорія Сковороди : Нетрадиційні паралелі / В. Малахов // Вісник НАН України. – 1994. – № 11–12. – С. 84–88.
 7. Старовойт І. С. Збіг і своєрідності західноєвропейської та української ментальностей: філософсько-історичний аналіз / Старовойт І. С. – Тернопіль : Діалог, 1997. – 256 с.
 8. Федака С. Закарпатська ментальність як породження нашої історії і культури / С. Федака // Закарпаття. Філософія культури. – вип. №4 Весна / 2011 – Ужгород, 2011 – С. 19 – 21.
-

Богословські науки

МИТРОПОЛИТ ІЛАРІОН ОГІЄНКО ТА ЙОГО ДІЯЛЬНІСТЬ ЗА ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ

Протоієрей Сергій Урста

доктор богословських наук, професор, декан богословсько-філософського факультету Карпатського університету імені Августина Волошина, м. Ужгород

Ключові слова:
Іван Огієнко,
митрополит Іларіон
Огієнко,
Українська Автокефальна
Православна Церква,
відродження

В статті розглядаються події початку відродження УАПЦ 1917 року, а також роль і значення в цьому процесі діяльності митрополита Іларіона Огієнка.

Keywords:
Ivan Ogienko,
Metropolitan Ilarion Ogienko,
Ukrainian Autocephalous
Orthodox Church,
revival

The article deals with the events of the beginning of the revival of the UAOC in 1917, as well as the role and significance of Metropolitan Ilarion Ogienko in this process.

З початком революції в Російській імперії у лютому 1917 року, в багатьох українських містах активізувалося церковне життя, почалися скликання пастирських зібрань [2, с. 11]. На цих зборах демонструвалася гостра критика існуючих на той час в Російській імперії церковних порядків та необхідність церковної реформи [2, с. 13]. На одному із пастирських зібрань у Києві було проголошено «Виконавчий Комітет духовенства і мирян міста Києва», куди входили, з-поміж інших, священики та професори Київської духовної академії.

На одному із засідань цього комітету піднімалося питання про церковну реформу, і було порушено питання про скликання Єпархіального з'їзду духовенства і мирян Київської єпархії [2, с. 11-12]. В середині 1917 року відбулися з'їзди по всіх єпархіях України, і це не зважаючи на заборони місцевих архіє-

реїв тоді Російської Православної Церкви, які всі до одного були проросійськи налаштованими. Так, Київський митрополит Володимир Богоявленський, який ще у березні 1917 р. перебував на сесії Святішого Синоду в Петербурзі, на прохання Виконавчого Комітету духовенства м. Києва про благословення на з'їзд, визнав його невчасним і не бажаним. Тоді Виконавчий Комітет звернувся до обер-прокурора Синоду В. Н. Львова, щоб той вплинув на митрополита і митрополит Володимир був змушений погодитися на дозвіл такого з'їзду [2, с. 15]. Усі ці зібрання, що проходили в українських містах, були надзвичайно бурхливими, серед них виразно простежувалися дві основні думки: про становище Православної Церкви у період імперії, та необхідність утворення певного Всеукраїнського церковного центру.

У жовтні 1917 року, після постанови про незалежність України, була прийнята постанова й про незалежність Української Церкви, тобто про її автокефалію [11, с. 221]. 29 листопада 1917 р. О. Лотоцький у доповіді в Малій Раді висловив пропозицію про створення окремого державного органу з метою координації стосунків Церкви і держави і в грудні керівництвом Генерального Секретаріату приймається рішення про створення окремого органу у справах релігії [11, с. 225]. Українська Центральна Рада не мала чіткої державної політики щодо Церкви. Це ж підтверджує і програма політичних партій, що входили до її складу. Департамент сповідунів, що був створений при Міністерстві внутрішніх справ, не мав помітного авторитету.

На початку грудня 1917 р. Організаційний Комітет покликав Всеросійського Церковного Собору був перейменований на Тимчасову Всеукраїнську Православну Церковну Раду, яка стала своєрідним «тимчасовим урядом Української Православної Церкви». Рада мала у своєму складі представників нижчого духовенства і мирян та «ставила своїм завданням перетворення церковного життя в Україні на основі старих релігійно-національних традицій відповідно до нових, сучасних вимог життя» [5, с. 227]. Однак офіційного статусу Церковній Раді Генеральний Секретаріат не надав. Проте, до складу Ради від Секретаріату внутрішніх справ було введено його представника, мабуть, для контролю за її діяльністю.

Однак і ця невелика можливість використовувалась послідовними борцями за відродження Української Автокефальної Православної Церкви. Серед таких був і Іван Огієнко. Засадами своєї праці Іван Огієнко вважав українське державотворення і утворення Української Помісної Православної Церкви.

Вагомого значення для структуризації її релігійно-церковного життя тоді набули події скликання Всеукраїнського православного церковного Собору, початок роботи якого відбувся 7 січня 1918

року. Відкриття Собору почалося у Києві в Святій Софії. Собор виступив за відродження Української Автокефальної Православної Церкви. Однак 19 січня 1918 року роботу Собору було перервано через військову агресію московського комуністично-радянського режиму проти Української Народної Республіки.

У цей же час Гетьман України Павло Скоропадський підтримує ініціативу українських православних за відродження та утворення Української Автокефальної Православної Церкви. Проте намагання Всеукраїнської Православної Церковної Ради та гетьманського уряду домогтися автокефалії для Української Церкви знову наштовхнулися на спротив Російської Православної Церкви та єпископів-росіян в Україні (внаслідок московської імперської політики на початок ХХ ст. на історичній території України не було жодного єпископа українця за походженням). Замість автокефалії для Української Церкви в 1918 році московські та промосковські єпископи погодилися на обмежену автономію для українських єпархій в Україні. Але українські православні й Українська Народна Республіка бажали відновити та розбудувати свою, ліквідовану Московською імперією в 1721 році, Автокефальну Українську Православну Церкву, яка була започаткована благословенням апостола українського Андрія Первозваного у 33-70 рр. I ст. у складі Єдиної Вселенської Церкви Христової [4, с. 13].

Дві сесії Всеукраїнського Собору якраз проілюстрували оживлення ідей соборності [3, с. 256]. На прохання організаторів Собору з доповіддю «Відродження Української Церкви» перед зібраним духовенством виступив молодий, 35-річний професор Київського університету Іван Огієнко. Вже на той час авторитет Івана Огієнка був дуже високим не лише серед науковців, але й серед національно свідомої частини українського духовенства. У своїй доповіді професор Іван Огієнко наголошував на відродженні, а не на створенні Україн-

ської Церкви [13, с. 192]. Після успішного виступу професора частина духовенства несподівано підвелася з місця і почала співати український гімн «Ще не вмерла Україна». Тоді ж Івана Огієнка було обрано членом групи з підготовки до видання українською мовою богослужбових книг, яка створювалася при постійно діючому робочому органі Церковного Собору [13, с. 193].

Юридично гетьманський уряд визнавав наявність в Українській державі свободи віросповідання. Натомість 2 травня 1918 року по всіх церквах України був поширений обіжник Міністерства внутрішніх справ про оголошення Грамоти Гетьмана всієї України, в якій Павло Скоропадський закликав усіх православних священників і мирян до єднання в єдину Українську Національну Помісну Церкву задля спільної розбудови української державності. Знаковою подією, яка засвідчувала зміну ставлення української влади до Української Православної Церкви стало святкування Пасхи 5 травня 1918 року [3, с. 254]. Таким чином, йшлося про повне правове закріплення статусу Православної Церкви в Українській державі. Тоді ж формується і Міністерство віросповідань, яке проіснувало до кінця 1922 р. В різні часи міністрами цього Міністерства були І. Липа, В. Зінківський, М. Воронович, К. Миревич. З 1919 по 1922 рік його очолював професор Іван Огієнко [7, с. 401].

Існувала також низка суперечностей на інституційному рівні, які перешкоджали процесу становлення Української Церкви. Одна з них — статус Церкви: вона не була відокремленою від держави. Уряд П. Скоропадського шукав компроміс між революційними силами — прихильниками національного відродження та консервативним складом Церкви. П. Скоропадський в цілому не виголошував своєї позиції стосовно ідеї автокефалії Української Православної Церкви. Він вважав, що населення ще не могло визначитися із цією ідеєю. Втім, антиукраїнська позиція вищої церковної влади на чолі з митрополитом

Антонієм Храповицьким змусила Гетьмана від політики невторчання у внутрішньо-церковні справи « поступово перейти до твердих вимог щодо проголошення автокефалії та підтримки національно-самостійницьких рухів у середовищі Церкви» [6, с. 5].

У серпні 1918 року урядом гетьмана Павла Скоропадського Іван Огієнко призначається ректором щойно утвореного Кам'янець-Подільського державного українського університету. На зміну уряду П. Скоропадського прийшла Директорія. Прагнення Директорії до реалізації курсу на цілковиту незалежність України максимально сприяло розвитку національно-церковного руху в Україні [6, с. 5]. Завдяки діяльності відомих діячів Директорії — Симона Петлюри та Івана Огієнка відбувалося дієве впровадження в життя національної церковної політики. На початку січня 1919 року І. Огієнко приступає до виконання обов'язків міністра освіти Української Народної Республіки при уряді Директорії з одночасним залишенням на посаді ректора. Зазначимо, що провідною метою діяльності Міністерства сповідань Директорії було створення Українського Патріархату [1, с. 47].

На кінець літа 1919 року ситуація в Українській Народній Республіці значно погіршилася, зростали непорозуміння в середовищі її керівництва, в уряді відбувалися часті зміни [2, с. 71]. При ньому активність державної влади в питаннях релігії і церковного життя значно зростає. Професор Іван Огієнко звернувся до духовенства і всього українського народу із закликом об'єднати зусилля для спільної роботи на користь Української Автокефальної Православної Церкви. Ось що писав він у своєму зверненні: «Ласкаво прошу Вас допомогти зберегти в чистоті стародавні наші українські церковні звичаї і обряди. Служба Божа по старому нашому звичаю нехай правиться з українською мовою, Святе Євангеліє хай читається українською мовою, хай невидимо Спаситель благовістить до змученого наро-

ду нашого рідною йому українською мовою! Проповідь церковна хай виголошується українською мовою пастві на користь, Богові на славу!» [9, с. 89]. Далі він звертає увагу на страждання, матеріальні злидні таморальне пригнічення духовенства і що «все церковне життя, увесь церковний устрій вимагають великих негайних реформ» та що «необхідно також піднімати духовенство в очах народу морально і матеріально» [9, с. 90].

Іван Огієнко нагадував, «що коли вся Україна, а з нею й Українська Православна Церква були вільними і ні від якої чужої влади не залежали, тоді українська воля і українська державність міцно будувалися і на церковному ґрунті. Церковну працю вело тоді все українське громадянство, гуртуючись у церковні братства (селяни, міщани, робітники) і утворюючи великі культурно-освітні й благодійні вогнища, що підносили і зміцнювали самосвідомість українського народу. Українське духовенство працювало на користь України, йшло разом з народом, жило його мріями, страждало його стражданнями. Активну церковну працю проводило й козацтво, що міцно захищало православну віру і Боголюбиву Україну. Але тяжкі обставини громадського й церковного життя під московським пануванням цілком знищили Автокефальну Українську Церкву і всенародну церковну працю в Україні» [12, с. 76].

Для подолання опору українізації Церкви Іван Огієнко розробив законопроект «Про інспекторів Міністерства віросповідань при духовних консисторіях», який мав запровадити суворий контроль над діяльністю цих єпархіальних органів, які згодом було перетворено у Церковні Ради [10, с. 110]. Наказом від 24 вересня 1919 р. Іван Огієнко пропонував, щоб Євангеліє у церкві читалося українською мовою, по перекладу, надрукованому з благословення російського Синоду в 1906 році, щоб проповіді в церквах виголошувалися обов'язково державною українською

мовою, а виголошення промов іншою мовою проводити з дозволу єпископа в порозумінні з Міністерством віросповідань; щоб усі богослужіння, всі читання і співи в церкві та всі треби неодмінно відправляти українською мовою, як це завжди і було в Україні. Огієнко просив єпископат надалі рукопокладати і призначати на церковні та інші посади тільки осіб, що знають українську мову.

Іван Огієнко як міністр віросповідань вживав різноманітних заходів для розвитку Української Автокефальної Православної Церкви та утворення її ієрархії на чолі з Церковним Синодом. На Синод покладался обов'язок уважно стежити зачистотою православної віри і за відродженням Української Церкви [10, с. 125]. Створення Синоду передбачалося Декретом уряду Української Народної Республіки від 1 січня 1919 р. Після того, як все було підготовлено до запровадження українського Синоду, було складено текст універсалу про його заснування. За поданням Івана Огієнка 7 жовтня 1919 р. Директорія своїм декретом сповістила про заснування Українського Священного Синоду як найвищого органу управління Українською Православною Церквою [10, с. 110].

Наказом від 7 жовтня 1919 року до всіх єпископів України міністр віросповідань попереджав, щоб «всі призначення і переміщення осіб, що народилися не в Україні, проводились з дня одержання цього наказу тільки в порозумінні зі мною» [8, с. 125]. Але, на жаль, накази в багатьох випадках залишалися наказами на папері. Не було того, хто б ці накази реалізовував. Ворожа агітація з боку православного духовенства і надалі проводилася в церквах проти української держави та проти її уряду.

Значні сподівання, не дивлячись на надзвичайно складну ситуацію, поклалися на скликання Українського Священного Синоду, який мав прийняти рішення про відродження Української Церкви і проходити у місті

Кам'янці-Подільському. 14 жовтня 1919 р. відбулося відкриття Священного Українського Синоду. При відкритті Синоду було зачитано Декрет Директорії Української Народної Республіки та її універсал від 7 жовтня 1919 р. до українського народу про заснування цього органу. Перед початком діяльності Синоду в університетській церкві святого Миколая було відправлено молебень, на який прибуло багато духовенства і простих мирян. Молебень правив протоієрей Василь Липківський, який говорив про необхідність церковної реформи в Україні [8, с. 119].

На початку 1920 року в Україні відбуваються зміни в церковному житті. 5 травня відбувається проголошення Всеукраїнською Православною Церковною Радою відродження Української Автокефальної Православної Церкви як незалежної Помісної Церкви, яка має апостольське походження від святого апостола Андрія Первозваного [4, с. 14]. Вже тоді Українська Автокефальна Православна Церква мала близько 2000 релігійних парафій із відповідною кількістю духовенства та декількома канонічно висвяченими єпископами. Але в 1921 році під тиском Московської комуністично-більшовицької влади та Московської патріархії Російської Православної Церкви всі єпископи від РПЦ, щодолучилися до УАПЦ, будучи не українцями за походженням, зрадили українських православних і відмовилися підтримувати відроджену Українську Автокефальну Православну Церкву. Тому вище зазначеним планам українського народу та українських православних не було суджено здійснитися, бо до кінця 1921 року Україна була окупована безбожною більшовицькою владою.

9 липня 1920 року, у зв'язку з воєнними подіями, Іван Огієнко разом з сім'єю перебрався до Станіслава (сучасний Івано-Франківськ). Працював у складі уряду Української Народної Республіки, який змушений був змінювати місце перебування, мріяв про повернення до ректорської праці [2, с. 135]. 3 1920 року жив у місті Тарнові, де засну-

вав видавництво «Українська Автокефальна Церква», що випускало брошури і невеликі за обсягом книги, автором яких був сам Огієнко. Прибувши до Польщі, професор Іван Огієнко як міністр віросповідань пожвавлює свою роботу: піклується про задоволення потреб українських священиків, надає допомогу українським біженцям, налагоджує відносини з Константинопольським Патріархатом і ратує перед ним за визнання автокефалії Української Церкви.

У 1940 році професор Іван Огієнко був висвячений на архієпископа Холмського і Підляського Польської Православної Церкви. Він домігся значних успіхів розвитку своєї єпархії, особливо у плані українізації церковного богослужіння і видання духовної україномовної літератури.

У вересні 1947 року митрополит Іларіон Огієнко емігрує до Канади, де проживає у місті Вінніпег, редагуючи літературно-науковий вісник «Слово істини». 8 серпня 1951 року на Надзвичайному Соборі у Вінніпезі митрополит Іларіон Огієнко обирається Главою Українською Греко-Православною Церквою у Канаді. На цій посаді він докладає чимало зусиль для організації та розбудови українського національно-культурного та релігійного життя серед української діаспори у Канаді. Тут митрополит Іларіон засновує Теологічне товариство, богословську Колегію імені Святого Апостола Андрія, яка готувала православних священиків для українських громад в усьому світі, розгортає велику науково-дослідницьку та видавничу діяльність. Відновлює видання і продовжує редагування науково-популярного журналу «Наша культура».

28-30 квітня 1960 року за участі митрополита Іларіона Огієнка у Вінніпезі відбувся Акт Духовної Злуки всіх трьох українських православних митрополій в діаспорі – Української Греко-Православної Церкви Канади, Української Православної Церкви в США та

Української Православної Церкви в Діаспорі.

Літературна спадщина митрополита Іларіона Огієнка позначена тисячами унікальних праць – зокрема патріотичного, релігійного, історичного та фі-

лологічного змісту. Справою життя митрополита Іларіона Огієнка став його переклад повної Біблії українською мовою, над яким митець працював у 1936-1955 роках.

1. Андрій Метюк, єп. Православна віра. – Вінніпег, 1962. – 240 с.
2. Андрухів І., Кам'янський П. Історія релігійного життя в Галичині та на Прикарпатті: історико-правовий аналіз. – Івано-Франківськ, 2006. – 364 с.
3. Божик П. Церков українців в Канаді. Причинки до історії українського церковного життя в Бритійській домінії Канади за час 1890-1927 рр. – Вінніпег, 1927. – 292 с.
4. Віктор Бедь, єп. Коротка хронологія апостольського походження та розвитку Української Автокефальної Православної Церкви (до 95-річчя Соборного підтвердження відродження УАПЦ). – Ужгород, 2016. – 28 с.
5. В'ятрович В. Історія з грифом «Секретно». Українське ХХ століття. – Львів: Часопис, 2013. – 328 с.
6. Гирич І. Іван Огієнко. Хроніка життя і спадщина // Старожитності. 1992. – Ч. 4. – С. 5.
7. Дорошенко Д. Історія України. 1917-1923. – К., 2002. – 678 с.
8. Доценко О. Літопис Української революції. Матеріали й документи до історії Української революції. – Т. II. Кн. 4. 1917-1923. – Київ-Львів, 1923. – 364 с.
9. Листування митрополита Іларіона (Огієнка) / Упорядник о. Юрій Мицик. [Серія «Джерела з історії української еміграції»]. – К.: Вид. дім «Кієво-Могилянська академія», 2006. – 245 с.
10. Ляхоцький В. На чолі Міністерства віросповідань // Пам'ять століть. – 1998. – № 2. – С. 106-115.
11. Мартирологів українських церков: Документи, матеріали. – Торонто-Балтимор: Смолоскип ім. В. Симоненка, 1987. – Т. 1. – С. 219-225.
12. Огієнко І. До українського народу від міністра віросповідань // Духовна і науково-педагогічна діяльність І. І. Огієнка (1882-1972) в контексті українського національного відродження: Наукові доповіді другої Всеукраїнської наук.-теорет. конференції. 18-19 лютого 1997 р. – Кам'янець-Подільський, 1997. – С. 76-79.
13. Огієнко І. Українська Церква: Нариси з історії Української Православної Церкви. – К., 1993. – 284 с.

ВЗАЄМОВІДНОСИНИ ХРИСТИЯНСТВА З ІНШИМИ НАЙПОШИРЕНІШИМИ РЕЛІГІЯМИ СВІТУ

Біксей Василь Васильович

аспірант кафедри богослов'я та історії церкви Карпатського університету імені
Августина Волошина,
м. Ужгород

Ключові слова:

релігія,
Христос,
Бог,
християнство,
індуїзм,
їудаїзм,
буддизм,
мусульманство

У цій статті розкрито питання про взаємовідношення християнства з іншими найпоширенішими релігіями світу протягом історії і сучасності.

Keywords:

religion,
Christ,
God,
Christianity,
Hinduism,
Judaism,
Buddhism,
Islam

This article deals with the question of the relationship between Christianity and other widespread religions throughout history and modern times.

Першу зустріч християнства з індуїзмом відносять до апостола Фоми, який в Мадрасі заснував першу християнську общину. Ще сьогодні невелика християнська община св. Фоми живе на Малабарському узбережжі. В 1492 році до берегів Індії приплив Васко да Гама. З цього часу в країну почали прибувати багаточисельні місіонери, більшою частиною францисканці і домініканці. Нерідко вони руйнували храми і відбирали майно у індусів. Наверненим надавали багаточисельні переваги у суспільному житті. Для багатьох місіонерів індуїзм з його божествами, традиціями, кастами був незрозумілою різновидністю язичництва. Християнам було заборонено вивчення індуїстських священних книг і звичаїв. Важливі зміни в місі-

онерській діяльності були введені іезуїтами. 1542 року до Індії прибув іезуїт Франциск Ксаверій. Він вивчив країну, її мову звичаї. Франциск Ксаверій спілкувався з недоторканими, тобто тими, хто не мав ніяких прав в країні. Його місіонерська діяльність отримала соціальне звучання. Коли в 1858 році Великобританія взяла владу в Індії, туди почали приїздити англіканські місіонери. «На сьогодні в Індії біля 20 мільйонів християн, що складає 2,4% всього населення. Із них біля 12 мільйонів католиків, другою конфесією є англікани» [4, с. 38].

В християнсько-індуїстському діалозі були деякі і хибні кроки. Наприклад, відмова Папи Пія XII прийняти Ганді (видатний індуїстський реформатор),

який в 1951 році приїхав до Риму, була сприйнята як велика образа для Індії і індуїзму вцілому. Сам же Махатма Ганді в більшій мірі позитивно ставився до християнства. Про Христа він говорив так: «Моя симпатія до Христа воістину велика. Його вчення, судження, пожертва життям побуджують мене його почитати... Жертва його життя служить нам прикладом. Кожен з нас повинен бути розп'ятим заради власного спасіння... В моїх очах Ісус – це один із найвеличніших пророків і вчителів, які колинебудь були даровані світові» [8, с. 121]. В другій половині ХХ століття відбулися дві події, які відкрили дорогу на зближення християнства і індуїзму. В 1964 році Папа Павло VI під час візиту в Індію оголосив про свою повагу до цього віровчення, приводячи приклад Ганді і підносячи духовні ідеали Індії. А також II Ватиканський собор в Декларації про відношення Церкви до нехристиянських релігій позитивно відгукувався про індуїзм.

Християни різних конфесій намагаються своєю діяльністю закріпити позитивний образ християнства в Індії. Крім того, що проводять богослужіння, вони також займаються лікуванням хворих, вихованням дітей, навчанням ремесел, визнанням недоторканих людьми, які мають рівні права з усіма іншими, і т.д.

З історичної, географічної і релігійної точки зору християнство і буддизм розділяє величезна відстань. Діалогу цих релігій в перші століття після Р.Х. майже не було, так як і географічна відстань, і мовний бар'єр були на той час майже неподоланні. Знадобилося чимало часу, перш ніж ці дві релігії зустрілися. «Перша християнська згадка про Будду була знайдена у св. Климента Олександрійського (150–217 рр. після Р.Х.), який говорить про шанування буддистами Будди як бога» [7, с. 52]. «Інший отець Церкви Ієронім (347–419 рр.) згадує про вірування буддистів в народження Будди від діви» [2, с. 54].

Коли саме християнство з'явилося в буддистських країнах точно сказати важко. Але безсумнівним фактом є те, що

несторіанські єретики дійшли до Китаю та Індії і мали там контакт з послідовниками махаяни. В середньовіччя християни посередництвом місій встановили з буддизмом мирні відносини. Франциск Ксаверій встановив навіть дружні стосунки з одним настоятелем буддистського монастиря. Але вцілому негативні наслідки місіонерства переважали над позитивними. Це було в основному через зв'язок місій з колоніальною політикою. Крім того, надто часто місіонери демонстрували свою релігійну перевагу і вважали буддизм (так само як і індуїзм) азіатською формою примітивного язичництва. В свою чергу буддисти не могли зрозуміти, чому для отримання визволення треба хреститися. Ще більше підозр у них викликала хресна жертва Христа, так як Будда забороняв будь-які кровні жертви. Християнське «спасіння через страждання» знаходилося в явній протилежності з буддистською моделлю «визволення від страждань» [6, с. 51].

Лише в ХХ столітті відносини між християнством і буддизмом почали налагоджуватися. Це стало можливим через те, що в Європі завдяки працям філософів, сходознавців і мистецтвознавців склалися більш позитивні уявлення про буддизм. В той же час видатні християнські богослови почали проявляти цікавість до буддизму. У «Декларації про відношення Церкви до нехристиянських релігій», прийнятої на II Ватиканському соборі в 1965 році, короткими і загальними словами було виражене християнське розуміння буддизму [9, с. 208]. Це дало поштовх до подальшої співпраці християнства і буддизму.

Щодо відношення християнства до ісламу, то ще в IX ст. Вселенська Церква розробила і затвердила спеціальний чин, за яким повинні прийматися мусульмани. Він і зараз знаходиться в требниках нашої Церкви [5, с. 98].

В 1180 році відбувся помісний Константинопольський собор, на якому вирішувалося питання відносно мусульманського уявлення про Бога. Імператор Мануїл I Комнин почав вимагати,

щоб із чина відречення від ісламу забрали анафематизм проти «бога Мухамеда», тому що вважав, що мусульмани поклоняються тому ж Богу, що й християни. Але отці Собору відмовилися підкоритися імператору, заявивши, що між мусульманським поглядом на Бога і християнським такі великі і значні відмінності, що про прославлення християнами і мусульманами оного й того ж істинного Бога не може бути й мови.

Самі християнсько-мусульманські відносини протягом історії були в більшості ворожі. Вже відразу після смерті Мухамеда в наслідок військових походів його послідовників були втрачені такі християнські міста, як «Дамаск (635р.) і Єрусалим (638р.), а також країни – Єгипет (640р.), частина Північної Африки і Палестина» [8, с. 21]. В IX ст. сарацини (мусульмани, які жили в Африці і Іспанії) пройшли в Італію і захопили церкви св. Петра і св. Павла перед стінами Риму, що дуже схвилювало християнський світ. Таке ж хвилювання викликало завоювання Єрусалиму в 1009 році єгипетським військом на чолі з Аль Хакимом і зруйнування храму Гробу Господнього, побудованого імператором Константаном в 335 р. Свята земля опинилася в руках мусульман, які постійно боролися з християнами. У відповідь Католицька Церква провела ряд хрестових походів з метою визволення Святої Землі. Масове знищення прихильників ісламу християнськими військами залишило гіркий відбиток у колективній свідомості мусульманських народів. В 1453 році мусульманами був завойований Константинополь. Це був остаточний удар величній Візантійській імперії. Одна з найважливіших християнських церков – св. Софії, була перетворена на мечеть.

Вищезгадані події лише постійно загострювали і без того ворожі християнсько-ісламські відносини. В наш час мусульмани, які живуть в неісламських країнах, мають більш привілейовані права, ніж християни, які живуть в ісламських країнах. Їм не дозволяють жити згідно їх переконань, і вони не відчу-

вають себе захищеними від фанатизму прихильників Аллаха. На суді свідчення християнина не мають ніякого значення. Також їм заборонено будувати нові церкви, останнім часом закривають християнські школи. Саме такі проблеми в більшості є перешкодою християнсько-ісламському діалогові.

Та не дивлячись на ці принципові труднощі, за останні десятиліття були зроблені деякі кроки до взаємопорозуміння. В багатьох європейських містах ісламо-християнські об'єднання намагаються уникнути, або пом'якшити місцеві конфлікти. Іноді приходи надають мусульманам для молитви приміщення церков. Також існують проекти і ведеться діяльність по об'єднанню мусульман і християн, наперед усім в соціальній області. Через відмінності віровчительних доктрин, більші труднощі зустрічають намагання зрозуміти один одного в сфері богослов'я. Обидві релігії ще тільки приступили до роботи, результати якої сьогодні важко оцінити.

На II Ватиканському соборі (1965 р.) була прийнята Декларація *Nostra aetate* (в перекладі «В наш час»). 3-й розділ Декларації присвячений мусульманству і містить дві смислові частини: позитивну характеристику ісламського віровчення і орієнтири для сумісної соціальної діяльності поряд з принциповим, беручи до уваги 13 століть протистоянь, закликом «забути минуле». Наприклад, в першій частині розділу говориться: «Церква також з повагою відноситься і до мусульман, які поклоняються єдиному Богу... Його установленням вони всією душею прагнуть підкоритися, як підкорився Богу Авраам, до якого мусульманська віра з радістю себе відносить. Вони хоча не визнають Ісуса Богом, почитають Його як пророка... Більше того вони очікують Судного дня, коли Бог воздасть всім воскреслим людям. Тому вони цінують моральне життя і прославляють Бога, особливо – молитвою, милостинею і постом» [3, с. 38].

Щодо християнської місії серед мусульман, то треба насамперед згадати

свідчення, за яким Убайдалах ібн Джахіз (один із ранніх сподвижників Мухамеда), переселившись в Ефіопію увірував там в Христа. Також, коли в X ст. Антіохія повернулася до складу Візантійської імперії, то протягом кількох років майже все місцеве мусульманське населення добровільно прийняло християнство. В середині IX ст. св. Феодор Едеський навернув в християнство сарацинського царя Муавида, одного з трьох синів халіфа Мутавакіля, правителя Сирії. Муавид був хрещений з ім'ям Іоан. А в кінці IX століть в арабській Іспанії навернувся в християнство князь Омар ібн Хафун разом із своїми синами. В той же час із мусульманства в християнство переходить курдський князь Ібн-ад-Даххак. Папа Пій II (XV ст.), намагаючись навернути в християнство турецького султана Махмета II, навіть обіцяв йому визнання, як найвеличнішої людини свого часу: «Ми будемо величати тебе імператором греків і всього Сходу. Землі, які ти завоював, стануть твоїми по праву, і всі християни будуть приклонятися перед тобою і шукати твого суду» [9, с. 182]. Але папі так і не вийшло навернути султана.

На самому початку XIX ст. стараннями православних місіонерів було навернуто із мусульманства в православ'я більше 47-ми тисяч осетин (більша частина населення); а до 1823 року були навернено майже все населення. Місія Православ'я серед мусульман існує і досі. Наприклад, - «Православна Церква в одній із найбільших ісламських країн – Індонезії, де православна община виникла в кінці 1980-их років завдяки місіонерській праці архімандрита Даниїла (Баянтаро) і збільшилася за десять років з 1 до 2500 людей» [8, с. 25].

Говорячи про християнсько-іудейські відносини, треба сказати, що починаючи з перших століть після Р.Х. і до другої половини XX ст. після Р.Х., вони були в більшості ворожими. Ця ворожість з обох сторін проявлялася не тільки на словах, а і в діях. В середині V ст. н.е. іудейським місіонера вдалося навернути в свою віру Абу Кариба, ца-

ря південно арабського царства Хім'яр. Його наступник Зу-Нуvas був відомий як жорстокий гонитель і мучитель християн. Наприклад в 542 році він захопив християнське місто Наджран, після чого всіх мешканців почали підводити до спеціально виритих ровів, наповнених гарячою смолою. Всіх, хто відмовлявся приймати іудаїзм, кидали ще живими в ці рови. У відповідь на це союзники Візантії – ефіопи вторглися в Хім'яр і покладали кінець існування цього царства. 90 років потому, коли Єрусалим був осаджений персами, іудеї, які жили в місті (повернутися в який їм дозволили саме християнські країни, відмінивши антисемітські укази римських імператорів-язичників), увійшовши в змову з ворогом Візантії, відкрили зсередини ворота і перси увірвалися в місто. Іудеї разом з персами підпалювали церкви і будинки християн, самих же християн вбивали на місці. За даними сучасників, тоді 60000 християн було вбито і 35000 продано в рабство. Імператор Іраклій, відвоювавши у персів Єрусалим, суворо покарав зрадників-іудеїв. Ці дві події в цілому й визначили антисемітський настрій всього європейського середньовіччя.

Проти іудейства в християнстві існували канонічні правила. Наприклад, 65 Апостольське правило каже: «Якщо хто із кліру мирян в синагогу іудейську або еретичну увійде помолитися – нехай буде і сану священницького позбавлений і відлучений від спілкування церковного» [1, с. 26]. 11 правило VI Вселенського собору говорить: «Ніхто з тих, хто в священницькому сані, або з мирян не має їсти опрісноки, які дають іудеї, ні вступати в дружбу з ними, ні в хворобах кликати їх і лікування приймати від них, ні в лазнях разом з ними митися. Якщо ж хто насмілиться це робити – то клірик нехай буде усунутий, а мирянин нехай буде відлучений» [1, с. 76]. А у 8-му правилі VII Вселенського собору вказується, що іудеїв слід приймати в Церкву тільки якщо навернення їх буде від щирого серця і засвідчене відреченням

від неправдивих вчень і обрядів новоіудейства.

Лише в ХХ ст. н.е. християнсько-іудейський діалог почав налагоджуватися. Великі єврейські релігійні мислителі цього часу, такі як Ф. Розенцвейг, Шолом Бен Шорим, Пінкус Лапід і Мартин Бубер, вже говорили про Христа, як про великого пророка. Наприклад, Мартин Бубер говорив: «З ранньої юності я сприймав Ісуса як свого старшого брата... І, як ніколи, сьогодні мені ясно, що Він займає важливе місце в історії віри Ізраїля...» [8, с. 27]. В свою чергу християни після Холокосту також відчули необхідність перегляду свого багатовікового негативного став-

лення до євреїв і іудаїзму. В 1988 році в заяві Зигтунської асамблеї Всесвітньої ради церков були сформовані основні підсумки розвитку християнських уявлень про іудаїзм: «1) завіт Бога з єврейським народом не відмінений; 2) антисемітизм і інші форми «вчення призрачності» повинні бути відкинуті; 3) жива іудейська традиція є дар Божий; 4) відвертий прозелітизм по відношенню до юдеїв не поєднуваний з християнською вірою; 5) іудеї і християни несуть загальну відповідальність, будучи свідками Божої правди і миру на землі» [10, с. 120].

1. Докаш В.І., Лешан В.Ю. Загальне релігієзнавство. – Чернівці: Рута, 2004. – 376 с.
2. Журавський А. Ислам и христианство: на пути к диалогу. – М.: Библийско-богословский институт св. апостола Андрея, 2006. – 75 с.
3. Кин Майкл. Религии мира. – Харьков: Харьковская книжная фабрика «Глобус», 2004. – 240 с.
4. Книга Правил святых апостолов, святых Соборов Вселенских и поместных и святых отец. – М.: Русский Хронограф, 2004. – 448 с.
5. Максимов Ю., Смоляр К. Православное религиоведение: Ислам, Буддизм, Иудаизм. – М.: Издательство храма пророка Даниила на Кантимировской, 2005. – 304 с.
6. Ньюзнер Джекоб. Смерть и жизнь после смерти в мировых религиях. – М.: Библийско-богословский институт св. апостола Андрея, 2007. – 123 с.
7. Поснов М. История христианской церкви (до разделения Церкви 1054р.). – Брюссель, 1964. – 853 с.
8. Реати Фьоренцо. Введение в нехристианские религии. – Гатчина: СЦДБ, 2002. – 192 с.
9. Роллин Армур. Христианство и ислам: непростая история. – М.: Библийско-богословский институт св. апостола Андрея, 2004. – 336 с.
10. Хелен П. Фрай. Христианско-иудейский диалог. – М.: Библийско-богословский институт св. апостола Андрея, 2002. – 356 с.

ДУХОВНІ ПІСНІ ТА ЇХ РОЛЬ У КОНСОЛІДАЦІЇ ЦЕРКОВНОЇ ЄДНОСТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Хланта Іван Васильович

доктор педагогічних наук, доктор мистецтвознавства, професор кафедри богослов'я та історії церкви Карпатського університету імені Августина Волошина, м. Ужгород

Ключові слова:
*богородичні пісні,
духовні цінності,
церковна єдність,
художні особливості*

У статті розглядається історія збирання, публікації та вивчення богородичних пісень, зокрема Закарпаття, їх тематичне розмаїття та художні особливості.

Keywords:
*hymns to the Theotokos,
spiritual values,
church unity,
artistic peculiarities*

The article focuses on the history of collecting, publishing and studying the hymns to the Theotokos, in particular in Transcarpathian region, their topical variety and artistic peculiarities.

Хоча духовні пісні й не канонізовані Церквою, і в минулому, і сьогодні мають всенародну шану та любов. Вони, як і інші жанри народнопоетичної творчості, – наш неповторний національний скарб, наш образ, ідеал, що супроводить людину все свідоме життя. Це живе коріння духовності. Пісні належать до цінних пам'яток культури народу і несуть у собі найвищу святість – любов до Бога. Наснажене поетичне слово було, є і буде на сторожі нашої духовності, національної гідності. Пісні та їх чудові мелодії сповнюють радістю серця людей, є виявом великого прагнення, аби світлі почуття поселились у кожного, аби запанували мир і злагода, любов у всьому світі. Вони передаються з уст в уста, від покоління до покоління, відшліфовуються, доповнюються; створюються й нові. Довгий час духовні пісні не публікувалися у фольклорних збірниках. Часто вірники переписували їх в окремі зошити, старанно зберігали й передавали нащадкам. Ця традиція продовжується й нині: майже в кожно-

го, хто співає, є власні зошити з текстами пісень. Вони служать допоміжним матеріалом, що доповнює і прикрашає богослужіння.

Оскільки тема духовних пісень досить широка, ми зупинимось тільки в основному на богородичних піснях.

Образ Діви Марії віддавна шанований в Україні. Це – земна жінка, через яку олюднився наш Спаситель Ісус Христос. Нею було очищено від гріха людське єство.

Після офіційного визнання Марії Богородицею в 431 р. на Ефеському соборі її культ став поширюватися серед християн. На честь Богородиці будували храми, засновували монастирі. У п'ятому столітті з'являються Богородичні свята, під час яких урочисто відзначають важливі дати життя Діви Марії – Різдво Богородиці, Введення у храм, Благовіщення, Успіння. Як свідчать писемні джерела, першим поетом, котрий уславив Пречисту Діву Марію, був святий Єфрем, що народився близько 306 р. Перебуваючи в монастирі недалеко

від Едесси, він написав тисячу рядків поезій сірійською мовою і вважається "першим поетом Марії..." А в 510 – 525 рр. невідомий автор написав акафіст – похвальну молитву на честь Пресвятої Богородиці.

В Україні, зокрема й Закарпатті, створено чимало духовних пісень, присвячених Діві Марії, яка живить віруючих незнищеною небесною енергією і як справжня любляча мати готова виконати всі бажання рідної дитини. У піснях відзначається, що Діва Марія зримо присутня у серцях і почуттях тих, хто до Неї звертається, адже набожне шанування Її – першоджерело існування віруючої української людини. Із духовних пісень Божа Мати стає ближчою, зрозумілішою і ріднішою нам. Недарма у день Успіння Пресвятої Діви Марії св. Іван Дамаскін так розпочинає свою проповідь: "Марія не потребує слів нашої похвали, але ми потребуємо Її слави та світлості. Як бо може бути прославленим те, що вже прославлене? Як може бути прославленим джерело світла? Зате, коли ми Її вшановуємо, то собі сплітаємо корону..." Справді, мереживо богородичних пісень зіткане зі слів найглибшої любові до Божої Матері.

Духовні пісні про Божу Матір викликані багатомісячною традицією вшанування Богородиці. Ця традиція сягає своїм корінням глибини століть, у добу хрещення Руси-України св. Володимиром. Відомо, що перший християнський храм у Києві, названий згодом Десятинним, зведено в честь Успіння Божої Матері. Пізніше на честь Пресвятої Богородиці будуються церкви та монастирі. З давніх часів в Україні є чимало ікон, знаменитих як чудотворні. Взагалі ж ікону можна побачити в кожній хаті віруючої людини. Традиції візантійського іконописання в українському іконописі не перериваються. Не один талановитий митець подарував нам прекрасне зображення Пречистої Діви Марії.

Побожний народ України звеличує Пресвяту Богородицю у молитвах, піснях, колядках, кантах, акафістах, верте-

пній драмі, школярських віршах, легендах, оповіданнях суто біблійної тематики та інших жанрах народнопоетичної творчості, які демонструють глибинну любов до Матері Божої, розповідають про Її заступництво за грішників перед Ісусом Христом. Божа Мати, підкреслюється в художніх творах, є помічницею кожному, хто потребує допомоги, є утішителькою для тих, хто сумує. Вона просить Свого Сина прощати гріхи тим, хто кається, і розказує про них Йому відверто. Богородичні пісні акумулюють у собі пошану та глибоке довір'я до Богоматері. Побожні християни тісно пов'язують своє життя з Її заступництвом та покровом, щиро моляться й благально простягають руки, шукаючи у Неї притулку та розради ("Діво-Мати, заступай нас", "Ми до Тебе прибігаєм", "Молимо Тя, Діво", "О Маріє, Мати Божа, зглянься на нас", "Під покров Твій прибігаєм" та ін.).

Дослідник історії духовних пісень про Божу Матір Юрій Медведик зазначає, що "приблизно з другої половини XVII ст. на тлі західноєвропейських та передовсім центрально-східноєвропейських культуротворчих тенденцій українськими музикантами та поетами було започатковано традицію творення іконославильних текстів. Таким чином, у національному духовнокантовому мистецтві з'явився фактично особливий тематичний напрямок, творці якого мали на меті прославити ті чи інші ікони, прояви чудотворності яких досить часто фіксувалися як самими мирянами, так і офіційно церковними ієрархами по всій Україні" [3]. Чимало богородичних кантів, створених у Галичині, були відомі й на Закарпатті. Особливо велику популярність мав кант, який ушановував самбірську Богородицю, що відома своїми чудодійними проявами з 1727 р. Найдавніший запис канта "Дивна твоя тайна, Чистая, явися" наявний у Кам'янському Богогласнику за 1734 р. У Закарпатті цей кант співали на честь Марії Повчанської, послуговуючись мелодією "Радуйся, Царице". А в канті "Пречиста Діво, Мати Руського краю"

мовиться про чудотворність ікони Богородиці в Підкамені (тепер Бродівського р-ну Львівської обл.). Цей кант уперше опублікований у Кам'янському збірнику 1734 р. і виконувався на мелодію пісні про св. Василя Великого "Ізліяся благодать".

Серед іконославильних пісень-кантів, що побутують на Закарпатті, слід назвати "Діво-Мати преблагая..." (присвячений іконі в с. Віцин біля Перемішля, виконувався також у честь повчанської Богородиці на мелодію "Николає-святителю, мирликійський учителю..."), "Ко твоєй святой іконі прибігаєм ми, грішні...", "О Маріє повчанська, ходатайнице наша..." (обидві присвячені іконі в Марії-Повчі) та ін. Чудотворні ікони засвідчили перед християнським світом могутність своєї духовної сили.

Іконошанування -- це не сліпе возвеличення зображуваного, приписування йому надприродних особливостей. Сам по собі образ ніякого чуда вдіяти не може. "Звертаючись до ікони, уповаємо не тільки на того чи іншого святого чи святую: кінцевий адресат -- Господь Бог. Це в його силах, щоб ікони з ликами святих набували тих чи інших чудодійних проявів" (*Народна творчість та етнографія*. - 1999. - № 4. - С. 76).

Мати Божа є Тією, яку наш народ від самого початку свого християнського буття полюбив, визнаючи Її як "скорю поміч". Вона не тільки веде нас до Ісуса, а ще й об'єднує. Вона постійно молиться до Христа, щоб визволити від бід і скорбот тих, котрі з вірою Її оспівують і вшановують.

Як у молитвах, так і в піснях йдеться про те, що Божа Мати -- символ краси і печалі, наша надія, поміч і спасіння, покликана крізь щасні роки і лихоліття нести світло людям, полегшувати їхні страждання, бути їм заступницею перед Богом. Немає жодного свята, де б Пречисту Діву Марію не прославляли, не складали якнайщиріші подяки та прохання, сподіваючись, що Божа Мати не забуде своїх улюблених дітей, вислухає молитви кожного, хто приходить до Неї

з вірою і чистим сумлінням під Її могутній покров. Тому понад усе й оспівується Її ласка. Мати Марія -- "для цілого світу сильний Покрове, цілого світу вічна надія, ласк милосердя, скарбе любові". У кожній із пісень цієї групи образ Божої Матері збагачується новими фарбами й відтінками. Окремі риси, штрихи, думки, мов чудова мозаїка, поступово утворюють цілісний, монолітний образ Богородиці.

Пісні, присвячені Діві Марії, сповнені натхненного благородства і душевної краси. Вони виражають любов і довір'я народу до Божої Матері, відзначаються особливою теплотою і зворушливістю. У піснях Богородиця виступає Небесною Матір'ю, Царицею, носієм Вищої Правди і Милосердя. Для народу такі пісні служать поштовхом для життя згідно з Божими заповідями; і доки ми будемо уславляти Матір Божу, нас не здолає сила диявола ("О Маріє, Мати Божа Пречиста").

Безмірну тугу і сум, найбільше горе Божої Матері передають ті пісні, в яких йдеться про муки Христові, коли Його розп'яли. Особливо яскрава постать скорботної Матері у пісні "Страждальна Мати", найпопулярнішому серед страсних творів завдяки глибокій поетичності простих, надзвичайно зворушливих слів, що передають трагічні переживання Матері, Її безмежну любов до рідного Сина, який страждає на хресті за люд підступний і неправий.

Висока моральна краса світлого образу Божої Матері свідчить про чистоту й шляхетність народного світогляду, а звідси й про існування в українського народу міцної й непорушної любові як до рідної матері, так і Богородиці, а водночас і до своєї Батьківщини. Хочеться сподіватися, що наш народ завжди дотримуватиметься рідних національних традицій!

Завдяки милозвучності, лаконізму, афористичності, точним поетичним формулам найактуальніших моральних проблем сучасності пісні про Божу Матір стали популярними, широко знайомими в нашому краї.

У своїй зовні простій формі духовні пісні несуть великий християнсько-патріотичний, поетичний зміст, виражаючи найзаповітніші думки й почуття трудового люду нашого краю протягом останніх століть.

Не всі пісні рівноцінні за художньою майстерністю. Це залежало від обдарованості, розвиненості естетичного чуття їх творців. Однак чимало богородичних пісень свідчить про справжній талант. Імена авторів не дійшли до нас, але створене ними живе і продовжує приносити насолоду, глибоко зачіпає-зворушує душу, робить її чистішою та багатшою. Не раз доводиться спостерігати, з яким захопленням співають вірники: кожна душа ніби перебуває в особливому стані, осяяна, вивільнена від повсякденної мирської суєти, лине до єднання з Богом. Пісня, цей найвищий вияв почуттів, дарує людям силу і піднесення. Недарма Т.Шевченко писав:

*Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос – більш нічого.
Та серце б'ється-ожива,
Як їх почує! Знать, од Бога
І голос той, і ті слова
Ідуть між люди!*

Духовні пісні прищеплюють любов до прекрасного й вічного, приносять справжню втіху, незважаючи на земні негаразди, спонукають боротися з гріхом, закликають до моральної чистоти й святості, вчать бачити в іншій людині брата, підтримують світлий настрій, виступають виразником радості й щастя.

Певна річ, кожен із різновидів духовних творів має свої особливості. Чимало богородичних пісень складаються з двох частин: у першій – заклик, у другій – приспів, який повторюється після кожного куплета чи рядка. Така побудова зумовлена тим, що пісня призначена для всенародного виконання. Коли йде процесія, ведучий голосно проказує куплет, а потім усі разом співають його. Друга ж частина проказується один раз, а далі віруючі співають його

напам'ять (“О Мати Божая”, “Діво-Мати, заступай нас”, “Пренепорочна Маріє”, “Радій нині, Мати Божа”, “Молимо Тя, Діво” та ін.).

Звичайно, творці духовних пісень не завжди дотримувалися техніки віршування і не звертали належної уваги на риму. Очевидно, вони складали слова, наспівуючи певну, вже відому, мелодію. Для них основним було виявити хвалу Діві Марії, Ісусу Христу, улюбленим святым, уласкавити, умилювати їх і самим постати перед ними добрими, милими та утішеними. Тож скільки ніжного тепла, щирості, безмежної любові в цих піснях!

Отже, зустрічаємо чимало пісень, що виконуються на одну мелодію (в таких випадках даємо відповідне посилання), проте більшість із них самобутні, мають тільки їм властиві мелодії.

У піснях про Матір Божу, а також про Ісуса Христа і святих для поезики характерна двоплановість. Спочатку зображується особа, розповідається про її діяльність, вказується на заслуги святого перед Богом і народом, а потім висловлюються почуття любові та вдячності за наше життя, турботу про християн, стверджуються вірність Божим настановам, відданість Божій справі, висловлюється впевненість, що люди йтимуть по правильному шляху, що їх чекає допомога у бідах і напастях, що вони заслужать вічний спокій.

Найкращі почуття, які вкладає народ у пісні, втілюються у поетичній формі вірша. Значна частина смислового навантаження пісні припадає саме на текст, хоч у загальній образній системі народнопісенних творів мелодії належить не менш важлива роль у розкритті змісту. Тому духовні пісні відзначаються розмаїттям і багатством музичних засобів, виразністю та інтонаційними нюансами, для яких характерна схвильованість почуттів, серйозність, стриманість, сувора простота і проникливість, задушевність у ліричному ставленні до Божої Матері.

Духовні пісні могли б збагатити репертуари театрів, мистецьких

колективів, концертних організацій, провідних співаків, програми радіо-телепередач. Скажімо, відзначаємо свято Успіння чи Покрови Божої Матері, то в цей день нехай би прозвучали відповідні духовні твори.

Спадщина духовних пісень становить неабияку цінність для композиторів, виконавців і слухачів, адже це – важливе джерело естетичного збагачення людей.

Разом з іншими фольклорними жанрами духовні пісні щедро позначилися на розвиткові української літератури, театру, музики, живопису. Вони посідають належне місце в українській національній культурі.

Великий син українського народу Т.Шевченко звертався до Матері Божої як до людини, що втілила в собі любов, скорботу й силу матерів усього світу:

*Все упованіє мое
На тебе, мій пречистий раю,
На милосердіє твоє,
Все упованіє мое,
На тебе, мати, возлагаю,
Святая сило всіх святих,
Пренепорочная, живая!.. [9]*

Гуманістичні ідеали, якими проінняті колядки, духовні та молитовні пісні, псалми й канти, за радянського періоду нехтувалися, були майже повністю заховані від нас. Величезний пласт української народної пісенності в часи непримиренної боротьби з Церквою опинився під заборорою, не збирався, не вивчався і не пропагувався. Дійшло до того, що ці пісні навіть у храмах виконувалися рідко. Упродовж останніх десятиліть широкі маси, особливо молодь, були відірвані від благодатного джерела – духовне начало, високі моральні засади викорінювалися і школою, й адміністративно-бюрократичним апаратом як щось вороже, чуже світогляду людини соціалістичного суспільства.

І все ж духовні пісні жили й чекали свого часу, щоб вирватися на волю. Надто глибоко й давно вкоренилися у людській свідомості, щоб так просто їх можна було знищити. Сьогодні не ви-

кликає сумніву, що релігійна віра живе й житиме, доки існуватиме світ. Народ неодмінно повернеться до віри, вкрай необхідної для відродження й збереження національної культури від деградації й розпаду. Тому-то й не зникли пісні, які наближають нас до Бога, до всього світлого і доброго, що сходить від Нього. Нелюдський за своєю жорстокістю та цинізмом задум позбавити народ власної мови, пісні й віри розбився в порох об скелі надії та любові.

Незважаючи на глибоку економічну кризу, на різке падіння життєвого рівня населення, в людських серцях не оселилися зневіра, бездуховність, народ не втратив своїх історичних культурних і духовних орієнтирів. Широке побутування богородичних духовних пісень свідчить про незнищенність людського духу, прагнення до моральних висот.

Пропонований збірник «Богородичні пісні» [1] – спроба повернути людям хоча б децицію багатющої духовної спадщини, накопичуваної нашими предками упродовж століть й непроситимо почасти розгубленої на перехрестях тоталітарних десятиліть.

Цей народнопоетичний скарб нам дуже потрібен сьогодні для духовного відродження, щоб утвердитися, не дати обрубати своїх історичних коренів, зберегти самобутність, мову, звичаї, менталітет. Висловлюючись по-сучасному, енергетичним ресурсом для нашого руху вперед, до світової цивілізації, служать насамперед безцінні духовні надбання українського народу.

Перша систематизована збірка українських духовних пісень (з нотами) – "Богогласник" – з'явилася у Почаєві 1790 р., а перевидавалася у 1805, 1821, 1850 рр., була також широко відомою і на Закарпатті. Книжка містить пісні церковнослов'янською, русько-народною, польською і латинською мовами. Церковнослов'янські тексти читались і співались із суто народною українською вимовою. Усі пісні "Богогласника" поділялися на п'ять груп: празники Господські, празники Богородичні, пісні про чудотворні ікони Ісуса, Марії, пісні

на честь різних святих.

Із XVII–XVIII ст. маємо чимало духовних пісень, написаних церковнослов'янською із більшим чи меншим впливом місцевих діалектів, а то й складених чистою народною мовою. Вони дійшли до нас із рукописних збірників, укладених наприкінці XIX ст. Багато зразків відшукав відомий учений Володимир Гнатюк (1871–1926), коли подорожував по Угорській Русі у 1895–1903 рр. і фіксував фольклорні та етнографічні матеріали. Лише він знайшов 12 таких рукописних збірників, найбільше у с. Кушниця (нині Іршавського р-ну). Це "Кушницький рукопис А", "Кушницький рукопис Б. Митра Дочинця". Їх описав І.Франко у статті "Карпаторуська література XVII–XVIII віків". Відтак "Рукопис Михайла Годя" (18 пісень), "Рукопис Івана Ламанинця" теж із Кушниці (10 пісень), "Рукопис Миколи Проця" із с. Бронька (тепер Іршавського р-ну, 13 пісень). Видатний український історик та етнограф, парох с. Строїно (нині Свалявського р-ну) Юрій Жаткович прислав В.Гнатюкові співаник під назвою "Колопанський рукопис" (61 пісня). Інші рукописні збірники пісень В.Гнатюк роздобув у Бачці і Сриму, а за своїм походженням вони із с. Керестур (колишня Югославія), куди ще в середині XVIII ст. переселилися русини-українці із Закарпаття. Духовні пісні (без нот) із згаданих рукописних збірників В.Гнатюк опублікував 1902 р. у Львові в "Етнографічних матеріалах з Угорської Русі". Усього пісень — 225. Вони були перевидані 1885 р. у видавництві "Руске слово" (Новий Сад, Югославія). Серед них 25 колядок і від одної до трьох пісень, що виконуються на Богоявлення, Стрітіння, неділю блудного сина, сиропусну неділю, Великдень, Фомину неділю, Вознесіння, Святу Трійцю, Преображення, Воздвиження, Зачаття Богородиці, Введення, Різдво Богородиці, Благовіщення, Успіння, Покрови, на свята Михайла, Іллі, Івана, Петра й Павла, Миколая, Юрія, трьох святих, св. Василя, а також великопостні та страстні пісні й такі, що співаються

під час подорожі на відпуст, присвячені Керестурській Богородиці, Повчанській Богородиці. Найбільше подано похоронних пісень (50) і богородичних (30).

Уперше духовні пісні на Закарпатті були належним чином опубліковані (на жаль, без нот) у збірнику "Пісенник [6] или собраніе пісней, поемых во дни праздников и нарочитих святих, равно пісней покаянных и надгробных" (*Унгвар: Книгопечатня акціонерного общества "Уніо", 1913. – 369 с.*). Збірник упорядкував і підготував до друку священник Урійл – він же письменник Іван Сільвай (1838 – 1904). З передмови довідуємося, що книжка укладена із текстів рукописних збірників дядя Георгія Яцини (с. Колодне, та душпастиря Ємилія Стрипського (с. Терешул – з Тячівщини), дядя Василя Липецького (с. Нове Давидкове на Мукачівщині) та інших попередників о. Івана. Ознайомившись із наявними рукописними пісенниками, І.Сільвай поставив собі за мету відібрати найкращі тексти для схвалення їх єпископом Юлієм до подальшого опублікування окремою книжкою. Автор-упорядник вважає, що духовні пісні складали під божественним натхненням, а наш народ ще з давніх часів надзвичайно пісенний.

Укладач наголошує, що богородичні пісні починають активно створюватись і виконуватись з часу, коли 14 листопада 1696 р. просльозилася ікона Божої Матері в с. Повчі (недалеко від м. Ніредьгаза, Угорщина). Відтоді богомольці історичного Закарпаття з наближенням Богородичних свят збиралися по кілька чоловік від кожного села хоча і, співаючи пісні, рушали процесіями до Марії Повчі, а відтак й інші монастирі, де вшановували святих. Коли сягали кінцевої зупинки, нескінченні ряди віруючих разом і натхненно співали пісні, свята перетворювалися у всенародне торжество. Це один із важливих моментів морального виховання і духовного самовдосконалення. Тут обмінювалися піснями, розучували й запам'ятовували нові, особливо богородичні пісні.

Як зазначає Іван Сільвай, у нас і до 1696 р. існували набожні пісні, які ви-

конувалися за межами церкви. Це пісні кобзарів і різдвяні колядки. До давніх пісень письменник зараховує колядку "Бог предвічний" та пісню "О хто, хто Николая любить". Здавна був звичай співати пісні під хрестом, що стояв біля церкви і поблизу села, особливо у покаянні дні великого посту. А богоявленська пісня "Йордан- ріка, уготовися" виконувалася під час урочистої процесії, коли йшли до річки святити воду. Проте з 1696 р. й особливо з 1715 р., коли просльозилася й друга ікона в Марії Повчі, і з усіх усюд почали сходитися вірники, виникла потреба складати пісні на честь Пречистої Діви. І такі пісні поступово з'явилися, їх стали виконуватися і в церкві, насамперед ті, що прославляли Різдво та Успіння Богоматері. Потім до цих долучалися й пісні на інші Богородичні свята та свята всього року. Щодо художньої вартості вміщеного в збірнику, то І.Сільвай зазначає, що між піснями існує така різниця, як між вуглинкою та алмазом. Проте він подає одні й другі, що не суперечить вірі й моральності, навпаки, може прислужитися вірникам у справі морального виховання.

У згаданому збірнику І.Сільвай 182 пісні. Із них богородичних – 62, а якщо додати 4 пісні Стрітєння, 20 колядок і 3 покаянні, котрі якоюсь мірою також можна зарахувати до богородичних, то всіх буде 89, майже половина. Чимало пісень складаються з двох частин. Перша – це вступ, а друга – рефрен. Пісні побудовані таким чином, щоб було зручно для всенародного співу.

Пісні збірника подаються за календарем і відображають також біографію Богородиці й Ісуса Христа. Починаються з Різдва Пресвятої Богородиці (21 вересня) і кінчаються Усікновенням глави Іоанна Хрестителя (11 вересня наступного року). Після цього дві пісні склали розділ "Пісні к Ісусу Христу". Далі слідує найбільший розділ "Пісні в честь Прес. Богородиці". Завершується збірник розділом "Надгробня песни".

Передмову до збірника священик Урїл (Іван Сільвай) написав 1900 р., ко-

ли служив у с. Нове Давидкове на Мукачівщині. Проте збірник побачив світ в Ужгороді лише 1913 р. уже після смерті священика. Так вважається донині. Проте 31 липня 2002 р. в українському с. Поляни на Мараморощині за Тисою в Румунії мені довелося тримати в руках збірник пісень, датований 1902 р. Формат і обсяг такий же, як у видання 1913 р., тільки кожна пісня починається особливими літерами. Очевидно, тираж 1902 р. був незначний, бо на сьогодні тих книг майже не зустрічаємо.

Варто зазначити, що збірник І.Сільвай донині на Закарпатті є найповнішим. Книжка мала велику популярність. Її знаходили у церквах, у дяків та співаків не тільки в нашій області, але й на Мараморощині і в Банаті (Румунія), Східній Словаччині та інших місцях, де проживають українці, вихідці з історичного Закарпаття.

Відтоді вийшло ще кілька малих співаників без нот. Окремі духовні пісні (поміж ними й богородичні) з нотами видали в Михайлівцях у 1932, 1944 рр.

Вперше найповніший збірник духовних пісень з нотами під назвою "Греко-католицькі духовні пісні" [2] підготував і опублікував Степан Папш у 1969 р. у Пряшеві (нині Словаччина). Автор-упорядник керувався метою зберегти духовні пісні, адже деякі з них співаються лише в окремих селах, а деякі пам'ятають лише старі дяки; якщо ці пісні не записати з нотами, згодом вони зникнуть назавжди. Тому 1948 р. С.Папш приступив до збору духовних пісень. Йому вдалося вперше записати з нотами понад 50 зразків. Деякі довгі тексти, які, на думку С.Папша, важко засвоювати, він скоротив, поправив, дбаючи про випрозорення думки. Якщо текст із художнього боку був недовершений, але цікавий мелодією, упорядник намагався удосконалити його, аби зберегти красиву мелодію. Тому іноді змісту деяких пісень він надавав нових відтінків, або й змінював їх.

Матеріал у збірнику згруповано за тематикою. Четвертий із семи розділів має назву "В честь пресв. Богородиці".

Всього вміщено 178 пісень. Збірник опубліковано українською мовою (на жаль, латинським алфавітом невеликим тиражем, тому майже не відомий читачеві в Україні).

Детальніше про історію збирання й публікації духовних пісень у Закарпатті йдеться у статті А.Пекаря "Розквіт духовної пісні" [4].

Кілька років тому з'явився друком "Церковний пісенник": 129 пісень без нот, із них 13 текстів – російською мовою. Зібрав і підготував їх до випуску протоієрей Михаїл Юріна. Книжка вийшла з благословення єпископа Хустського і Виноградівського Мефодія. Збірник містить близько 50-ти богородичних пісень (*Патент, рік видання не вказаний*).

У деяких селах доводилося бачити у співаків збірник "Церковні пісні", випущений 1989 р. (місце видання не вказано). У ньому 330 пісень з нотами. Чимало з них узяті з "Богогласника" (1790). Вміщено також пісні, що побутують на Закарпатті. Пісні укладено відповідно до церковних свят. Книжка стала у пригоді керівникам хорів та ансамблів, які виконують духовні пісні.

Заслуговує на увагу збірник духовних пісень у перекладі для фортепіано "Радуйся, серце" [7], який з любов'ю підготувала Наталя Шимша. Тут представлено 33 закарпатські народно-духовні пісні. До кожного з шести розділів подаються окремі відомості з Євангелія, Літургії, житій святих, а також короткі музичні коментарі та пояснення особливостей церковних свят. Збірник виконує просвітницьку місію, пропагує духовні пісні, а також розширює педагогічний репертуар музичних шкіл, педучилищ та училищ культури.

Добру справу зробили протоієрей і настоятель Хрестовоздвиженської української православної церкви у м. Сігеті о. Микола Лаурук та професор Оксана Сеньків-Ферцаді, підготувавши й видавши "Пісенник" [6]. До нього ввійшло 150 духовних пісень, на жаль, без нот, зокрема 50 – богородичних. Пісень, які

побутують в українських селах Мараморощини на території Румунії. Збірник має розділи: "Воскресні пісні", "Різні пісні до Господа Бога й до Пречистої Діви Марії", "Пісні під час Великого Посту", "Пісні до святих", "Погрібальні пісні", "Колядки".

Протягом ХХ ст. по кілька богородичних пісень без нот друкувалося у багатьох молитовниках, якими користуються вірники.

Духовні пісні, як і інші народнопісенні жанри, доносять до кожного покоління живлющу силу рідної мови. У них закладено безсмертя народу, нації. Щасливий той, хто вміє багатшати на слово й пісню. І всі ми, українці, суцї доти, доки вони є, доки вони живуть. Відродити їх можуть і велич нам самим, оглушеним століттями національної зневаги, і цілому світові – давно настав час.

Знайомлячись із богородичними піснями, не можна не відчувати величезного силового поля любові до Божої Матері, під покров Якої ми прибігаємо. А скільки небайдужих співаків, носіїв поклали своїх труди на віттар незнищенності рідних пісень і зберігають їх як найдорожчий скарб!

Богородичні пісні разом з іншими тематичними групами релігійних пісенних творів [(збірник «Співайте Богові нашому, співайте» [8]) нагадують людям про вищі духовні цінності, вічні істини, неодмінні моральні закони, дотримання яких веде до добра. Вони відіграють важливу роль у консолідації не тільки церковної єдності в сучасній Україні, а й суспільства в цілому. Недарма виконавці і слухачі таких пісень сповнюють почуттями злагоди, взаємної любові й поваги, такими необхідними сьогодні всій Україні.

Відомо, що гарна пісня оновлює, тішить душу. Вище пісні може бути лише молитва. Якщо ж це поєднується, душа людська сягає висот очищення, сповіді й надії на все краще.

1. Богородичні пісні / Запис текстів і мелодій, упоряд., підгот. текстів, вступ. ст. та приміт І.В. Хланти. – Ужгород: Вид-во «Закарпаття», 2003.
 2. Греко-католицькі духовні пісні / Підгот. і опубл. Степан Папп. – Пряшів, 1969.
 3. Медведик Ю. Українські богородичні канти другої половини XVII–XVIII ст. // Народна творчість та етнографія. – 1999. – № 4. – С. 71.
 4. Пекар А. Розквіт духовної пісні // Пекар А.В. Нариси історії церкви Закарпаття. – Т. II. – Рим – Львів, 1997. – С. 389–398.
 5. Пісенник / Упоряд. М.Лаурук. – Сігет: Хрестовоздвиженська Укр Правосл. Церква, 2000.
 6. Пісенник или собрание пісней, поемых во дни праздников и нарочитых святых, равно пісней покаянных и надгробных. – Унгвар: Книгопечатня акціонерного общества «Уніо», 1913.
 7. Шимша Н. Радуйся, серце. – Ужгород: Закарпаття, 1998.
 8. «Співайте Богові нашому, співайте»: Духовні пісні Закарпаття / Запис текстів і мелодій, упоряд., підгот. текстів, вступ. ст., приміт. та слов. І.В. Хланти. – Ужгород: Патент, 2008.
 9. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів: У 12 т. – К.: Наук. думка, 1989. – Т. 2. – С. 250.
-

ТРЕТІЙ ЛИТОВСЬКИЙ СТАТУТ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ МІЖКОНФЕСІЙНИХ ВІДНОСИН

Остапенко Василь Олексійович

молодший науковий співробітник Центру дослідження релігій, Національний педагогічний університет імені М. Драгоманова,
м. Київ

Ключові слова:
*Литовський Статут,
Річ Посполита,
християнство,
євреї,
татари*

У статті на матеріалах Третього Литовського статуту 1588 р. досліджено міжконфесійні відносини та становище різних релігійних груп в Речі Посполитій в останній чверті XVI ст. Охарактеризовані особливості відносин між представниками різних конфесій. Проаналізовано засади політики віротерпимості, задекларовані у Статуті. Висвітлено становище в Речі Посполитій таких етноконфесійних груп, як євреї та мусульмани.

Keywords:
*Lithuanian Statute,
Polish-Lithuanian
Commonwealth,
Christianity,
Jews,
Tatars*

The inter-confessional relations as well as the status of the different religion groups in Polish-Lithuanian Commonwealth during the last quarter of the XVI century are analyzed in the article on the materials of the Third Lithuanian Statute of 1588. The features of the relations between the representatives of different religions are characterized. The policy of religious tolerance declared in the Statute is analyzed. The status of Jews and Muslims is considered.

Об'єднання Великого князівства Литовського та Польського королівства у 1569 р. в єдину державу – Річ Посполиту – не можна трактувати як винятково політичну подію. Адже це також справило значний вплив і на повсякденне життя громадян обох цих країн, в тому числі й населення українських земель, що входили до складу Литовської держави. Передусім, варто говорити і про наслідки об'єднання для релігійної сфери. Річ Посполита постала як держава з неоднорідним етноконфесійним складом [4, с. 92-93], оскільки в Польщі домінувала католицька віра, в той час як у Великому князівстві Литовському значна кількість населення була православною [1, с. 280-281], а крім того й була певна кількість протестантів – лютеран та кальвіністів [1, с. 276, 283; 10, с. 423-424]. Окрім того, не варто забува-

ти про наявність в Речі Посполитій таких етноконфесійних груп, як татари, євреї, караїми та вірмени [10, с. 422; 11, с. 381]. З огляду на це, видається необхідним дослідити, яким чином законодавчо регламентувалися у Речі Посполитій міжконфесійні відносини. З цієї причини, за об'єкт дослідження в цій статті було обрано Третій Литовський Статут 1588 р. як загальнодержавний документ юридичного характеру, що мав уніфікувати державну систему [7, с. 5] і залишався чинним на українських землях до XIX ст. [6, с. 76; 8, с. 3].

Третій Литовський статут 1588 р. (неофіційна назва – *Новий статут*) розроблявся протягом 15 років. Комісія для його розробки була скликана ще на Люблінському сеймі 1569 р. і до неї увійшли представники шляхти ли-

товських воєводств, які повинні були привести Другий (Волинський) статут 1566 р. у відповідність до польських законів. Попри те, що роботу над Новим статутом було завершено до 1584 р., введення його в дію відклалося через спротив польської шляхти, яка була незадоволена відсутністю в документі тексту Люблінської унії. Відтак, чинності Новий статут набув лише у 1588 р. після затвердження привілеєм короля Сигізмунда III Вази [7, с. 5-6]. Що характерно, статут був написаний і вперше виданий руською мовою, що відображало етнокультурну приналежність його авторів [3, с. 351]. Переклад статуту польською з'явився тільки в 1614 р. [7, с. 6-8].

В самому тексті Нового статуту зафіксовані не всі етноконфесійні групи, що були наявні на той час у Речі Посполитій. Зрозуміло, що найбільше уваги в статуті приділено православним та католицьким християнам, але також зустрічаємо євреїв («жидовь» – Р. 1, арт. 27; Р. 3, арт. 48; Р. 7, арт. 7; Р. 9, арт. 14; Р. 12, арт. 7-9) і татар-мусульман («татарове закону бесурмянского» – Р. 2, арт. 1; Р. 3, арт. 48; Р. 9, арт. 14; Р. 11, арт. 33; Р. 12, арт. 9-10, 21). Однак, жодної згадки щодо протестантів ми не зустрічаємо (хоча вони входили до складу комісії укладачів Статуту) – навіть попри те, що у той час на території речі Посполитої діяло понад 800 протестантських храмів [11, с. 390].

Найбільше уваги міжконфесійним відносинам приділено в артикулі 3 третього розділу Статуту, який має назву «Про збереження спокою всіх підданих наших, обивателів цього панства з боку різного розуміння, і проведення богослужіння християнського». Даний артикул сформований на основі постанови Варшавської конфедерації 1573 р. [1, с. 278-279], про що прямо зазначено в тексті. Ним регламентуються повноваження конфедерації у Варшаві на період безкоролів'я з метою не допускати анархії чи розпаду Речі Посполитої шляхом відділення територій.

Головна мета Варшавської конфедерації – обрати «Господаря» (короля), який би перш за все був згоден підтвердити всі шляхетські права і вольності. Однак, крім цього сейм на період своєї роботи перебирав на себе одну із функцій короля, а саме – запобігати у державі виникненню конфліктів на релігійному підґрунті (як зазначено у першому реченні артикулу, король присягав «спокій між різними релігіями зберігати»). Артикулом визнавалося, що в Речі Посполитій присутні різні християнські течії («є різниця чимала з боку християнської віри»), однак це не повинно бути підставою для протистояння. При цьому, автори статуту посилалися на релігійні війни в «інших королівствах» – очевидно, згадка про відносно недавню Шмалькальденську війну в Німеччині та гугенотські війни у Франції. Відповідно, вказаним артикулом визнавалося свобода віросповідання у Речі Посполитій та вказувалося, що розбіжність у вірі не є підставою для кровопролиття. Таким чином, у першу чергу, прагнули позбутися релігійних конфліктів між католиками («римського костелу») та православними («грецької віри»). Зокрема, встановлювалася недоторканність прихожан («через різницю у вірі... в костелах крові не проливати») та підтверджувалися майнові та особисті права людей різної віри («...ані карати відсудженням маєтності, поштивості, ув'язненням і вигнанням»). Так само підтверджувалися і майнові права католицької та православної церков із застереженням про передачу храмів та монастирів тільки особам відповідної конфесії: «...архієпископства, єпископства і інші всякі добра, надавалися не іншим, а тільки римського костелу духовним особам, обивателям польським згідно зі Статутом... І добро костельне грецьким людям тієї ж грецької віри даватися має». Таким чином, на період безкоролів'я Варшавський сейм мав підтримувати status quo між православною та католицькою церквами, в звич-

ний же час за дотриманням міжконфесійного миру мав стежити «Господар».

Однак, задекларована в описаному вище артикулі релігійна толерантність в Речі Посполитій жодним чином не означала, що представники усіх конфесій користувалися однаковими правами. Зі зрозумілих причин, найбільшою повнотою прав володіли християни. Шляхтичі християнського віросповідання могли виступати свідками і поручителями в суді (Р. 4, арт. 76, Р. 9, арт. 14), брати участь у виборах до сейму, займати державні посади (Р. 3, арт. 12; Р. 4, арт. 1, 8). Останнє також підтверджується текстами присяги урядників і суддів, поданими у Статуті, які починалися зі слів «...присягаю Пану Богу всемогутньому, в Трійці єдиному». Цілком очевидно, що таке формулювання присяги не дозволяло займати посаду людині нехристиянського віросповідання. На повітових сеймиках обов'язково мали бути представлені католицькі єпископи (Р. 3, арт. 6).

Татари, що володіли нерухомістю на території Речі Посполитої, були зобов'язані виконувати військову повинність (Р. 2, арт. 1; Р. 12, арт. 10), а окремі – «знатного роду» – навіть могли отримати шляхетський привілей (Р. 11, арт. 33). Це були кілька відносно невеликих груп татарських поселенців, які компактно проживали поблизу Острога, Мінська та Вільна й інших міст [4, с. 94]. З другої половини XVI ст. їхня кількість становила, за різними оцінками, від 6 до 10 тис., й переважна більшість з них були осадженими військовополоненими (Р. 12, арт. 21) та їх нащадками. Татари-мусульмани мали свободу віросповідання й навіть користувалися правом споруджувати мечеті [4, с. 111-114].

Проте татари-мусульмани не мали таких самих політичних прав, як християни. Вони не могли займати державні посади, навіть якщо були уродженцями Великого князівства Литовського, оскільки не були спроможні

скласти чітку присягу, як це було зазначено вище. Виступати свідками мусульмани могли лише у випадку судової тяганини за землю між християнином та мусульманином, причому присягу на суді дозволялося скласти згідно норм ісламу (Р. 9, арт. 14). Окрім цього, якщо підозра при розслідуванні розбійних справ падала на татарина-мусульманина, то урядники повинні були перевірити не тільки його причетність до злочину, але й узагалі дізнатися все можливе про його спосіб життя, звички і вчинки (Р. 11, арт. 33). До того ж, на суді християни складали присягу і свідчили першими (Р. 11, арт. 33). Окремий артикул підтверджував заборону татарам займати державні посади (Р. 12, арт. 9). Що також цікаво, мусульманам заборонялося володіти кріпаками-християнами і під загрозою смертної кари заборонялося наvertати до своєї віри селян-закупів: «маючи... закупів, ...в бусурманство намовляти їх ані обрізати не мають» (Р. 12, арт. 9). Також для мусульман встановлювалися набагато більші штрафи за скоєння злочинів.

На момент прийняття Третього Литовського Статуту євреїв у Речі Посполитій нараховувалося біля 150 тис., котрі проживали переважно у містах [4, с. 103]. Становище євреїв та їх відносини із громадянами інших конфесій Статутом визначалося за подібними принципами релігійної сегрегації, як і становище татар. Євреям так само (в тому числі й з релігійних мотивів) заборонялося займати державні посади, а також не дозволялося володіти кріпаками-християнами (Р. 12, арт. 9). Знову-ж таки, під загрозою смертної кари заборонялося силоміць наvertати підлеглих людей до юдаїзму (Р. 12, арт. 9).

Відмінним у становищі євреїв було те, що вони не могли володіти нерухомим майном (хоча цей пункт Статуту часто порушувався [2, с. 204]), а відтак – і не відбували військову повинність; їм заборонялося свідчити на суді (Р. 9,

арт. 14). Більше того, за Статутом, євреї не могли отримувати охоронні грамоти – «листи залізні» (Р. 1, арт. 27), тобто вони не могли отримати відстрочку на сплату податків чи боргових позик, якби постраждали від стихійного лиха чи воєнних дій. Судові справи між собою євреям дозволялося здійснювати згідно зі звичаями своєї віри (Р. 12, арт. 7). В той же час, була відмінність і на суто побутовому рівні – євреям заборонялося оздоблювати свій одяг золотом або сріблом (Р. 12, арт. 8). Їхнє становище кардинально відрізнялося також тим, що прийняття християнства означало для єврея автоматичну нобілітацію і перехід до шляхетського стану (Р. 12, арт. 7)

Таким чином, аналіз Третього Литовського Статуту дозволяє почерпнути чимало інформації щодо міжконфесійних відносин та становища представників різних етноконфесійних груп в

Речі Посполитій останньої чверті XVI ст. В той же час, він не дає цілком повної інформації про етноконфесійний склад населення, характеризуючи винятково життя католиків, православних, євреїв та татар-мусульман. Згадки ж про інші конфесійні спільноти відсутні. Окрім того, варто пам'ятати, що Статут 1588 року був по своїй суті декларативним документом і написане в ньому не завжди могло реалізовуватися на практиці. Наприклад, попри задекларовану віротерпимість, у Речі Посполитій залишалися міжконфесійна напруга між католицизмом і протестантизмом або між католицизмом і православ'ям. В другому випадку це призвело до того, що за менш ніж десятиліття після прийняття Статуту православна церква була реформована в уніатську і на кілька десятиліть офіційно припинила існування в Речі Посполитій.

1. Бардах Ю. Штудыі з гісторыі Вялікага Княства Літоўскага / Пер. М. Раманоўскага, А. Істоміна. – Мінск, 2002. – 459 с.
2. Дейвіс Н. Боже ігрище: історія Польщі / Норман Дейвіс; пер. з англ. П. Таращук. – К.: «Основи», 2008. – 1080 с.
3. Ермаловіч М. Беларуская дзяржава Вялікае княства Літоўскае / М. Ермаловіч. – Мінск: «Беллітфонд», 2000. – 452 с.
4. Конколевський І. Річ Посполита багатьох народів, релігій і культур / І. Конколевський // Польща – нарис історії / За ред. В. Менджецького, Є. Брацісевича; пер. з польськ. І. Сварника. – Варшава: «Гирса», 2015. – 370 с.
5. Крумаленко М.В. Проблема правового становища етнорелігійних груп Великого князівства Литовського в сучасній історіографії / М.В. Крумаленко // Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць. – 2009. – Вип. 49. – С. 44-49.
6. Литвиненко Т.М. Структура Статуту Великого князівства Литовського 1588 року / Т.М. Литвиненко // Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць. – 2009. – Вип. 49. – С. 74-78.
7. Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. – Том III. Статут Великого князівства Литовського 1588 року: У 2 кн. – Кн. 1 / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса: Юридична література, 2004. – 672 с.
8. Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. – Том III. Статут Великого князівства Литовського 1588 року: У 2 кн. – Кн. 2 / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса: Юридична література, 2004. – 568 с.
9. Citizenship and Identity in a Multicultural Commonwealth: Poland-Lithuania in Context, 1550-1772 / Ed. F. Karin, B. Pendzich. – Boston: Brill, 2009. – 307 p.
10. Backus, Oswald P. III. The Problem of Unity in the Polish-Lithuanian State / Oswald P. Backus III // Slavic Review. – 1963. – Vol. 22, No. 3. – Pp. 411-431.
11. Skwarczynski P. Poland and Lithuania / P. Skwarczynski // The New Cambridge Modern History. Vol. III: the Counter-Reformation and Price Revolution, 1559-1610 / Ed. by R.B. Wernham. – Cambridge: Cambridge University Press, 2008. – Pp. 377-403.

ІСТОРІЯ ТА СЬОГОДЕННЯ ЧЕРНЕЧОГО ЖИТТЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ПРИЧОРНОМОР'І (НА ПРИКЛАДІ ОДЕСЬКОЇ ЄПАРХІЇ)

Беник Дмитро Юрійович

аспірант кафедри богослов'я та історії церкви Карпатського університету імені Августина Волошина,
м. Ужгород

Ключові слова:

*Причорномор'я,
Одещина,
чернече життя,
монастирі,
духовність*

У статті розкривається історія розвитку чернечого життя на теренах Південної України. Зокрема, на прикладі Одеської єпархії показано історію та сьогодення монастирського життя в українському Причорномор'ї. Зроблено висновок про важливість та вагоме значення чернечого життя Одещини для розвитку культури і духовності українського суспільства.

Keywords:

*Black Sea Coast,
Odesa Diocese,
monastic life,
monasteries,
spirituality*

The article reveals the history of the development of monastic life in the territory of Southern Ukraine. In particular, the example of the Odessa diocese shows the history and the modernity of monastic life in the Ukrainian Black Sea region. The conclusion is made about the importance and significance of the monastic life of the Odessa diocese for the development of the culture and spirituality of Ukrainian society.

Початки монастирського життя в українському Причорномор'ї відомі з перших віків зародження християнства. Перші чернечі обителі представлені тут як печерні монастирі. Про давнє монастирське життя Причорномор'я особливо достеменно історії говорить на прикладі монастирів сучасної Одеської єпархії. З історії відомо, що ще в часи царювання імператора Констанція (337 – 361 рр.) на території Малої Скіфії, до складу якої входила і південна Одещина, проповідував священник Овдій, проповідь якого була настільки успішною, що він заснував у стародавньому містечку Томі чоловічі і жіночі чернечі монастирі [2, с. 137].

Масова поява давніх печерних храмів в Одеській єпархії, назви яких на сьогодні втрачені, пов'язана з розгромом Болгарського царства, розпочатого в другій половині X ст. Тоді «на північ від Дунаю хлинула хвиля біженців» [13, с.

151], в тому числі ченців, які влаштували підземні скити в Подністров'ї.

Наступний етап чернечого життя на Одещині пов'язаний з розквітом печерних скитів і келій у зв'язку з появою хвилі християнського ісихазму, викликаної проповіддю св. Григорія Палами і діяльністю св. Григорія Синайського в XIV ст., що вводить дані печерні пам'ятки до відповідного історичного контексту [12, с. 75].

На сьогодні на Одещині відомо три давні чернечі місця, які мають певну історію. Печери Грецької церкви розташовані в м. Білгород-Дністровському під найстарішою в місті Грецькою церквою (святого Івана Предтечі), що стоїть на високому березі Дністровського лиману. Над входом в печери у вапняковій стіні вирізані хрест і з боків його з двох сторін – ніші, очевидно, для ікон.

Виявлено вісім порожнин. Дві – обкладені каменем-ракушняком вузькі

камери-склепи, розташовані в ґрунті між скельним обривом і підпірною стіною. Нині склепи зруйновані. Одна порожнина — відкрита і легко доступна ніша в середній частині скельної основи. П'ять порожнин біля підніжжя скельного обриву сильно завалені сміттям, але, швидше за все, є ніші для поховань [5, с. 118].

І тільки найбільша порожнина є справжньою печерою. Її довжина — 9 м, а площа 48 м². Звід вапняковий, додатково укріплений десятма прямокутними кам'яними (з черепашника) стовпами на вапняному розчині. У печері вириті дві ями глибиною по 1 м з фрагментами кісток. Там же знаходиться кам'яний хрест з обламаним верхом, його висота 1 м. [9, с. 79].

Православна підземна каплиця святого Івана Сучавського також розташована в м. Білгород-Дністровському на вул. Швабській і являє собою просторий підвал, над входом в який побудований будиночок. У середині будиночка на стіні є фрески, що зображують сцени з життя святого. Підлога каплиці розташована на глибині 3 м від поверхні. Висота склепінчастої камери 2,5 м. Довжина підвалу 5 м, ширина 2,5 м. Каплиця всередині обштукатурена, є ніші з іконами, викладений каменем колодязь зі святою водою. За твердженням місцевих старожилів на цьому місці близько 1330 року спочатку був похований мученик за віру святий Іван Сучавський. Пізніше тут забило святе джерело [10, с. 44].

Печерний скит (Печера Кармалюка) розташовується в околицях с. Загнитків Кодимського району на правому березі р. Майстринці (ліва притока р. Дністер біля с. Рашків поблизу кордону з Молдовою). Печера знаходиться в скелі, званій місцевими жителями «Кармалюкова». Порожнина вирита в верхній частині скелі, майже під верхом плато на висоті близько 70 м. У ній є два поверхи по одній кімнаті, з'єднаних «люком». Нижній поверх «вікнами» звернений в глибоку долину, яка проглядається на велику відстань. Для створення цієї кі-

мнати, схоже, використовували карстову печеру, злегка розширивши її. При першому відвідуванні в дальній частині була стінка, закладена бутом. Нині вона зруйнована. Верхній поверх являє собою кімнату, що зберегла сліди побілки, в ній є ніша і кам'яна лава. На східній стіні біля входу вирізаний хрест [3, с. 185].

Печера вперше досліджена і описана одеськими спелеологами в червні 1976 року. Її сумарна довжина 30 м, площа 70 м². Місцеве населення пов'язує печеру з ім'ям Устима Кармалюка — ватажка народного повстання кінця ХІХ століття. Не виключено, що печера була прихованим спостережним пунктом в період повстання, але, судячи з напису, використовувалася можливо пізніше як скит — житло для православного відлюдника [9, с. 81].

Одним з найдавніших в Одеській єпархії є Одеський Свято-Успенський чоловічий монастир, що знаходиться на місці Великий Фонтан. Саме тут починають мошці преподобного Кукші Одеського (Косьми Величко), що жив в монастирі з 1960-го по 1964 рік аж до своєї смерті [7, с. 131].

Монастир засновано біля 1822 року. У 1825 році відбулося освячення кам'яного собору, який був споруджений на місці колишньої дерев'яної церкви. Головний престол собору було освячено на честь Успіння Пресвятої Богородиці. За допомогою щедрих жертводавців собор був прикрашений багатим іконостасом, святими іконами, начинням. До цього часу крім величного Свято-Успенського собору, були вже побудовані двоповерховий архієрейський будинок, трапезна, кухня, готель для приїжджих, влаштовані колодязі, насаджені виноградники, побудована кам'яна огорожа [6, с. 124].

У 1834 році на кошти одеського купця Володимира Харламбу і його дружини Дарії був побудований другий монастирський храм з дзвіницею в честь ікони Божої Матері «Живоносне Джерело». Так як колишній Свято-Успенський собор монастиря після 1936

р. був зруйнований, храм «Живоносного джерела» згодом був освячений на честь Успіння Пресвятої Богородиці. На місці зруйнованого собору в 1953 році спорудили водосвятну каплицю [1, с. 97].

У 1961 році, поряд з монастирем, в колишніх приміщеннях монастирського готелю, розмістилася, переведена з міста, Одеська духовна семінарія. В семінарії є храм на честь святого апостола Андрія Первозваного – небесного покровителя семінарії. У 1965 році в Свято-Успенський чоловічий монастир була перенесена резиденція правлячого архієрея Одеської єпархії, який є і її священноархімандритом – настоятелем монастиря [11, с. 31].

Архангело-Михайлівський жіночий монастир Одеської єпархії знаходиться на вулиці Успенській. Започатковано його у 1828 році як Михайло-Архангельську церкву. Після закінчення будівництва в 1833 році, церква мала два приділи: в ім'я св. пророка Іллі та в ім'я ікони Божої Матері Феодорівської. До 1841 року в Херсонсько-Таврійській єпархії діяли чотири чоловічих монастирі і жодного жіночого. Архангело-Михайлівський монастир в Одесі став першим жіночим монастирем єпархії [1, с. 97].

У 1841 році при Михайло-Архангельській церкві був заснований жіночий монастир 3-го класу з метою «виховання й освіти сиріт жіночої статі духовного звання» [4, с. 214]. Будівництво монастиря здійснювалося за сприяння одеських меценатів.

Урочисте освячення відбулося 9 травня 1844 року. При монастирі був відкритий притулок для круглих сиріт духовного звання, пізніше перетворений в Єпархіальне жіноче училище. З тих пір монастир став вогнищем добродійності, милосердя і духовності, а надалі прославився іконописом, шиттям риз.

У 1923 році монастир закрили, а в 1931 р. його Архангело-Михайлівський собор був підірваний. Монастирські приміщення перейшли до Вищої сільськогосподарської школи. Згодом його

знову відкрили, так що до 1948 року число насельниць у монастирі становило 115 осіб [11, с. 22].

Відродження Архангело-Михайлівського жіночого монастиря почалося в 1991 році, з початком незалежності України. У квітні 1993 року монастирю повернули частину збережених приміщень, в яких розташовувалась туберкульозна лікарня і з 1 травня почалися богослужіння у відкритому Архангело-Михайлівському храмі [4, с. 256].

Засновником одеських Свято-Пантелеймонівського та Свято-Іллінського монастирів є преподобний Гавриїл Афонський. Будучи настоятелем Свято-Іллінського скиту Святої гори Афона, преподобний Гавриїл в 1893-1905 роках неодноразово відвідував Одесу та інші великі міста півдня України. У Південній Пальмірі він заснував Свято-Пантелеймонівську обитель і Свято-Іллінський собор (нині обидва – *чоловічі монастирі*) і привіз до міста найбільші святині: ліву стопу святого апостола Андрія Первозваного і чудотворну ікону Пресвятої Богородиці «Годувальниця», що нині знаходяться у Свято-Успенському Одеському чоловічому монастирі [8, с. 329].

У 1876 році з Афону до Одеси прибули ченці. Вони зупинилися в домі пана Ніколаїди, одеського домовласника, а через деякий час на цьому ж місці організували Пантелеймонівський скит. Архітектор Н. Ніконов запропонував свій проект храму. Процес будівництва почався 9 травня 1893 р., а відкриття та освячення святині Божої відбулося 10 січня 1896 р. [4, с. 271]

За часів більшовиків монастир був закритий, а в самому храмі організували планетарій. Коли 22 вересня 1991 р. храм знову почав діяти і приймати в свою обитель віруючих, це дуже добре сприйняли всі одесити незалежно від віросповідання та конфесії. В той самий час на дзвонарно-літейному заводі в місті Воронежі було відлито 11 дзвонів різного розміру, вагою від 5 до 1200 кг. Всі вони були встановлені в соборі святого Пантелеймона [8, с. 213].

Одеський в ім'я пророка Іллі чоловічий монастир, заснований в 1884 році як подвір'я Іллінського скиту на Афоні, в якому до 1890 року розміщували прочан, і для допомоги паломникам, котрі збираються через Одесу на Святу Землю і на Афон. Потім на цьому місці звели храм в ім'я Божої Матері «Годувальниця» [4, с. 260].

Монастир був закритий в 1922 році. Нове відкриття відбулося у 1942 р. як парафія, перетворена в монастир в 1995 році. 22 липня 1994 р. в монастирі були знайдені мощі преподобного Гавриїла. І вже 23 жовтня 1994 року в Свято-Іллінському соборі відбулися урочистості, присвячені прославленню преподобного Гавриїла Афонського. Божественну літургію та чин прославлення у співслужінні архіпастирів і пастирів провів Блаженніший Володимир, Митрополит Київський і всієї України. Нині головний престол Соборного храму Свято-Іллінського монастиря освячений на честь святого пророка Іллі, правий боковий вівтар — на честь чудотворної ікони Божої Матері «Годувальниця», лівий боковий вівтар — на честь архангела Гавриїла [4, с. 261].

Історія Свято-Іверського Одеського чоловічого монастиря, у власному розумінні, починається з 1998 року. Саме в цьому році, 19 травня відбулося засідання Священного Синоду Української Православної Церкви. На засіданні ієрархи ухвалили благословити відкриття нової обителі на честь Іверської ікони Божої Матері в Одесі.

На Одещині також діють Ізмаїльський Свято-Миколаївський чоловічий монастир, що міститься в м. Ізмаїлі. Миколаївський монастир належав Афонському Каракальському монастирю. Заснований був Святогірськими ченцями. Точний час заснування цього монастиря невідомий. Відомо тільки, що княгиня Роксандра, дружина молдавського князя Івана Олександра, пожертвувала 36 тисяч леїв ченцям Афонського Каракальського монастиря. Ці гроші монахи використали, щоб викупити монастир у турецького паші Мус-

тафи Челебі, який з наказу турецького султана Селіма конфіскував його в скарбницю. Про це свідчить грамота від 1499 року, оригінал якої зберігся в Каракальському монастирі [8, с. 329].

У 1641 році Константинопольський патріарх дарує монастирю Ставропігійне право, тобто певну самостійність у справах. В цей же час в подвір'ї монастиря монахи почали відновлювати християнську церкву, яка була побудована ще в кінці XIV століття. У 1769 році російський мандрівник Клейман, описуючи фортеця Ізмаїл, повідомляє, що «фортеця була слабо укріпленою, але в ній знаходилося два монастирі — Успенський і Миколаївський» [4, с. 244]. Обидва ці монастирі в середині XVII століття отримали особливий статус ставропігії і підпорядковувалися Константинопольському патріарху.

У документах «Про митрополію» 1644 р. є пункт «Про церкву Святого Миколи в фортеці Ізмаїл», де йдеться про відновлення церкви на місці зруйнованої. Перша церква була побудована задовго до появи тут монастиря і найімовірніше була напівпідземною, заглибленою в землю. Збереглися аналогі таких церков (Каушанська, Кілійська церква Св. Миколая). За турецькими законами, християнські храми заборонено було піднімати над іншими будівлями. Зовнішній вигляд таких церков був непоказний, всередину спускалися сходишки. Інтер'єр був набагато багатшим від екстер'єру [4, с. 246].

Церква була відремонтована і простояла до 1852 року, коли була побудована нова, кам'яна. А на місці старої церкви була споруджена невелика капличка, яку час не зберіг до наших днів. Археологічні експедиції 1989 і 1990 рр. виявили фундаменти цих будівель. Нова церква була зведена з цегли, оштукатурена. Середня частина перекрита куполом на висоті восьмигранного барабана. Купол мав цибулинну форму. Декор фасадів — в стилі давньоукраїнської архітектури XVII століття [6, с. 142].

Ще один ізмаїльський в ім'я святих рівноапостольних Костянтина і Єлени чоловічий монастир Одеської єпархії заснований в 2001 р. Сьогодні обитель також інтенсивно розвивається [14, с. 31]. А Преображенський жіночий монастир Одеської єпархії знаходиться в ста сімдесяти кілометрах від Одеси, в десяти кілометрах від районного центру Татарбунари і в п'яти кілометрах від села Борисівка [4, с. 263].

Ще один жіночий монастир Одеської єпархії знаходиться в Болградському районі, в с. Олександрівка. Різдва Пресвятої Богородиці жіночий монастир, заснований у 1925 р. як чоловічий, перетворений у жіночий в 1934 р. А Свято-Воскресенський Теплодарський жіночий монастир Одеської єпархії за-

кладено у 1994 році. Сьогодні монастир один із кращих в єпархії [4, с. 266].

Таким чином, монастирське життя на території сучасної Одеської єпархії сягає часів перших християн. Найбільш відомими в області на сьогодні є печерні монастирі-скити як свідчення справжнього чернечого життя у Подністров'ї. Зароджене у монастирських печерах у давнину, у наш час чернече життя Одещини отримало високий розквіт. Монастирське життя Одеської єпархії на сьогодні дуже розвинене. В єпархії діють десять монастирів, які трудяться над духовним просвітництвом як Причорноморського краю, так і всієї Української землі.

1. Балух Д. Зенит Воронцовской Одессы. Исторический очерк / Д. Балух, А. Сурилов. – Кн. 2. – Одесса : Оптимум, 2016. – 167 с.
2. Беляев Л. А. Христианские древности. Введение в сравнительное изучение / Л. А. Беляев. – СПб., 2015. – 267 с.
3. Беляев С. А. Исследования пещерного комплекса Чилтера в 1973–1981 гг. / С. А. Беляев, В. А. Бушенков // Византийский временник. – 1986. – № 46. – С. 184–187.
4. Герлігі П. Одеса: історія міста, 1794–1914 / П. Герлігі. – К. : Критика, 1999. – 382 с.
5. Гординський К. Т. Печерні монастирі, скити та келії у світі й Україні / К. Т. Гординський. – Київ, 1995. – 234 с.
6. Губарь О. И. Одесса в новых памятниках, мемориальных досках и зданиях / О. И. Губарь. – Одесса : Optimum, 2004. – 256 с.
7. История Одессы; под ред. В. Н. Станко. – Одесса, 2002. – 278 с.
8. Історія Одеси [В. Н. Станко, З. В. Першина, С. Р. Гриневецький та ін.]. – Одеса : Друк, 2002. – 388 с.
9. Курдиновский В. Общий очерк о пещерных храмах Бессарабии. Древнейшие типичные православные церкви Бессарабии / В. Курдиновский. – Одесса, 2015. – 214 с.
10. Мурыгин А. Одесская епархия: история и современность / Мурыгин А. // Андреевский вестник. – 2007. – № 15. – С. 57–59.
11. Прошлое и настоящее Одессы [Репринт. изд.]; сост. А. И. Кирпичниковым, А. И. Маркевичем. – М. : Изд-во МАИ, 1991. – 48 с.: ил.
12. Терпиловський Р. В. Праслов'янські старожитності Східної Європи / Р. В. Терпиловський // Старожитності України-Русі : Збірник наукових праць [до 70-річчя Михайла Юліановича Брайчевського]. – Київ, 1994. – С. 73–79.
13. Шевченко Ю. Ю. Ближневосточные образцы раннесредневекового пещерно-храмового строительства юга Восточной Европы / Ю. Ю. Шевченко // Христианство в регионах мира [Отв. ред. Т. А. Бернштам, А. И. Терюков]. – Вып. 2 – СПб., 2008. – С. 151–206.
14. Шпідлік Т. Антиномія смерті і життя в мучеництві / Т. Шпідлік // Богословія. – Т. 63. – Львів, 1994. – 206 с.

СПІВВІДНЕСЕННЯ РЕЛІГІЙНИХ ПРАКТИК РІЗНИХ КОНФЕСІЙ ХРИСТІЯНСТВА В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ УКРАЇНИ: АСПЕКТИ КОНСОЛІДАЦІЇ

Гав'як Василина Анатоліївна

студентка 2 курсу кафедри журналістики факультету соціальних наук Запорізького національного технічного університету,
м. Запоріжжя

Ключові слова:

*релігія,
держава,
консолідація,
християнство,
конфесії,
церкви*

Дослідження звертається до актуальної проблеми ролі релігійної компоненти у формуванні аксіологічної сфери суспільства в її сучасному звучанні. Висувається думка про відмінність прикладних вимірів функціонування сфери релігійного в розрізі конкретних конфесій та церков, як джерела чинників дезінтеграції суспільства. Зазначається, що міжконфесійна діалогічна взаємодія, а також взаємодія між церквами та владним інститутом, спрямована на зростання міри толерантності у суспільстві, є найбільш дієвим шляхом консолідації української держави. Для цього пропонується спиратись на європейський досвід, який відображає усвідомлення необхідності дотримання балансу між етнорелігійними особливостями та загальними гуманістичними цінностями функціонування сфери релігійного. Враховувати європейський досвід пропонується виключно зі збереженням базових національних духовних цінностей та особливостей.

Keywords:

*religion,
state,
consolidation,
Christianity,
denominations,
churches*

The research addresses the urgent problem of the role of the religious sphere in the formation of the axiological sphere of society in its contemporary sound. The opinion on the differences between the applied dimensions of the functioning of the religious sphere in the context of specific denominations and churches as the source of the factors of disintegration of society is proposed. It is noted that inter-confessional dialogue interaction, as well as interaction between churches and the states institution, aimed at increasing the degree of tolerance in society, is the most effective way of consolidating the Ukrainian state. To this end, it is proposed to rely on European experience that reflects the awareness of the need to balance the ethno-religious features and the general humanistic values of the functioning of the religious sphere. To take into account European experience is offered exclusively with the preservation of basic national spiritual values and peculiarities.

Проблемам консолідації української церкви завжди були тісно пов'язані з проблемами консолідації української держави та ціннісно-сміслової, духовної інтеграції українського соціуму. Тож, розгляд проблематики співвіднесення між собою релігійних

практик у вимірі різних конфесій та церков в соціокультурному просторі України є нагальним і важливим щодо задач розбудови вітчизняного суспільства на демократичних засадах та забезпечення умов для його сталого розвитку. Так, актуальність теми

зумовлена проблемами розвитку та самого процесу функціонування церков в Україні, зокрема пошуками перспектив вирішення задач консолідації українського суспільства на основі міжконфесійного узгодження та взаємодії.

Метою роботи є аналіз сучасної картини міжконфесійної взаємодії в українському соціокультурному просторі в контексті релігійних практик та формулювання пропозицій вирішення проблеми толерантного співіснування конфесій та функціонування суспільства взагалі.

Питання та проблематика міжконфесійної та міжцерковної взаємодії, консолідації гуманітарного простору держави на релігійному ґрунті знайшли своє відображення в роботах А.Арістової, М.Бабія, І.Богачевської, В.Бондаренка, Л.Вдовиченка, О.Горкуші, С.Здіорука, А.Кобетяка, В.Орлянського, В.Токмана, О.Турія та інших українських дослідників.

Протягом багатьох століть релігія, етнос, та культура були одним цілим, що складають поле соціокультурного простору та є невід'ємною частиною нашої держави.

Як зазначає В. Токман, нині релігійне життя в Україні характеризується надзвичайною інтенсивністю і водночас конфліктністю. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» юридично оформив право кожного громадянина сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної; так поява численних релігійних організацій, напрямів, культів тощо розділила українських віруючих. Україна стала багатоконфесійною державою. В Україні діє понад 26 тисяч релігійних організацій, конфесій, течій та напрямів. Половина усіх вітчизняних релігійних громад (більше 14 тис.) належить до православ'я. Конституція України не визначила жодну з представлених в Україні релігій державною, однак православ'я, яке має на теренах нашої держави давні корені,

набуло, по суті, статусу національної, державної релігії [3].

Сьогодні склад населення України залишається поліетнічним, даний показник тільки зростає. Не дивлячись на те що, що більш ніж три чверті населення становлять українці, які рівномірно населяють територію, все ж у етнічному складі наявна значна кількість різноманітних і достатньо численних груп. Значимо, що процес формування цих етнічних груп у складі населення України був обумовлений не тільки складними соціально-політичними факторами, а й міжцерковними взаєминами, міжконфесійними конфліктами, гоніннями у стосунку до представників інших вір у сусідніх країнах.

Україна також поліконфесійна держава, що зумовлено поліетнічним складом населення. Існуюче різноманіття конфесій у сучасних її кордонах можна умовно розділити на традиційні, що склались у процесі етноісторичного формування країни, та нетрадиційні релігії, які виникли у ХХ ст. на засадах традиційних і поширилися останнім часом в Україні. Наявні релігійні організації можна також умовно розділити на громади національної церкви, конфесії національних меншин, церкви (громади) східних віросповідань. Сьогодні поділ релігійності виглядає так: православна, греко-католицька та протестантська духовність.

Українці належать до розряду достаньотерпимих і толерантних у релігійному відношенні спільнот. Вони не тільки погоджуються з твердженням про те, що всі релігійні групи мають рівні права, а й визнають, що необхідно поважати всі релігії [3].

Проте, властива українцям релігійна толерантність сама по собі не гарантує злагодженості міжконфесійних відносин

З свідченнями В.Токмана, учасникам опитування, виконаного в рамках проекту «Утвердження толерантності в українському суспільстві шляхом кросс-

регіональних і багатовимірних моніторингових релігійних процесів», запропонували окреслити стан взаємин між релігійними спільнотами за тримірною шкалою – добрі, нейтральні, проблемні. Лише 25% респондентів зі Сходу, 16% з Півдня і 15% із Заходу заявили про добрі відносини між релігійними організаціями. Від 35 до 50% вважають їх нейтральними, а біля 40% по всіх регіонах – проблемними. Більшість опитаних зустрічалися з фактами дискримінації на релігійному ґрунті [3].

Міжконфесійні відносини в Україні характеризуються ще випадками втручання однієї релігійної спільноти у справи іншої. Частіше всього це відбувається в рамках християнства, а особливо православ'я.

Міжрелігійні конфлікти не відносяться до розряду негараздів, якими найбільше переймаються українські громадяни. В ієрархії проблем, що бентежать українців, перші позиції пов'язані з факторами матеріального благополуччя та соціального захисту. Зокрема – зростання цін, безробіття, низькі зарплати, пенсії тощо.

Стан поінформованості суспільства щодо релігійного життя та його колізій навряд чи можна вважати задовільним. Опитування виявили, що у багатьох респондентів (особливо з Півдня та Сходу України) досить розмите і загальне уявлення стосовно перебігу процесів і тенденцій у сфері міжконфесійних відносин. На Заході ситуація з обізнаністю громадян в конфесійному аспекті краща: більшість населення знає про міжцерковні зіткнення, про складності в релігійному житті, про протистояння один одному не тільки фізично, відбираючи храми, але й проти органів влади, а також судячись зі своїми опонентами. Також багатьом відомі конкретні випадки безпідставної відмови релігійним спільнотам у реєстрації статутів [3].

Опрацювання наявної літератури з проблем міжконфесійних конфліктів в Україні переконує в тому, що вони не виникли спонтанно і не привнесені

штучно, а закономірно породжені цілим комплексом взаємопов'язаних причин: соціально-історичних, геополітичних, етнонаціональних, мовно-культурних, церковно-канонічних, соціально-психологічних тощо [4]. В життєдіяльності суспільства та соціокультурних практиках це виражається у першу чергу в суперечливості догматики, неможливості суміщення релігійних традицій та ритуалів, обрядів, що практично дезінтегрує суспільство на ґрунті міжконфесійних суперечностей. Окрім того, участь у релігійних практиках та релігійне самоусвідомлення є потужним чинником формування духовних цінностей суспільства та ціннісно-сміслових орієнтацій, які в умовах плюральності та полікультурності сучасності нагально вимагають гармонізації задля забезпечення цілісності простору становлення та розвитку людини. Все це вимагає значних зусиль щодо консолідації взаємодії церков та конфесій. Особливого значення в такому контексті для України набуває саме православ'я як найбільш затребувана та розповсюджена з одного боку, та найбільш внутрішньонеузгоджена з іншого боку, система релігійних практик.

Формуючись протягом багатьох століть поліетнічний склад України сприяв існуванню різних релігій та конфесій. Багато з таких угруповань існує донині, інші ж осучаснилися або злилися з іншими релігіями.

Від початку існування релігія є невід'ємною частиною структури суспільства як цілісної системи. Вона виявляє зв'язки як з духовним, ціннісним життям народу, так і з мережею етнічних та фольклорних практик, що потім влітаються в мереживо національного самовизначення. Так, у вітчизняному суспільстві історично релігія відіграла провідну роль у формуванні національних відносин та зв'язків, у структуруванні соціокультурного простору українського суспільства. Свідомість народних мас завжди активізувалась та презентувала себе

через конструкти релігійної свідомості та релігійних практик. Водночас цілісність релігійного простору завжди була підґрунтям для зміцнення суверенітету і незалежності української державності.

З іншого боку релігійні та церковні інститути можуть відігравати дестабілізуючу роль щодо націєтворчих процесів, поставати рушієм активізації протиріч у гуманітарному просторі держави, слугувати розгортанню шовіністичних течій.

У світовій практиці відомі випадки, у межах яких церква і держава проявляють спроможність, опанувавши загальнонаціональні звичаї та традиції, пристосувати їх до прикладних потреб, зберегти самобутні основи національної культури, як більшості, так і етнічних менших. Таким чином, релігійні традиції та звичаї. Релігійні практики та ритуали в їх узагальненні часто служать як шлях задоволення потреб у національній комунікації.

Нові історичні спільності завжди постають виходячи із взаємодії певних етнічних та релігійних констант. Так виникають етноконфесійні групи та меншини. Таким чином, етноконфесійні меншини постають як певна відокремлена частина населення, що здобуває власні характерологічні риси часто на ізоляційно-релігійній основі. Детальний розгляд історії України дозволяє дійти до умовиводу, що у межах етноконфесійних груп завжди переплетені релігійні, культурні, політичні, ідеологічні, моральні особливості буття кожної окремої спільноти. Таке щільне сполучення суперечливих характеристик при їх постійній просторовій взаємодії постає причиною для конфліктів. Для етноконфесійних меншин характерними є прояви своєрідної культури, укладів життя та побутових способів організації, специфічного світогляду, що завжди був пов'язаний із релігійним самовизначенням.

Попри те, що в Україні є свої загальнонаціональні риси, її культура і побут зберігають певні відмінності, які добре помітно в ритуалах, культах, обрядах, церковній архітектурі. Звичайно ж ми не можемо не врахувати те, що це пов'язано із історичним розвитком окремих регіонів, їхніми звичаями, традиціями, способом життя, географічно-природними умовами.

Наявність стійкої сукупності конфліктних відносин у релігійній площині як успадкованих історично, так і посталих на тлі суспільно-політичних змін засвідчує вкоріненість у суспільстві потужних дезінтегруючих чинників. А тому із внутрішньоцерковної справи релігійні протистояння майже відразу перетворилися на загальнодержавну проблему, актуальну як з погляду внутрішньої стабілізації, так і з огляду на формування міжнародного іміджу України [1].

Наслідком гострої конкуренції і протистояння церковних формувань стає факт рішучого розподілу територій домінування, зокрема між православною та греко-католицькою конфесіями [1].

Основні етнічні групи в Україні (українці, росіяни, білоруси, румуни, молдовани, болгари, греки тощо) є прихильниками православної церкви, для якої характерною є найбільша кількість релігійних громад та масовий вплив на процеси національного самовизначення в Україні. Спільноти та організації православної церкви є найбільш рівномірно розповсюджені по території країни. В той же час православна церква є плюральною зсередини.

Православна церква в Україні представлена як експозиція таких основних утворень: Української автокефальної православної церкви, Української православної церкви Київського патріархату та Української православної церкви московського патріархату, які разом з іншими православними церквами охоплюють більш ніж 50 % всього релігійного простору.

Різноманіття православних церков щільно пов'язане з самим процесом формування української державності, формуванням етнічної ідентичності, яка була історично нерозривно пов'язана з приналежністю до певних православних релігійних громад. Загалом, взаємини трьох гілок українського православ'я характеризуються суперечливістю та напруженістю. Подекуди призводять до міжцерковних конфліктів. Кожна з означених гілок претендує на те, щоб презентувати українське православ'я монополю, що не сприяє процесам консолідації та інтеграції.

Окрім цього, з останнього десятиліття ХХ століття свою діяльність відновила Українська греко-католицька церква: відтворилась її структура та зросла кількість релігійних громад. Проте, переважна більшість осередків знаходиться на території Західної України, а також єпархії, що діють на території української діаспори. Не дивлячись на внутрішню стабільність власного розвитку. Українська греко-католицька церква також часто перетинається з православними церквами у площині конфлікту. Причиною цього є давні історико-географічні чинники розповсюдження різних типів християнства, а також політичні процеси, пов'язані з розмежуванням зон впливу православ'я та католицизму. Більшість сучасних конфліктних ситуацій сходять до умов та причин формування специфічної виокремленості греко-католицької церкви в соціокультурному просторі України.

Як зауважує А. Арістова, міжконфесійні конфлікти в Україні постали реальним віддзеркаленням складного, суперечливого, розшарованого українського соціуму. За кожним із конфліктуєючих суб'єктів стоїть цілком певна соціальна сила, цілком усвідомлені геополітичні та геоконфесійні інтереси, власне бачення перспектив соціального розвитку, своя система цінностей, умонастроїв, симпатій та антипатій. Прикметною

рисою модерної релігійної ситуації в країні є те, що встановилися відносини «неконструктивного співіснування». Мається на увазі, що попри подолання гострої фази конфліктних стосунків, глибокого порозуміння і зближення між суб'єктами релігійної сфери наразі не спостерігається. Навпаки, культивується певна настороженість і навіть підозра щодо посягань тієї чи іншої церкви на «канонічну територію», «підривному» діяльність, змову з політичними угрупованнями чи місцевими органами влади тощо. Ми стаємо свідками досить складної ситуації, через яку міжцерковні конфлікти, по суті, не знаходять свого розв'язання, а лише набувають латентних форм, а відтак рано чи пізно загрожують черговими збуреннями [1].

Перспективним щодо цілей консолідації міжконфесійної та міжцерковної взаємодії в українському суспільстві постають аналіз і спроба асиміляції європейського досвіду. Звернемось до прикладів такого впорядкування взаємодії релігійних, світських та політичних інститутів в суспільстві ЄС.

Як відомо, Європа – це полікультурна, полірелігійна, поліетнічна спільнота, потреби якої у внутрішній інтеграції перебільшити важко. Найдієвішим та найпродуктивнішим способом досягнення належного рівня взаємоповаги, взаєморозуміння, терпимості та злагоди є діалог. Тільки взаємодія такого ґатунку може постати гарантом реалізації кожною людиною своїх прав і свобод, є надійною основою розбудови та утвердження демократії.

Так, у ЄС досягнення належного рівня толерантності міжконфесійних та міжцерковних взаємин давно є функціональними завданнями як законодавчої, так і виконавчої влади. В Україні нажалі така орієнтованість органів державної влади не спостерігається. Хоч варто зауважити, що восени 2010 року було організовано Парламентські слухання щодо задач формування стратегії гуманітарної політики сучасної України. В межах цих заходів значна увага була присвячена аналізу релігійної си-

туації в країні та суспільно-громадській ролі конфесій, однак розроблені рекомендації за результатами слухань увалені і впроваджені так і не були [2].

Іншим пунктом врахування досвіду Європи є ідея та тенденція релігійної просвіти. Так у європейській практиці сформувалось переконання, що до конфліктних ситуацій на релігійному ґрунті, до продукування нетерпимості веде саме необізнаність громадян з різними віросповідними культурами щодо інших релігій. Не дивлячись на те, що власне конфліктною сфера релігійного в Україні не є, обізнаність щодо функціонування плюрального релігійного поля у громадян знаходиться на надзвичайно низькому рівні. Це призводить до упередженого ставлення, сприяє консервації суспільної та індивідуальної свідомості в межах негативних стереотипів, унеможлиблює повноцінну інтеграцію, комунікацію та суспільну взаємодію. Так, наприклад, Рада Європи формує та впроваджує постійні рекомендації урядам національних держав щодо підвищення уваги на включення у навчальні програми на різних рівнях освіти курсів, що надають максимально широку та вичерпну інформацію стосовно хоча б найбільш відомих та найбільш розповсюджених релігійних течій.

В реаліях вітчизняного суспільства спостерігають інакші тенденції. Одна тенденція – це тенденція впровадження у загальну освіту вузькоспеціалізованих дисциплін, що присвячені розгулу духовно-моральних засад релігій у локальному (наприклад «Основи православної культури»), а не у загальному вимірі. Значна частина цих курсів відрізняються яскравою регіональною та конфесійною спрямованістю. Інша ж тенденція – зменшення і вилучення релігієзнавства у вищих навчальних закладах.

Символічне та смислове об'єднання є надзвичайно важливим для повноцінного функціонування гуманітарного простору та його сталого розвитку. Морально-етична значимість віроспові-

дань, внесок церков та деномінацій у цей процес є надзвичайно суттєвим. В той час як у європейській спільноті з боку владних інституцій постійно реалізуються заходи щодо створення сприятливих умов для суспільно-релігійного та міжконфесійного діалогу, в Україні ці зусилля є явно недостатніми, носять зверхній, відокремлений, формалізований характер. Практика Європи демонструє нагальну необхідність щільної співпраці політичних інституцій та релігійних об'єднань.

Тут важливим є налагодження міжконфесійної комунікації у двосторонньому форматі. Наприклад, в ЄС з кінця ХХ століття розгортається активний діалог між православними та католиками, відбуваються засідання Змішаної міжнародної комісії з питань діалогу між Римо-Католицькою та Православними церквами тощо. Німеччина практикує активні теологічні зустрічі як на національному, так і на міжобщинному рівні, що відіграють значну роль у консолідації суспільства за рахунок примирення Католицької та Лютеранської церков, найбільших в країні.

В Україні подібна ситуація розгортається через функціонування Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій, що ніби то відповідає формату європейського досвіду. Це об'єднання на сьогодні проявило ефективність, як інструмент реалізації діалогу між державою та конфесіями. Проте, у міжцерковних відносинах дана інституція проявляє себе трохи інакше та значно менше виражена через прагнення кожної з церков «замкнутись» у власному релігійному досвіді. Тому діалогічний формат міжконфесійної комунікації у вітчизняному соціокультурному просторі наразі ще не є дієвим.

Окрім того, ЄС впроваджує урізноманітненіше коло дій щодо підвищення толерантності міжконфесійних відносин: це й інформаційно-просвітницькі, правові, організаційні заходи владних установ, і заходи, що впроваджують на власну ініціативу представники релі-

гійного простору, що спрямовані на пошук примирення та порозуміння.

Тож досвід ЄС може бути використаний, як основа врегулювання питання консолідації суспільства на релігійному ґрунті, звісно з урахуванням національної специфіки [2].

Отже, релігійна ситуація у країні складна. Це зумовлено багатьма політичними та економічними чинниками. З будь-якої проблеми, зокрема з цієї, завжди потрібно шукати вихід. Адже сама собою вона не розв'яжеться. Людей різних поглядів, вірувань, спрямувань та конфесій надалі ставатиме лише більше. Саме тому потрібна якась консолідація та узгодженість. Можливо, доцільним було б створення однієї національної церкви, яка б консолідувала та інтегрувала людей, а, можливо, варто просто узгодити відносини церков, які функціонують на даний момент. Напевно, варто спрямувати спільні зусилля у таких напрямках:

- врегулювання та укомплектованість українського законодавства щодо сфери релігійних відносин;

- невтручання держави у діяльність церкви;

- своєчасне реагування правоохоронних органів на надзвичайні ситуації в період релігійної ворожнечі;

- запобігання вандалізму;

- проведення релігійних тренінгів для працівників державних установ та ЗМІ;

- заборона нав'язування віри та релігії представника однієї конфесії представнику іншої конфесії.

Тільки дотримуючись правил консолідації та бажання мирно проживати на одній території ми зможемо представляти інтереси народу не тільки в Україні, а далеко за її межами. І нехай конфесій та релігійних течій у нас чимало, проте їх усіх об'єднує віра в Бога та те, що потрібно жити за заповідями Божими. І, може, нам усім варто вже полюбити ближнього як самого себе та припинити марнувати те, що нам дано просто так?

1. Арістова А.В. Релігійні конфлікти в Україні: вектори впливу на суспільні процеси [Електронний ресурс] / А.В.Арістова // Мультiversум. Філософський альманах. – Київ: Центр духовної культури, 2006. – №52. – Режим доступу: https://www.filosof.com.ua/Jornel/M_52/Aristova.htm
2. Здіорук С.І. Використання європейського досвіду для розв'язання міжконфесійних проблем в Україні: аналітична записка [Електронний ресурс] / Здіорук С.І., Токман В.В. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/529/>
3. Токман В.В. Міжконфесійні відносини в Україні (На базі соціопитувань) [Електронний ресурс] / В.В.Токман. – К.: НІСД, 2009. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/monitor/Juli2009/21.htm>
4. Соціальні конфлікти і молодь: [монографія] / В.П.Перебенесюк, І.Е.Бекешкіна; [відп. ред. О.О.Яременко]; Укр. НДІ проблем молоді. – К.: Наук. думка, 1994. – 107 с.

**Історичні
Юридичні
Політичні науки**

ДУХОВНА СКЛАДОВА ТА ДИФУЗИЯ ВЛАДНОЇ Й ПОЛІТИЧНОЇ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ: ЇХ СУТНІСТЬ ТА НАСЛІДКИ

Стрельбицька Лілія Миколаївна

доктор юридичних наук, професор, Заслужений працівник освіти України,
академік Міжнародної академії богословських наук,

Стрельбицький Микола Павлович

доктор юридичних наук, професор, Заслужений працівник освіти України,
віце-президент Міжнародної академії богословських наук,
м. Київ

Ключові слова:
*духовність,
політична корупція,
дифузія*

Розглянуто духовні чинники та дифузію політичної корупції в Україні в минулому та на сучасному етапі державотворення.

Keywords:
*spirituality,
political corruption,
diffusion*

The spiritual factors and diffusion of political corruption in Ukraine in the past and at the present stage of state formation are considered.

Духовне становлення інститутів громадянського суспільства та соціальний розвиток, становлення демократичних процесів в Україні сьогодні стримує низка факторів, серед яких найбільшою мірою – корупція. Негативний вплив корупції на функціонування громадянського суспільства стає дедалі відчутнішим і нині становить реальну загрозу національній і економічній безпеці України, призводить до олігархізації країни та криміналізації суспільного життя. Тому без **реальної протидії системній корупції, основу якої складають владна та політична корупція, перспективи розбудови незалежної України стають примарними** (виділ. автором). Вітчизняний досвід свідчить, що владна й політична корупція є взаємопроникаючими (явище дифузії) й виступають антиподом державного й соціального управління. Це обумовлено тим, що ці два види корупції не існують самостійно, формуються у верхніх еше-

лонах влади, стимулюють одна одну, перебувають в антагоністичних взаємостосунках: владна - із державним, а політична - соціальним управлінням, паралізують їх засадничі функції, спотворюють і підмінюють суб'єкт, методи, засоби й цілі управління, нівелюють духовні цінності. Владна та політична корупція в Україні вже переросли у гіперкорупцію і носить глобальний міжнародний характер. Сьогодні саме по цій причині затягується вступ України в ЄС, НАТО, не виділяються в необхідних обсягах кредити, інвестиції, озброєння, інші види допомоги.

Як свідчать наші попередні дослідження, держава ефективна тоді, коли вона сповідує національні інтереси, у відповідності до яких вибудовує ефективне державне управління, національну й духовну безпеку. Сьогодні для нашої держави першочерговою загрозою є не лише зовнішній, але й внутрішній ворог – владна та політична корупція в

управлінні державою. Тому невпинно зростали нові борги України, хоча, за підрахунками вітчизняних вчених-економістів, на всі ці потреби вистачало б внутрішніх можливостей, які тим часом використовувалися за іншим призначенням, здебільшого корупційно-олігархічним.

Очевидним фактом є багаторічне протистояння громадянського суспільства та влади в Україні, основним знаряддям боротьби між якими є політичні методи. Кожна з гілок влади мала власні корисливі інтереси, прорахунки, що врешті-решт створило критичну масу незадоволених громадян держави, що за аналогією законів ядерної фізики призвело до потужного суспільного вибуху. Вирішальну роль як у функціонуванні системи державного управління так і запобіганні владній корупції мали б відігравати законодавча, виконавча, судова гілки влади, президентські структури, які у минулому при сприянні окремих ЗМІ, Інтернету допустили чимало суттєвих стратегічних та тактичних помилок, свідомих зловживань владою, морального й духовного опустошення. Стрімке поширення в Україні кризових явищ, владної корупції, сепаратизму, псевдопатріотизму та інших соціальних патологій – це наслідки і прояви підміни державного будівництва вузько партійним корпоративним підходом, що клонувалось й культивувались у минулому. В Україні вже з перших років незалежності **владна корупція тісно переплелася із політичною корупцією**, яка є породженням багаточисельних кишенькових політичних партій, що створювалися за гроші, боролися за владу корупційними методами і засобами, серед яких домінували підкуп виборців, депутатів, спотворення результатів голосування і виборів.

Отже, владна корупція разом із політичною складають найнебезпечніший, загрозливий для держави та її національної й духовної безпеки різновид системної корупції, який полягає у: зловживанні державними діячами та службовцями своїми повноваженнями для отримання певних вигод матеріального

чи нематеріального характеру; характеризується сукупністю різних за змістом і ступенем суспільної небезпеки протиправних діянь, які суттєво впливають на формування і функціонування органів влади й державного управління, прийняття ними ущербних управлінських рішень; охоплює як корисливі дії носіїв публічної влади так і дії тих осіб, що нею не наділені, носить суто політичну спрямованість. Тобто **під владною корупцією варто розуміти** державно-владні корупційні дії, що полягають у приватному нелегітимному використанні публічних повноважень і можливостей учасниками та носіями публічної влади, посадових прав і повноважень задля отримання особистих чи групових вигод (корупційної ренти), а тому набувають протиправних форм, конвертації колективних благ у приватні за допомогою влади і політичних засобів, лобіювання вигідних для корпоративних груп кадрових, управлінських й економічних рішень, підкуп посадових осіб. Сьогоднішня державна антикорупційна політика України реалізується відповідно до рекомендацій країн ЄС. Але прийняті норми вітчизняного законодавства ще продовжують відставати, суттєво відрізнятися від міжнародних стандартів у зазначеній сфері, що вимагає їх імплементації до цих стандартів.

В сучасних умовах молодій державі потрібен україноцентричний світогляд: духовний, матеріальний, економічний і управлінський, що є першоосновою викорінення такого антипода державного управління, яким є владна та її супутниця політична корупція. Сприятливим прикриттям для цього є також міжконфесійні релігійні війни та міжетнічні конфлікти.

Головним напрямком діяльності Європейської комісії по протидії корупції є проведення заходів по захисту фінансових інтересів в галузі видатків і прибутків. Цікаво, що в цьому контексті були визначені основні риси пасивної та активної корупції. Всі держави – члени ЄС зобов'язались провести необхідні заходи, щоб криміналізувати пасивну

та активну корупцію. Кримінальне переслідування за дані види злочинної діяльності повинно проводитися по відношенню до посадових осіб при здійсненні ними злочинних дій в ході виконання своїх функцій також у тих випадках, коли такі злочини здійснюють посадові особи ЄС при виконанні своїх службових обов'язків.

Такі розслідування, при наявності обґрунтованої підозри, мають проводитися по відношенню: міністрів урядів держав – членів ЄС; вибраних членів палат парламентів; членів вищих судів або аудиторських палат; членів Європейської Комісії, Європейського Парламенту, Суду Справедливості ЄС і Палати Аудиторів. Ніхто в парламентах і вищі посадові особи не мають змоги заховатися за недоторканість, як це широко практикується в Україні. Отже, перспективи і темпи просування України до ЄС повною мірою, і в першу чергу, залежать від імплементації до європейських вимог вітчизняного законодавства по боротьбі із державною й політичною корупцією та державної політики у цій сфері, а також послідувачою її реалізації.

Політичній корупції властиві наступні ознаки: особлива форма боротьби за владу, у якій перемагають не політичні інтереси суспільства, а багатомільйонні хабарі; охоплює як корисливі дії носіїв публічної влади, так і дії тих осіб, що нею не наділені; носить суто політичну спрямованість, тобто така, яка має кінцеву мету отримання, утримання, зміну та використання (реалізацію) політичної влади; проявляє корумповані форми реалізації динамічної політики (проникнення криміналітету в органи влади й державного управління, протекціоністське призначення на державні посади, лобіювання вигідних для корпоративних груп політичних й економічних рішень, політичний патронаж, купівля голосів у передвиборчих кампаніях, підкуп тощо); сукупність різних за змістом і ступенем суспільної небезпеки протиправних діянь, які суттєво впливають на формування і функціонування органів влади

й державного управління; політично-корупційні дії полягають у приватному використанні публічних повноважень і можливостей, нелегітимному використанні учасниками політичного процесу та носіями публічної влади їх можливостей і повноважень задля отримання особистих чи групових вигод (корупційної ренти), а тому набувають протиправних форм, конвертації колективних благ у приватні за допомогою влади й політичних засобів. На протязі усього цього процесу використовуються релігійні організації та громади шляхом створення між ними напружених взаєностосунків, ініціаторами яких виступають радикали та екстремісти: молодіжні, релігійні, етнічні, расові. Тому християнам, особливо православним, важливо не допустити в країні релігійного екстремізму.

Правильна кваліфікація таких ознак та дій не лише вказує на наявність політичної корупції, але і дозволяє уповноваженим державою суб'єктам у сфері запобігання і протидії корупції відпрацювати адекватні заходи протидії їй.

Особливо актуальною політична корупція виявляється для України, яка перебуває в силовому полі геополітичної напруженості між Сходом і Заходом, де активізовані злочинно-політичні корупційні сили. Якщо у протидії зовнішнім загрозам Україна може розраховувати на міжнародну допомогу, то в подоланні корупції, як справедливо наголошував віце-президент США Бейкер, необхідно розраховувати лише на власні сили, оскільки це внутрішнє явище, яке має суто вітчизняне походження і природу.

На сучасному етапі найбільшою загрозою національній і духовній безпеці України цілком справедливо вважається саме політична корупція, яка на думку аналітиків зароджується в органах державної влади, паралізовує її шляхом зрощення бізнесу й політики [1]. Тобто цей вид корупції перебуває в органічній єдності із владою і є її породжен-

ням. Обґрунтувань і підстав політичної корупції як вчені України так і фахівці міжнародних організацій антикорупційної спрямованості наводять чимало. Відповідно до визначення Міжнародної неурядової антикорупційної організації «Transparency International»: **політична корупція** – це зловживання політичною владою для приватного блага [2]. Варто погодитись із В.В.Цигановим, який стверджує: «... це нелегітимне використання учасниками політичного процесу та носіями публічної влади їх можливостей і повноважень з метою отримання особистих чи групових вигод (корупційної ренти). При цьому вона може мати будь-який характер – від безпосередньо матеріального (фінансово-монетарного, майнового тощо) до символічного (здобуття влади, соціального престижу, кар'єрне просування тощо). При цьому політично-корупційні дії, що полягають у приватному використанні публічних повноважень і можливостей, як правило, набувають проти-правних форм» [2].

На фоні чималої кількості досліджень політичної корупції у зарубіжній та вітчизняній науковій літературі автори справедливо загострюють увагу на відсутності єдиного розуміння її конкретного поняття, «що призводить до розмивання його меж, некоректності висновків та, як наслідок, їх практичної непридатності. У зв'язку з цим існує потреба у виробленні передусім чіткого поняття політичної корупції. Узагальнення більшості наявних визначень політичної корупції дозволяє зробити висновок, що переважно вона розуміється як один з різновидів корупції як такої, яка відтворюється у поведінці суб'єктів політичної влади та полягає у зловживанні ними своїми повноваженнями для отримання певних вигод матеріального чи нематеріального характеру» [3]. Такий підхід не повністю відтворює її загрозливі для держави особливості.

Поширеними серед західноєвропейських та американських дослідників є наступні визначення політичної корупції: як будь-яка трансакція між дійо-

вими особами приватного та публічного секторів, в якій колективні блага нелегітимно конвертуються у приватні [4, с. 3]; будь-які дії чиновників, якщо вони відходять від своїх визначених законом обов'язків в обмін на особисті вигоди [5]. Механізмів політичних корупційних дій в залежності від мети існує безліч, які мають бути окремо досліджені з правової точки зору.

Ми поділяємо також твердження, що «Політична корупція - це особлива форма боротьби за владу, у якій перемагають не політичні інтереси суспільства, а багатомільйонні хабарі. Політична корупція дозволяє конвертувати владу в капітал, а капітал – знов у владу...» [6, с. 141]. Вельми дискусійною видається позиція, згідно з якою політична корупція розуміється як посадові зловживання суб'єктів, наділених політичною владою (політичних і державних діячів, публічних службовців вищого рівня), спрямовані на досягнення політичних цілей (утримання та зміцнення влади, розширення владних повноважень) та/або з метою збагачення [6]. У жодному з наведених визначень не враховується умовно «друга сторона» корупції, тобто діяльність політичних діячів, які не володіють владними повноваженнями: фінансово-промислових груп, іноземних суб'єктів (міжнародних організацій, держав, міждержавних об'єднань), окремих утримувачів капіталу, здатних впливати на формування державної політики» [2, с. 319].

Як «різновид суспільно-політичних інституційних кримінальних практик, що відтворюються у поведінці політичних діячів (їх представників) та полягають у використанні ними у злочинний спосіб своїх службових повноважень, або злочинного ненасильницького впливу на носіїв таких повноважень, з метою отримання, утримання, зміни, реалізації політичної влади» [3, с. 319]. Як інструмент політичного управління, застосуванням якого, серед іншого, не гребують і зовнішньополітичні діячі.

Окремий сегмент досліджуваного феномену розглядається й у міжнародному вимірі, «в контексті безструктурного кримінального впливу на апарат держави з метою досягнення бажаної для **зарубіжного впливу** політичної кон'юнктури стратегічного та/або тактичного (ситуативного, щодо прийняття чи утримання від прийняття окремого рішення) значення. Щодо України, як держави, яка перебуває в силовому полі геополітичної напруженості, позначений аспект злочинно-політичних корупційних практик (зокрема з використанням легальних механізмів прикриття корупційних угод під виглядом міждержавних кредитних відносин) виявляється особливо актуальним» [4, с. 320].

Відтак, протидія політичній корупції в Україні має охоплювати не тільки внутрішньополітичний, а й зовнішньополітичний вектори. Так, основними заходами, які доцільно реалізувати в межах вказаних напрямів як першочергові, є такі: 1) формування механізму запобігання порушенням порядку особистого голосування в представницьких органах влади, передусім – в парламенті. Йдеться про комплекс заходів і засобів, включаючи технічні (наприклад, ідентифікація суб'єкта голосування за папілярним візерунком пальця руки), кримінально-правові та ін.; 2) протидія тіньовому лобізму шляхом законодавчого урегулювання лобістської діяльності, що, зокрема, впливає і з взятих Україною на себе зобов'язань згідно Угоди про асоціацію з ЄС [6, с. 320].

Політична корупція призводить до того, що «державні службовці керуються не інтересами суспільства, а передусім власними, задовольняючи потреби близьких їм осіб. Використовуючи засоби і методи, пов'язані з наданням незаконних вигод, привілеїв та маніпулюванням управлінських рішень держави, політична корупція нищить підвалини демократичного суспільства, перетворюючи його на клептократичне. Цей алгоритм породжує формування олігархізаційної політичної еліти. Наріжним

каменем зловживань чиновників стають валютні надходження від депутатських угруповань, які лобіюють власні бізнес-інтереси задля отримання потрібного їм рішення. Досить часто можна спостерігати за завуальованими надходженнями таких коштів у вигляді благодійної та меценатської допомоги» [7, с. 178].

Корупція – це складне духовно-моральне, соціально-політичне, економічне та юридичне явище, яке має соціальну обумовленість, соціальні закономірності та чинить негативний вплив на соціальні процеси, деформуючи суспільні відносини, поступово перетворюючи аномалії на норми поведінки, унаслідок чого відбувається «корозія» влади. Найповніше ідею соціальної сутності корупції висвітлює Ю.В. Орлов, виділивши як найголовніший аспект її політичну складову, яка полягає в проникненні осіб кримінальної орієнтації в структури політичної влади та використанні їх можливостей для задоволення власних злочинних потреб. Корупція безпосередньо пов'язана зі здійсненням публічної влади в усіх сферах суспільного життя, впливаючи на підготовку та реалізацію політичних рішень. Водночас політика, яку провадить держава як у сфері протидії корупції, так і в інших сферах, впливає на рівень, структуру та динаміку корупції. Це явище не може існувати поза межами влади. Взаємозв'язок корупції та політики полягає також у тому, що вигода від корупції може бути не лише корисливою чи особистою, а й політичною. Політичний компонент забезпечує корупції прикриття та надає можливість її учасникам уникнути кримінальної відповідальності [10, с. 199].

Політична корупція, за висновками вітчизняних та зарубіжних експертів, є результатами вад демократичного режиму. Вадами, що можуть викликати кризові явища у демократичній державі є дефектність та дисфункційність відповідного політичного режиму.

Дефектність виявляється у нездатності демократичного режиму функціону-

вати відповідно до встановлених ним самим правил, зокрема виконувати закони. Проявами цього є, наприклад, фальсифікація підсумків виборів; незаконне відсторонення кандидатів чи партій від участі в них; адміністративний тиск на опозицію; перешкоджання змаганням ідей (чи недопущення його у ЗМІ) тощо.

Дисфункційність виявляється у нездатності демократії забезпечувати прийнятний для суспільства рівень справедливості, тобто сприяти зменшенню рівня соціальної нерівності, захищати більшість громадян від економічної експлуатації, соціальної дискримінації і політичного пригноблення, забезпечувати оптимальний рівень доступу до благ культури і освіти і тому подібне. Іншими словами, демократія перестає служити «демосу» і деградує у механізм легітимізації та закріплення майнового та владного статус-кво пануючих кіл [2].

В.В. Циганов, досліджуючи розвиток політичної корупції в умовах, коли політика перетворюється на різновид мега-дохідного бізнесу, відзначає, що рентопошукова поведінка стає визначальним фактором функціонування центрів адміністративної і політичної влади. «Насамперед, це стосується змін юридичних правил, що регулюють політичний процес - змісту конституційних законів чи окремих їх положень, законодавчих актів, які внаормують виборчий процес, статус і повноваження тих чи інших владних структур, порядок здійснення державою та її органами конкретних функцій. У такому випадку влада відділяється від виборців як мінімум двома «блок-постами»: політичними партіями (які фактично є своєрідними політичними бізнес-холдингами) та бізнес-структурами, які контролюють ті чи інші групи депутатів» [2]. Саме така модель політичної корупції була сформована і функціонувала в період діяльності попередньої влади, що призвело до Революції Гідності.

У політиці наслідком політичної корупції є фактична монополізація політичної сфери, та наступна «приватизація» держави - повзуча узурпація влади. Саме політична корупція і її породження - нова номенклатура, перетворилася на потужну силу, яка перешкоджає поступальному розвитку України, що знаходиться у полі зору Міжнародних організацій. За даними Business Insider політична корупція та неефективні реформи продовжують стримувати Україну від просування вперед» [9].

Досвід свідчить, що політична корупція стає особливо небезпечною, коли починає боротися сама з собою. Поширений напрям імітаційної активності - боротьба з корупцією - застосовуватиметься для досягнення двох цілей. Перша - реклама режиму, що демонструє народові свою «чесність, принциповість і рішучість». Друге завдання - боротьба за опанування тих або інших сегментів бізнесу. З цієї причини корупція ототожнюватиметься виключно з хабарами і «економічною злочинністю», а головними обвинуваченими виступатимуть деякі представники крупного бізнесу. Представники бюрократії вкрай рідко потраплятимуть на лаву підсудних: лише з метою приструнити політичних опонентів або посадовців що зарвалися («показові прочуханки»). Така система має бути ліквідована [1].

Ще одним із наслідків політичної корупції є відсутність зворотного зв'язку влади з суспільством, відчуження народу від держави. В Україні проявом цього є позбавлення влади підтримки виборців, байдужість більшості громадян до інтересів та долі власної держави. Заручниками ситуації є політичне керівництво. По-суті Президент України, Уряд, парламентська більшість не можуть використати творчий потенціал суспільства, здатний підтримати реформаторські починання влади. Натомість, владна верхівка стала заручником свого віртуального образу,

що використовується політичними супротивниками.

Протидія політичній корупції стикається з цілою низкою проблем. По-перше – її латентний, прихований від більшості населення і суспільства характер. Простором здійснення політичної корупції, як правило, є верхівка суспільства – його політична та адміністративна еліта, тому політично-корупційні дії не зачіпають повсякденних, побутових, сьогочасних інтересів виживання пересічного громадянина і не викликають широкого громадського обурення. Акти політичної корупції, як правило, розтягнуті у часі і просторі, а про її кінцеві результати можна дізнатися тільки з появи сумнівних законів, постанов та незбагнених кадрових призначень.

Зазначене потребує вжиття дієвих кроків, серед яких першочерговим є вдосконалення законодавства що регулюють діяльність політичних партій, законодавчої та виконавчої гілок влади. Необхідно ввести в правове поле і відповідну судову практику України чітке юридичне визначення феномену політичної корупції. Ефективність цих заходів може бути забезпечена лише наявністю політичної волі та активного сприяння громадянського суспільства [2].

Політична конкуренція заміщується особистими домовленостями, владна знаходиться поза партійним, парламентським і громадським контролем. Бюрократія поступово набуває особливого статусу, впливу і положення в суспільстві, який притаманний автократичним режимам. Будь-які реформи, що мають важливе значення для суспільного поступу, але суперечать інтересам корумпованої верхівки гальмуються.

В. Циганок розглядає окремо **політичну корупцію в економічній, соціальній сферах та у судовій владі**. Політична корупція в економічній сфері характеризується зрощенням бізнесових та політичних груп. Контроль над ресурсами та найбільш прибутковими сферами економіки

потребує функціонування **ринку корупційних послуг**.

У **соціальній сфері** політична корупція стимулює несправедливий перерозподіл суспільних багатств на користь вузьких кланових груп, підсилюючи майнову поляризацію суспільства, дезорганізуючи політичні та соціальні функції держави. Певне економічне зростання в країні супроводжується зростанням сильної диференціації доходів між багатими і бідними.

Особливо руйнівними автор називає **наслідки політичної корупції у судовій владі**. Суди, органи правопорядку стають обслуговуючою компонентою корупційної системи. Нівелюється сам сенс правосуддя. **Дискредитується право** як основний інструмент регулювання життя держави і суспільства. У суспільній свідомості формується уявлення про беззахисність громадян і перед злочинністю, і перед владою. Незаможна частина суспільства, а значить – найменш захищені громадяни – майже не мають можливості протистояти здирству і іншим корупційним зловживанням. Крім того, саме ці верстви населення, будучи споживачами товарів і послуг, у вартість яких включені корупційні витрати, несуть найбільш істотні втрати зі свого і без того мізерного особистого бюджету.

Політична корупція безпосередньо сприяє **криміналізації суспільства**, зміцненню організованої злочинності, відмиванню грошей [2].

Висновки. Владна корупція разом із політичною складають найнебезпечніший, загрозливий для держави та її національної безпеки різновид системної корупції. Наші змістовні визначення та наведені ознаки державної й політичної корупції розкривають внутрішню сутність цих явищ, їх зв'язок із міжнародними центрами, прогресуючу тенденцію поширення конвертування влади у капітал, приватизації національного багатства України.

Сьогодні першочерговим є вдосконалення законодавства що регулюють діяльність політичних партій, законодавчої та виконавчої гілок влади. Необхідно ввести в правове поле і судову практику України чітке юридичне визначення феномену політичної корупції. Слід здійснити практичні кроки щодо імплементації до національного законодавства положення статті 20 Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції, ратифікованої Україною ще 18.10.2006 р., щодо відповідальності за незаконне збагачення. Гідне місце серед антикорупційних заходів має посісти правова просвіта державних

та політичних діячів, державних службовців, роз'яснення небезпеки політичної корупції та підвищення правової й політичної культури осіб, що знаходяться при владі, підвищення їх відповідальності за власні рішення і долю країни.

Необхідно активізувати подальше вивчення феномену державної й політичної корупції в Україні, яка постійно змінюється. Ефективність цих заходів може бути забезпечена спільними зусиллями усіх гілок влади, органів державного управління та політичних лідерів.

1. Серьогін С.С. Антикорупційні державні стратегії в системі публічного адміністрування: міжнародний досвід / С.С. Серьогін // Розвиток публічного адміністрування на засадах менеджменту: європейський контекст : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 15-16 трав. 2009 р.). – Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2009. – С. 83–84.
2. Циганов В.В. Загроза політичної корупції у демократичних політичних режимах / В.В. Циганов // Стратегічні пріоритети. – 2012. – № 4 (25). – С. 63–67.
3. Орлов Ю.В. Політична корупція в Україні: сутність та запобігання: «Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі». К.: 2016. – С. 318–320.
4. Amundsen I. Political corruption. An Introduction to the Issues / I. Amundsen. – Bergen : Chr. Michels Institute, 1999. – 286 p.;
5. Політична корупція в Україні: суб'єкти, прояви, проблеми протидії : [Електронний ресурс] аналітична доповідь Центру Разумкова // Національна безпека і оборона. – 2009. – № 7. – Режим доступу: <http://pdp.org.ua/materials-pdp/1733--1-r>. – Назва з екрана.
6. Буряк М.В. Політична корупція як загроза Національній безпеці України. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції: «Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі». К.: 2016. – С. 140–143;
7. Демешко М.В. Політична корупція та благодійництво: аспекти співвідношення / М.В. Демешко // Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі: матеріали міжнародної наук.-практ. конф. - К., 2016. – С. 177–180;
8. Орлов Ю.В. Політична корупція в Україні: сутність та запобігання: «Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі». К.: 2016. – С. 318–320 с.
9. The 10 Slowest economies in the world [Електронний ресурс] - Access mode: <http://www.Bussinessinsider/com/slowest-econjmilels-in-the-world-2015-6/#ventsuela-9>.

ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО УКРАЇНИ ТА ЙОГО РОЛЬ У ФОРМУВАННІ МОДЕРНОЇ НАЦІЇ

Бebик Валерій Михайлович

доктор політичних наук, професор, голова правління Всеукраїнської асоціації політичних наук,
м. Київ

Ключові слова:

*інформаційна сфера,
інформаційне суспільство,
глобалізація,
інфо-глобалістика,
нація*

Інформаційне суспільство, яке формується на сучасному етапі розвитку людства, потребує досліджень базових категорій глобальної інформаційно-комунікаційної сфери: інформаційної сфери, інформаційної влади, інформаційних комунікацій, принципів і функцій інформаційних комунікацій, способів інформаційних комунікацій, функцій засобів масових комунікацій.

Соціальна інформація може передаватися через засоби масової інформації, соціальні інститути, неформальні комунікації. Глобалізація сучасного суспільства здійснюється на основі сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.

Формування сучасної української нації потрібно здійснювати з урахуванням особливостей формування інформаційного суспільства. Сучасне інформаційне суспільство України характеризується формуванням ліберальної інформаційної моделі. Вона має свої переваги і недоліки. В умовах війни Росії проти України потрібно здійснювати захист інформаційного суспільства України проти агресора.

Keywords:

*information sphere,
information society,
globalization,
info-globalistics,
nation*

Formation of the information society needs to research the basic categories of information and communication areas: information sphere, information power, information communications, principles and functions of information communications, information communications methods, functions, means of mass communication.

The formation of a modern Ukrainian nation needs to be done taking into account the peculiarities of the formation of an information society. Social information can be transmitted through the media, social institutions, informal communication. the globalization of modern society is based on modern information-communication technologies.

The modern information society of Ukraine is characterized by the formation of a liberal information model. It has its advantages and disadvantages. In conditions of Russia's war against Ukraine, it is necessary to protect the information society of Ukraine against the aggressor.

Проблеми формування модерної української нації тіснопов'язані з формуванням повноцінної і самодостатньої (з точки зору постійного відтворення національних цінностей, культури та мови) національної моделі інформаційного суспільства.

Своєю чергою, формування національного інформаційного суспільства України потрібно розглядати через призму формування глобального інформаційного суспільства та процесів глобалізації в інформаційній та культурно-освітній сфері [3].

На основі такого розуміння подій і явищ, пов'язаних з формуванням модерної української нації та сучасної української державності, на нашу думку, потрібно здійснювати аналіз формування сучасного українського інформаційного суспільства з урахуванням особливостей формування глобально-госупільства, яке здійснюється на основі використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ): супутникового, ефірного, кабельного та інтернетового телебачення та радіо, спеціалізованих та соціальних комп'ютерних мереж, мобільного зв'язку та мульти-медіасистем [2].

Методологічною основою таких наукових досліджень має стати наука **інфо-глобалістика**, яка досліджує інформаційні структури, інформаційні відносини, інформаційну свідомість та інформаційну діяльність в умовах формування глобального інформаційного суспільства [3].

Говорячи про «інформаційне суспільство» як таке, варто згадати, що цей термін був введений в науковий обіг наприкінці шестидесятих років минулого століття такими дослідниками, як Юдзіро Хаяші, Фріц Махлуп, Тадао Умеао, Деніел Белл та ін. [3].

Сутнісне розуміння інформаційного суспільства полягає в тому, що людська цивілізація після аграрної та індустріальної стадії переходить в інформаційну стадію, коли інформаційні ресурси стають більш важливими, ніж ресурси матеріальні [1].

В сучасному інформаційному суспільстві виокремлюють наступні суб'єкти інфо-комунікаційної діяльності (інституції та особистості), дотичні до продукування, обробки та поширення інформації, які впливають на формування суспільної свідомості:

- засоби масової комунікації (ЗМК): супутникові, ефірні, кабельні, комп'ютерні та мульти-медіа мережі, друкована, відео та аудіовізуальна електронна преса, паперові та електронні книги, газети, сайти, блоги;

- суспільні організації та установи: урядові (органи влади) і громадські або неурядові (суспільно-політичні, релігійні, освітні, професійні та ін.);

- лідери громадської думки (формальні і неформальні) [1].

В інформаційному суспільстві засоби масової комунікації (ЗМК) є важливою складовою суспільного механізму функціонування демократії та реалізації її ціннісних і нормативних засад, які дозволяють людині вийти за межі її власного життєвого досвіду і певною мірою (прямо чи опосередковано) включитися до процесів політичної діяльності [2].

Розширення людських можливостей у сфері інформаційно-комунікаційної діяльності забезпечується через (телебачення, радіо, комп'ютерні та мульти-медіа мережі, електронні рекламні бігборди, смартфони і смарт-годинники) та друковані засоби масової інформації (газети, журнали, книги, плакати, листівки, традиційні рекламні бігборди).

А розширення можливостей включення людини до процесів політичної діяльності забезпечується завдяки зростаючим в умовах формування інформаційного суспільства інфо-комунікаційним можливості суспільних структур: урядових та неурядових організацій, політичних партій, суспільних організацій, рухів, груп тиску і т.ін., які використовуються як двосторонні ланцюги обміну суспільною інформацією між владою та громадянами.

Не викликає сумнівів, що в сучасному (масовому) суспільстві громадська думка формується, перш за все, під впливом засобів масової комунікації, використовуючи які політична і правляча еліта прагне переконати громадян в ефективності і правильності своїх дій та можливої пролонгації свого перебування при владі [1].

Інтенсифікація інфо-комунікаційних процесів на сучасному етапі формування інформаційного суспільства призводить до того, що глобальна інформаційна сфера та національні моделі інформаційної сфери дозволяють вивести політичні відносини у суспільстві на якісно новий рівень формування національного інформаційного суспільства.

В умовах до-індустріальної та до-інформаційної епох найважливішими характеристиками ступеню та рівня розвитку держави вважалися наступні показники: загальний рівень розвитку економіки, науки та техніки, рівні розвитку промисловості, енергетики, аграрного сектору, озброєння, наявність значних територій, людських ресурсів та запасів корисних копалин і т.ін.

Проте, з формуванням глобального інформаційного суспільства на перші місця в рейтингу оцінки країн вийшли комплексні гуманітарно-технологічні показники: рівень розвитку інтелектуального капіталу суспільства, інформаційно-комунікаційних технологій, їх частка в національному валовому внутрішньому продукті (ВВП) на душу населення, частка людей, зайнятих в інфо-секторі національної економіки тощо.

Таким чином, глобальне інформаційне суспільство, яке потужними темпами формується на сучасному етапі цивілізаційного розвитку людства, перетворює традиційні види інформації (політичну, економічну, правову, соціальну, культурно-масову, науково-технічну) на нові види і форми «упаковки» інформації, об'єднані в глобальні інформаційні потоки, що інтенсифікують процеси інформаційної

комунікації між суб'єктами глобального світу, державами і народами, владою та громадянами.

Для політичної сфери суспільства значення інформації та процесів політичної комунікації є дуже важливим, оскільки через використання сучасних технологій створення, накопичення, систематизацію і обробки інформації влада може поширювати свої ідеї та рішення і впливати на громадян.

Таким чином, ми можемо стверджувати, що політична комунікація, як процес і система циркуляції політичної інформації в суспільстві, може розглядатися як спосіб існування самої політики [2].

Ідеологія і доктрина функціонування глобального інфо-суспільства, об'єктивно створюють умови для демократичного контролю громадян за діяльністю органів влади, забезпечення симетричного двоканального зв'язку між владою і громадянами, гарантування участі громадян в процесах управління суспільством та підвищення його ефективності. Проте, варто зауважити, що такими ж темпами зростають і можливості маніпулятивних впливів мас-медіа на суспільну свідомість.

З точки зору формально-правового аналізу, порівнюючи з такими тоталітарними країнами, як Росія - Путіна чи Німеччина - Гітлера, в Україні існує досить демократична модель інформаційного суспільства.

В Україні досить активно використовуються прямі ефіри на телебаченні та радіо, функціонують медіа-групи різної політичної спрямованості, досить активним є український сегмент в соціальних мережах. Хоча, безумовно, є й чимало проблем, пов'язаних з тим, що влада в Україні захопила не українська (по формі і по змісту) правляча політична еліта, яка встановила жорсткий контроль, зокрема, і над засобами масової комунікації.

Як стверджують експерти, з теоретичної точки зору, українська модель інформаційного суспільства, яка почалася формуватися після проголошення

незалежності України і формування сучасної української державності, в основному відповідала демократичним стандартам [2].

Проте, українська влада (окреме питання: свідомо чи несвідомо?) зробила серйозну помилку, фактично знищивши будь-який вплив держави на національний інформаційний простір, що негативно вплинуло на процеси формування модерної української нації та зіграло свою фатальну роль під час російської агресії проти України.

Україна після відновлення своєї державної незалежності у 1990 році надмірно лібералізувала свій інформаційний простір, запустивши процеси приватизації практично всіх теле і радіо станцій, редакцій газет, журналів, друкарень, вільно роздаючи ліцензії на створення нових приватних ЗМІ, які перейшли в руки олігархів переважно не української національності і не українського громадянства.

В цей же час провідні країни світу (ЄС, КНР, Японія) законодавчо і адміністративно захищали свою національну культуру і свій інформаційний простір від надмірних впливів із-за кордону. Наприклад, в Польщі головним редактором мас-медіа не може бути громадянин іншої держави, хоча, в принципі, працювати в мас-медіях можуть і іноземці.

Загалом, слід відзначити, що ідеологія інформаційного суспільства передбачає наступне: першість інформації серед інших ресурсів; домінування інформаційного сектора в економіці; перетворення інформації, знань та кваліфікації людини в головні фактори влади і управління [3].

Особливо відзначимо, що в умовах формування інформаційного суспільства процеси глобалізації в економіці, політиці, соціальній та духовній сферах здійснюються на основі запровадження нових інформаційно-комунікаційних технологій.

А перехід на нові інформаційно-комунікаційні технології та мультимедіа платформи кардинально змінює

процеси вироблення, обробки та трансляції інформації, її сприйняття суспільною свідомістю (з точки зору оцінки її правдивості і неупередженості).

Слід відзначити, що національний інформаційний простір України формується в складних умовах: недостатньо сильної держави, не української політичної еліти, олігархізованих українських мас-медіа та потужного впливу ворожих Україні засобів масової інформації Росії.

На думку Олега Панфілова, професора Державного університету Ілії (Грузія), для ефективної протидії ворожим впливам потрібно, щоб журналісти краще знали іноземні мови, не користувалися російськими джерелами інформації, які є неправдивими і такими, що використовуються для інформаційної війни проти України [4].

В умовах формування інформаційного суспільства змінилися не тільки технології створення, обробки і трансляції інформації. Змінилася структура національного медіа-простору, змінилися вимоги до журналістики, яка все активніше використовує мультимедійні платформи, змінилися і особливості сприйняття інформації суб'єктами політичної діяльності.

Зокрема, в умовах формування інформаційного суспільства, створення мультимедійних платформ з симетричною соціальною комунікацією і запровадження on-line журналістики є дуже корисним.

Корисним для нас є і досвід інших країн, які досить успішно захищають свій національний інформаційний простір. Серед них – Франція.

Як свідчить Євгенія Макаренко, у Франції для журналістів фактично відмінили всі закони, що регулюють інформаційну діяльність. А громадський контроль в кожній редакції газети чи телебачення здійснює спостерігач від громади. І якщо громаду не влаштує інформаційна політика редакції ЗМІ, громада може подати до суду [4].

Безумовно, досвід Франції є корисним для України, оскільки французька

модель інформаційного суспільства характеризується наявністю потужної групи державних мас-медіа і, водночас, широкими правами громадськості та журналістського середовища.

З точки зору формування модерної української нації, творення ефективної національної держави та формування розвиненого громадянського суспільства, Україні якнайшвидше потрібно визначитися з головними ідеологічними пріоритетами (змістом і формою реалізації національної ідеї), які мають бути покладені в основу функціонування національної моделі інформаційного суспільства.

На думку французького дослідника Бертрана Коста, найбільшою проблемою України сьогодні є те, що її у світі розглядають як країну з двома націями (українці і росіяни). І пріоритетом тут має бути створення політично інтегрованої нації на одних спільних ідеологічних та культурологічних цінностях [4].

Моделі двомовної, але політично єдиної нації, не поодинокі у світовій політичній практиці. Візьмемо, наприклад, досвід англо-франкофонної Канади. В якій, між іншим, проживає дуже активна українська громада (понад 1 млн. людей).

Враховуючи те, що в Україні дуже велика частка людей (40-45 %) в користується для комунікацій російською мовою, на думку Олега Панфілова, поки українська мова не відновить свої позиції в інформаційній сфері потрібно протистояти російській інформаційній агресії і робити українські новини російською мовою [4].

1. Бебик Валерій. Політологія: наука і навчальна дисципліна. – К.: Каравела, 2009. – 496 с.
2. Bebyk W. Polityczna prakseologia: teoria, metodologia, praktyka // Panstwo i prawo wobec wspolczesnych wyzwan. Teoria i filozofia panstwa i prava oraz aksjologia demracji i ocrony praw czlowieka. Ksiega jubileuszowa Profesora Jerzego Jaskierni. – Torun, 2012. – S. 139-147.
3. Bebyk, Valeriy, 2016.INFO-GLOBALIZATION: INFO-POWER,INFO-DEMOCRACY, INFO-COMMUNICATION. Social and Human Sciences. Polish-Ukrainian scientific journal, 01 (09), pp. 72-81. - Available at: http://sp-sciences.io.ua/s2304117/bebyk_valeriy_2016_info-globalization_info-power_info-democracy_info-communication_social_and_human_sciences_polish-ukrainian_scientific_journal_01_09_pp_72-81
4. Бебик, Валерій, 2016. Інформаційне суспільство України [Video]. - Available at: <https://civilization-ua.io.ua/va1f08bd618f8b46d8c47f68b31029b47>

Важливою ідеологічною проблемою в Україні є проблема російсько-української війни та окупації російським фашизмом Криму і Донбасу. Рада Федерації (верхня палата парламенту) Росії в 2014 році проголосувала за введення військ в Україну і таким чином фактично оголосила Україні війну.

Як вважає директор Інституту міжнародних відносин Київського національного університету ім. Т.Шевченка Валерій Копійка, події за участю російських військ в Криму і в Донецькому регіоні не є внутрішнім конфліктом. Це – імперіалістична війна Росії проти України [4].

І так вважає переважна більшість громадян України.

Сучасний досвід українського державотворення показав, що Україна вибрала ліберальну модель формування інформаційного суспільства. В результаті держава (в особі не української по суті і змісту еліти) фактично віддала національний інформаційний простір вітчизняним та зарубіжним олігархам, які в критичні часи працювали проти України.

Але, зробити належні висновки ніколи не пізно. Україна нині має сформулювати сучасну версію національної ідеї та національної культури, виробити власну концепцію інформаційної безпеки(з урахуванням світового досвіду), що дозволить захистити націю від руйнівних впливів глобального світу та російської інформаційної агресії.

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ В СВІТЛІ РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ

Авсєєвич Владислав Петрович

кандидат історичних наук, доцент кафедри загальнотеоретичних правових дисциплін і філософії Бердянського університету менеджменту і бізнесу, м. Бердянськ

Ключові слова:
*національна ідея,
інтегративна ідеологія*

Аналізується та описується українська національна ідея в контексті її історико-культурних форм та їх генезису. Визначаються структура, причини та безпосередні чинники формування національної інтегративної ідеології. Порівнюються українська, російська, польська та єврейська національні ідеї.

Keywords:
*national idea,
integrative ideology*

Analyzed and described the Ukrainian national idea in the context of its historical and cultural forms and their genesis. Identify the structure, causes and direct factors shaping national integrative ideology as a comparative analysis of Ukrainian, Russian, Polish and Jewish national idea.

*«Французи, ще одне зусилля, якщо ви хочете бути громадянами Республіки!»
(Донасьєн Альфонс Франсуа де Сад)*

Україна – це органічний синтез різних культур, які становлять складну стратифікацію її історичної пам'яті. Звідси її поліцентризм, багатство різних культурних традицій. Зазначимо, що для поліетнічної, а від так і полікультурної України теза про створення національної держави, як моноетнічної практично не може бути прийнятною, а трактування сучасної молоді політичної української нації демократичної держави як етнічної чи тієї, що надає привілеї конкретному етносу є недоречними, а подекуди межують зі злочином. Держава це лише кордони на політичній карті, а громадяни це та глибинна суть, що ми вкладаємо в неї, це її душа! Ми всі разом творимо нашу державу й було б просто не етично віддавати пальму першості в процесі її розбудови Україні якомусь одному з багатьох етносів, адже держава створена на принципі єдності в багатоманітності [9].

Історико-політичне сьогодення України саме собою зумовлює необхідність усвідомлення українським суспільством значення національної ідеї та її практичного втілення в усіх ланках суспільно-політичного, культурно-духовного, соціально-економічного життя України. Яке суспільство ми будуємо? Яка роль національної ідеї в побудові суспільства? Як по-новому осмислити національний аспект суспільного буття, відродити традиції, що силоміць були вирвані з нашої пам'яті? Ці та інші питання часто виникають у процесі аналізу й вирішення різних соціальних, етнонаціональних, етнокультурних, політико-філософських проблем, пов'язаних з реформуванням суспільно-духовного життя України. Також актуальності цієї теми додає об'єктивна необхідність формування інтегративної ідеології як своєрідного мобілізаційного фактора процесів державотворення та

становлення громадянського суспільства.

Інтегративна ідеологія – це той чинник, використання якого дає можливість ефективніше реформувати систему державного управління, оскільки чітко будуть означені цілі і завдання для механізму держави. Ігнорування інтегративної ідеології в процесі реформ ще не означає її відсутності де-факто, оскільки вона “опредмечена” в правових нормах та програмних державних документах. Правова, демократична держава і громадянське суспільство складають опредметнену мету трансформації, до якої спонукають ідеї та принципи, що закріплені в законодавстві держави та в стратегічних програмах. Тому вивчення сутності інтегративної ідеології, ідеологеми якої офіційно визначені і існують, можливо здійснити шляхом аналізу чинного законодавства та відповідних державних програм, концепцій, заходів [4, с.3].

Національна ідея як інтегративна ідеологія структурується за сферами суспільного життя (економічна, соціальна, релігійна, культурна, політична, тощо) і диференціюється в часі на етапи (фази) розвитку.

Політична складова української національної ідеї – ідея побудови суверенної національної держави як необхідної умови й гаранта щасливого життя. Саме усвідомлення потреби політичного суверенітету народу, боротьба за його досягнення й побудова демократичної держави є головною ознакою нації як вищого рівня розвитку української політичної нації.

Українська національна ідея, тобто інтегративна ідеологія політичної української нації, є своєрідною концентрацією національної свідомості, яка може реалізуватися лише через свідомість кожного члена суспільства. Саме національна свідомість не лише надає національній ідеї суто національного забарвлення, але й передовсім забезпечує усвідомлення норм всіх етносів, за допомогою яких вона ідентифікується та функціонує.

Спираючись на національну свідомість, національна ідея стає унікальною, неповторною і водночас – універсальною, вселюдською цінністю, що відображає національну форму розвитку суспільства. Саме національна ідея покликана відновити та зберегти національні, соціально-політичні, духовно-культурні здобутки України.

Національна ідея щільно пов'язана з усіма сферами людського життя: культурою, політикою, економікою, релігією, мораллю, правом, тощо. Проте вона має узагальнені риси, інтегративний характер, а тому потребує спеціального філософського аналізу.

Сучасні наукові концепції вимальовують цілий спектр можливого визначення даного поняття. Так, наприклад, субстанціоналістська концепція визначає націю як об'єктивне явище, що має суспільно-економічну (ортодоксальний марксизм), біологічну (Л. Гумільов), етнічну (етніцистська концепція) природу [10, с. 287].

Конструктивістський підхід тлумачення терміну полягає в твердженні, що нація це створена людьми система зв'язків, символів, комунікативних засобів з допомогою яких утворюється певна (ідеальна або уявна) спільнота, що задовольняє психологічні, культурні або політичні потреби людей.

Модерністська концепція стверджує, що поява націй безпосередньо пов'язана з переходом від феодалізму до капіталізму, тобто нації з'являються за доби Нового Часу, а їх поява зумовлена промисловими революціями, появою бюрократичної держави, секуляризацією суспільної свідомості, розвитком масової комунікації (особливо початок видання періодики) тощо.

Примордіалістська теорія визначає націю як прадавнє, споконвічне явище, яке ототожнюється з певним етносом або прадавніми відчуттями духовної єдності.

З безмежжя підходів з часом викристалізувалися два головних визначення нації:

Політична спільнота (сукупність рівноправних громадян, які є політичним сувереном, джерелом державної влади, мають спільні закони та усвідомлюють свої спільні національно-державні інтереси);

Етно-політична (етнічна) спільнота (закріплення за певним етносом особливого, державо-будівничого статусу, або визнання його корінним, поряд з яким можуть жити некорінні за умови лояльного ставлення (краще асиміляції) до пануючого етносу – титульної нації) [9].

Для нашої держави характерними є обидва підходи, адже сама Конституція України чітко розмежує поняття Українського народу як громадян всіх національностей та української нації як окремого етносу, тим самим надаючи йому привілейоване положення та закладаючи підвалини міжнаціонального та міжкультурного конфлікту [1].

Починаючи з ХХ ст. багато авторів (М. Драгоманов, І. Франко, М. Міхновський, В. Липинський, Д. Донцов, Л. Ребет) приділяли значну увагу національній ідеї, хоча розкривали не всі можливі аспекти цієї теми. Обмежуючись визначенням підходів до формування національно-державницької ідеології, вони не акцентували увагу на її складових компонентах і функціях [3]. Важливе місце у дослідженнях української національної ідеї мали праці міжвоєнного періоду, зокрема таких відомих науковців, як: В.Гнатюк, Д.Дорошенко, В. Старосольський, М.Сціборський. У працях відомих іноземних та українських науковців в еміграції в період після другої світової війни (Дж. Армстронг, Ю. Бойко, С. Величенко, І. Лисяк-Рудницький, О. Пріцак та Дж. Решетар, М. Сосновський, П. Феденко, М. Шкільняк, В. Янів) максимально приділялося уваги державницькій ідеї українського народу.

В Україні проблематику української національної ідеї досліджують Є. Андрос, О. Забужко, Ю. Вільчинський, І. Варзар, Ю. Римаренко, Ф. Канак, С. Трибач, М. Кармазіна, Г. Касьянов, Р.

Кісь, О. Кресів, В. Потульницький, В. Солдатенко, В. Крижанівський, Ю. Левенець, О. Шморгун, А. Наконечний, А. Фартушний, П. Ситник, А. Дербак, В. Кремень, Ю. Канигін, З. Ткачук, В. Кириченко, А. Коцур, М. Мандрик, В. Берладяну-Берладник, Г. Гончарук, О. Кіхно, М. Головатий, Є. Нахлін, М. Томенко, В. Леонтович, М. Кляшторний, С. Гелей та інші [5]. Однак, не дивлячись на значні наукові здобутки в розробці даної проблематики, на сьогоднішній день є цілий ряд питань, які потребують дослідження та викликають гострі дискусії. Це, перш за все, питання змісту національної ідеї, її сутності. Недостатньо вивчено творчу спадщину консервативних мислителів, їх погляди на національну ідею, зокрема, П. Куліша, С. Томашівського та В. Кучабського. Потребує порівняльного аналізу питання з'ясування особливостей російської, польської, єврейської та української ідеї в творчості представників інтелектуальної еліти. Дані обставини змушують до фундаментального розгляду вищезазначених проблем [2, с. 4].

Протягом багатьох років трактування поняття еволюціонувало від розуміння нації як групи чужинців з певного регіону, об'єднаних спільним походженням, які не мають прав громадян Риму до окреслення політично та державно організованого народу. Таким чином, поняття "нація" відображає собою історичний шлях від етнічних до загальнолюдських цінностей [8], [14], [23-25]. У нашому дослідженні ми користуємося визначенням політичної нації, визнаючи той факт, що процеси політичного націотворення в українському суспільстві знаходяться на ранніх етапах свого розвитку.

В науковій літературі, і ми погоджуємося саме з цією точкою зору, українська національна ідея розглядається як складний соціокультурний процес, феномен, що служить ідеї згуртування нації. З іншого боку, на думку деяких дослідників, вона ґрунтується на глибокому усвідомленні кожного українця щодо української національної спільно-

сті, ідентифікації з нею, на формуванні уявлень про типові риси української національної спільності, її етнічної території, мови, уявлень про її історичні та духовні цінності.

Зважаючи на те, що національна ідея існує лише як ідея конкретної нації, її слід розуміти як погляд на свою національну спільноту з точки зору єдиного розгорнутого в історичному і соціальному часі об'єднання людей. Тому так важливо виявити в системі становлення і функціонуванні національної ідеї основний чинник, який поєднує матеріальну й духовну субстанції, простежити закладені в ній ті сполуки до усвідомлення своєї самобутності, які спричинили зародження патріотизму, стихійну підсвідому потребу збереження набутих духовних цінностей. Тим самим ми маємо зазначити, що українська національна ідея в нашому розумінні – це комплекс уявлень про сутність, призначення й історичний шлях нації, у нашому випадку політичної. Це власне масштабний політичний проект майбутнього нації, імператив її свідомості, смисловий чинник національного розвитку, до складу якого входить комплекс вірувань, національного світобачення та розуміння, духовно-інтелектуальний потенціал, система ціннісних орієнтацій, форми самоусвідомлення народу, його розуміння власного місця та ролі в світі [18, с. 118].

Національна ідея явище не постійне, динамічне, рухливе й певною мірою мінливе, адже вона відбиває загальний інтерес і потреби усієї нації, тим самим її сутність зумовлена національним інтересом.

Практична реалізація національної ідеї лежить в площині формування національної самосвідомості, політичної культури, морально-етичних поглядів та ціннісних орієнтирів громадян. У даному випадку національна самосвідомість є ядром національної свідомості, виступаючи індивідуалізованою формою, що відображає ступінь засвоєння людиною елементів загальнонаціональної свідомості, яка виражається в по-

чутті безпосередньої причетності до долі своєї держави та здоровому патріотизмі в цілому.

Зазначимо, що національна ідея має “локальну” та “універсальну” площини. “Локальна” площина національної ідеї спрямована на вирішення внутрішніх проблем нації (відродження національної культури, об'єднання нації в єдину державу, здобуття державності тощо). “Універсальна” площина визначає роль та місце нації в розвитку людства або його частини. “Локальна” та “універсальна” площини взаємопов'язані, друга органічно впливає з першої [5, с. 12].

У “Концептуальних засадах визначення національної ідеї” (доповідній записці, підготовленій за дорученням Кабінету Міністрів України) визначено ряд підходів до її оформлення, зокрема: інноваційність та новаторство, адже національна ідея явище динамічне; етапність та послідовність, адже окреслення головних кроків утворення національної ідеї має консолідуватися в конкретній системі її реалізації; конструктивізм та об'єктивність, адже мова йде про інтегруючу ідею політичної української нації; месіанство та уніатство, які знайдуть себе у побудові сучасної політичної нації, як прикладу для наслідування, при врахуванні та збереженні специфіки всіх етносів України; демократизм та гуманістичність, адже ідея спрямована на розбудову демократичної європейської держави; соціальна спрямованість. Таким чином, українська національна ідея повинна поєднати ідею сильної державної влади з народоправством і подолати відчуженість між владою й народом [8, с. 326].

Але ми маємо зазначити, що національна ідея є нічим іншим як метою українського суспільства, тобто головним тут є визначення провідного шляху розбудови держави України, і в такому випадку як ми можемо підходити до її оформлення з новаторством та інноваціями, адже це засвідчуватиме неможливість формування єдиного напрямку розвитку українського суспільства та

його держави; українське месіанство та уніатство (союзництво) – це явище не характерне для українського етносу та української нації взагалі, адже сама месіанська ідея більше стосуватиметься безпосередньо народу єврейського та російської релігійної філософії, де власне й визначається подібна мета вказаних суспільств; демократизм та соціальна спрямованість одразу ставлять перед нами головне питання: "Якої держави ми хочемо: демократичної чи соціалістичної?", – адже ідея соціальної справедливості дуже характерна для ортодоксального марксизму та марксистсько-ленінської ідеології.

Узагальнюючи сказане, можемо виокремити ряд функцій української національної ідеї: світоглядна, адже національна ідея є виразником світоглядних позицій як українського етносу, так і молоді політичної нації [6, с. 80]; гносеологічна, адже українська національна ідея дає змогу пізнати аспекти ментальності як українського етносу, так і політичної нації в цілому [7, с. 102]; цільова, адже вона окреслює ряд першочергових цілей української нації, які мають загально філософське значення й виражаються в розгорнутій системі національних ідеалів [20, с.15]; інтеграційна, адже ця ідея діє як інтегральна ідеологія, що підтримується державною політикою, але заборонена Конституцією [4, с.1]; аксіологічна, адже національна ідея за складом своїм є ніщо інше, як комбіноване та актуалізоване вираження цінностей певного народу [22]; праксеологічна, адже ідея паралельно формує й ряд підходів, без урахування яких неможливо стає ані національна політика, ані політика взагалі, бо остання не враховуватиме національного інтересу та суперечитиме філософському, політичному та історичному баченню держави й державності української нації [20, с. 22]; методологічна, адже національна ідея викристалізовує ряд підходів до ведення політики держави, як на внутрішньодержавному рівні, так і на міжнародній політичній арені [8].

Підсумовуючи сказане, маємо зауважити, що національна ідея української політичної нації являє собою соціально-психологічний феномен із багатопоровою структурою, де співіснують ідеї, погляди, почуття широкого спектра, від національного до націоналістичного. Зазначимо, що в унітарних супердержавках (Росія, США) національна ідея згасає чи приречена на животіння, але не вмирає остаточно, оскільки зберігається етнонаціональний субстрат, інтереси якого вона виражає [24, с. 56].

Таким чином, українська національна ідея носить переважно аксіологічний характер, є спонукою до діяльності та вбирає в себе: комбінацію світоглядних поглядів української нації; мету всього українського суспільства; головні ідеали як приклад національних цінностей; загальнолюдські, загальноєвропейські та національні цінності при умові їх поєднання; консолідує українське суспільство [12, с. 54].

Структурною одиницею національної ідеї є національний ідеал – найвища мета національних прагнень, комплекс обов'язкових, визначальних, системоутворюючих елементів та ідей відносно розбудови держави, свободи нації і людини, соціальної стабільності, демократії, гуманізму, екологічної безпеки тощо.

Кожна нація має свої ідеали, які вже самі по собі становлять загальнолюдську цінність, що є органічною і неповторною. Зберегти й розвинути ці ідеали можна лише за умови державного суверенітету, державної незалежності, що і є внутрішнім способом реалізації національної ідеї, яка дає нам принцип державотворення та організації суспільства.

Національний ідеал визначається глибинними інтересами і потребами нації та являє собою мету національно-демократичних, політичних та ідейних рухів.

У більшості досліджень до національних ідеалів відносять, як правило: державність, соборність, особність (окремішність) української нації, духо-

вність (месіанство). Розглянемо та проаналізуємо їх детальніше.

Ідеал державності. Провідний ідеал в контексті української національної ідеї. Його визначають частіше як своєрідну філософсько-соціологічну парадигму державного будівництва та політичного відродження України, адже держава в такому випадку стає центром реалізації національного духу свідомого українства. Виходячи з аналізу цього ідеалу можна сказати, що держава для українців – це головний метод самореалізації, без неї українство не має змоги розвиватися (хоча деякі дослідники вказують, на те, що чим сильніше національне гноблення, тим більшим стає рівень національної самосвідомості та свідомості народу) [20; 19; 17; 21].

Таким чином, можна зробити попередній висновок, що ідеал державності для українців формував погляд на утворення держави як на один з етапів власного націотворення, як на можливість з народу перетворитися на націю, про що говорили представники різних наукових національних кіл, зокрема ця теза добре простежується в роботах "Автоемансипація" Л. Пінскера, "Єврейська держава" Т. Герцля, "Ідея нації" А. Валіцького, творах М. Дмовського, Ю. Пілсудського, М. Драгоманова, В. Липинського, Д. Донцова та інших.

Ідеал державності посилюється ще тим фактом, що Україна як суверенна держава зорганізувалася досить недавно. Але підходи до аналізу вже еволюціонували: якщо до виходу України на міжнародну арену, як самостійної української держави ідеал виражав мету її створення, то після здобуття суверенітету його було покладено в основу мети розбудови новоствореної держави. Тим самим ми підтверджуємо нашу концепцію мінливості національної ідеї через зміни в національному ідеалі [20].

Ідеал єдності (соборності). Даний ідеал є досить складним, адже він був вдало перейнятий з ідей російської релігійної філософії, де визначався як єдність суспільства при збереженні поваги до особистості, але соборність має

тут релігійний характер і визначається як єдність в Бозі. Але в українській національній ідеї ідеал соборності набрав зовсім нового значення – єдності (територіальної, етнічної, національної), адже має своєю метою забезпечення збереження етнічної української самобутності, консолідації української політичної нації та цілісності державних кордонів. Таким чином, як ідеал української національної ідеї соборність ми б радили тлумачити як ідеал єдності, що безпосередньо відповідає змістові українського аналогу цього поняття з російської релігійної філософії кінця ХІХ – початку ХХ ст..

Для української національної ідеї цей ідеал із самого початку був двоскладовим. З одного боку соборність розумілася як єдність території, а з іншого – як єдність етносу (а з часом і нації). Але після створення держави України цей ідеал став трискладовим: єдність територіальна, як чинник викликаний ідеєю розбудови української державності; єдність політичної нації, як чинник викликаний ідеєю розбудови української державності та єдність національна (етнічна), як чинник викликаний ідеалом окремішності. Такий поділ на нашу думку не є нормальним, адже український етнос увійшов до складу Українського народу, але Конституція України чітко розмежує ці два народи, тим самим перекиваючи шляхи міжнародного порозуміння та посилення внутрішніх позицій держави за допомогою патріотизму [1].

Ідеал соборності має бути комюнтарним, тобто спільним і єдиним, а не розпорошеним як це є насправді. Хоча причина подібного явища дуже проста – етнічна ментальність: для слов'ян характерною була й залишається поляризація та суперечливість поглядів (надмірна набожність та радикальний атеїзм, прагнення порядку та безвідповідальність, повага до влади та анархія тощо). Як казав М. Бердяєв: "За поляризацією та суперечливістю російський (піддані Російської імперії – авт.) народ можна порівняти тільки з народом єв-

рейським. І не випадково саме в цих народів сильна месіанська свідомість" [16, с. 180].

Таким чином, ідеал соборності (*виділ. автором*) для росіян можна й необхідно визначати фразою П. Сорокіна, як "єдність у багатоманітності", "єдність в Бозі всього суспільства, що поважає окрему особистість", а ідеал єдності для українців – як консолідація нації та неподільність території, ось власне головний напрям цього поняття в українській національній ідеї.

Ідеал особності (окремшеності) української нації. Осібність української нації викликана не стільки духовними причинами, скільки історичними. Логіка даного ідеалу зводить українську національну ідею до виразу: "Держава створюється українцями й виключно для них самих, як окремишньої, самотньої, європейської нації, інакше губиться сенс її існування" [18, с. 103]. Тобто, державність тут розглядається, головним чином, як метод збереження та відродження української етнічної самотньої культури.

Ми маємо зазначити, що у додержавний період ідеал особності українців грав таку ж роль, як іудаїзм для народу єврейського до відновлення Ізраїлю, або шляхта для народу польського до відновлення Польщі [10]. Передусім він виконував функцію самозбереження українського етносу в межах достатньо агресивної національної політики, запобігаючи поширенню асиміляційних настроїв в середині самого етносу. Але по досягненню державного суверенітету як головної мети, даний ідеал мав максимально притупитися, але натомисть в Конституції України він виразився як ніде й ніколи, розділивши єдину політичну націю на Український народ (або всіх громадян) і українську націю (або український етнос). Ми не бачимо тут іншої причини, крім впливу національної ментальності, яка полягає у внутрішній суперечливості та полярності. Як казав Г. Федотов: "Православне – це вселенське, це для всіх. Російське – тільки для нас" [20; 19; 22; 16].

Ідеал месіанства. Якщо вище наведені ідеали наводяться в науковій літературі частіше за всі інші, то ідеал месіанства для українського суспільства поняття достатньо молоде, й у більшості випадків не властиве. Із здобуттям Україною незалежності даний ідеал вийшов з тіні релігійності, перетворившись на українське месіанство. Суть його полягає в твердженні, що історичною місією українців є необхідність представити світові приклад для наслідування як правильніше створювати та розбудовувати власну державу, як і які необхідно будувати в ній відносини між громадянами, народами, культурами тощо.

Для цього ідеалу характерним буде безпосередньо релігійне коріння, що полягає в есхатологічній ідеї, зверненій до кінцевості мирського буття. Есхатологічний характер особливо виражається в стремлінні до загального спасіння, тим самим і вимальовується образ України, як миролюбної, неконфліктної, толерантної держави, як прикладу для наслідування, що власне знайшло себе в виборчих програмах деяких політичних партій, зокрема партії "Віче" та Християнсько-демократичної партії України [16; с. 9].

Таким чином, підсумовуючи вище викладене можна говорити про те, що українська національна ідея, в найбільш поширеному розумінні – це своєрідна ідеологія, що концентрується навколо ідеї державності української політичної нації. Національна ідея як ідеологія є стрижнем інтегративної ідеології, але не тотожна їй, оскільки сучасна інтегративна ідеологія обіймає більший комплекс ідей. Українська національна ідея є могутнім чинником життя, оскільки в ній сполучені дві частини – чуттєва й розумова, інтелект міцно поєднаний з народним інстинктом та сумлінням, в ній містяться національне світовідчуття й національна психологія. При всьому цьому вона ще й визначає сенс економічного, соціального, політичного та духовного життя української нації, вона є внутрішньою основою на-

ції, як природної субстанції, яка включає людську спільноту з притаманними їй етнічними й культурно-духовними ознаками.

Національна ідея зумовлена одвічним прагненням будь-якого народу до самостійної організації власного національно-політичного, соціально-економічного, духовно-культурного життя та виражається як інтегративний чинник суспільно-духовного життя України

Національна ідея розглядається як явище культури, що формується інтелектуальною елітою нації. Поняття "національна ідея", не дивлячись на певні специфічні особливості конкретної нації, має ряд спільних рис. Це усвідомлення спільної історії, спільних етнічних та культурних умов, мети нації, її мрії, місії як чинника соціальної дії, зумовленого процесами самоусвідомлення та самоствердження. Ці складові взаємопов'язані та нерозривні. Утвердження національної ідеї відбувається в "локальній" та "універсальній" площинах.

Розвиток української нації та держави навряд чи зможе бути ефективним та динамічним без дослідження української національної ідеї. Однак, ще й досі ли-

шаються актуальними і широко обговорюються українською науковою спільнотою проблеми, пов'язані з національною ідеєю. Для позитивного вирішення даних проблем потрібно, перш за все, врахувати вітчизняний досвід культурної і політичної спадщини минулих поколінь. Крім того, важливою складовою є врахування історичного досвіду сусідніх народів у даному питанні. На формування національної ідеї, окрім культурних та історичних особливостей окремо взятого народу (які відіграють ключову роль), значний вплив справляють, також, ідеологічні погляди тієї інтелектуальної групи, яка береться формувати її принципи і поширює їх в масовій свідомості. Особливий інтерес викликає консерватизм як ідейно-політична течія та його трактування феномену національної ідеї.

Тим самим, сучасному українському суспільству варто було б прийняти за основу інтегративної національної ідеології такі нові концептуальні елементи української національної ідеї, як: розбудова державності, національна свідомість, єдність політичної нації та духовне відродження.

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верхов. Ради України 28 червня 1996 р. - К.: Феміна, 1996. - 64 с.
2. Коршук Р. М. Особливості національної ідеї в політичних концепціях українського та російського консерватизму. Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.01 / Р.М. Коршук. - К.: нац. ун-т ім. Т.Шевченка. - К., 2005. - 19 с.
3. Наконечний А. Р. Національна ідея як інтегративний чинник у суспільно-духовному житті України (друга половина XIX - перша половина XX ст.) [Текст] : автореф. дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.05 / А. Р. Наконечний ; М-во освіти і науки України, Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. - Львів, 2001. - 23 с.
4. Смагін І. І. Інтегративна ідеологія та її роль у системі адміністративного реформування : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01. - Київ, 2002. - 24 с.
5. Тимошенко О.М. Національна ідея як головний фактор національного відродження України: Автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.05 / Тимошенко О. М. - К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2000. - 24 с.
6. Братасюк М. Г. Культура і національне відчуження: Монографія / М.Г. Братасюк. - Київ-Тернопіль, 1994. - 124 с.
7. Кимлічка В. Лібералізм і права меншин / Перекл. з англ. Р. Ткачук; Гол. ред. і автор передм. Дж. Перлін; Наук. ред. І. Лизогуб. - Харків: Центр освітніх ініціатив, 2001. - 176 с.
8. Курас І. Ф. Етнополітологія. Перші кроки становлення / І.Ф. Курас. - К.: Генеза, 2004. - 652 с.
9. Beauvois Daniel. Trójkątukraiński z językafrancuskiegoprzełożył Krzysztof Rutkowski / Beauvois Daniel. - Lublin, 2005. - 816 s.
10. Marian Zgórnjak. Wielka historia Polski / Marian Zgórnjak, Józef Buszko. - Kraków-Warszawa, 2003. - Т.4.- 762 s.

11. Богословська І. План розвитку країни: Скорочена версія для індивідуального та колективного усвідомлення / Під редакцією: І. Богословської, І. Дідковського, О. Чалого. – К.: Вид. компанія "Воля", 2005. – 204 с.
 12. Кармазіна М. Ідея Української Держави у сприйнятті українських інтелектуалів на зламі ХІХ – ХХ ст. / М.Кармазіна. // Людина і політика – 1999 – № 2. – с. 53-57.
 13. Кармазин О. Еволюція поглядів М. Грушевського на Українську Державу / О.Кармазин // Людина і політика – 1999.–№ 2. – С. 57-62.
 14. Краткий словарь по философии / Подобщ. Редакцией И. В. Блауберга, И. К. Пактина. – М.: Политиздат, 1982. – 312 с.
 15. Крижко В. В. Антологія аксіологічної парадигми в освіті: Навч. посібник / В.В. Крижко. – К.: Освіта України, 2005. – 440 с.
 16. Основи етнодержавознавства: Підручник. / За редакцією Ю.І. Римаренка. – К.: Либідь, 1997. – 656 с.
 18. Політична історія України: Посібник для студентів ВНЗ / За ред. В.І. Танцюри. – К.: Академія, 2001. – 248 с.
 19. Політична філософія: Підручник / Є.М. Суліма, М.А. Шепелев, В.В. Кривошеїн, В.Ю. Полянська; За ред. Є. М. Суліми. – К.: Знання, 2006. – 799 с.
 20. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенька. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – 1058 с.
 21. Політологія. Кінець ХІХ – перша половина ХХ ст.: Хрестоматія / За ред. О. І. Семківа. – Львів: Світ, 1996. – 800 с.
 22. Причепій Є.М. Філософія: посібник для студ. ВНЗ / Причепій Є.М., Черній А. М., Чекаль Л. А. – К.: Академвидав, 2003. – 456 с.
 23. Рагозін М.П. Демократія від А до Я: словник-довідник / М.П.Рагозін. – Донецьк: Донбасс, 2002. – 203 с.
 24. Рагозин Н.П. Демократия и конституция: проблема конституционной архитектуры демократии. – Донецк: Донбасс, 2005. – 196 с.
 25. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А. М. Прохоров. – 4-е изд. – М.: Сов. Энциклопедия, 1989. – 1238 с.
-

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ (ФІЛОСОФСЬКИЙ, ІСТОРИКО-УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТИ)

Артёмова Майя Георгіївна

доктор філософських наук, професор, директор НДІ філософії, богослов'я та аналітики Карпатського університету імені Августина Волошина, академік, вчений секретар Міжнародної академії богословських наук, м. Ужгород

Ключові слова:

держава,
нація,
релігія,
державно-церковні відносини,
державне управління,
конфесія,
міжцерковні конфлікти,
моделі державно-церковних відносин,
церковні організації та об'єднання,
пріоритети державної політики,
церква,
релігієзнавство,
богослов'я,
громадянське суспільство

Автор статті досліджує проблему через призму філософського, історико-управлінського аспектів формування державно-церковних відносин в Україні із врахуванням практичної реалізації стратегічного партнерства «держави – церкви – нації– громадянського суспільства», що дозволяє визначити основоположні складові для матричного відображення усіх елементів при конструюванні Концепції цих відносин.

Keywords:

state,
nation,
religion,
state-church relations,
state administration,
confession,
inter-church conflicts,
models of state-church relations,
church organizations and associations,
priorities of state policy,
church,
religious studies,
theology,
civil society

The author in this study explores the problem of the formation of state-church relations in Ukraine through the prism of the philosophical, historical and administrative aspects, taking into account the practical implementation of the strategic partnership of the "state - church - nation - civil society". All these allow to determine the basic components for matrix reflection of the elements in the designing the concepts of these relationships.

Постановка проблеми дослідження у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. В умовах глобалізаційних і трансформаційних, геополітичних процесів у третьому тисячолітті визначальним є зростаючий інтерес до проблем не лише державного, партійного, але й церковного будівництва у будь-якій державі і, перш за усе, в Україні, зваживши, що релігійні конфлікти є одними із найгостріших і тривалих в історії людства.

В умовах розбудови Української державності питання формування та оптимізації державно-церковних відносин належить до пріоритетів як у діяльності органів державної влади, так і церковних організацій та суспільства. Сьогодні українська міжцерковна реальність є такою, що відносини навіть у середовищі традиційної і найвпливовішої конфесії – православної, яка визначає цивілізаційний простір України, – відзначаються напруженою, яка нерідко провокує прихильників тієї чи іншої церковної організації на відкрите протистояння і конфлікти.

Саме на рубежі ХХіХХІ століть розпочалися широкомасштабні і разом з тим унікальні соціально-політичні зміни, що пов'язані з трансформацією усього європейського і геополітичного простору. Зважмо при цьому, що генеруючим центром «тектонічних зсувів» стала нова Європа – осередок передових цивілізацій (перш за усе Західної та Православної), безпрецедентне міжнародне утворення, що виникло на підставі тривалих інтеграційних процесів і зараз демонструє всьому світові переваги у розвитку міжнародної, економічної, церковно-релігійної, соціально-політичної сфери, забезпечення прав людини, створення для неї гідних умов життя.

Виходячи із констатації зазначених фактів, виникає необхідність об'єктивного аналізу не лише міжцерковної ситуації, що склалася на сьогодні в Україні, а й ретельного дослідження

державно-церковних відносин перш за усе як через призму філософсько-релігійного, історико-управлінського аспектів у дотичності з духовно-культурним, правовим, суспільно-політичним, політологічним, соціологічним. Саме такий підхід до проблем державно-церковних відносин дозволить утеоретико-методологічному плані розкрити основні підходи та принципи, на яких базуються ці відносини, виокремити підходи до їх формування та оптимізації із врахуванням існуючих типів і моделей, за якими вони будуються, що дасть змогу запобігати конфліктним ситуаціям, формувати у громадян Української держави почуття національної єдності і гідності на сучасному етапі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Автор публікації щодо питань формування державно-церковних відносин в Україні опирається на вагому спадщину української та європейської історіографії, її теоретико-методологічні складові дослідження цих відносин. Однак науково-теоретичний зміст та методологічні функції, міждисциплінарний характер досліджень вимагають систематизації як вітчизняної так і зарубіжної історіографічної спадщини до визначеної проблематики з домінуючими спільним і особливим-щодо інтерпретації цих відносин перш за усе як з позицій філософії, релігієзнавства, теології, богослов'я, історії, права, так і державного управління, політології, соціології та ін.

З огляду на це автор виокремлює такі групи серед українських та зарубіжних дослідників за визначеними галузями, напрямками:

- з філософії та релігієзнавства – наукові праці М.Бабія, В.Бондаренка, Б.Боцюрківа, С.Бублика, Т.Горбаченко, Є.Дулумана, В.Єленського, М.Заковича, С.Здіорука, Л.Коваленко, А.Колодного, П.Косухи, А.Красикова, О.Кулакевич,

В.Лубського, М.Мариневича, А.Нурулаєва, Ф.Овсієнка, В.Пащенко, О. Предко, М.Рибачука, Ю.Решетнікова, О.Сагана, Ф.Сисина, В.Танчера, О.Уткіна, С.Фірсова, Л.Филипович, Є.Харьковщєнка, О.Шуби, П.Яроцького та ін.;

• історико-релігійного, історико-політичного змісту - дослідження В.Бондарєнка, В.Бєдь, В.Єленського С.Здіорука, Ю.Кальніша, А.Киридон, М.Кирюшка, А.Колодного, П.Косухи, І.Луцана, В.Остоухова, П.Панченка, В.Петрика, М.Рибачука, О.Сагана, П.Слободянюка, С.Сьоміна, І.Тимошенка, О.Уткіна, С.Шаправського, П.Яроцького та ін.;

• правовідносин - дослідження М.Бабія, І.Бальжика, М.Васіна, М.Давиденка, А.Дєркача, Г.Друзєнка, А.Залужного, В.Климова, В.Клочкова, А.Кравченко, Ю.Кривєнка, Г.Крилової, В.Кульчицького, І.Куніцина, М.Лубської, Г.Моцкіна, П.Рабіновича, В.Рєчицького, А.Сєбенцова, С.Фєррарі, Й.Фішєра та ін.;

• державного управління, державно-церковних відносин у контексті:

- теорії і практики державного управління та державно-церковних відносин - у працях В.Бліхара, В.Дзюндзюка, М.Кашуби, В.Князева, А.Колодій, В.Лугового, В.Малиновського, М.Мєскона, Г.Одінцової, І.Осипова, П.Петровського;

- загальної стратегії державного управління та питань державно-управлінських відносин - у працях В.Абрамова, В.Авер'янова, В.Алєксєєва, Г.Атаманчука, В.Бакуменка, М.Білінської, О.Васильєвої, Н.Глазунової, В.Гошовської, О.Грищенка, С.Дубєнка, А.Кашєварова, М.Кравченко, Ю.Ковбасюка, В.Козакова, О.Лебєдинської, Е.Лібанової, В.Лугового, С.Майбороди, Л.Мисіва, Н.Нижник, О.Оболєнського, В.Олуйка, М.Палінчака, М.Пірен, А.Попка, Я.Радиша, О.Радченко, В.Рижих, В.Рєбкала, І.Розпутєнка, У.Хаварівського, В.Трошинського;

- моделей державно-церковних відносин - дослідження українських

вчених Н.Бардашевича, В.Єленського, Ю.Кальніша, І.Ковалєва, С.Онищука, В.Остроухова, Ю.Пайди, М.Палінчака, В.Петрика, М.Рєзкова, А.Слєбської, С.Сьоміна, С.Шаправського; російських вчених Н.Володіна, А.Григорєнка, С.Кудряшова, Є.Лагоди, О.Мірошнікової, Г.Моргана, А.Останіна, І.Понкіна; європейських науковців М.Вебера, Віллема Ж.-П., Г.Моргана, Г.Робберса, Н.Шлюднта та ін.;

- свободи совісті - у працях В.Бондарєнка, В.Бєдь, Д.Вовка, М.Головатого, С.Головащєнка, Ю.Кальніша, Е.Кардоша, В.Климова, В.Козленка, О.Кудрявцева, В.Малоської, Р.Небожука, М.Новичєнка, В.Петрика, С.Сьоміна, Т.Тєслі, М.Трофимчука, М.Шахова, А.Юраша, Б.Яськіва, В.Ящєнка;

- питань релігії та політики - у публікаціях І.Кураса, І.Луцького, С.Онищука, М.Рибачука;

- участі окремих християнських Церков та інших релігійних організацій у політичних процесах як чинника державотворєння сучасної України - дослідження А.Арістова, М.Бабія, В.Бєдь, В.Бондарєнка, С.Бублика, В.Єленського, М.Заковича, С.Здіорука, А.Киридон, О.Кисєльова, В.Климова, А.Колодного, І.Онищука, С.Сьоміна, П.Яроцького, та інші

• проблем громадянського суспільства та громадянської релігії - у працях В.Андрущєнка, О.Горкуші, Л.Губєрського, І.Варзаря, В.Журавського, А.Карася, Б.Констана, С.Кримського, О.Кульчицького, В.Лєгойди, М.Михальченка, М.Мокляка, В.Моргуна, Ю.Павленка, О.Погорілка, А.Силєнка, А.Слєбської, В.Тація, Л.Филипович, М.Шапєвала, Ю.Шємщучєнка, Ю.Якимєнка;

• окремих аспектів церковно-релігійного життя, міжконфєсійних відносин, зокрема міжконфєсійних конфліктів та історії окремих конфєсій, проблем рєс-титуції церковного майна, військового капеланства, світської та релігійної осві-ті - у працях А.Арістової, В.Бєдь,

Н.Белікової, М.Заковича, А.Киридона, А.Колодного, О.Кудлай, Т.Котлярова, М.Новиченка, В.Пащенко, Ю. Решетнікова, О.Уткіна тощо

• *політології* – дослідження О.Білоуса, М.Бурдо, П.Мойзеса, С.Осиповського, М.Палінчака, С.Рамети, О.Славіної, Л.Хомера, О.Шуби та ін.;

• *конкретно-соціологічні розвідки українських соціологів* (Н.Дудар, М.Паращевін), соціологічні опитування Центру Разумкова та Фонду Конрада Аденауера, матеріали конкретно-соціологічних досліджень Центру проблем Церкви та етноконфесійних відносин (інститут політичних та етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України), Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г.С.Сковороди НАН України, Відділення релігієзнавства ІФ НАНУ кафедри релігієзнавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кафедри соціології Чернівецького Національного університету імені Ю.Федьковича тощо.

Зарубіжні розвідки представлені такими дослідниками, як от: Р.Арон, Д.Кіпатрік, П.Козловські, П.Лещинські, П.Магоші, О.Васильєва, С.Дмитрієва, О.Закржевський, М.Зеленков, О.Кокурін, Ю.Кондаков, В.Нікольський, М.Одинцов, В.Рибніков, Н.Петров, О.Полунов, Д.Поспеловський, Т.Чумаченко, М. Шкаровський та ін.

Важливо, що при дослідженні автор опирається на діючі Нормативні акти, серед яких ми виокремлюємо законодавчі акти України та міжнародні правові документи, зокрема декларації, пакти тощо, які стосуються прав людини, прийняті Організацією Об'єднаних націй та її структурами, Радою Європи та ОБСЄ [1], [2].

Саме основоположні міжнародні документи стали основою українського національного законодавства щодо державно-церковних відносин в Україні, демократичність яких створила

релігійний плюралізм [3], [4], [5], [6], [7], [8].

Проте швидкоплинні зміни, які відбуваються у світопросторі, що надзвичайно впливають на процеси й в Україні, вимагають від науковців чітко визначити основоположні складові для *матричного відображення* усіх елементів при конструюванні Концепції державно-конфесійних відносин, а, відтак, ґрунтовного визначення власне поняття «державно-церковних відносин», характер яких є одним із важливих показників рівня цивілізованості держави, розвитку демократії та реального забезпечення прав на свободу совісті – одного із невід'ємних прав людини і громадянина.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття (актуальність дослідження). Автор статті намагається із загальних філософсько-релігійного, історико-управлінського аспектів у дотичності з духовно-культурним, правовим, суспільно-політичним, політологічним, соціологічним визначити основні підходи до формування нових концептуальних засад державно-церковних відносин у сучасній Україні із врахуванням практичної реалізації стратегічного партнерства «держави – церкви – нації – громадянського суспільства», синергії між церквами, громадянським суспільством і правовою державою, як чотирма самостійними інституціями [9].

Визначено, що до пріоритетів вітчизняної державної політики у сфері відносин з церковними організаціями на сучасному етапі належить оновлення чинного законодавства про релігію і церкву в контексті демократизації релігійно-церковного життя та гармонізації державно-церковних відносин.

Звідси, *актуальність дослідження* спричинена як об'єктивними чинниками – латентною та потенційно руйнівною конфліктогенністю

міждержавних відносин, зокрема у нашій країні, з одного боку, так і невизначеністю державних пріоритетів у сфері конфесійної політики, з іншого.

Об'єктом дослідження є становлення, функціонування і розвиток державно-церковних відносин в Україні в історичній ретроспективі.

Предметом дослідження виступає політика держави щодо церковних організацій та об'єднань в умовах поліконфесійності, поглиблення процесів державотворення, поетапної практичної реалізації стратегічного партнерства «держави – церкви – нації – громадянського суспільства».

Формулювання мети та постановка завдань.

Метою статті є визначення змісту поняття «державно-церковні відносини», обґрунтування його теоретико-методологічної актуальності в умовах сучасного державотворення в Україні у контексті міждисциплінарного характеру наукових досліджень.

Для реалізації вказаної мети необхідно розв'язати **наступні завдання**:

- визначити поняття «державно-церковні відносини» як складну семантичну структуру через призму філософсько-релігійного, історико-управлінського аспектів у дотичності з духовно-культурним, правовим, суспільно-політичним, політологічним, соціологічним та охарактеризувати його теоретико-методологічні функції;

- дати інтегроване визначення поняття державно-церковних відносин як сукупності форм філософських, богословських (теологічних), історичних, суспільно-політичних, правових, економічних та морально-етичних норм і зв'язків між інститутами держави та церкви релігійними центрами, управліннями, об'єднаннями, рухами, братствами тощо, діяльність яких регламентується і регулюється конституційними та іншими нормативними актами, а також усталеними для України загальнолюдськими мо-

ральними принципами, звичаями, традиціями;

- здійснити екскурс в історіографічний аспект проблеми, зваживши на перервність державницької традиції в Україні, поділі етнічної території між державами-сусідами, які загарбали (колонізували) українські землі і контролювали не лише суспільне, а й церковне життя українців;

- охарактеризувати державно-церковні відносини із врахуванням значущих трансформацийних процесів християнської церковної та державницької традиції в Україні, визначити етапи їх розвитку;

- здійснити порівняльний аналіз моделей державно-церковних відносин на українських землях в історичній ретроспективі та залежності від типу політичної системи, наповнення її новим змістом в умовах сьогодення, що відповідає статусу незалежної самостійної держави;

- визначити підходи до оптимізації державно-церковних відносин в Україні на основі нових концептуальних засад та врахуванням практичної реалізації стратегічного партнерства «держави – церкви – нації – громадянського суспільства» відносин між церквою та державою.

Обраний напрям дослідження виконано у межах перш за усе науководослідної теми «Державно-церковні відносини в Україні: сутність та тенденції змін», що досліджуються у 5 Інститутах НАН України (політичних та етнонаціональних досліджень), Міжнародній академії богословських наук.

Наукова новизна дослідження полягає у з'ясуванні поняття «державно-церковні відносини» як складної семантичної структури, їх впливу на процеси формування національної ідентичності та зміцнення демократичних засад Української державності.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням здобутих наукових результатів.

З огляду на специфіку проблеми та її міждисциплінарний характер, дослідник опирається на філософські і загальнонаукові підходи у контексті наукового аналізу у галузі історії, богослов'я (теології), релігієзнавства, політології, управління, частково – соціології.

Щодо філософської методології, то при дослідженні автор спирався насамперед на принципи історизму, детермінізму, розвитку, суперечності та об'єктивності. Саме планетарна філософія та історія свідчать, що процес суспільно-історичної творчості людини значною мірою залежить від обсягу прав і свобод, які визначають її соціальні можливості і блага, забезпечують характер життєдіяльності, систему комунікацій, взаємодій, відносин людей у суспільстві. Звідси, кожному поколінню людей необхідно постійно захищати власні права, оскільки людство ще не знає ситуації, у якій би не було потреби спрямовувати зусилля на підтримання і захист прав і свобод особистості.

При дослідженні державно-церковних відносин у історико-філософському вимірі автор робить акцент зміщує на наступне. *Філософія – це не просто наука, а особлива сфера культури, де не стільки доводять, скільки «проповідують»*. Саме філософія розкриває людині різні системи цінностей її діяльності, а, відтак, закладає підвалини людської свободи. Сьогодні актуально значущими є твердження римського філософа-стоїка Луція Аннея Сенеки Молодшого (I ст. н.е.) щодо співвідношення необхідності й випадковості у долі людини: «Того, хто бажає доля веде, а того, хто не бажає – тягне» [10]. Дійсним фундаментом у ставленні людей між собою філософ називав братерство й любов. А у «Моральних листах до Луцилія», намагаючись зблизити богів і людей, Сенека підкреслює, що людина і бог – природа однієї якості. Душа в людині частина космічної душі, частина світової пневми. Розум людини – частка світового

розуму, «частина божественного духу, зануреного в тіло людей» [11,12, 66].

Філософія чимось нагадує мистецтво, стверджував німецький філософ, ідеаліст Фрідріх Вільгельм Йозеф фон Шеллінг (1775–1854 рр.). У філософії дуже важливий авторитет мислення, вона формує світосприйняття й світогляд людини, виробляє ідеали дії. Це ж роблять мистецтво та релігія, але іншими шляхами. Як неможливо бути хорошим мистецтвознавцем, знаючи лише сучасне мистецтво та не знаючи його історії, так неможливо вивчати філософію без знання її історії. Бог, за Шеллінгом, це – передусім особистість. Різниця між Богом і людиною у тому, що Бог як особистість абсолютно вільний і нескінченний, а людина обмежена [12, 118].

Автор дослідження при розритті питань державно-церковних відносин особливу звертає увагу на різноманітні підходи до періодизації історії філософії, що дозволяє відзначити значущість власне української філософської думки у її історичні ретроспективі становлення і розвитку [13].

Системно розглядаючи виникнення й розвиток української філософії як складової світового історико-філософського процесу виокремимо для зручності та сприйняття такі *періоди та етапи* [14]:

1. Періоди:

- становлення і розвиток філософської думки у Київській Русі;
- філософії українського Відродження та Просвітництва і розвитку філософії в Києво-Могилянській академії та козацької доби;
- української філософії в культурі романтизму XIX–XX століть;
- від 1930-х років до кінця 1980-х років – філософія періоду УРСР та філософія української діаспори;
- зародження освіти, науки, культуринезалежної України й формування сучасної філософії XX–XXI століть.

2. Етапи:

• світоглядні уявлення «першоукраїнців» язичницько-міфологічної доби як переддень української філософії у V–IX століттях;

• філософські погляди українських мислителів у добу Київської Русі з філософсько-теологічним вченням IX–XVI століть;

• філософська діяльність пов'язана з виникненням науково-освітніх центрів, братств, колегій зі становленням професійної філософії від XI ст.;

• формування самобутніх українських філософських концепцій як класична доба української філософії у XVIII ст.;

• сучасна академічна, фахово-освітня українська філософія у XIX–XXI століттях.

Відзначимо, що українська філософія є збірною назвою філософської спадщини українських мислителів, які за сукупністю відтворюють особливості інтелектуального життя українського народу на різних етапах державотворення. Ця наука розвивалася як частина історичної свідомості українців, відображала процеси, що відбувались у суспільному житті нації. Як особлива форма самоусвідомлення національної культури філософія в Україні існувала в тісному взаємозв'язку з суспільно-громадською, політичною, науковою, художньою та релігійною думкою.

Джерельною основою української філософії стали: літописи, повчання, у яких розкривається динамічний монументалізм християнського світосприйняття княжої доби Київської Русі та Галицько-Волинського князівства (Іларіон Київський, Нестор-літописець, Кирило Туровський, Никифор, Климент Смолятич, Данило Заточниик, Костянтин Філософ, Іоанн Дамаскін та ін.) [15].

Зважмо, що особливого структурування українська філософія досягає на початку XIX ст., що ознаменувалося поширенням в Україні ідей як кантіанства, так і фіхтеанства, шеллінгіанства. Велика роль у їх популяризації нале-

жать П.Лодію, Л.Якобу, В.Довговичу, Я.Рубану. Філософська думка того часу містить у собі як складові такі **структурні елементи:**

• пануючу релігійно-ідеалістичну філософію;

• філософію просвітників, що незалежно від свого загального характеру – матеріалістичного чи ідеалістичного виступала як опозиційна щодо пануючого тоді суспільно-політичного ладу, бо прагнула так чи інакше модифікувати його;

• природничо-науковий матеріалізм;

• філософсько-соціалістичні погляди дворянських революціонерів і революційних демократів та ін.

Загалом, у академічній філософії XIX–XX століть особливість української філософії, яка проходить в умовах становлення університетської освіти і науки (Львівського університету з 1661р., 1774 р.; Харківського Імператорського університету з 1805 р.; Київського Імператорського університету Святого Володимира з 1834 р.), формується як прояву систематизованих і струнких теорій та вчень таких мислителів:

• Г.С.Сковороди (1722 – 1794 рр.), як засновника першої філософської системи в Україні;

• П.Д.Юркевича (1826 – 1874 рр.), як прихильника об'єктивно-ідеалістичного вчення, полеміста проти матеріалізму та позитивізму, з конкретно визначеним ідеалізмом, або «філософією серця»;

• В.В.Лесевича (1828 – 1905 рр.) – засновника філософської системи «критичного реалізму», першого представника емпірію-критичного варіанту позитивізму, засновника першої школи з викладанням наук українською мовою;

• П.В.Копніна (1922 – 1971 рр.) – засновника сучасної київської філософської школи, розробника з гносеології й логіки наукового пізнання;

• Д.І.Чижевського (1894 – 1977 рр.), який вперше здійснив систематизацію історико-філософського процесу в Україні (започаткований Кл. Ганкевичем, В.Щуратом), розкрив загальне ба-

чення становлення й розвитку історії української філософії, що стало реальним початком історико-філософського українознавства як самостійної галузі;

• В.І.Вернадського (1863–1945рр.), як мислителя-натураліста, засновника відродження давньої ідеї про центральну роль людини, її розуму в усьому Всесвіті, творця вчення про ноосферу та формування планетарної свідомості, першого президента Української Академії Наук;

• В.К.Липинського (1882–1931 рр.), як історіософа, теоретика українського консерватизму, представника консервативної української соціології;

• В.С. Горського (1931–2007 рр.) – засновника школи «логіки наукового пізнання», фундатора вивчення духовної культури Києво-Руської доби, автора одного з перших підручників з історії української філософії та ін.

Ця філософія розчинена у полемічній думці українського Ренесансу XV–XVII ст. (Л.Баранович, І.Вишенський, Ю.Дрогобич, Л.Зизаній, М.Козачинський, Г.Кониський, З.Копистенський, П.Могила, Ф.Прокопович, П.Русин, Г.Д.Смотрицький – перший ректор Острозької школи (академії)), реформаторських ідей Братських шкіл, Львівсько-Варшавської школи, Київської духовної академії, політичних настроїв Південного товариства декабристів, Кирило-Мефодіївського товариства, літературній творчості письменників та поетів (М.Гоголь, Т.Шевченко, М.Драгоманов, П.Куліш, І.Франко, М.Коцюбинський, Л.Українка, В. Винниченко та ін.). Складним і розгалуженим культурно-історичним явищем, що розвивалося у межах православної традиції і своїм генетичним корінням сягало далеко за межі ранньослов'янської релігійно-філософської культури, стало Духовно-академічне філософування у XIX– на початку XX ст.

Сучасна українська філософія, зокрема її розвиток у роки незалежності

України, є логічним продовженням класичної вітчизняної традиції. Цю плеяду українських філософів репрезентують В. Юринець, М. Хвильовий, В.Винниченко, П.Когінін, В.Шинкарук, філософи Київської школи, науковці Харкова, Львова, Одеси, Дніпропетровська, Запоріжжя, інших міст України (див. вищевказані групи науковців).

Професійна філософія, яка сформувалася у наукових інститутах, зокрема в Інституті філософії ім. Г.С.Сковороди, на філософських факультетах і відповідних кафедрах вузів України, які розробляють актуальні проблеми філософської науки в усіх її основних розділах – історії філософії, насамперед, української, філософії природознавства, соціальної філософії, логіки та методології наукового знання, етики та естетики тощо – органічна частина світової філософської культури.

При дослідженні проблеми державно-церковних відносин необхідно зважити, що в українській філософії на першопочатковому етапі переважали емотивні елементи надраціональними, хоча для неї характерною ознакою є гармонізація та синтезування. Тому крайньо-чіткі філософські системи не мали місця. Притаманне українській філософії шукання Бога не обов'язково зв'язане з доктринами релігії, український месіанізм («Книги биття українського народу» та філософія культури П.Куліша з синтезом людської екзистенції, природи і духа), заглиблення у внутрішній світ людини, етичний плюралізм, моральні вартості християнської культури і увага на соціально-політичному житті, на історичному матеріалізмі, схильність до діалектичного матеріалізму.

У цілому, для української філософії характерна увага до *проблем людини*, проблеми пізнання серцем (теорія Христоцентризму, кордоцентризму, Дитиноцентризму), синкретичність. Кожен із зазначених періодів характеризується постановкою наступних проблем: «Людина й нація»; «Людина і

Бог» (світське – духовне); «Людина та суспільство» (особа – громада); «Бог і світ; людина – світ». Протиставляючи філософію науці, М.Бердяєв далі пише, що в науці є гірка нужда людини; у філософії – розкіш, надлишок духовних сил.

Не дивлячись на те, що українська філософія є частиною світової філософії, вона все-таки відтворює самобутні підходи і шляхи розв'язання філософських проблем, що спираються на національні культурні традиції. Це дуже важливо враховувати при формуванні державно-церковних відносин у сучасній Україні. Необхідно зважити також, що українська філософська думка складна для сприйняття перш за все іноземцями як інша філософська традиція (аналогічно українським народом – чужорідне), що відображає духовно-практичну історію нації, характер ментальності українського етносу, оригінальність України з її соціокультурним тлом і т.д.

Тільки розуміння усіх цих факторів у взаємодії з історією українського народу, української державності (про що йтиметься далі), дозволять визначити основні підходи при формуванні державно-церковних відносин у сучасній Україні.

Особливо значимими при дослідженні теми, є визначені історичним часом перш за все **парадигми** (від грец. *paradigma* – приклад, взірець) як концептуальної основи світового історичного процесу, як сукупності основних наукових категорій, які інтерпретують природу об'єкту світового історичного розвитку, законів, термінів, ціннісних орієнтирів, загальноприйнятих схем вирішення завдань, які є основою для побудови різних видів теорії у рамках даної парадигми і т.п. Її складові: *біблійна, цивілізаційна, культурологічна, формаційна, інформаційної демократії тощо*.

Так, характеристика історії людства на основі **біблійної парадигми** вимагають враховувати наступне. Визначальним Концепції Бога-творця у контексті лінійно-стадійної структуризації світу є:

початок світу (акт творення його Богом), власне історія світу (взаємовідносини Бог – людина) і кінець світу (Страшний суд, Апокаліпсис).

Христоцентрична історіософія Оригена та А. Блаженного, де подається есхатологічна періодизація історії міст-суспільств, побудована за аналогією із шістьма днями творіння, шістьма сферами людського життя і шістьма епохами, про які йдеться у Старому Завіті.

Дуалістичний поділ історії (більш рання християнська західна філософія) на добу царства Бога-отця, добу царства Бога-сина та тріадна періодизація історії (за Й.Флорським у «Вічному Євангелії») визначають, що перші 2 періоди ніби деталізують двочленний поділ:

1) період Старого Завіту з домінуванням страху й закону – царство Бога-отця;

2) період Нового Завіту з приматами віри і любові – царство Бога-сина;

3) утвердження трьох іпостасей Святої Трійці, третій період – Вічного Євангелія, коли правлять Любов і Розум, тобто настає царство Духа Святого.

Визначальною у становленні української державності, націєтворення, при формуванні державно-церковних відносин в Україні є **цивілізаційна парадигма** [16]. Зваживши, що етимологія терміну «цивілізація» пов'язана з такими поняттями, як «*civiles*» (громадянський), «*civis*» (громадянин), «*civitas*» (громадянське суспільство), а цивілізація – це людська спільнота, яка протягом певного періоду часу (процес зародження, розвиток, загибель чи перетворення цивілізації) має стійкі особливі риси в соціально-політичній організації, економіці та культурі (науці, релігії, технологіях, мистецтві тощо), спільні духовні цінності та ідеали, ментальність (світогляд), пріоритет людини – Людиноцентризм, Христоцентризм, Дитиноцентризм), то для українського суспільства є важливим наукове визнання цивіліграфами, зокрема, С.Хантінгтоном (С.Гантінгтоном) існування серед восьми сучасних цивіліза-

цій на теренах українських земель-православної [17].

Звідси, фундаментальність цивілізаційної ідентифікації України пов'язана і базується на всьому обсязі історичної пам'яті. Ця проблема серед інших цивілізацій світу набула актуального значення завдяки двом аспектам: внутрішньому – Україна стала незалежною і почала проводити власну зовнішню політику і зовнішньому – змінам у ситуації на міжнародній арені на межі тисячоліть. Світ вступив в епоху, де культура та культурні фактори відіграють найважливішу роль у формуванні світової політики [18, 7]. Однак, існуюча раніше невизначеність цивілізаційної ідентифікації України пояснювалася цілою низкою чинників. До найголовніших з них дослідники О.Коппель, О.Пархомчук відносили наявність довгих періодів в історії України, коли вона не мала власної державності, належності окремих частин її території до різних геополітичних, гео економічних та геокультурних просторів, зокрема середземноморського, західноєвропейського та євразійського. При цьому, академік Ю.Пахомов зазначав, що «Україна, бажаючи стати країною західною, забула на час реформ про власну, ще далеко не західну цивілізаційну ідентичність» [19, 24].

Отже, Україна має ставити більш масштабну мету – **цивілізаційний пролив задля усього людства**. Можна погодитися з визначеними у статті С.Дацюка «Чи стане Україна цивілізацією?» [20]. складовими, які дозволяють Україні утверджуватися як цивілізація:

1) Своя філософія, яка би осмислювала всі сфери життя, була здатна доводити національні образи до цивілізаційних смислообразів;

2) Рефлексивна освіта, навчання мисленню, а не технологіям, тобто освіта нового типу;

3) Нова економіка з новими критеріями розвитку (повні цикли виробництва, кількість інфраструктурних послуг, рівень інтелектоємності продуктів і т.д.);

4) Нова наука, що орієнтується на випередження інших, яку фінансує бізнес і держава;

5) Багатомовність і, можливо, нова мова, але не українська, російська чи англійська, а можливо навіть штучна мова нового типу, яка би виконувала сакральні функції, могла бути мовою науки (ця мова могла би прислужитися і Європі);

6) Партії нового типу, які здатні діяти програмно упродовж декількох поколінь (масштаб завдань потребуватиме нових менеджерів і консультантів з іншими цілями);

7) Свої теорії, які публікуються, обговорюються, замовляються і застосовуються;

8) Нова культурна політика цивілізаційного типу;

9) Нове мистецтво, яке продукує смислообрази, і митців цьому мають вчити.

Домінантою є православна віра, Українська Православна Церква, які виступають одухотвореною основою як історичних земель, так і нині у кордонах визнаної незалежної України. Це стратегічно відкриває у ХХІ столітті для усіх сфер життєдіяльності та структурних підрозділів, у т.ч. й освітній галузі України, нову еру – еру глобалізації і гуманізації та зростаючої потреби в одухотворенні нації, де людина гуманна і духовно збагачена, громадянин-суверен повинна стати у центрі цивілізаційного розвитку, не лише як найвища цінність, але й надзвичайно відповідальна за свої помисли, слова, дії. Адже «Духовність, – як стверджував доктор філософських наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України С.Б.Кримський, – це завжди ціннісне домобудівництво особистості. Це отой безкінечний шлях до формування свого внутрішнього світу, що дозволяє людині не залежати повністю від контексту, зовнішнього життя, тобто залишатися собі тотожним» [21].

Саме цивілізаційна парадигма у контексті світового визнання та збереження Макрохристиянського простору вима-

гають при визначенні моделі державно-церковних відносин в Україні зважити на вищезазначені здобутки, звернути увагу при цьому й на основні націотворчі чинники, якими виступають матеріальна та духовна культура (виробнича діяльність, економічні зв'язки, архітектура, релігія, церква, побут, фольклор, традиції, мова, література, психологія, історичні знання тощо). Саме вони формують світогляд нації, вирізняють її серед інших, сприяють політичній консолідації у боротьбі за незалежність [22, 24].

Підтвержуючим є визначена вітчизняними дослідниками суспільно-політичної думки щодо української політичної історії, які виділяють *три основні аспекти історико-теоретичної реконструкції*:

- концепцію соборності (єдність етнічних територій України у державно-правовій формі);
- концепцію політичного простору (втілення часово-просторових уявлень українства крізь призму понять «територіальний патріотизм», «соборність», «слов'янський світ»);
- політичну антропологію (вплив національно-психологічних і культурно-історичних чинників на функціонування суб'єктів політичної діяльності) із врахуванням визначених науковцями [23,149-153] 5 антропо-логічних областей – центральноукраїнської, карпатської, нижньодніпровсько-прутської, валдайської (або деснянської), ільменсько-дніпровської).

При цьому необхідно також зважити на те, що:

- *По-перше*, в українській геополітичній думці можна простежити чотири основні групи доктрин: західну (власне західна, пропольська), південну (чорноморська), східну (промосковська, протатарська) та синтетичні (балтійсько-чорноморська, доктрина панславизму). Якщо поставити в основі *геополітичних доктрин ідею належності країни до певної цивілізації*, то перші три орієнтують на віднесення України до однієї з трьох сусідніх цивілізацій – За-

хідної, Православно-Поствізантійської та Євразійської. Четверта ж група відображає самостійний цивілізаційний потенціал слов'янства.

- *По-друге*, цивілізаційно-інтелектуальною скарбницею цим дослідженням повинні слугувати наявні на українських землях ранні історичні цивілізації (Мізія (XXII – XII тис. до н.е.), Шу-Нун/Кам'яна Могила (XII – III тис. до н.е.); Трипільська (VI – III тис. до н.е.: з II тис. до н.е. – орійско-арійська) цивілізація (культура)) та біля 70 історико-археологічних культур [24].

Отже, у стратегічному прогнозуванні місця України в цивілізаційному просторі XXI століття слід враховувати внутрішні та зовнішні чинники, стан цивілізацій з урахуванням впливу довготривалих чинників їх розвитку. Тому, за своїми геополітичними складовими (площею, населенням, природними ресурсами, православ'ям) Україна є помітним державним утворенням у світовому і європейському розкладі сил. Вона є європейською державою, що зумовлене не тільки її географічним становищем, але й історичним минулим, належністю до культурних традицій західної цивілізації, демографічним складом населення, мовленнєвою культурою.

На українських теренах з первісних часів простежуються *три провінції*, які за своїми етногенетичними зв'язками були спрямовані у різні напрями. Північно-західна (Полісся та прилеглі регіони Волині й Поділля) розвивалися в тісних контактах з Південною Балтією; Південно-Західна (Україна перебувала під балканським впливом), а степи Південного Сходу та частково Півдня нашої батьківщини довго являли собою західну периферію великого азійського світу скотарів-номадів.

Трьом культурно-історичним регіонам первісної України відповідають *три головні геополітичні провінції* України-Руси, козацької та сучасної України. Ці три великі культурно-історичні провінції України перегукуються з окресленими українським письменником, поетом, культурологом, літературним критиком Євгеном Ма-

ланюком (1897–1968 рр.) трьома складовими первнями української культури: варязька мілітарність, антична Еллада та азійський степ [25]. У історіософській концепції буття України він відзначає, що саме Україна – це місце трагічної зустрічі Заходу та Сходу, яка довгий час лишалася суб'єктом, а не об'єктом історичного процесу. З одного боку, українець – «пісняр, мудрець і гречкосій», здатний швидше до ліричної рефлексії, пасивного споглядання навколишньої дійсності, а не до адекватної вольової реакції на зовнішню загрозу. Однак Є.Маланюк розвиває комплексну теорію, де центральне місце у ній повинна займати пророча візія майбутнього провідника України, який має поєднати державний досвід Івана Мазепи, патріотизм та дипломатичний хист Пилипа Орлика, цільність світогляду Тараса Шевченка, у постаті якого поєдналися поет та державотворець.

У межах вищезгаданих трьох культурно-історичних провінцій України виділяються 15 земель та численні українські етнографічні групи: гуцули, лемки, бойки, буковинці, волиняни, дністров'яни, ополяни, подоляни, поліщуки, слобожани, сіверяни, пінчуки, литвини, черкаси тощо. Ця етнографічна строкатість України, наявність окремих культурно-історичних регіонів на українських етнічних землях, як і діалектних груп, з яких складається український етнос, давно помітили етнографи та лінгвісти. За останні 12 тисяч років археологами простежено не менше 10 міграційних хвиль із заходу на Полісся, Волинь, Поділля, Прикарпаття [26].

Застосовуючи основні критерії геоцивілізаційного положення України з детермінованим її розташуванням між кількома полюсами тяжіння, які характеризуються різним ступенем політичної, економічної та військової могутності, слід зазначити, що Україна опинилася «розірваною» між двома цивілізаціями: православною і західною [27, 43–45]. Адже, понад 400 років Правобережна Україна існувала у складі європейських держав і всотувала державно-

управлінські традиції, засновані на цінностях католицизму й протестантизму. Стільки ж часу жителі Лівобережної України випробовували на собі суміш колективістського етатизму з азійським деспотизмом московських самодержців, жителі півдня – впливу ісламської цивілізації [28].

Відтак, розглядаючи цивілізаційну ситуацію навколо України при визначенні моделі державно-церковних відносин, можна стверджувати, що ключовим є визнання її поліетнічності та полікультурності. Так, Л. Костенко подає Україну як транскультурний осередок цивілізацій, головна роль якої полягає в тому, щоб стати «золотим містком» між Заходом і Сходом. М.Михальченко, розглядаючи кожну націю в якості «окремої унікальної цивілізації», вказує на зовсім іншу роль для України, вважаючи, що «українська цивілізація зароджувалась як етнічна» (тобто як результат співжиття різних етносів, включення представників різних народів в український етнос), а українська політична цивілізація існувала лише в періоди повноцінної державності України [29].

Паралельно до вищезазначеного необхідно зважити ще й на культурологічну парадигму у сукупності з її ціннісно-смісловими, нормативно-регулятивними і знаково-комунікативними характеристиками, інтегративною сферою знань певних підсистем як складної системи культури (економічна, історична, політична, правова, духовно-релігійна, художня та ін.), виокремлених концепцій (цивілізаційні; еволюціоністські; функціоналістські; соціологічні; психоаналітичні; теологічні; семіотичні, структуралістські; ігрові; та ін.) в умовах багатокультурного середовища.

Авторські теорії циклічного розвитку культури Л.Гумільова, М.Данилевського, Б.Малиновського, О.Шпенглера, Е.Майєра, А.Редкліфа-Брауна та ін., концепції культури, запропоновані А.Тойнбі, П.Сорокіним, концепція лінійного розвитку Ж.Кондорсе, еволюціоністська концеп-

ція Г.Спенсера в контексті загальної еволюціоністської парадигми вимагають зважити на їх основоположні складові при розгляді основних підходів до формування державно-церковних відносин.

При цьому важливе значення мають *теологічні концепції культури*, які розглядають релігію як основу розвитку культури, як усіх досягнень духовної культури похідною від релігії, а культурний розвиток людства – як процес пошуку божественної першооснови, зокрема:

– *католицька культурологія* ґрунтується на принципі, що культура є наслідком божественного одкровення, а етапи культурного прогресу людства – це наближення до пізнання мудрості і волі Бога (обґрунтування фр. філософа Ж.Маритена (1882 – 1973 рр.), нім. історика-слависта Е. Вінтера (1896 – 1982 рр., який у 20-х рр. двічі відвідував Закарпаття, де зустрічався із А.Волошиним та В. Гренджою-Донським [30])

– *протестантська культурологія* – на принципі, що релігія і культура протистоять одна одній (П.Тілліх (1886 – 1965 рр.), тому завдання теології полягає у відновленні синтезу релігії і культури, який і зможе дати відповіді на гострі проблеми буття людини;

– *православна культурологія* обґрунтовує ідею єднання релігії і культури [31]. Зокрема україно-російський філософ М.Бердяєв (1874 – 1948 рр.) стверджував, що сенс історії полягає у звільненні від об'єктивації, однак досягнення цього можливе тільки через кінець історії і перехід у світ вільного духу, який ототожнюється із царством Божим (заперечує розуміння прогресу як лінійного й неухильного поступального руху суспільства). М.Бердяєв, В.Розанов, П.Флоренський вважали, що культура народилася із релігійного культу, а релігійний культ визначає естетичну спрямованість та виховну роль духовних цінностей

Формування державно-церковних відносин у сучасній Україні вимагає враховувати складові *суспільно-*

історичних формацій (формаційна парадигма), у основі якої – той чи інший спосіб матеріального виробництва. Розглядаючи цю теорію через призму досліджень перш за усе К.Марксом та Ф. Енгельсом, особливий акцент необхідно звернути на те, сутність суспільно-історичних формацій є характер економічних відносин залежно від форм власності:

– *первісне суспільство* – общинна власність;

– *рабовласницьке* – повна власність рабовласника на засоби і раба;

– *феодалізм* – повна власність феодала на засоби виробництва і неповна – на робітника;

– *капіталізм* – власність капіталістів на засоби виробництва і відсутність її на найманого робітника;

– *соціалізм* – суспільна власність на засоби виробництва в особі держави.

Саме для формаційного підходу характерною є соціально-економічна причинність розвитку суспільства. Ці питання є особливо значимими при обґрунтуванні питань власності, зокрема проблем реституції церковного майна у контексті оптимізації відносин між церквою та державою, врахуванням державотворчих процесів в Україні.

Зваживши, що формування державно-церковних відносин в Україні вимагає врахування як визначення, так і практичної реалізації стратегічного партнерства «держави – церкви – нації-громадянського суспільства» як складної системи взаємовідносин, що складаються з багатьох підсистем різноманітної природи, що приводять до виникнення нових якісних просторових, чи просторово-часових структур, які нівелюють конфлікти, сучасний дослідник та управлінець повинен володіти таким самостійним міждисциплінарним напрямом наукових досліджень як *синергетика* (гр. «sinergeia» – «спільна дія»).

Хоча синергетика існує дещо більше 40 років (створена професором Штудгарського університету Германом Хакеном у 1969 р.), проте з точки зору ви-

значенні стратегічного партнерства «держави – церкви – нації– громадянського суспільства» має філософсько-методологічне, світоглядне осмислення у контексті особливостей сучасної постнекласичної науки, її «людиномірності» при відсутності рівноваги, незбалансованості, пошуку шляхів виходу з кризи, образів у векторі діалогу (полілогу) філософії, релігії, культур Сходу і Заходу, тих нових і новітніх тенденцій розвитку, які саме в синергетиці знаходять свій найбільше вираження (див. праці Ю.Данілова, С.Курдюмова, Ю.Клімонтовича, Г.Малінецького, І.Пригожина, І.Стенгерса, В.Степіна, Д.Чернавського).

Аналіз свідчить, що державно-церковні відносини пройшли складний і болучий шлях саме у напрямі порозуміння й нормалізації стосунків. Починаючи з кінця XVIII ст., сформувався три основні принципи відносин між державою і церквою, які існують й понині:

1) *віротерпимість* (нетерпимість), при якій одна чи кілька релігій мають привілейований статус, а всі інші оголошуються терпимими (чи нетерпимими);

2) *свобода віросповідань*, при якій всі релігії рівні між собою, а людина вільна у своєму виборі конфесії й відправленні релігійного культу;

3) *свобода совісті*, яка, крім проголошення рівності всіх релігій між собою, дає змогу особі не лише вільно обирати будь-яку релігію, але й бути невірним.

Зупинимось дуже коротко на історіографічному аспекті проблеми, завживши що історія державно-церковних відносин в Україні є малодослідженою ділянкою науки. Однією із причин цього є перервність державницької традиції, про що йшлося у вищезазначеному матеріалі. Разом з тим, це не виключає можливості та доцільності наукової реконструкції явища, яке вивчається, подаючи матеріал за визначеними етапами.

На першопочатковому етапі з'являються ряд важливих документів.

Першим документом, що проливає світло на державно-церковні відносини в Україні, є «Устав святого кн. Володимира Святого про десятини, суди і людей церковних». Важливим став «Устав кн. Ярослава про церковні суди» визначив межу покарань і порядок судочинства з боку держави і церкви у такий спосіб: злочином відає держава, а гріхом – церква.

Упродовж XII–XIV століть акти державної влади щодо церкви набувають вигляду статутних та жалуваних грамот, княжих уставів та рукописань (як загальнодержавної, так і удільної ваги). Однак державно-церковну значимість знаходимо у збірниках – «Кормча книга», «Мірило праведне».

На межі XVI–XVII століть деякі питання державно-церковних відносин знаходять відбиток у кодексі українського середньовічного права – «Литовському статуті». Вагомий внесок у концептуальні засади державно-церковних відносин зробив П.Могила. Зокрема він та його соратники долучилися до справи адміністративно-церковної реформи, що мала захистити православну церкву перед католицьким прозелітизмом та наступом світської влади на церковний суверенітет.

Напередодні та у ході Національної революції та Визвольної війни українського народу середини XVII ст. вибудовується концептуально нова історіографія, яка сформульована у декількох концепціях можливого як державно-церковних відносин, так державно-політичного устрою України, зокрема на основі:

- «Ягеллонського легітимізму», тобто збереження України у складі Польщі, але на правах автономії;

- *Протурецької* – орієнтація на Османську імперію, її протекторат над Україною;

- *Москвофільської* – орієнтація на Москву, московський протекторат над Україною;

- *Демократично-охлократичної та монархічної (гетьманської)*.

Вершиною здобутків стала Конституція Пилипа Орлика (1710 р.), або Договори і Постановлення Прав і вольностей Війська Запорозького...

Історіографія синодального періоду розпочинається з часів здійснення державно-церковних реформ Петром I та завершився на початку XX століття. Саме наприкінці XVII – початку XVIII століть центром реформаційних ідей, які поширюються і в Україні, стає нова столиця Російської імперії – Петербург, у якій провідну роль відіграють вихідці з України – Ф.Прокопович та С.Яворський. Зокрема, перший із них став ідеологом політики секуляризації влади і суспільства, провідником просвітницьких впливів на відносини держави і церкви, що надходили з Європи.

Важливе місце відводиться історіографії початку національного відродження і розвитку національно-визвольного руху. У середині XIX ст. вітчизняна політична думка серед іншого звертається до витоків національної самобутності українського народу. Провідну роль у процесах національно-культурного, духовного та політичного відродження у цей час відіграє Кирило-Мефодіївське Товариство на чолі з М. Костомаровим, П.Кулішем, Т. Шевченком та іншими його учасниками. Державотворча концепція «братчиків» передбачала національне відродження українців шляхом інкорпорації християнських цінностей і православної духовності, що можна розглядати як шлях до зближення світської та духовної влади. В основу даної концепції було покладено євангельський принцип – «Всяка влада від Бога».

У другій половині XIX ст. тему державно-церковних відносин піднімає М. Драгоманов, присвятивши їй працю «Боротьба за духовну владу і свободу совісті в XVI–XVII столітті». Серед іншого, цей видатний мислитель підняв проблему релігійної єдності як вагомий підставу єдності державно-політичної, виступивши при цьому противником силових методів церковного єднання.

Деякі аспекти державно-церковного життя в умовах демократичної влади та ліберального режиму знайшли відбиток у працях М. Грушевського, Б. Кістяківського, а що стосується націотворчої ролі релігії та церкви, відповідно у творах Д.Дорошенка, В.Липинського, І.Огієнка та ін. діячів національного відродження початку XX ст.

У працях цих та інших мислителів і політичних діячів обґрунтовується ідея самобутності української церкви, послідовно проводиться думка про необхідність автокефальної церкви.

Новітній етап в історіографії державно-церковних відносин становить радянська доба. Слід зазначити, що вона характерна утвердженням нігілістичної парадигми у ставленні влади щодо церкви. Негативна настанова офіційної влади щодо церкви мала своїм ідейним джерелом матеріалістичну філософію – теоретичну основу атеїстичного світогляду та пропаганди. Остання носила воєнничий характер особливо у перші десятиліття комуністичного режиму, що мав дискредитувати релігію як світогляд та церкву як організацію, що його формує і відтворює. Історіографія державно-церковних відносин цього періоду свідчить про намагання нової влади морально знищити церкву як інститут, що суперечить ідейним засадам людини «нової формації».

Певні зрушення на краще у стосунках влади і церкви відбулися лише з початком проголошення політики перебудови усередині 80-х років XX ст. Саме ці процеси сприяли ухваленню 1 жовтня 1990 року прогресивного як на той час Закону «Про свободу совісті і релігійні організації», який став підґрунтям для прийняття дещо пізніше і відповідного закону в Україні..

Під впливом історичних змін, що сталися у 1991 р. після проголошення незалежності України, відбуваються глибокі процеси переосмислення як суспільної ролі релігійно-церковних установ, так і сутності самих державно-церковних відносин. Нова політична

реальність дала потужний поштовх для науково-дослідницької праці у контексті церковно-релігійного ренесансу та його вплив на національну свідомість, державотворчі процеси (див. вищепредставлену автором дослідження плеяду вітчизняних та зарубжних дослідників).

З другої половини 90-х років відбувається трансформація «унітарної» моделі відносин на «плюральну», що передбачає рівне ставлення до всіх без винятку конфесій та церков. Відтак набув матеріалізації конституційний принцип, що жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова. Важливим кроком до порозуміння між владою і церквами стало утворення у 1996 р. Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій із статусом міжконфесійного консультативного дорадчого органу. 21 липня 1997 р. як з боку держави так і церкви підписано «Меморандум християнських конфесій України про несприйняття силових дій у міжконфесійних відносинах»

Отже, державно-церковні відносини протягом понад двох тисяч років християнської церковної та державницької традиції в Україні зазнали значних трансформацій.

Сьогодні майже третина держав, у т.ч. й Україна, проголосили у своїх основних законах саме принцип свободи совісті, оскільки головним показником рівня розвитку і держави, і певної конфесії є ступінь втілення в життя саме цього принципу. Існує декілька підходів учених до визначення етапів державотворчих процесів, зміст яких залежить від періодизації історії української державності.

Певна група вчених виділяють такі етапи державно-церковних відносин в Україні [32]:

1) **князівський**, визначальними рисами якого були сприяння держави поширенню християнства й становленню церковної системи, наділення Церкви широкою правовою юрисдикцією й

передача їй частини державних функцій;

2) **козацький**, якому була властива боротьба проти підтриманої Польщею унії, а також співробітництво Запорозької Січі й Православної Церкви на принципах звичаєвого права й християнських норм співжиття, визнання статусу церкви як духовно-культурної інституції, що виражає ідентичність української нації;

3) **синодальний**, який охоплював період існування Православної Церкви України й самої України у складі Російської імперії під керівництвом Святійшого Синоду, характеризувався повним одержавленням Церкви, перетворенням її в державний виконавчий механізм, проголошенням самодержавно-великоросійського варіанта Православної Церкви панівним і єдином можливим у державі для православних народів;

4) **радянський**, що тривав понад 70 років і передбачав перебування Православної Церкви України на правах екзархату у складі Московського Патріархату. Йому були притаманні формальне проголошення закону про свободу совісті, відокремлення Церкви від держави й школи від Церкви, декларування права сповідати або не сповідати релігію, рівності віруючих і невіруючих. Насправді для цього етапу були характерні репресії проти духівництва, опоганення священних реліквій, знищення пам'яток сакральної культури, знуцання над почуттями віруючих, неправомірне втручання світської влади у внутрішньоцерковні справи, націоналізація церковної й монастирської власності тощо;

5) **сучасний**, який розпочався відразу ж після здобуття країною незалежності. На цьому етапі Українська держава сприяє забезпеченню свободи совісті й релігійних переконань своїх громадян і законодавчо закріплює боротьбу з негативними наслідками політики тоталітарного режиму проти релігії, церков і віруючих, сумлінно виконує

свої зобов'язання у цій сфері, які дістали позитивну оцінку у світі

Спираючись на концептуальні засади дослідження та історіографію проблеми, еволюцію цих відносин необхідно розглядати у контексті чотирьох етапів, а саме:

1) симфонії – XI – перша пол. XVII ст.;

2) зверхності держави над церквою – кін. XVII – поч. XX ст.;

3) абсолютного домінування держави над церквою – 20-і – серед. 80-х років XX ст.;

4) церковно-релігійного відродження на принципах світоглядного плюралізму, свободи совісті, відокремлення церкви від держави, починаючи з 90-х років XX ст.

Здійснивши порівняльний аналіз філософського, історико-політологічного релігієзнавчого, підходів до вивчення проблем державно-церковних відносин, доцільно зазначити, що

1) перший підхід, як правило, зосереджується на питаннях віровизнання та культової практики,

2) тоді як другий – у вивченні законодавства щодо функціонування церковних інститутів, їх відносин із центральними та місцевими органами влади, політичними партіями та рухами, участі у виборчих кампаніях тощо.

Формування відносин у сьогоднішній Україні між державою та релігійними організаціями (надалі скорочено – ВДРО) дослідник О.Грицина розкриває у декілька етапів [33]:

1. З кінця 80-х років XX ст. – етап критики дій тоталітарної системи щодо релігійних організацій.

2. З початку 90-х років – час розв'язання невідкладних проблем, які були пов'язані з нормалізацією релігійного життя.

3. Паралельно – перехід до правового законодавчого регулювання з напрацюванням актів нормативного характеру, які відповідають усім прогресивним міжнародним стандартам.

4. До початку 2000-х років накопичується досвід незалежного один від одного існування держави і Церкви.

5. Від середини 2000-х років відбувається етап становлення партнерських відносин між державою і Церквою.

Особливості сучасного етапу – це пошук оптимальної моделі відносин між державою і Церквою.

Розвиток державно-церковних відносин в Україні на тлі міжнародного досвіду відбувається на основі трансформації цих процесів, виходячи з принципу їх оптимізації та етапів розвитку державних утворень, що існували на теренах України, їх впливу на формування моделей цих відносин. Відзначимо, що поняття «модель державної церковної політики» як стійкого комплексу якостей і характеристик політики держави стосовно релігійних організацій, що усталений у конкретний історичний період, було введено в науку російським релігієзнавцем М.Одінцовим [34]. У рамках «моделі» науковець виокремив три складові:

• *перша* – теоретико-ідеологічна;

• *друга* – правова (Конституція, закони та інші нормативні акти, які визначають зміст поняття «свобода совісті» і «свобода віросповідань» та регулюють діяльність релігійних організацій, права й обов'язки релігійних громад, характер взаємин держави і церковних інституцій);

• *третья* – організаційно-управлінська (безпосередньо реалізує політику держави в питаннях свободи совісті та віросповідань).

Дослідник Білоус О.М., торкаючись аспекту компаративістського аналізу проблеми державно-церковних відносин, акцентує увагу на процесах їх моделювання, беручи за основу як історію їх становлення і розвитку, так і функціональний підхід. Зокрема, виявлено, що у процесі західноєвропейської політико-правової системи сформувався три типологічні моделі – це:

а) *унітарна модель*, згідно з якою держава підпорядковується церкві;

б) модель «двох мечів» – паритетні відносини держави і церкви як автономних інституцій;

в) *тринітарна модель* – при розмежуванні функцій провідну роль відіграє виборність влади у державі та собороправність у церкві. При цьому дисертант наголошує, що серед фахівців немає одностайності у термінологічному визначенні цих моделей [35].

Деякі з них визначаються поняттями теократії, цезарепапізму та паритетних відносин. Тому деякі дослідники залежно від типу взаємин між церквою і державою у світовій історії виокремлюють такі моделі державно-церковних відносин [36]:

1. *Теократія* (гр. theos – Бог, kratos – влада), за якої вся повнота влади в державі належить главі панівної церкви та її органам. Прикладом може бути Іудея V–I ст. до н. е.; Папська область в Італії у 756–1870 рр., а з 1929 р. – держава-місто Ватикан, де папа римський є абсолютним монархом, який зосередив необмежену політичну і духовну владу. Теократичне правління поширене в мусульманських країнах (в Ірані, Саудівській Аравії тощо).

2. *Цезарепапізм* (лат. caesar – цезар, papa – папа), за якої церква та її структури повністю залежать від світської влади. Прикладом стали Візантія, де імператори не лише призначали чи звільняли патріархів, митрополитів, а й вирішували питання організаційного, канонічного і навіть догматичного розвитку церкви; Московія (пізніше Росія), де з XVIII до початку XX ст. главою православної церкви був цар.

3. *Державна церква*, яка забезпечує в державі привілейований стан певній конфесії та передбачає пряме фінансування державою її інституцій і державний контроль за використанням коштів, делегування церковним структурам певних державних функцій (реєстрація новонароджених, смертей, шлюбів тощо). Прикладом є сучасна Греція, де державною є православна церква, Статут якої має статус державного закону. Різні форми державної

церкви існують також у Великобританії, Данії, Швеції та інших країнах. Особливий статус певної церкви зафіксовано у конституціях понад 40 держав світу. До речі, у 22 із них главою держави може бути лише особа, що належить до офіційної церкви.

4. *Відокремлення церкви від держави* – модель державно-церковних відносин, що унеможливує будь-яке втручання церкви у справи держави при активному втручанні державних інституцій у справи церкви. Цю модель відносин ілюструють колишні країни «соціалістичного табору», у першу чергу СРСР, законодавча база яких теоретично гарантувала свободу совісті, проте у реальному житті віруючі розглядалися як політичні вороги, а відтак зазнавали різноманітних утисків і дискримінації.

5. *Відокремлення церкви і держави* – модель державно-церковних відносин, яка базується на невторчання держави у справи церкви, а церкви – у справи держави у режимі толерантності. Типовим прикладом є США, де конституція проголошує свободу для релігійних інституцій, їх незалежність від світського контролю чи маніпуляції властей. Ніхто не може бути покараний за свою релігійну віру чи безвір'я, за відвідування чи невідвідування церкви. Ні федеральний уряд, ні власті штатів, ні місцева влада не можуть також визначати мету діяльності церкви, призначати її керівників або вказувати, як тій належить вести свої справи. Подібну, законодавчо закріплену, свободу віри чи невір'я мають і громадяни Франції, Туреччини, України та інших держав.

6. *Поєднання моделі державної церкви і моделі повного відокремлення церкви і держави* – модель державно-церковних відносин, яка передбачає збереження певних видів державної підтримки та привілеїв окремих церков. Прикладом є сучасна ФРН, де, хоча і проголошено нейтральність і толерантність держави до різних конфесій, все ж зберігаються певні відмінності у ставленні до релігійних

організацій (залежно від кількості їх прихильників). Якщо прибічників певної конфесії більше одного відсотка від загальної кількості населення певної землі Німеччини, то вони отримують спеціальний статус (нині 15 конфесій), який дає їм змогу, наприклад, отримувати державні дотації на власні школи, дитячі садки. Подібні державно-церковні відносини склалися в Японії, Австрії, Перу та інших державах світу.

У рамках конфесійної системи низку підсистем, які відображають специфіку державно-церковних відносин окремих країн дослідник С.А.Шаправський визначає такі моделі: синкретичну, симбіотичну, систему державно-церковного договору, ідентифікаційну, коопераційну [37].

Принципово новою у площині державно-церковних відносин у сучасних умовах з підсилюючим фактором наслідків Революції Гідностіна межі 2013/2014 рр. в Україні є науково-обґрунтована науковцем А.Я.Службською українська модель громадянської релігії, базовою тезою дослідження якої визначено: громадянська релігія в Україні є наслідком трансформаційних процесів у духовному житті української нації в період пострадянського транзиту; до виникнення громадянської релігії в українському суспільстві років Незалежності призвів ряд факторів, які мають бути досліджені з застосуванням релігієзнавчої методології, з урахуванням специфічного поєднання іманентних пострадянській державі транзитного типу рис з формуванням громадянського суспільства на основі національної ментальності, духовної традиції та культурної пам'яті [38].

При цьому теоретичні узагальнення дисертаційного дослідження стосуються, здебільшого, ходу та тенденцій розвитку української моделі громадянської релігії, що розуміється як сталі напрями розгортання позаконфесійних структур громадянського суспільства в релігійній сфері, міжрелігійних організацій, базових принципів та форм суспільно-державно-конфесійних взаємин, які утворюють сукупність явищ, визначених як громадянська релігія, кожне з

яких зумовлено рядом подій, часовими та просторовими межами, етно-психологічною національною автентикою та суспільно-політичним контекстом.

Важливо значимою у визначенні нового вектора суспільно-політичних взаємовідносин, початок яких було сформовано під час Революції Гідності 2013/2014 рр. – «держава – церква – нація – громадянське суспільство», стала публікація І.Чернушко «Пріоритетні напрями державно-конфесійних відносин в Україні у постреволюційний період» [39], у якій автор визначає пріоритетні напрями цього процесу, що стали актуальними у часі: прийняття нової Концепції державно-церковних відносин, відміна законопроекту №10221, що торкається Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» та прийняття окремих положень про «інститут капеланства» та релігійну освіту»

Зазначу, що від часу прийняття чинного Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» (квітень 1991 р.) до початку 2016 р. уже одинадцять раз, а саме у 1992, 1993, 1995, 1996, 2003, 2009, 2012, 2014 рр., було внесено певні зміни, проте він створює ще значні перешкоди у реалізації конституційного права громадян на свободу віросповідання. За трагічними наслідками російської збройної агресії проти України лише у 2015 р. прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо регулювання діяльності священнослужителів (капеланів) в органах та установах, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України» (№ 419-VIII від 2 травня 2015 р.), який розширив можливості для задоволення релігійних потреб арештованих і засуджених та їх доступу до душепастирської опіки з боку священників.

Отже, виходячи з ретроспективної та наявної об'єктивної сукупності системних (багаторівневих, вертикальних, горизонтальних) зв'язків між інституціями держави і церкви, філософсько-

релігійного, історико-політичного, духовно-культурного, соціально-економічного, міжнародно-правового, та конституційно визначеного їх характеру дефініцію «державно-церковні відносини» допустимо розглядати за таким визначенням: «**Державно-церковні відносини – це сукупність складових і форм філософсько-релігійних, історико-управлінських, суспільно-економічних, політико-правових, культурологічних та духовно-моральних нормативних зв'язків між інституціями – державою та церквою, інституційними утвореннями релігійного характеру (релігійними центрами, релігійними громадами, управліннями, об'єднаннями, рухами, деномінаціями, братствами, духовними навчальними закладами тощо), що склалися у ході історичного процесу, є однією із складових частин внутрішньої та зовнішньої політики держави і церкви, відзначаються змінністю, динамічністю, інтегративністю чи дезінтеграцією, однак регламентуються та регулюються конституційно-законодавчими актами, загальнолюдськими, основоположними демократичними і моральними принципами, принципами духовності, традиційно усталеними для конкретної держави традиціями, звичаями, засадами власної моделі політики у сфері свободи совісті, свободи релігії, побудові на їх основі відповідних державно-конфесійних відносин».**

Висновки.

1. Огляд різноманітних філософсько-релігійних, історично-управлінських, політико-правових, суспільно та соціально-економічних, культурологічних та духовно-моральних інтерпретацій засвідчив, що розуміння державно-церковних відносин в історичній перспективі ніколи не було статичною величиною, і як процес взаємовідносин церкви та держави завжди відбувався одночасно у декількох вимірах – політико-економічному, соціокультурному та трансцендентно-метафізичному, історико-міжнародному тощо.

Ці відносини постійно трансформувалися під впливами різноманітних чинників, що впливало на визначалося певними етапами державно-церковних відносин, формуванням моделей цих відносин. Домінуючими при аналізі явищ диференціації залишалися *два країні варіанти* таких взаємодій – або держава повністю брала на себе функції, які покликана виконувати церква, або навпаки – багато функцій держави переходило до сфери діяльності церкви. У разі порушення рівноваги у державно-церковних відносинах відбуваються різноманітні викривлення в розумінні і держави, і церкви. Зокрема, внаслідок утворення тоталітарних держав, в у кращому випадку церква відтіснялася на маргінес життя, а в гіршому – проводилася агресивна антирелігійну діяльність, де релігійно-духовні потреби людини замінювалися ідеологічним сурогатом.

2. Загалом державно-церковні відносин відображаються як *експлікація дихотомії* (грец. διχότης, дихотомія, «ділення навпіл», де διχα означає «на два, нарізно», і τομή, томе, «розрізання, надріз») влади та суспільства як у світовій, так і європейській, чи українській філософії [40], історії держави і церкви.

3. Державно-церковні відносини значною мірою залежні від історико-соціального виміру буття, оскільки як держава, так і церква, маючи кожний свій трансцендентно-сенсовий рівень, відповідно досягають свого рівня в іманентному вимірі під впливом різноманітних історичних подій, особливо соціальних потрясінь та катаклізмів, міждержавних та між церковних відносин, які детерміновані просторово-часовими чинниками. Ці процеси особливо є значимими для України, яка пройшла і проходить складний шлях державотворення, державного, церковного будівництва, ціннісного домобудівництва.

4. Церква, будучи одночасно суцям як трансцендентного, так і іманентного виміру, у державотворчому процесі матиме і змінну, і незмінну частину.

Змінна буде корелюватись відносно різноманітних суспільно-часових детермінант, щоразу змінюючи форми, способи зовнішньої діяльності відповідно до калейдоскопічної природи метаморфозного існування різноманітних чинників світової екзистенції. Незмінна частина церкви завжди буде спрямована туди, де діють незворушні принципи буття світу. Це у певній мірі пояснюється тим, що релігія, будучи закоріненою у трансцендентну сферу буття, істотно відрізняється від інших виявів світогляду людської особистості. Вона відрізняється і від філософії, і від різноманітних виявів культури, які загалом є виявом людського виміру буття. Власне в релігії маємо справу із сутностями, які зовсім інакші, ніж усе, з чим стикаємося в земному житті.

Звідси, внесок церкви перш за усе в умовах конституціоналізму, парламентаризму, демократизму тощо важко переоцінити при формуванні сталого розвитку громадянського суспільства. Ця зацікавленість та реальні кроки в бік його підтримки мають своїм джерелом феномен антропоцентризму, який присутній і в ідеології громадянського суспільства, і у світоглядних основах церковного вчення. Зважмо, що головними принципами суспільного вчення церкви є пошанування гідності людської особистості, а також принципи спільного блага, солідарності та субсидіарності, у світлі яких з усією очевидністю постає велика правда про світ, місце та гідність у ньому людської особистості.

Українська революція Гідності, що відбулася на межі 2013/2014 рр. назавжди ствердила в українському суспільстві такі складові принципи національної ідеї, як непохитність загально-правової справедливості, права людини та солідарність громадянського суспільства, що видається необхідністю визначення найближчим часом національно-релігійного розвитку України.

У час антропоцентричного повороту в багатьох вимірах буття, глибокого усвідомлення і практичного застосування при аналізі сучасних подій через призму біблійної, цивілізаційної, культурологічної парадигм, світ-системного аналізу світових історичних процесів, парадигми інформаційної демократії, синергетики (*грец. synergos* – той, що діє разом) змінюється розуміння сутності людини. Адже, людина є суцільним, існування якого належить і вертикальному виміру, і горизонтальному. І якщо перший тісно пов'язаний із ціннісною перспективою трансцендентно-метафізичного виміру, то другий скерований на іманентний вимір, який виявляється в різноманітних поведінкових ситуаціях у практичному вимірі людської екзистенції. У цій перспективі державно-церковні відносини і є зовнішнім вираженням цієї подвійної суті таємниці людської особистості.

Саме людська особистість є тим об'єднувальним чинником, який спонукає до будівної творчої співпраці цих двох інституцій, причому, якщо церква акцентує увагу на задоволенні потреб трансцендентно-метафізичного виміру людської особистості, то держава всі свої сили спрямовує на забезпечення сприятливих умов існування людини в іманентному вимірі буття.

5. Основні напрями удосконалення державно-церковних відносин в Україні мають велику перспективу за умови їх здійснення обидвама суб'єктами цього процесу одночасно.

А це вимагає:

- Визначити головною ідеєю такого удосконалення – розширення сфери впливу обох інституцій в усіх сферах, які бодай частково іоркаються важливих цінностей людської особистості, де б кожна інституція удосконалювала ту сферу своєї діяльності, у якій вона вже має значний досвід, або ж збільшення своєї присутності в тих сферах, де поки що інституція не є активно-дієво присутньою;

- По-новому підходити до розкриття характеристик та позицій конфесійно орієнтованого віруючого, суті їх трансформацій під впливом змінюваних державно-церковних (державно-конфесійних) та міжцерковних, міжконфесійних відносин в Україні [41];

- Збільшення присутності представників церкви на телебаченні (через існування міжконфесійного релігійного каналу);

- Затвердження на законодавчому рівні низки пільг, які стосувались би різноманітних державних, церковних структур, організацій, які погодились би частину своїх коштів жертвувати на різноманітні харитативні справи та різноманітні суспільно корисні благодійні починання – створення спеціальних центрів для безхатченків, чи реабілітаційних центрів для людей, залежних від алкоголю чи наркотиків, для інвалідів, людей похилого віку, або навіть спеціальних центрів для виховання дітей та молоді.

- Оптимізації у сфері освіти, що мало б виявлятися у щораз більшій присутності представників церкви в різноманітних офіційних освітянських заходах, християнської етики в навчальних шкільних програмах і навіть у вищих навчальних закладах. Істотну роль відіграло б відкриття богословських факультетів та кафедр у різноманітних державних вищих навчальних закладах, це гарантувало б збільшення кількості релігійно-освічених та морально-витривалих людей у суспільному вимірі існування держави.

Прикладом у цьому контексті може слугувати діяльність вищих світських та вищих навчальних закладів (Національний університет «Острозька академія», Національний університет «Києво-Могилянська академія», Українська богословська академія (Ужгородська українська богословська академія), Український католицький університет, Львівська теологічна академія, Київська Православна академія, семінарії, богословські інститути тощо), єди-

ної в Україні Міжнародної академії богословських наук (м. Ужгород);

При цьому необхідно удосконалити структуру духовно-ціннісного контенту у вищих світських навчальних закладах шляхом вивчення богословського спадку про державу та взаємовідносини держави і церкви, запровадження засобів християнської етики в систему підготовки слухачів магістерських програм, підготовки та перепідготовки науково-педагогічних і наукових кадрів вищої кваліфікації, державних службовців на основі духовно-ціннісних підходів та християнської етики в державному управлінні;

- Гарантування національної безпеки через постійне удосконалення державно-церковних відносин;

- Удосконалення законодавства, завершення колективної роботи над виробленням Концепції державно-конфесійних відносин в Україні як закону, котрий би регулював усю сферу свободи віросповідання та державно-конфесійних відносин. Новий варіант Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» про свободу релігії може відповідати своїм високим завданням тільки у разі чіткого визначення державної політики у галузі релігії, чому має передувати розробка науково-експертними засобами відповідної концепції.

6. Поліконфесійний характер України дає усі підстави звернути увагу, що термін «державно-церковні відносини» є більш властивим для монорелігійних держав. Досвід минулих 26 років Незалежності свідчить про те, що суспільство потребує обмеження втручання владного чинника в делікатну сферу свободи совісті, а також обмеження політичних і геополітичних впливів на релігійно-церковне життя.

Натомість суспільною потребою є розширення співробітництва між усіма учасниками цього процесу через встановлення партнерських відносин держави і релігійних організацій, заповнення правових лакун (*лат.* *Lacunae* – поглиблення, западина, провалля, по-

рожнина'; *фр.* L'aspe- порожнеча, про-
ріха) з метою їх демократизації, з ура-
хуванням поліконфесійності України
та оптимізації у контексті відповідності
змісту міжнародно-правових докумен-

тів з питань релігійної свободи і прав
особистості.

Примітки:

- [1]. Міжнародні правові гарантії свободи совісті, релігії і переконань: Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12. 1948 р.; Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод. Підписана 4.11. 1950 р. представниками держав – перших членів Ради Європи, є основним документом Ради Європи; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права Прийнятий і відкритий для підписання, ратифікації і приєднання резолюцією 2200 А (XXI) Генеральної Асамблеї ООН 16.12. 1966 р., набрав чинності 23.03. 1976 р.; Підсумковий акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі. Гельсінкі, 30 липня – 1 серпня 1975 р.; Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії чи переконань. Проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 25.11.1981 р. (резолюція 36/55); Підсумковий документ Віденської зустрічі представників держав – учасниць Наради з безпеки і співробітництва в Європі. Ухвалений 19 січня 1989 р.; Паризька Хартія для Нової Європи. Підписана керівниками 32 держав Європи, США і Канади 21.11.1990 р. Нова ера демократії, миру та єдності Права людини, демократія і верховенство закону; Декларація про права осіб, які належать до національних чи етнічних, релігійних чи мовних меншин. Резолюція 47/135 Генеральної Асамблеї ООН від 18.12.92; Рекомендації щодо релігії та демократії Парламентської асамблеї Ради Європи. Ухвалено 27 січня 1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Правові акти про свободу совісті, релігії і переконань – Додатки ...subject.com.ua/ philosophy/ religion/33.html; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Релігієзнавство. Черній А.М.– Електронна бібліотека Князева www.ebk.net.ua/ Book/ religia/ 30.htm; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Теоретико-правовий аналіз конституційних принципів відносин ...www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?...автор: ОП Мельничук. – 2014.
- [2]. Лернер Н. Релігійні права людини на основі документів ООН // Релігійна свобода і права людини: Правничі аспекти: У 2-х т. – Т. 2. – Л.: Свічадо, 2001. – С. 117-178.
- [3]. Законодавчі акти України, які регламентують державно-церковні відносини: Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України – 1996. – 1996 р., № 30, стаття 141; // Офіційний вісник України. – 1 жовтня 2010 року. – № 72/1 [Спец. випуск]. – С. 15; Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23.04.1991р. № 987-ХІІ; Закони України «Про збройні сили України» від 6.12.1991р. №1934-ХІІ; Закон України «Про благодійництво та благодійні організації» від 16.09.1997 р., «Про гуманітарну допомогу» від 22.10.1999 р. №1192- XIV; Закон України «Про об'єднання громадян» від 16.06.1997 р.; Закон України «Про політичні партії в Україні» від 5.04.2001 №2365-III; Закон України «Про охорону культурної спадщини» від 08.06.2000 р. № 1805- III; Закон України «Про волонтерську діяльність» від 19.04.2011 р. № 3236-VI.; Закони України «Про освіту» від 05.09. 2017 р. №2145-19 // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 38-39; Проект Закону України «Про Концепцію державно-конфесійних відносин в Україні», тощо.
- [4] Документи про державні органи у справах релігій: Указ Президента України «Про Положення про Державний комітет України у справах релігій» від 14.11.2000 р. №1229/2000; Указ Президента України «Питання Міністерства юстиції України» від 20.04.2005 р. №701/2005 – про ліквідацію Державного 28 комітету у справах релігій; Постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення Державного департаменту у справах релігій» від 26.05.2005 р. №390/2005; Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Державний департамент у справах релігій» від 18.08.2005 р. №770/2005; Постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення Державного комітету України у справах національностей та релігій» від 8.11.2006 р. №1575/2005); Указ Президента України від 9.12.2010 р. № 1085/2010 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» та ін.
- [5] Документи з питань релігійної освіти: Меморандум «Про співпрацю Міністерства освіти і науки України, Державного комітету України у справах релігій та Всеукраїнської ради

- Церков і релігійних організацій» від 18.04.2000 р.; Наказ Міністерства освіти і науки України «Про внесення змін і доповнень до Переліку напрямів та спеціальностей, за якими здійснюється Підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями» від 29.04.2002 р. № 280, тощо.
- [6] Документи з питань альтернативної (невійськової) служби та військового капеланства: Закон України «Про альтернативну (невійськову) службу» від 12.12.1991 р. №1975- XII; Постанова Кабінету Міністрів України Про затвердження нормативно-правових актів щодо застосування Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу» від 10.11.1999 р. № 2066 включно з «Положенням про порядок проходження альтернативної (невійськової) служби» і «Переліком релігійних організацій, віровчення яких не допускає користування зброєю» та ін.
- [7] Документи з культурно-духовних і моральних питань: Указ Президента України «Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян» від 27.04.1999 р. №456/99; Указ Президента України «Про першочергові заходи щодо збагачення та розвитку культури і духовності українського суспільства» від 24.11.2005 р. №1647/2005) тощо.
- [8] Документи щодо практичного застосування законодавчих актів щодо релігійних організацій, зокрема: щорічні послання Президентів України до Верховної Ради України, які мають статус Доручень президента конкретним органам виконавчої влади; документи виконавчої влади щодо неформальних зв'язків представників політичних і релігійних еліт, релігійних організацій та об'єднань і центрів; Декларації та документи релігійних організацій, що діють в Україні (зокрема, документи II Ватиканського собору, енцикліки Римських понтифіків, документи Всесвітньої Ради Церков, рішення Помісних Соборів православних Церков тощо, Основи соціального вчення ЦАСД в Україні тощо); праці духовних лідерів (проповіді, виступи, інтерв'ю діячів різних конфесій, представлених в релігійному полі сучасної України) та ін.
- [9]. Чернушко І. Пріоритетні напрями державно-конфесійних відносин в Україні у постреволюційний період // Релігія та соціум. – 2014. – №1,2.
- [10]. Петрушенко В. Висловлювання та сентенції знаменитих філософів // Глумачний словник основних філософських термінів. – Львів: В-во Національного університету «Львівська політехніка», 2009. – С. 238.
- [11]. Сенека. Моральні листи до Луцілія. – К.: Основи, 1999 (2-е вид.). – 608 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Луцій Анней Сенека. Моральні листи до Луцілія. Переклад А. Содомори: ae-lib.org.ua/texts/seneca_ad_lucilium_epistularum_moralium_ua.htm.
- [12]. Кремень В. Філософія: Мислителі. Ідеї. Концепції: Підручник. – К.: Книга, 2005. – 525 с.
- [13]. Горбач, Н.Я. Специфіка української філософії. – Л.: Каменярь, 2006. – 215 с.; Горський В.С. Історія Українськ філософії. Курс лекцій. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: thales2002.narod.ru/horzm.html; Захара І.С. Українська філософія : навч. посіб. / Ігор Захара. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – 354 с.; Історія філософії на Україні. – У 3 т. – Т. 1 // В.М. Нічик, В.С. Горський, М.В. Попович, Б.О. Лобовик, В.О. Зоц. – К.: Наукова думка, 1987. – 399 с.; Історія української філософії; Лисий І. Українська філософія: феномен чи фантом? / І. Лисий // Мандрівець. – 2014. – № 4. – С. 4–10. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mandriv_2014_4_3 ; Надурак В. Релігійна філософія: навч. посіб. / В. Надурак. – Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2011. – 135 с.; Мондін Б. Філософія релігії і теодіцея: [підручник] / Б. Мондін ; пер. з італ. Богдана Завідняка. – Жовква: Місіонер, 2012. – 205 с. – (Підручники систематичної філософії; т. 4); Русин М. Ю., Огородник І. В. та ін. Історія української філософії. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2008. – 591 с.; «Українська філософія: традиції та особливості». Навчальні матеріали онлайн (укр.); Філософія: Підручник. / Андрущенко В.П., Волович В.І., Горlach М.І., Головаченко Г.Т., Губерський Л.В., Єфімець О.П., Кремень В.Г. Підберезький М.К., Рибалко В.К. / За ред. проф. М.І. Горлача, проф. В.Г. Кременя, проф. В.К. Рибалка. – Харків: Консум, 2001. – 671 с.; Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. – К., 1999. – 309 с.
- [14]. Українська філософія: генеза і розвиток». – Навчальні матеріали онлайн; Українська філософія діаспори». – Сайт «Українська Національна Федерація Хортингу»; Українська філософія XIX – початку XX століття». – Навчальні матеріали онлайн.
- [15]. Студії над українськими літописами: [зб. наук. пр.] / Михайло Возняк; упоряд. Назар Федорак; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2011. – 595 с.; Франчук

- В.Ю.Літопис, літописання, літописознавство// Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.:В.А.Смолій(голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. – К.: Наук. думка, 2009. – Т. 6 : Ла – Мі. – С. 237.
- [16]. Артёмова М.Г. Історико-філософські, соціально-правові основи цивілізаційної парадигми розвитку людства. / Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Україна: шляхи формування державно-національної цілісності суспільства та утвердження духовної основи української цивілізації» (м.Ужгород, 21– 23 жовтня 2010 року). Ч.І. – Ужгород: ІВЦ ДННК «УУБА – КаУ», 2011. – С. 37-78; Артёмова М.Г. Історичні та геополітичні аспекти формування української державності у контексті цивілізаційного виміру// Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Зародження та розвиток українського цивілізаційного простору: проблеми національного державотворення, духовної та культурної самобутності українського народу» (м.Ужгород, 11 – 12 листопада 2011 року, УУБА, КаУ). – Ужгород: інформаційно-видавничий центр УУБА – КаУ, 2012. – С. 17 – 40.
- [17]. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций? // Полис. – 1994. – № 3. – С. 30 – 49.
- [18]. Хантингтон С. Новый світовий порядок у XXI столітті: глобальні тенденції та їх значення для України // Національна безпека і оборона . – 2000. - № 7. – С.7.
- [19]. Пахомов Ю. Україна як суб'єкт та об'єкт міжцивілізаційних взаємодій // Міжнародна науково-практична конференція «Геополітичне майбутнє України». – Київ – Задруга, 1998. – С.24.
- [20]. Дацюк С. Принципи інтелектуальної політик// День. – 2006. – №78, четвер, 18 травня (скорочено); Сергій Дацюк Чи стане Україна цивілізацією, або Кінець національної ідеї. Постановка проблеми. Що це за криза, в якій опинилися країна? –[Електронний ресурс].– Режим доступу:www.ji.lviv.ua ·27 КБ Сохраненная копия
- [21] Кримський С. Б. Принципи духовності XXI століття.–[Електронний ресурс].– Режим доступу/ДЕНЬ/: www.day.kiev.ua ·90 КБ Сохраненная копия
- [22]. Снігир О.В. Україна у геополітичних концепціях Європейського Союзу: динаміка «„об'єкт-суб'єктивних» відносин: Автореф. дис. канд. політ. наук: 21.01.01 / О.В. Снігир; Нац. ін-т стратег. дослідж, Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки. – К., 2004. – 16 с.
- [23]. Дяченко В. Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії. – К., 1993. –С. 149-153.
- [24]. Археологія України (Під ред.. Залізник Л.Л., Бунятян К.П.,Отрощенко В.В., Зубар В.М., Терпиловський Р.В., Моця О.П.– К.: Національного університету «Києво-Могилянська Академія».–[Електронний ресурс].– Режим доступу: Археологія України - Залізник Л.Л. Бібліотека українських ...pidruchniki.ws/.../arheologiya_ukrayini_-_zaliznyak_11 ;Макарчук С. А. Етнічна історія України. Навчальний посібник. – К.:Знання, 2008. –[Електронний ресурс].– Режим доступу: Археологічні культури I тис. н. е. на території України та питання www.ebk.net.ua/Book/history/makararchuk.../302.htm ;Археологічні культури України. Режим доступу: Категорія:Археологічні культури України – Вікіпедія-uk.wikipedia.org/.../
- [25]. Маланюк Є. Ф. Вікіпедія. –[Електронний ресурс].– Режим доступу: uk.wikipedia.org ·15 КБ Сохраненная копия; Крупач М. Маланюк Євген Філімонович // Довідник з історії України. – 2-е видання. – К., 2001.
- [26]. Залізник Л. ВІД СКЛАВІНІВ ДО УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ.–[Електронний ресурс].– Режим доступу: 10. СХІДНА ЄВРОПА В СИСТЕМІ СВІТОВИХ ЦИВІЛІЗАЦІЙ <http://ukrlife.org/main/prosvita/zalzn10.htm> – 57.43 Кб.
- [27]. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций // Полис. – 1994. – № 3. – С.43–45.
- [28]. Афонін Е., Радченко О. Чи хочуть українці демократії? // Дзеркало тижня. – 2009. – № 19 (747), 30 травня – 5 червня.
- [29]. Михальченко М.І. Україна як нова історична реальність:запасний гравець Європи; . Дрогобич, ВФ „Відродження”, 2004. – С.277; Михальченко М. Лімітроф Європи: випадковість чи доля України? // Людина і політика. – 2000. – №3.
- [30]. Зимомря М. Друзі твої, Україно (Едуард Вінтер, до 100-річчя від дня народження) // Укр. альм. Варшава, 1996.
- [31].Єпископ Віктор Бедь. Про канонічність і благодатність прабатьківської Української Автокефальної Православної Церкви (до 95-річчя відродження УАПЦ).– Ужгород, 2015. – 30 с.
- [32]. Малюська В.А.Духовно-ціннісна взаємодія держави і Української Православної Церкви. Автореф. дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного

- управління за спеціальністю 25.00.02 – механізми державного управління. – Національна академія державного управління при Президентові України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mydisser.com/en/catalog/view/386/822/11669.html>
- [33]. Грицина О. Етапи становлення державно-церковних відносин у незалежній Україні (1991 – 2011 роки). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Етапи становлення...www.ipiend.gov.ua/uploads/nz/nz_55/grytsyna_etapy.pdf
- [34]. Одинцов М.И. Русские патриархи XX века (Судьбы Отечества и Церкви на страницах архивных документов). – М. : РАГС, 1999. – 334 с. 195
- [35]. Білоус О.М. Державно-церковні відносини як об'єкт політологічного аналізу. Автореф. дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. – Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. – К., 2004. – 24 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ІНСТИТУТ ПОЛІТИЧНИХ І www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?...
- [36]. Чорній А.М. Релігієзнавство. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : Електронна бібліотека Князева : www.ebk.net.ua/Book/religia/29.htm
- [37]. Шаправський С.А. Моделі державно-церковних відносин: Європейський контекст/Наукові записки Національного університету «Острозька академія». – Серія «Історичне релігієзнавство». Випуск 12 , 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Острозька академія eprints.oa.edu.ua/3954/1/18.pdf
- [38]. Службська А.Я. Громадянська релігія в українських реаліях: філософсько-релігієзнавчий аналіз. Автореф. дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство. – Національний педагогічний університет імені П.М.Драгоманова. – К., 2017. – 179 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/dicer/D_26.053.21/Slybska1.pdf
- [39]. Чернушко І. Пріоритетні напрями державно-конфесійних відносин в Україні у постреволюційний період//Релігія та Соціум. – 2014. №1–2 (13–14). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Пріоритетні напрями державно-конфесійних відносин в Україні у www.sociology.chnu.edu.ua/res/sociology/.../Vup1.../42.pdf
- [40]. Бліхар В.С. Державно-церковні відносини як експлікація дихотомії влади та суспільства у європейській філософії : монографія / В. С. Бліхар. – Львів : ЛьвДУВС, 2013. – 516 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: nbuvipar.gov.ua/images/dorobku_partneriv/Blixar.pdf
- [41]. Куліш Н.С. Сучасний віруючий в контексті державно-церковних (державно-конфесійних) та між церковних, міжконфесійних відносин в Україні. Автореф. дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство. – Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України. – К., 2014. – 179 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: library.univer.kharkov.ua/OpacUnicode/index.php?url=/..

РЕЛІГІЙНИЙ ФАКТОР У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

Палінчак Микола Михайлович

доктор політичних наук, професор, декан факультету міжнародних економічних відносин ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
м. Ужгород

Ключові слова:

*релігія,
держава,
міжнародні відносини,
політика*

Роль церкви та релігії протягом багатьох століть мала вагомий відбиток на розвиток світової історії та відносин між країнами. На початку XXI ст. роль релігійного фактору у міжнародних відносинах зростає. Доказом цього є те, що увиразнюються наступ ісламу, нова хвиля євангелічного пробудження, католицьке піднесення, що охопило цілий світ - від Латинської Америки до Філіппін, та досі незрозумілий до кінця вибух нових релігій. Актуальним на початку тисячоліття є феномен активного розвитку транснаціональних релігійних мереж - релігійних організацій, які поширилися у світі завдяки відкриттю своїх національних філіалів. Важливе значення релігії, як однією із найважливіших ознак цивілізації відзначив С. Гантінгтоном, який стверджував, що роль та вплив релігії у відносинах між країнами матиме важливе значення, а багато конфліктів будуть розвиватися саме у зв'язку з релігійною диференціацією. Ці конфлікти можуть бути жорстокими, кривавими (напр., події в Югославії, сутички між євреями та палестинцями тощо). Вагомим також є збільшення ісламістських рухів та терористичних актів.

Keywords:

*religion,
state,
international relations,
politics*

The role of church and religion over many centuries has had a significant impact on the development of world history and relations between countries. At the beginning of the XXI century the role of the religious factor in international relations is significant. The advent of Islam, a new wave of evangelical awakening, a Catholic rise that swept the whole world - from Latin America to the Philippines - are growing, and the blast of new religions is still unclear to the end. The phenomenon of the active development of transnational religious networks - religious organizations that have spread in the world due to the opening of their national affiliates - is an issue that is relevant at the beginning of the millennium. The importance of religion, as one of the most important signs of civilization, noted by S. Huntington, who argued that the role and influence of religion in relations between countries would be important, and many conflicts will develop on the very basis of religious differentiation. These conflicts can be brutal, bloody (for example, events in Yugoslavia, clashes between Jews and Palestinians, etc.). Also the Islamist movements and terrorist acts are increased.

„У сучасному світі релігія є центральною, можливо, найбільш центральною силою, яка мотивує і мобілізує людей.

Поділ людства, спричинений холодною війною позаду. Але більш фундаментальні поділи людства за етнічною, релігійною, цивілізаційною ознакою лишаються і породжують нові конфлікти

Релігійний поділ є найбільш гострим і ексклюзивним. Людина може бути напівфранцузом і напіварабом і одночасно навіть громадянином двох країн. Але набагато важче бути напівкатоликом і напівмусульманином”

Самуель Гантінгтон

На початку ХХІ ст. роль та місце релігії в міжнародних відносинах та міждержавних взаєминах набуває все більшого значення. Це пов'язано з підвищенням значення культурних факторів у політиці через виникнення певного ідеологічного вакууму після кризи комунізму. Якщо за часів «холодної війни» світ був розподілений на ідеологічні групи, то у пост-біполярну добу розв'язання проблеми ідентифікації відбувається із врахуванням інших важливих цінностей:

- історичного минулого,
- релігії,
- мови,
- належності до певної культурної групи, нації, цивілізації.

Відповідно до досліджень відомого американського політолога, директора Інституту стратегічних досліджень Гарвардського університету Самуеля Гантінгтона (*Samuel Phillips Huntington*) роль культури та релігії в міжнародних відносинах буде зростати. У своїй праці «Зіткнення цивілізацій?», він стверджував, що після закінчення «холодної війни», конфлікти, які будуть відбуватися в світі, будуть спричинені не ідеологічними розбіжностями, а культурними та релігійними відмінностями. Ця стаття, яка в 1996 р. переросла в книгу, викликала велику дискусію серед науковців різних країн. Гантінгтон поділив світ на 9 цивілізацій: західна, ісламську, православну, конфуціанську, японську, буддистську, індуїстську, латиноамериканську, африканську [1].

Велику увагу дослідник звернув на все поглиблюючу роль мусульманського фактору у міжнародних відносинах – «міжнародні відносини, які історично були грою в рамках західної цивілізації,

будуть усе більше девестернізуватися і перетворюватися на гру, де незахідні цивілізації стануть виступати не як пасивні об'єкти, а як активні діючі актори». На початку ХХІ ст. світ дістав підтвердження цьому.

Одним з головних чинників мусульманської агресії є джихад. Джихад – священна війна за поширення ісламу у світі. Країні напрями джихадистів використовують його викривлену форму, створюючи дестабілізуючі ситуації в різних країнах світу.

Сучасний мусульманський фундаменталізм – це безкомпромісне, часто фанатичне слідування літері Корану, яка завжди витлумачується у найбільш непримиренний для «невірних» спосіб. Мусульманський фундаменталізм – це спротив модернізації, який набирає екстремістських форм. У разі посилення позицій мусульманських фундаменталістів у тій чи іншій країні вони роблять спроби захопити владу шляхом збройної боротьби з правлячим режимом. Це або прями збройні виступи (Сирія, друга половина 70-х – початок 80-х рр., шийтське повстання в Іраку після війни в Перській затоці), або спроби військових переворотів (у Пакистані 1993 р. та ін., вбивство А. Садата 6 вересня 1981 р.) [2].

Практично жодна з спроб перевороту і отримання влади не мала успіху. Хоча, наприклад, боротьба мусульманських фундаменталістів в Афганістані спочатку зробила Г. Хакмат'яра прем'єр – міністром, а згодом призвела до контролю понад 90 % країни рухом Талібан. Який можливо, протримався б довго якби не дії США після терористичних атак 11 вересня 2001 р., тому, що

на той час серйозної опозиції в нього не було [2].

Збільшення кількості терористичних атак в світі, які відбуваються «в ім'я Аллаха» мусульманськими джихадистами та терористами свідчить про збільшення фактору мусульманства. Яскравим прикладом цього були події 11 вересня 2001 р., які слугують точкою відліку у боротьбі західного світу з тероризмом. Також велика кількість терористичних атак відбулася в країнах Європи, яскравим прикладом є Франція:

1. Стрільщина в редакції газети «Charlie Hebdo» 7 січня 2015 року в Парижі [3];

2. Терористичні акти в Іль-де-Франсі 13 та 14 листопада 2015 р. серія терористичних атак (вибухи біля стадіону «Стад де Франс», розстріл відвідувачів ресторану, а також інцидент із заручниками в театрі Батаклан) [4];

3. Теракти на півдні Франції 2012 р.;

4. Терористичний акт у Ніцці 14 липня 2016 [5].

Не тільки мусульманський фундаменталізм став важливим аспектом зростання ролі релігійного фактору у міжнародних відносинах ХХ – ХХІ ст. Світ став свідком піднесення консервативної хвилі у світовому протестантизмі, яка почала серйозно впливати на політику не лише у США, але й у країнах Латинської Америки і Африки. Одночасно стався вибух народного католицизму, спрямованого проти правлячих режимів у Південній і Центральній Америці, Польщі, на Філіппінах та у Південній Африці [6]. Протистояння між предтежителями української та російської православних церков через бажання перших створення в Україні єдиної Помісної церкви та виходу її з-під контролю Кремля.

Роль релігійного чиннику є важливим в розвитку конфліктів в багатьох країнах світу. Аналітики стверджують, що десятирічна війна між Іраком й Іраном не була б такою жорстокою і затяжною, якби не релігійний чинник (іранці є шіїтами, а іракці вважають свою державу суннітською, хоча шіїти там –

найбільша релігійна спільнота). А відтак на поверхню вплив і давній історичний антагонізм між арабами і персами. Не менш показовими в цьому плані є й передумови бойових дій на Балканах[7].

Так само важливим є релігійний фактор у війні в Сирії. Цей збройний і політичний конфлікт розпочався 15 березня 2011 р., був частиною Арабською весни. Пізніше переріс у повстання та громадянську війну в 2012 р., вимоги якої були відставка президента країни Башара-аль-Асада та завершення правління партії Баасистів, яке тривало майже 50 років. Але важливим також був той факт, що родина аль-Асад належить до алавітів – релігійного відгалуження шіїтського ісламу, до якого входить близько 12 % населення Сирії [8]. Вона тримала під жорстким контролем силові відомства Сирії, що викликало негативну реакцію у мусульман-сунітів [9], релігійної течії ісламу, до якої належить близько три чверті населення Сирії. Курдська меншина також була невдоволена правлінням Асадів, та брала участь в протестах [10]. Були навіть звинувачення сунітських священнослужителів та проповідників у підбурюванні до повстання сунітів, наприклад в проповіді Юсуфааль-Карадаві в Досі 25 березня 2012 року [11].

Основними причинами збільшення ролі релігійного фактору у міжнародних відносинах є:

- глобалізація міжнародних відносин, «глобалізація руйнує бар'єри політики й культури, але вона також дає поштовх рухам, спрямованим на підтвердження ідентичностей і самовизначення». Тобто, глобальне повстання релігії означає глобальну битву за автентичність, глобальні пошуки «фінальних значень»;

- феномену активного розвитку транснаціональних релігійних мереж – релігійних організацій, які поширилися у світі завдяки відкриттю своїх національних філіалів на основі методів управління й організації, що властиві еконо-

мічним транснаціональним корпораціям;

- релігія органічно вплетена в структуру соціуму, є одним з важливих її компонентів, знаходиться в тісних взаємозв'язках і взаємодії з іншими елементами архітектоники суспільства.

Одним з наслідків цього є збільшення релігійних конфліктів. Можливо релігійні війни та хрестові походи залишилися в минулому, але релігійні конфлікти не припиняються. Зіткнення на релігійному підґрунті тривають і досі, в тому числі між сучасними цивілізованими країнами. І вони змушують замислитися над живучістю цього явища.

Прикладом цього є:

- протистояння мусульманського фундаменталізму із Заходом;

- протистояння іудеїв та мусульман;

- православно-католицькі суперечності спричинені нарощуванням католицької присутності в країнах Східної Європи, різним розумінням церквами проблеми прозелітизму, несприйняттям православними реальності виходу з катакомб східних католицьких церков у посткомуністичній Європі, елементами тріумфалізму, які демонструє католицька церква, що відіграла значну роль у ненасильницькому поваленні комунізму в регіоні [12];

- протистояння протестантизму та католицизму;

- конфлікти у межах одної релігії (суніти і шіїти в Сирії);

- конфлікти між гілками одного релігійного напрямку;

- внутрішньопробославні суперечності, в центрі яких (окрім суто церковних проблем) – прагнення до незалежнення низки православнох церков, з одного боку, і прагнення зберегти їх у власному гравітаційному полі – з боку інших церков;

Ретроспективний аналіз появи релігійних конфліктів наочно засвідчує: важливою причиною їхньої появи є партикуляризм, тобто претензії певної релігійної групи на виняткове володіння істиною і мораллю. Саме це і спричинює насильницьке впровадження

кожною релігійною групою своєї віри. Партикуляризм завжди потребує ворогів, з якими можна зіставити свою власну поведінку як еталон мудрості і благопристойності [12].

Як зазначив голова Елладської православної церкви архієпископ Христодул (7 липня 2007 р., конференція "Релігії і цивілізації XXI століття", Афіни), "...релігійні конфлікти у світі в цілому викликані зіткненням "мирських сил". В XXI ст. в світі багато небезпечних зіткнень, які на перший погляд можуть здатися релігійними. Найбільш жажливі з них – це зіткнення ісламу з іудаїзмом та християнством [12]. Але більшість з них далека від релігії чи релігійних догм, зазвичай це справа третіх осіб, які вмiло використовують релігійне забарвлення в конфлікті, щоб посилити його та зробити більш жорстокішим, адже після цього це вже не просто конфлікт, а конфлікт інтересів. Вирішення релігійних конфліктів криється не в тому, щоб вмовити людей не боротися між собою через релігійну ідеологію, а в тому, щоб переконати владу не провокувати релігійну ворожнечу й не використовувати релігію як ще одну свою «зброю».

Незважаючи на зростаючу роль релігійного фактору у міжнародних відносинах, збільшення кількості терористичних актів з релігійними мотивами, ісламського фундаменталізму, загострення міжнародних конфліктів потрібно зрозуміти, що жодна з канонічних книг релігій світу не підтримує цього ні Біблія, ні Коран, ні Трипітака то ж зрозуміло, що релігійний фактор, йде пліч - о - пліч з людським чинником.

Світ стає дедалі більш полікультурним, збільшується кількість релігійних організацій, за допомогою глобалізації вони поширюються по всьому світі, тому потрібно зрозуміти, що діалог релігій як форма толерантизації міжрелігійних відносин є можливістю не допущення збільшення кількості конфліктів у майбутньому.

1. Самуель Хантінгтон. [Електронний режим] / Режим доступу : <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/posibnuku/307/36.pdf>
 2. В. Гончаренко, Н. Черепова Мусульманський фундаменталізм – новий фактор світової політики. Людина і світ. – 2002. – № 3. – С. 55-58
 3. Стрілянина в редакції паризького журналу Charlie Hebdo. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/01/7/7054331/>
 4. Кількість загиблих в Парижі зростає до 129, поранених - до 352. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/11/14/7088766/>
 5. Столтенберг про теракт у Німечці: тероризм ніколи не завдасть поразки демократії та свободі. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://www.unian.ua/world/1419154-stoltenberg-pro-terakt-u-nitstsi-terorizm-nikoli-ne-zavdast-porazki-demokratiji-ta-svobodі.html>
 6. В. Єленський. Релігія у міжнародних відносинах. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/949874.html>
 7. Біркович Р.В. Ісламський чинник у міжнародних відносинах на Балканах: Дис. канд. політ. наук: 23.00.04 / Київський нац. ун-т ім.Т.Шевченка. – К., 2005.
 8. Heneghan, Tom (23 December 2011). Syria's Alawites are secretive, unorthodox sect. [Electronic resource] / Access mode: <http://www.reuters.com/article/us-syria-religion-alawites/syrias-alawites-are-secretive-unorthodox-sect-idUSTRE7BM1J220111223>
 9. Worth, Robert F. (24 April 2011). Syrian Crisis Tests the Mettle of Its Autocratic Ruler. The New York Times (Cairo). [Electronic resource] / Access mode: <http://www.nytimes.com/2011/04/25/world/middleeast/25 Assad.html>
 10. Syria Kurd leader vows to keep up democracy struggle. The Jerusalem Post. [Electronic resource] / Access mode: <http://www.jpost.com/Breaking-News/Syria-Kurd-leader-vows-to-keep-up-democracy-struggle>
 11. US will not intervene in Syria as it has in Libya, says Hillary Clinton. The Guardian (London). [Electronic resource] / Access mode: <https://www.theguardian.com/world/2011/mar/27/report-12-killed-syrian-port-city>
 12. Палінчак М.М., Галда П.П., Лешанич М.М. Релігійний фактор у міжнародних відносинах. Навчальний посібник. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2015. – 296 с.
-

ВЗАЄМОВПЛИВ ПОЛІТИЧНОЇ ТА ДУХОВНОЇ СФЕРИ В СТРУКТУРІ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ

Кобець Юлія Василівна

кандидат політичних наук, викладач кафедри політичних інститутів та процесів ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ

Ключові слова:
*політична культура,
політична мораль,
етика влади,
громадянське суспільство,
інститути,
духовність,
політична система,
держава*

У роботі досліджується взаємозв'язок політичної та духовної сфер суспільства, які виявляються у політичній культурі, етиці влади. Виявлено основні особливості духовної сфери людської спільноти і її вплив на політичні інститути, особливо на державу.

Keywords:
*political culture,
political moral,
ethics of power,
civil society,
institutions,
spirituality,
political system,
state*

The work examines the relationship of political and spiritual spheres of society which are discovered in political culture, ethics authorities. The basic features of the spiritual sphere of human society and its impact on political institutions, especially the state are discovered.

Суспільство складний механізм, який включає економічну, політичну, духовну сфери життєдіяльності людей, кожна з яких має соціальний зріз. Політична система є цілісною і відносно самостійною системою, але також вона може розглядатися як підсистема суспільства за ознакою сфери життєдіяльності соціальних груп.

За Т.Парсонсом духовна підсистема включена в структуру суспільства та функціонує поряд з іншими підсистемами: економічною, політичною і соціальною. Духовна підсистема здійснює інтеграцію суспільства, встановлює та зберігає зв'язок солідарності між її елементами [3].

Духовна сфера – це сфера відносин між людьми з приводу різного роду духовних цінностей, їх створення, поши-

рення та засвоєння всіма шарами суспільства. При цьому під духовними цінностями розуміються не тільки предмети мистецтва, але і знання людей, наука, моральні норми поведінки, тобто все, що має духовний зміст соціального життя чи духовності суспільства. Духовна сфера суспільного життя складається історично. Вона втілює в собі географічні, національні та інші особливості розвитку суспільства, все те, що залишило свій слід в душі народу, його національному характері. Духовне життя суспільства складається з повсякденного духовного спілкування людей і таких напрямів їх діяльності, як пізнання, в тому числі наукового, освіти та виховання, із проявів моралі, мистецтва, релігії. Все це складає зміст духовної сфери, розвиває духовний світ людей, їх

уявлення про призначення життя в суспільстві. Це має вирішальний вплив на формування духовних основ в їх діяльності та поведінці.

Провідною ланкою політичної системи є держава. Це не випадково, оскільки головним в політичних відносинах є питання про владу, перш за все державну. Використовуючи важелі цієї влади, органи держави можуть впливати на інші ланки політичної системи суспільства. Держава виступає, перш за все, як деякий апарат законодавчої, виконавчої та судової влади, який здійснює свою діяльність в інтересах пануючих сил суспільства в цілому. За допомогою апарату державної влади відбувається закріплення панування в економічній, соціальній, політичній та духовній сферах життя суспільства.

Але не варто зводити призначення держави, політичної системи через виконання тих чи інших функцій тільки в призмі класового підходу. Багато дій держави здійснюється в інтересах всіх чи переважної більшості представників суспільства. Це стосується стабільності політичної системи, вирішення екологічних проблем на державному рівні, розвиток загальнонаціональних традицій та інших елементів духовної культури. Тобто має місце за Єжи Вятром «взаємопроникнення класових та загальнонаціональних аспектів держави в межах її функціонування» [1, с. 352].

Складовою частиною політичної системи може бути і церква. В такій системі матеріальним носієм зв'язків та відносин є релігійні общини, монастирі, монаші ордени. В історії були періоди, коли монаші ордени створювали свої держави (наприклад, Тевтонський орден). Сьогодні в світі є держави, в яких надзвичайно великим є вплив релігії та церкви на політичне життя (Іран, Ватикан, Афганістан) [4].

Культурна підсистема політичної системи представляє собою сукупність станів духовного світу та практики учасників політичної сфери життя суспільства, цінностей, знань, установок та переконань, вірувань, їх форм вираження,

які слугують для упорядкування політичної активності суб'єктів, досягненню їх цілей, мети держави, сприяють підтримці порядку в країні, успішній діяльності членів суспільства. Духовні основи політичної системи втілюються найбільш яскраво в політичній культурі, яка відображає ступінь загального розвитку політичного життя суспільства.

Політична культура допомагає виявити соціальні інтереси та вимоги громадян, соціальних груп, міру усвідомлення людьми їх суспільних завдань та їх практичну роль в політичному житті. Рівень політичної культури в багато чому визначає загальнокультурний рівень окремої особистості, соціальної спільноти та суспільства в цілому.

Для політичної культури цивілізованого суспільства характерні наступні ознаки:

- плюралізм, який трактується як багатоваріантність точок зору (позицій, думок, поглядів), які пов'язані з різними сферами життя;

- політична толерантність, яка означає терпимість до інших політичних поглядів (чужої поведінки, почуттів, думок, ідей, вірувань);

- мистецтво діалогу та компромісу. Мистецтво йти на компроміс - одна з важливих якостей політичної культури, а компроміс - незамінний інструмент балансу інтересів.

- легітимність - визнання громадянами свого обов'язку підкорятися політичному правлінню, що витікає з упевненості в тому, що уряд отримав владу законним шляхом і що він буде користуватися владою у відповідності з установленими законами та традиціями, у відповідності з інтересами населення.

Духовний елемент політичної культури характеризує стан політичної свідомості, світогляду і політичних якостей суб'єктів суспільства. Суттєве значення для оцінки політичної культури має стан політичної психології та ідеології в суспільстві. Це також духовні складові політичної культури. Особливу роль відіграє політична ідеологія. В

розвинених суспільствах існує множина ідеологій, оскільки різні суб'єкти відображають в них свої головні інтереси та цілі, програми.

В умовах демократичних режимів конституції проголошують ідеологічний плюралізм, свободу переконань та вираження думок. У відповідності з Міжнародними пактами про права людини 1966 р. закон забороняє тільки заклики до насильства, терору, расової та національної ворожнечі. Деякі заборони пов'язані з моральними цінностями суспільства, наприклад, обмеження або повна заборона порнографічних видань в деяких країнах. В демократичних державах також конституційно закріплюється свобода літературної, художньої, наукової, технічної та іншої творчості, викладання. А також право на участь в культурному житті суспільства та користування закладами культури, цінностями. В певній групі країн існує офіційно визнана ідеологія, але вона не насаджується примусово і відхід від неї не має наслідком покарання. В державах з тоталітарними політичними системами існує фактична та навіть юридично обов'язкова ідеологія [2, с. 147].

Від рівня/типу політичної культури в більшості залежить практика функці-

онування політичної системи, яка обслуговує взаємозв'язок з поведінкою громадян, їх політичною позицією, з іншими сферами життя.

На функціонування політичної системи великий вплив має політична свідомість, тобто сприйняття та усвідомлення світу політики, політичних процесів особистістю, соціальною групою, суспільством в цілому, а також їх ставлення до політичної дійсності. Політична свідомість складається з політичних знань, емоційно-чуттєвих та вольових станів, ціннісних політичних орієнтацій. Особливим елементом політичної свідомості є громадська думка, а її постійне врахування – суттєва риса характеру політичної системи.

Отже, політична культура та її складові – один з основних елементів, які складають духовний потенціал політичної системи. Вона виражає суть соціально-політичної системи, визначає «правила поведінки» в політиці, базові політичні цінності та основні суспільні цілі, відображає багатоманітність політичного життя, що має вирішальний вплив на утвердження соціального статусу громадянина.

1. Вятр Е. Й. Социология политических отношений / Пер. В. Складар, А. Николаев. – М.: Прогресс, 1979. – 464 с.
2. Ріяка В. О. Конституційне право зарубіжних країн. – Київ: Юрінком Інтер, 2002. – 512 с.
3. Парсонс Т. Система современных обществ / Пер. с англ. Л.А. Седова и А.Д. Ковалева. Под ред. М.С. Ковалевой. – М.: Аспект Пресс, 1998. – 270с.
4. Политическая система общества как регулятор социальной жизни [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://ecsocman.hse.ru/data/287/651/1219/t11.pdf>

ВИНИКНЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ПСЕВДОХРИСТІЯНСЬКИХ СЕКТ У 1990-Х РР. В УКРАЇНІ НА ПРИКЛАДІ «ВЕЛИКОГО БІЛОГО БРАТСТВА» (НА МАТЕРІАЛАХ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ)

Богдалов Антон Геннадійович

завідувач відділу «Історія незалежної України» Національного музею історії України,
м. Київ

Ключові слова:

*Велике Біле Братство
Секта
Псевдо християнство
Марія Деві Христос
Національний музей історії
України
музейні фонди
Іоанн Свами
ЮСМАЛОС*

У статті досліджений процес виникнення першої масової псевдохристиянської секти в новітній історії України – «Великого Білого Братства». Розглянуто та проаналізовано особливості діяльності секти та її лідерів. Досліджена фондова колекція Національного музею історії України з відповідної тематики, яка була сформована наприкінці 1990-х рр. XX ст.

Keywords:

*Big white brotherhood
sect
pseudo-christian
Maria Devi Christ
National museum of Ukraine
history
museum funds
Ioan Swami
JUSMALOS*

The article examines the emergence of the first mass pseudo-christianity of the sects in the modern Ukraine history. The features of the activity of the sect and its leaders are examined and analyzed. The stock collection of the National Museum of the History of Ukraine was studied with the corresponding themes, which was formed in the late 1990s in the 20th century.

Системні зміни доби перебудови в СРСР, які призвели до значних соціально – економічних та політичних змін, фактично, стали одними з головних причин розпаду Радянської імперії.

Відсутність ефективних реформ посилили економічну кризу та сприяли зростанню кризи продовольчої. В цей час дефіцитом у Союзі стають товари першої необхідності. У намаганні зменшити їх вивіз та продаж на «чорному ринку» за кордоном, запроваджується додаткова система розподілу найбільш вживаних продовольчих та промисло-

вих товарів за споживчими картками з купонами, які паралельно використовувались з радянськими рублями. Криза не оминула і банківську систему, у якій через відсутню індексацію знецінюються вклади, а підвищення цін на продовольчі товари призводять до різкого погіршення життєвого рівня населення. Перехід економічної моделі до ринкової продовжує кризу до середини 1990-х рр.

Зазначені економічні та політичні процеси стали основними чинниками, які зумовили виникнення в Україні

псевдохристиянських релігійних сект на початку 1990-х рр. Соціально-економічні проблеми, які значно впливали на внутрішній стан людини, набули масового характеру. Невпевненість у завтрашньому дні при відсутності стабільності, постійний стресовий стан, руйнація традиційних цінностей, паралельно з пропозиціями «нових духовних лідерів» швидкого вирішення існуючих негараздів, давали змогу новоствореним організаціям залучати до своїх лав велику кількість нових adeptів. Як правило такі псевдо релігійні організації є деструктивними та підпорядковуються одній, або невеликій групі осіб, які розкривали перед сектантами «видіння майбутнього». Сектантські adeptи здебільшого складаються з колишніх вірян церкви традиційної, які залишивши її перебувають до неї у опозиції [1;466] Молитовні зібрання новостворених організацій, що фактично перетворюються на шоу, частіше відбуваються у клубах, концертних залах та стадіонах. Як правило під час проведення таких сектантських проповідей, втрачаються традиційні християнські поняття (гріх, ересь, таїнство, благодать), з іншого, наголос робиться на розкритті раніше не зрозумілих та нехарактерних для церкви нових запропонованих догм (карма, космічний розум, магія, карма, медитація) [12; 9]

Найбільшою псевдорелігійною сектою в Україні, у першій половині 1990-х рр. стало - «Велике Біле Братство» (ВББ). Одним із його засновників став інженер-кібернетик, кандидат технічних наук - Юрій Кривоногов, який певний час співпрацював з радянськими спецслужбами, досліджуючи маніпуляції масовою свідомістю. До того, як Ю.Кривоногов проголосив себе «пророком» Іоанном Свами (Іоанн Святий, Хреститель), він працював у київському Інституті кібернетики, лабораторії нейропсихології у Москві, навчався на курсах екстрасенсів. Ідеолог створення ВББ у травні 1990 р. у Києві створює так званий Інститут атома і душі «Атма», призначивши себе Наказом №1 від 3

травня 1990 р. його Генеральним директором. Протягом травня-червня 1990 р. ним були розроблені основи вчення майбутньої псевдо християнської течії - ЮСМАЛОС. За створеним Ю. Кривоноговим вченням, ЮСМАЛОС є програмою «преображення Землі». Існує декілька тлумачень обраної назви, одна із варіацій пояснень твердить, що назва об'єднує перші літери слів: Юпітер (символізує апокаліптичного вершника на білому коні); Сатурн (апокаліптичний вершник на білому коні); Марс (апокаліптичний вершник на рудому коні); Лос (сузір'я семи апокаліптичних зірок). Фактично запропоноване вчення складалось з окремих частин християнства, буддизму, кришнаїзму, кабалістики та космогонії.

«Пророк» проводить серію сеансів як екстрасенс-цілитель у багатьох містах колишнього СРСР. Під час одного з них, у Донецьку, він знайомиться з Марією Цвігун (Мамоновою). Майбутня очільниця секти повідомила «пророка», що в квітні 1990 р. перебувала у стані клінічної смерті, під час якої бачила Бога. За твердженням В.Шокіна, який у якості слідчого вів розслідування по справі ВББ, М. Цвігун дійсно перебувала у стані клінічної смерті, під час здійснення сьомого абортів із застосуванням сильнодіючого препарату «Каліпсолу». У липні 1990 р. вона переїжджає до Києва, де разом з Ю. Кривоноговим засновує «Велике Біле Братство» та бере собі ритуальне ім'я Марія Деві Христос, проголошуючи себе Дівою Марією, живим втіленням Христа, його матір'ю та нареченою:

«Як тільки Марії Деві виповнилось 30 років, відбулась феноменальна експлантатія Бога у людину. В момент фізичної смерті Марії Деві 11.04.1990 р. її душа була забрана на небо та поєднана у єдину сутність (монаду) Ісуса та Марії. Світове тіло Ісуса Христа увійшло до тіла Деві Марії (душа Богоматері), після чого, коли минуло понад три години «перебування на небі» відбулась експлантатія Бога на Землю у новому образі Марії Деві Христос» [2; 3] До того,

як долучитись до секти, М. Цвігун здобула фах бібліотекаря та журналіста, була членом КПРС, приймала участь у виборах навесні 1990 р., на яких була обрана до Ленінської райради м. Донецьк, входила до комісії по пресі і гласності.

Роль живого божества, яку взяла собі М. Цвігун, можна вважати прецедентом, адже розглянувши діяльність релігійних сект, що виникають в Україні паралельно та вже після появи ВББ, її лідери брали на себе максимальну роль проповідників – посередників між адептами та Богом, не називаючи себе живим його втіленням, що відбулось в результаті реснакарнації.

Приблизно в середині 1992 р. до «братства» приєднується Віталій Ковальчук, який приймає «духовне» ім'я Іоанн-Петро II, який з часом стає одним з духовних лідерів сектантів.

Офіційно релігійна громада «Велике Біле Братство» була зареєстрована у Залізничному районі м. Києва 7 березня 1991 р. За межами України найбільші представництва «ВББ» виникають у Білорусії, Росії та Казахстані.

Визначальною метою вчення стає т.зв. порятунок Землі та перехід до шостої раси, перевтілення у яку повинно було здійснитись 24 липня 1993 р. у день страшного суду та кінця світу, коли після досягнення М. Цвігун віку Христа, 144 тисячі «чистих, білих братів» здійснять масове самогубство. За версією «юсмаліан», «кінцю світу» передуватиме загальний світовий хаос, який охопить усю планету. У офіційному друкованому виданні «ВББ» - газеті «Юсмалос», у кожному номері зустрічаються повідомлення про апокаліпсис, який вже розпочався: «З 1 червня 1993 р. розпочався час Великої скорботи та біди. Раю не буде!» [3; 3]; «На півдні України з'явилися щури розміром з собаку та мутанти цвіркуни людського зросту, вагою 22 кілограми» [8; 5]; «Труп людей заповняють вулиці міст, гнійні мерці будуть валятися на вулиці, особливо у Києві» [9; 8], тощо. Паралельно з повідомленнями про кінець світу, ко-

жен випуск періодики містить повідомлення про захоплення офіційної влади в Україні та Росії - сатаною. Президента України – Л.Кравчука «юсмаліане» називають «хитрою лисою», яка намагається захопити всю владу та зосередити у своїх руках [4; 3]. Значно більше уваги приділено російським представникам влади. Так, у першому номері видання автори приміток вказують на «дух сатани, який Америка випустила в Росію через президента Б.Єльцина», якого у матеріалах частіше називають «вовком» чи «іродом». Відповідно до матеріалів, що були розміщені у першому номері видання, саме представники «ВББ» разом з Марією Деві Христос, за допомогою молитви вказали Б.Єльцину «шлях перемоги» та допомогли поваленню комунізму [6; 4]. У матеріалах видання дискредитується офіційна церква, яка подається як пережиток минулого: «старі ікони вже не працюють. Церкви перетворились у залиця сміття» [11; 4]. Митрополит УПЦ МП Володимир (Сабодан) стає «легатом сатани» [5; 3].

У Національному музеї історії України зберігається комплекс друкованих матеріалів, який пов'язаний з діяльністю «Білого Братства» серед яких періодичні видання «Юсмалос», брошури листівки та книги, за допомогою яких сектантські адепти проводили пропагандистську діяльність. Музейні предмети були зібрані співробітниками Дарибоговою А. та Данілушкіною Т. Загалом, матеріали сектантського видання часто схожі, іноді ідентичні, наповнені типовими заголовками, які мали пропагандистський характер. Зустрічаються випадки використання аналогічних текстів у різних номерах, чи, навіть, повне дублювання номерів попередніх, як то перший та десятий примірник «Юсмалосу» за 1993 р. є повністю ідентичними.

Процес залучення до секти відбувався, в тому числі, за рахунок проведення «проповідей», які проходили у багатьох містах колишнього Радянського Союзу. У подальшому починається відбудова

своєрідної вертикалі із чітко визначеним уставом, який був продиктований верхівкою «Білого братства». Так, до секти залучали переважно молодь, яка від початку все більше проводила свій вільний час у колі нових «братів». Поступово відбувався розрив долученого сектантського адепта із зовнішнім оточенням та його перетворення на «мандрівного посередника», якій, у свою чергу, повинен долучати до секти нових прибічників.

В середині «Білого Братства» існував чіткий розпорядок дня, якого дотримувались його члени. День у «Білих братів» розпочинався близько четвертої ранку, після чого розпочиналась проповідь, яка тривала до восьмої. Основним заняттям адептів стає розповсюдження сектантсько-пропагандистської літератури, газети «Юсмалос» та різноманітної друкованої продукції, на яке вони витрачали близько десяти-одинадцяти годин протягом дня. Вечерня проповідь розпочиналась близько сьомої, по завершенні якої відбувалась трапеза, яка була одноразовою протягом дня. У харчовому раціоні «Білих братів» відсутнє м'ясо, вживати можна було виключно рослинну їжу. Відповідно до розпорядку, день у адептів завершувався після опівночі, деякі з них долучались до нічних проповідей. Обмеження у їжі та сні, що були встановлені всередині ВББ, доводили людей до стану крайнього виснаження, у якому керувати їхньою свідомістю ставало значно легше.

Датою кінця світу, яка була визначена «пророками» релігійної секти, стало 24 листопада 1993 р. За його відповідним сценарієм, який постійно описувався та корегувався у сектантських газетах та листівках, всі люди, які до того часу не приймуть Господа Марію Деві Христос, будуть спалені та потраплять до аду. На території від р. Дніпро до р. Волга залишиться «земля обітована», якою будуть ходити 144 тис. «врятованих юсмаліан» [7; 4]. Собор святої Софії, у якому сектанти планували здійснити масове самогубство, оголошувалася

«пограбованим та опечатаним, не дивлячись на те, що є приватною власністю Господа Марії Деві Христос» [10; 8].

З початком листопада 1993 р. у ВББ була проголошена декада покаєння, перед тим, перенесена дата кінця світу з 24 липня на 10 листопада. Відповідно до програми декади, кожного дня з 1 по 10 листопада 1993 р. Від початку листопада розпочинається «активне служіння Богу живому». Протягом десяти днів адепт має розповсюджувати літературу «у всіх точках Києва та Київської області», співати та читати «слово Боже» углолос та про себе. Окрім цього програма включала заборону працювати. Як було зазначено у примітках, усіх «провокакторів треба роздягати догола та відправляти».

В день оголошеного кінця світу, на площу біля Софії Київської зібралось близько однієї тисячі прихильників – юсмаліан, частина з яких, на чолі з М. Цвігун та Ю. Кривоноговим увірвавшись до храму, мало вчинити акт самоспалення. Під час проведеної операції, правоохоронним органам вдалось затримати 616 представників секти, які після їх арешту оголосили сухе голодування.

Слідство по справі ВББ, яке розпочалось ще до подій листопада 1993 р., тривало протягом трьох років. Відповідно до його висновків, основною метою діяльності ВББ було проведення експерименту по масовій обробці свідомості населення із застосуванням конкретних технологій. Г. Мульон, яка у судовому процесі була державним обвинувачем, пов'язує діяльність секти з проведенням соціального експерименту для здійснення акту масового вбивства. Не доведеним залишилось припущення, щодо участі в організації секти російських спецслужб. У матеріалах судової справи присутні непоодинокі факти, що підтверджують фінансування, яке надходило до «Білого Братства» з території Російської Федерації (РФ). За словами одного з слідчих, що вів розслідування по справі – М. Рощина, вся друкована продукція, яка розповсюджувалась

сектантами в Україні, завозилась на її територію саме з РФ. Фігурує у матеріалах справи документальне підтвердження - чек, який доводить факт переведення на рахунки «Білого Братства» 1 млн. російських рублів, яке надійшло з Москви. Інший слідчий у справі В. Шокин пізніше зазначав, що тодішні очільники міської адміністрації та Кабінету міністрів, які мали важелі влади, доволі спокійно реагували на існування секти, у якої не було жодних проблем з реєстрацією своєї діяльності та з отриманням дозволів оренди різноманітних приміщень [13].

Обвинувачення «духовних лідерів» секти було доведено по трьох статтях Кримінального кодексу, що включали організацію масових безпорядків, захоплення державних та господарських споруд, посягання на здоров'я та життя людей під приводом виконання релі-

гійних обрядів. Відповідно до судового рішення, Ю. Кривоногов, В. Ковальчук та М. Цвігун були засудженні відповідно на сім, шість та чотири роки позбавлення волі.

Виникнення та діяльність псевдохристиянського вчення «Велике Біле Братство» стало прикладом типової тоталітарної псевдорелігійної секти, яка діяла з комерційною метою та з метою здійснення психологічного експерименту гіпнозу, контролю свідомості та мислення. Про деструктивний характер організації свідчать факти, які підтверджують її негативний вплив на психічний стан людини, значно обмежуючи її права та свободу. Секта стала першим прикладом масової псевдохристиянської секти, що діяла на пострадянському просторі.

1. Маланяк Р. Методи впливу та контролю свідомості у псевдохристиянських конфесіях // Труды Київської Духовної Академії № 15 (187) 2015 С.-466
2. Національний музей історії України. - Фонди.- Колекційний опис № 559 газета Юсмалос 1993 р. № 1 С.-1 (Л-5812).
3. Там само. С.-3
4. Там само.
5. Там само.
6. Там само. С.-4
7. Там само.
8. Там само. С.-5
9. Національний музей історії України. - Фонди.- Колекційний опис № 559 газета Юсмалос 1993 р. № 2 С.-8 (Л-).
10. Там само.
11. Національний музей історії України. - Фонди.- Колекційний опис № 559 газета Юсмалос 1993 р. № 8 С.-4 (Л-).
12. Хамуляк Ю. Передумови виникнення та поширення нових релігійних рухів і сект // Слово №4 (48) 2012 С.-9
13. Шокин В. «Цвігун согласилась съест лишь немного еды у меня с ладони» [Електронний ресурс].- Режим доступу: [http://: «fakty.ua/171969-viktor-shokin-cvigin-soglasilas-sest-lish-nemnogo-edu-u-menya-s-ladoni](http://fakty.ua/171969-viktor-shokin-cvigin-soglasilas-sest-lish-nemnogo-edu-u-menya-s-ladoni)

СТРАТЕГІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКОЮ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

Мартиненко Володимир Федорович

доктор наук з державного управління, професор кафедри державного управління і місцевого самоврядування Херсонського національного технічного університету, академік Міжнародної академії богословських наук, м. Київ

Ключові слова:
*державне управління,
глобальні виклики,
міжнародний тероризм,
цифрова економіка,
тіньова економіка,
криптовалюта,
роботизація праці,
інформатизація,
штучний інтелект,
глобальне потепління,
глобальна міграція*

У статті аналізується стратегія державного управління економікою в умовах глобальних викликів, обґрунтовується необхідність переходу від наздоганяючого до превентивного управління економікою.

Keywords:
*public administration,
global challenges,
international terrorism,
digital economy,
shadow economy,
crypto currency,
labor robotization,
informatization,
artificial intelligence,
global warming,
global migration*

The article analyzes the strategy of state management of the economy in the face of global challenges, justifies the need for a transition from catching up to preventive management of the economy.

Сучасний етап характеризується стрімким розвитком науки, економіки, техніки, технологій, фінансів, соціальної сфери та ін. Особливе місце у цьому займає інформаційна сфера, яка супроводжує усі напрями розвитку. Крім того, вона розвивається стрімкими темпами, особливо вагомий її вплив на розвиток особистості, колективів, суспільства, держави.

При формуванні стратегії державного управління економікою, у першу чергу, слід розібратися із напрямками і змістом глобалізаційних викликів, що вимагає характеристики термінів, категорій, визначень, які використовуються у процесі його розвитку.

Характеристика кількісних і якісних змін розвитку потребують, у першу чергу, розгляду змісту термінів «виклики», «адекватність», «відповідність»,

«безпека», «гарантії», «наздоганяюче управління», «превентивне управління» [1], «деформація механізмів демократії у сучасному суспільстві» тощо. Від правильного визначення змісту цих термінів та встановлення їх місця у процесі змін залежить безпека життя громадянина, громадянського суспільства, держави, міжнародні відносини.

В академічному тлумачному словнику української мови термін «виклик» [2], характеризується як «категорична, різка пропозиція вступити в боротьбу, поєдинок або дія, спрямована на те, щоб втягнути у поєдинок». Ще потрібно зазначити, що цей термін характеризує зміни, які впливають на навколишнє середовище таким чином, що існуючі системи, механізми, інструменти у вимірах старих законів існувати не можуть. Це вимагає змінювати стратегічні механізми управління таким чином, що має виходити за межі змін, за яких вони утворилися.

Сучасними глобальними викликами є корупція, поглиблення прірви між багатими і бідними, порушення соціальної справедливості, міжнародний тероризм, зміни в економіці: формування цифрової економіки, тіньова економіка, формування нових світових валют (криптовалют), роботизація праці, інформатизація, формування штучного інтелекту, глобальне потепління, глобальна міграція тощо.

Основним викликом для України на сучасному етапі є корупція. Корупція в Україні призвела до руйнування держави, державних органів, втрати території держави тощо, а довіри громадян до структур державної влади уже є меншою статистичних похибок. Корупція не дає ніяких шансів адекватного реагування на існуючі виклики, бо зсередини руйнує державу. Так звана «боротьба» проти корупції завдала найбільшого удару по державності України, адже знецінила довіру своїх громадян до державних органів, міжнародної спільноти - до можливостей боротися за достойне життя. Замість ліквідації корупції весь світ спостерігає за її процві-

танням в Україні. Корупція на державному рівні фактично інституціоналізована [1]. Інституціональне сходження корупції в Україні здійснено за «допомогою» та «рекомендаціями» європейських інститутів.

Початок цього руху поклало введення на різних рівнях держави уповноваженого із запобігання та боротьби проти корупції. Однак жодних позитивних результатів це не принесло. Надалі було введено спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції - органи прокуратури, Національної поліції, Національне антикорупційне бюро України, Національне агентство з питань запобігання корупції. На боротьбу проти корупції витрачаються значні кошти, що здійснюється в умовах їх тотального дефіциту. Однак ці законодавчі «нововведення» позитивних результатів не принесли, натомість корупція продовжує поширюватися. Це закономірно призводить до ще більшого «посилання» боротьби проти основної хвороби у взаємодії держави і громадянського суспільства.

Здійснимо прогноз щодо дальшої «боротьби» державної влади проти корупції. У наш час на серйозному міжнародному рівні обговорюється питання про утворення антикорупційного суду. Однак це «нововведення» також ні до чого не призведе. Тоді для «боротьби» з корупцією, мабуть, будуть пропозиції утворити антикорупційний Кабінет Міністрів України, провести вибори в антикорупційну Верховну Раду. Однак і це ні до чого не призведе, оскільки зусилля держави спрямовуються не на трансформацію влади, включення до цього процесу громадянського суспільства, а на апаратну, адміністративну «боротьбу» з корупцією. На черзі у сфері боротьби з корупцією в Україні на міжнародній арені будуть пропозиції утворити антикорупційний Європейський Союз, антикорупційну Організацію Об'єднаних Націй. Однак і це ні до чого не призведе, що, зрештою, зумовить потребу звернення ООН про боротьбу з корупцією в Україні до іно-

планетян, і так буде до дурної безкінечності.

Таким чином, закономірністю наявної «боротьби» проти корупції є означена «дурна безкінечність», що зумовлено тим, що боротьба з корупцією в Україні здійснюється самими корупціонерами. Основний суб'єкт боротьби з корупцією – громадянське суспільство – виключений із цього процесу. Корупція розглядається як явище юридичне, соціальне, адміністративне, політичне тощо. але явище абстрактне. Відсутній конкретний суб'єкт корупції. Невідомо проти яких конкретно суб'єктів здійснюється боротьба. Корупція в органах державної влади в принципі не може бути без керівництва. Мають бути названі корупціонери, посади, а не абстракції типу «корупція в органах державної влади». Ці та інші проблеми засвідчують потребу здійснення концептуальних змін у науковому обґрунтуванні методів взаємодії держави і громадянського суспільства.

Наступним **викликом** для існування держави, джерелом якого є корупція, є **порушення соціальної справедливості** (виділ. автором). В Україні порушення соціальної справедливості відбуваються на всіх напрямках: «реформа» освіти, медична «реформа», пенсійна «реформа», «реформа» комунальних платежів, зайнятість населення, величина заробітної плати тощо. Важко назвати соціальну сферу, в якій зміни забезпечували б позитивні зміни, які покращать життя громадянина.

Вплив соціальної справедливості на розвиток держави і громадянського суспільства здійснюється на основі кількісних характеристик. Так, наприклад, якщо у державі більше 7% бідного населення (їх матеріальне забезпечення нижче межі споживчого кошика), то держава деградує і розпадається. В Україні ця цифра офіційно не артикулюється. Ще на початку третього тисячоліття в Україні більше 80% населення знаходилося за межею бідності. З того часу змінилося небагато, що свідчить про те, що процес розпаду держави і

громадянського суспільства триває уже друге десятиліття.

Виклики в **економіці** характеризуються такими процесами. Трудова теорія вартості як база економіки ХХ століття змінюється цифровою вартістю, що призводить до глобальних проблем установавання ціни на інформаційні товари і послуги (наприклад, глобальні проблеми, пов'язані з крадіжкою інтелектуальної власності, розвиток інформаційної злочинності). Кардинальні зміни здійснюються в енергоносіях: нафта і газ, вугілля замінюються іншими відновлюваними, екологічно чистими джерелами, що призводить до кардинальних змін, наприклад, у машинобудуванні, особливо у двигунах внутрішнього згоряння, на зміну яким приходять електричні двигуни. Ці та інші зміни в економіці мають кардинально трансформувати сучасне поняття держави та інтегративної науки про неї.

Ще одним викликом економіці держави і громадянському суспільству є тіньова економіка. За різними оцінками, тіньова економіка становить близько 50% офіційної [3]. Наскільки деформований зміст економічного зростання в Україні, щоб стверджувати, що навіть тіньова економіка йому сприяє, а державне управління його гальмує.

У наш час стрімко народжується новітній виклик економічному зростанню, який потрібно осмислювати, прогнозувати його вплив на економічний розвиток і розробляти завчасні заходи зняття його негативного впливу на суспільний розвиток, громадянське суспільство, державу. Йдеться про народження нового загального еквіваленту – криптовалюти. Яким чином вона буде впливати на економічний розвиток, на процеси прогнозування сьогодні в Україні на різних рівнях (проведення наукових конференцій, обговорення в інформаційних мережах тощо) аналізується мало. Знову наздоганяючий метод управління може призвести до того, що реакція на негативні дії криптовалюти вже буде недоречна, тому що від неї не буде ніякої користі.

У **технології та техніці** відбуваються кардинальні зміни. Робітники замінюються роботами на всіх напрямках діяльності виробництва, сфери обслуговування, культури. Народження штучного інтелекту, яке поєднується з розвитком роботизації, породжує фізичне виникнення андроїдів, які замінюють людину. Сфери, в яких працювала тільки людина, займають роботи, андроїди. Андроїди уже отримують паспорти, в яких зазначається громадянство, роботи краще здійснюють операції в медицині, штучний інтелект краще, ніж людина, грає в шахи; між роботами, як між чоловіком і жінкою, заключаються шлюби, роботи вже освоїли професію піаніста, диригента, викладача. У сільському господарстві вже існують роботи, які повністю виключають людину із процесу виробництва. Крім того, роботи освоюють властивості й здібності жінки-матері – народжувати й виховувати дітей. Все це зумовлює необхідність, якщо ще не пізно, прогнозувати, а що буде з людиною? Яке її місце в цивілізаційному процесі? Тому що здійснити революцію людей проти роботів – андроїдів буде неможливо і пізно. Вже сьогодні андроїд – жінка пожартувала, що вона «знищить людей»... Стівен Гокінг заявляє, що «Успіх у створенні ефективного ШІ може стати найбільшою подією в історії нашої цивілізації. Або найжахливішою. Ми просто не знаємо. Тож, ми не можемо знати, чи буде ШІ безмежно допомагати нам, чи ми будемо проігноровані та відсторонені ним, чи ймовірно знищені ним» [4].

В **екологічній сфері** глобальні зміни клімату сягають таких масштабів і катастрофічних наслідків, які жодна країна одноосібно усунути не може. Забруднення довкілля від діяльності людини сягає загрозливих масштабів в окремих державах і загалом на планеті. Особливої уваги заслуговують відходи ядерної енергетики (атомні електростанції, ядерна зброя). Крім того, є багато інших забруднювачів, які вже з кількості переходять у нову якість (так, в Україні не-

має річок, вода яких не забруднюється від промислової діяльності). Продуктивна територія держави зменшується від забруднення: 7% території України забрала Чорнобильська катастрофа, щороку збільшується територія, відведена під смітники (7%), що забруднюють повітря, воду, зменшують чисту територію держави.

У **демографічній сфері** відбувається масштабне переселення людей, що впливає на соціальну сферу, політику, релігію, екологію. Усе це деформує поняття держави, її території, незалежності. Використовуючи міграцію, терористи використовують її як офіційні транспортні артерії, перекидаючи величезні людські ресурси у будь-яку точку світу, що дестабілізує розвиток національних держав. Держава вступила в період докорінних трансформацій.

В **інформаційній сфері** здійснюються найбільші перетворення, які розмивають поняття держави з її кордонами, економікою, соціальною сферою і т. ін. Формується глобальний ринок товарів, робочої сили, розвивається Інтернет-торгівля, формується мережева, цифрова економіка. Розвиток штучного інтелекту набуває глобальних масштабів. У результаті розвитку інформаційної сфери та комп'ютерної техніки й технології здійснюється впровадження штучного інтелекту (мікрочипів) у мозок людини, народжується нова людина-кіборг, яка значно посилює свої інтелектуальні, але не духовно-моральні якості. Крім того, інформатизація негативно впливає на інтелектуальний розвиток людини: у неї погіршується пам'ять, зменшуються мисленнева потужність мозку. У цьому контексті відсутні науково обґрунтовані висновки про негативний вплив розвитку інформатизації на людину, народження окремих «кіборгів» із впливом на державу, громадянське суспільство, соціокультурну сферу. На сучасному етапі мають бути адекватними обґрунтування змін, які будуть обґрунтовані у людському вимірі з передбачуваними ре-

зультатами переходу від «зачарованої душі» до «оцифрованої».

На виклики необхідно реагувати адекватно, відповідно до змін. У цьому аспекті стратегічними напрямками державного управління інформаційним розвитком має бути забезпечення ефективних, адекватних дій, інструментів, законів.

Адекватність має бути у законодавчих документах, які спрямовуються на запобігання та боротьбу проти корупції. Насамперед йдеться про чітку, визначену термінологію, має бути гарантією, яка має вказувати основний вектор боротьби.

Неадекватними діями громадянина, громадянського суспільства, державних органів є намагання реагувати на виклики методами, механізмами, інструментами без виходу за межі, за яких вони утворилися [5].

Неадекватність прослідковується в тому, що в Україні боротьба проти корупції здійснюється методами, механізмами, інструментами, структурами, за яких вона утворилася. Так, наприклад, боротьба проти корупції обмежена формуванням антикорупційних структур (антикорупційних органів, антикорупційних судів) тощо. У громадянському суспільстві необхідно поставити питання: «Як у корупційному суспільстві створити некорупційні структури? Де гарантії того, що нові антикорупційні структури будуть відповідати змісту?». Це вагомо підтверджується аналізом практичних заходів державних органів на «фронті боротьби проти корупції». Тобто, для боротьби проти корупції необхідно виходити за межі, за яких вона утворилася. Йдеться, наприклад, про участь у даній боротьбі безпосередньо громадянського суспільства; гарантії політичної, соціальної, кримінальної відповідальності органів державної влади потрібно утворювати механізми гарантій (правових, соціальних, інформаційних тощо), в яких громадянське суспільство має відігравати провідну роль.

Неадекватними є дії державних органів, наприклад, при призначенні непрофесіоналів, осіб без відповідної вищої освіти на керівні посади, людей без практичного досвіду тощо. Існуючі механізми демократії, які застосовуються у громадянському суспільстві у процесі народовиявлення, себе вичерпали. В результаті фальсифікації виборів, підкупі виборців, фальшування підрахунку голосів, підміни представницької демократії (те, що існує сьогодні, назвати представницькою демократією не можна), відсутності механізму відкликання депутатів, відсутності механізмів винесення вотуму недовіри органам державної влади та ін. механізми реалізації влади народу перетворилися у механізми узурпації влади окремими групами (олігархами, кланами).

Аналіз процесів реагування органів державної влади на ці та інші виклики сьогодення показує, що адекватна реакція відповідних владних структур, громадян, інститутів громадянського суспільства взагалі відсутня. Здійснюється імітація реагування на виклики сьогодення органів державної влади і громадянського суспільства. Йдеться, наприклад, про зміну виборчого законодавства (максимальне досягнення – це відкриті списки політичних партій на виборах і ще деякі «удосконалення»), проте все залишається у межах існуючих параметрів народовиявлення, що не дає ніяких надій на вихід із процесу розпаду держави, громадянського суспільства. Політичні сили зайняті розподілом національних матеріальних ресурсів між собою і виведенням їх у місця можливого подальшого використання, боротьбою за політичну, юридичну, адміністративну владу.

Все це засвідчує, що продовжується руйнація громадянського суспільства, основ державного устрою, погіршується життя громадян, яке здійснюється на фоні існуючого **наздоганяючого** механізму управління суспільним розвитком. Сучасні глобальні виклики формувалися тривалий період – 40-50 років, тому якщо на деякі виклики і буде аде-

кватна реакція, вона уже буде здійснена із запізненням, бо про ці виклики потрібно було думати ще 40-50 років тому. Все це свідчить про необхідність переходу до **превентивного** управління розвитком громадянського суспільства. Йдеться про те, що існуючі виклики сьогодні необхідно аналізувати, структурувати, прогнозувати майбутні проблеми, розробляти превентивні механізми їх недопущення. Слід зазначити, що на сучасному етапі розробка превентивних механізмів має здійснюватися усіма суб'єктами: громадянином, громадянським суспільством, державою. Наскільки це під силу, наприклад, громадянину?

Аналіз ситуації з розвитком взаємодії громадянина, громадянського суспільства і держави засвідчує, що сьогодні державні органи свідомо звільняються від зобов'язань забезпечувати достойне життя громадянина, громадянського суспільства. Забезпечити умови життя сьогодні в основному має сам громадянин в умовах функціонування ринку і конкуренції. Здійснюється приватизація тих галузей національного господарства, які у принципі не можуть бути приватними. Йдеться про медичну сферу, культуру, мистецтво, науку, громадський транспорт, енергетику, атомну енергетику, виробництво, продаж зброї тощо. У цьому контексті все робиться для того, щоб громадянин сам собі забезпечив достойні умови життя і праці. У цьому контексті потрібно поставити риторичне питання: Як озброєний громадянин буде забезпечувати собі достойні умови життя в Україні?

Аналіз сучасних глобальних викликів для громадянина, громадянського

суспільства, держави, для цивілізаційного розвитку в цілому потребує дослідження чинників, що їх зумовили. Сучасні глобальні виклики, зокрема, корупція, порушення соціальної справедливості, світовий тероризм, абсолютизація економічного фактора та ігнорування духовного, тіньова економіка, екологічна катастрофа (глобальне потепління, забруднення навколишнього середовища), роботизація виробництва, народження штучного інтелекту, андроїдів, оцифрування і роботизація людини, поява кіборгів (синтез людини і штучного інтелекту), розвиток світових інформаційних мереж, війна холодна, гаряча, гібридна, інформаційна – всі ці та інші виклики мають у своїй основі один чинник. Як було вище зазначено, сучасна система державного управління в Україні має наздоганяючий характер і, як правило, спрямовується на розв'язання проблем, які мають дурну безкінечність, яка притаманна українським «господарям». Все це «звалилося» на громадянське суспільство не за один день і зумовлено рівнем індивідуального мислення кожного громадянина, який проживає в Україні. Даний «результат» ґрунтується на низькому рівні суспільного мислення кожного громадянина України. Жити у суспільстві і бути вільним від нього неможливо. Кожен громадянин має впливати на ефективність функціонування держави, він відповідальний за всі негаразди, які здійснюються в державі.

1. Мартиненко В. Ф. Взаємодія держави і громадянського суспільства в Україні в контексті сучасних викликів / Збірник наукових праць. Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування, [Електронний ресурс. Режим доступу/ el-zbirn-du.at.ua/], 2017. № 2.
2. Розвиток. Вікіпедія. [Електронний ресурс. Режим доступу <https://uk.wikipedia.org/wiki/>].
3. Schneider Friedrich, The Shadow Economy and Work in the Shadow: What Do We (Not) Know? IZA Discussion Papers 6423. Institute for the Study of Labour. (IZA) (2012).
4. Стівен Гокінг. Штучний інтелект. Назва з екрана. [Електронний ресурс. Режим доступу: <https://ukr.net>].
5. Мартиненко В.Ф. Державне управління інвестиційним процесом в Україні. Монографія. К.: Вид-во НАДУ, 2005. – 300 с.

МОВА ЯК ЧИННИК ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Мадрига Тетяна Богданівна

кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних інститутів та процесів ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», м. Івано-Франківськ

Ключові слова:
мова,
мовна ідентифікація,
мовна політика,
національна ідентичність

У статті зроблена спроба оцінки впливу мови на процеси формування національної ідентичності. Проаналізовано динаміку українськомовних преференцій населення України та відповідні зміни у мовній ідентифікації. Окремлено причини підвищення статусу української мови, як головної ознаки ідентичності української нації.

Keywords:
language,
linguistic identification,
language policy,
national identity

The article attempts to assess the influence of language on the processes of formation of national identity. The dynamics of Ukrainian-language preferences of the population of Ukraine and the corresponding changes in linguistic identification are analyzed. The reasons for increasing the status of the Ukrainian language as the main attribute of the identity of the Ukrainian nation are outlined.

У контексті сучасних перетворень, які відбуваються в Україні, проблема збереження національної ідентичності українців набуває особливої актуальності. В основі ідентичності лежать механізми ототожнення та відмінностей за мовними, етнічними, конфесійними, соціально-політичними, територіальними ознаками, які часто виступають предметом політичних маніпуляцій і засобом мобілізації електорату особливо в період виборчих кампаній. Важливим чинником збереження національної ідентичності, національної пам'яті та культурних традицій є знання і використання рідної мови.

Метою статті є характеристика сучасного стану мовної ідентичності громадян України та з'ясування ролі мови в контексті збереження національної ідентичності.

Проблемі взаємозв'язку мови, ідентичності та нації присвятила чільну увагу ціла низка дослідників, серед яких Дж.

Джозеф, Е. Хобсбаум [16], Е. Сміт [14], Дж. Фішман, Б. Андерсон та ін. Окремим аспектам проблематики формування ідентичності присвячені роботи багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців: К. Ясперса, М. Хайдеггера, Е. Фромма, П. Рікера, Е. Еріксона [6], С. Кримського, О. Проценко, В. Малахова, Т. Воропай. Питання цінності мови як основи формування ідентичності людини і народу лежить в площині наукових інтересів П. Гуревича, Т. Дрідзе, А. Кургузова та ін. Дану проблему також досліджують такі науковці, як Л. Аза, Н. Костенко, С. Макєєв, І. Прибиткова, В. Тарасенко, О. Майборода, Н. Черниш. Однак як свідчить аналіз публікацій останніх років вивчення мови як чинника формування і збереження національної ідентичності характеризується фрагментарністю, тому дослідження в цьому напрямку є актуальним на сучасному етапі становлення сучасного українського суспільства.

Відомий психоаналітик 20 століття Ерік Еріксон використовував термін ідентичність у різних значеннях: у першому випадку науковець співвідносить його «зі свідомим відчуттям унікальності індивіда», в другому – «з несвідомим прагненням до неперервності життєвого досвіду», а в третьому – «із солідарністю з ідеалами групи». «Ідентичність індивіда, – на його думку, – ґрунтується на двох одночасних спостереженнях: на відчутті тотожності самому собі, неперервності свого існування у часі та просторі та на основі того факту, що твою тотожність і неперервність визнають оточуючі» [6, с. 89]. Однак він зізнається, що важко дати остаточне визначення: «Єдиний шлях визначити його – спробувати зрозуміти, в яких контекстах без нього важко обійтись» [6, с. 90].

Американський футуролог Е. Тоффлер писав: «Мільйони індивідів напружено шукають власну ідентичність або деяку магічну терапію, яка полегшує возз'єднання їх особистості, щоб перемогти хаос, внутрішню ентропію, сформувати власний порядок» [14, с. 159].

На думку М. Губогло, «мовна ідентичність – це сукупність мовних характеристик індивіда або групи, яка складається із мови (мовна компетентність), вживання мов (мовна поведінка), ставлення до мов (мовні установки)» [3, с. 39]. Е. Хобсбаум вважає, що будь-яка мова, котра переходить з виключно усного мовлення в область читання та писемності, тобто будь-яка мова, що стає засобом шкільної освіти або офіційного використання, змінює свій характер, а прагнення «говорити правильно» є безпосереднім конструюванням своєї нації [16, с. 21].

На думку О. Музичук, мова не просто відображає світ людини і її культуру, найважливіша функція мови полягає в тому, що вона зберігає культуру і передає культурні цінності з покоління в покоління. Саме тому мова відіграє настільки значну роль в формуванні особистості, національного характеру, ет-

нічної спільноти, народу, нації [10, с. 48].

Мова – невід'ємний елемент у процесі становлення національної ідентичності з, щонайменше, п'яти причин: 1) групі людей, що займає певну територію, властива одна манера спілкування, яка вирізняє їх з-поміж інших груп; 2) ідеологія національної єдності постає крізь глибоку культурну єдність, яка у свій час є продуктом колективної мови; 3) мова є провідним засобом, за допомогою якого сконструйовані тексти національної ідентичності; 4) центральну роль в освіченості нації займає «правильна» мова; 5) мова може виникати як очевидний тест для визначення, чи належать конкретні особи до нації, чи ні [17, с. 490–491].

Мова виступає конструктом таких різновидів ідентичностей, як культурна, релігійна, національна, етнічна, соціально-класова, професійна, особистісна, гендерна, сімейна, тому що: мова опосередковує співвіднесеність людини з певною спільнотою та самим собою через номінацію і розкриття рис, характерних для певного виду ідентичності (наприклад, соціально-культурна, релігійна, сімейна, професійна ідентичності та ін.); мова забезпечує формування ідентичностей через ідентифікацію зі зразками виконання певних ролей (наприклад, у суспільстві, трудовому колективі, сім'ї); мова є інструментом конструювання більшості видів ідентичностей через використання особливих мовних актів, властивих для відповідних видів ідентичності, зокрема мови ідентичності; мова визначає конфігурацію влади / субординації, що є засадничою для низки різновидів ідентичності (таких як гендерна, професійна та сімейна); виконує інтерпретативну функцію, дозволяючи розуміти явища і процеси відносно однаково в межах певного виду ідентичності; мовні акти не тільки репрезентативні для ідентичності, але й конститутивні, тобто в них виявляється сутність ідентичності (останнє властиво гендерній, професійній, сімейній, майновій та ін. її різновидам) [2, с. 67].

Багаторічна політика пропагування мовної, етноконфесійної, політичної гетерогенності українського суспільства, різновекторності у зовнішньополітичних орієнтаціях громадян аж ніяк не сприяла консолідації, а навпаки, створювала умови для дезінтеграційних процесів і розшарування. Тривалий час в Україні регіональні відмінності ідентичностей громадян були інструментом виборчої боротьби, коли політичні сили штучно актуалізували, в тому числі і мовне питання, й піднімали проблему захисту російськомовних українців під час виборчих кампаній. Це власне і стало одним із визначальних факторів посилення сепаратистських рухів у 2014 р. на Сході України, які поклали початок кровопролиттю.

Наявність двох мов в одній країні завжди має конфліктний характер. Як зазначає американський соціолінгвіст Е. Хауген, багатомовній країні, якщо вона не є децентралізованою федерацією з стабільними кордонами, завжди загрожуватиме внутрішній конфлікт [15, с. 245].

Починаючи з 2002 року, в Україні вибори стають дедалі технологічними, а жодна виборча кампанія не обійшлася без спекуляції навколо теми двомовності і білінгвізму. Поступово мовні протиріччя в Україні, які вийшли за межі територіального чи етнолінгвістичного розмежування, зумовили появу конфлікту цінностей та ідентифікації.

Мова і національна ідентичність перебувають у тісному взаємозв'язку, який може посилюватися в результаті здійснення відповідної мовної політики держави. За президентства В. Януковича 3 березня 2012 р. Верховна Рада України проголосувала за скандальний законопроект № 9073 «Про засади державної мовної політики», за подання С. Ківалова та В. Колесніченка. Цей закон, будучи інструментом русифікації, викликав масові незадоволення і супроводжувався протестними акціями. Так, відповідно до Закону № 5029-VI «Про засади державної мовної політики» або як його називають неофіційно – «закон

Ківалова – Колесніченка», 18 мов отримали статусу регіональних, що надає право використовувати їх в офіційній документації, громадських органах та організаціях, на підприємствах, у державних закладах освіти, науки, культури, у сферах зв'язку та інформатики. Таким чином, російську мову було визнано найбільш вживаною серед мов інших нацменшин в Україні [11]. Метою закону, автори якого пошахрайському використали «Європейську хартію регіональних або мов меншин», було надання російській мові тих же прав, що й державній українській. В умовах функціональної нерівноправності двох мов, успадкованої від періоду колоніальної залежності України від Росії, створювались загрози витіснення української мови з усіх сфер суспільного життя на більшій частині території країни та умови просування «руського мира» всередину країни [8].

Питання захисту прав російськомовних і етнічних росіян в Україні стало приводом для анексії Криму і послужило причиною військової агресії Росії на Донбасі. За цих обставин підтримка і розвиток української мови є першочерговим завданням на шляху збереження української державності. В умовах збройної агресії Росії проти України ні в кого вже не викликає сумніву, що саме українська мова є головною ознакою ідентичності української нації. Державна мова є ефективним інструментом забезпечення соціальної єдності. Тому без вирішення питання мовного конфлікту, який став індикатором драматичної сторінки в історії України, пов'язаного з гібридною війною, процес формування політичної нації, як головного елементу державотворчого процесу, буде проблематичним. Повноцінне функціонування української мови як державної в усіх регіонах України допоможе українській нації утвердитися у ролі титульної державотворчої нації.

В умовах агресії РФ проти України спостерігаються певні зміни у мовній

ідентифікації порівняно з недавнім минулим.

Більшість (69%) громадян вважають рідною мовою українську, 27% – російську, 2% – іншу мову. У 2011р. українську мову як рідну відзначили 61% респондентів, російську – 36%, іншу мову – 2% [7, с. 8].

Вдома переважно українською мовою розмовляють 55% респондентів, переважно російською – 41% опитаних, іншою мовою – 1% опитаних. У 2011р. ці показники становили відповідно, 52%, 45% і 1%. Отже, із врахуванням особливостей вибірки опитувань у 2011р. і 2016р., у мові спілкування практично не відбулося змін. Тоді як частка тих, хто вважає рідною мовою українську, змінилася більш помітно. Можна припустити, що під впливом суспільно-політичних процесів, які відбувалися в Україні останніми роками, відбулися певні зміни в мовній ідентичності громадян, але не в мовних практиках, які виявилися більш стійкими.

Зберігаються істотні відмінності між регіонами – якщо в Західному, Центральному та Південному регіонах більшість опитаних назвали рідною українську мову (відповідно, 97%, 86% і 63%), то у Східному регіоні та Донбасі – російську (відповідно, 52% і 66%).

Лише в Західному регіоні частка тих, хто назвав рідною мовою українську, близька до частки тих, хто розмовляє нею вдома. У всіх інших регіонах частка тих, хто переважно спілкується вдома українською мовою, менша, ніж частка тих, хто визнає її рідною.

Найбільшою ця різниця є в Південному регіоні, де визнають рідною мовою українську 63% опитаних, а переважно спілкуються нею вдома – лише 34%. Тобто, можна говорити про суперечливість мовної ідентичності та мовних практик [7, с. 8].

У загальноукраїнському розрізі динаміка україномовних преференцій населення України з 1994 року (37%) по 2014 рік (43%), засвідчує поступове збільшення частки україномовних гро-

мадян. Російськомовне населення у 1994 році становило 29%, у 2014 році – 31%. Але важливо врахувати, що в 2008 році, наприклад, переважно російськомовними себе визначали 37% жителів України. Отже, опитування свідчать як про поступове зменшення на теренах України частки російськомовного населення (починаючи з 2008 року), так і про скорочення частки населення подвійної українсько-російської мовної орієнтації (у 1994 році останні становили 32%, у 2014 році – 25%). Важливо, що рідна мова, а також мова сімейного спілкування часто не збігаються з етнічною самоідентифікацією населення України, передовсім на Донбасі. Так, визначилися з українською як рідною мовою 22% населення Донбасу. А от українську мову як переважну в родинному спілкуванні назвали лише 3,2% донбаських респондентів. Залежно від обставин, українською і російською мовами на Донбасі спілкуються 23,8% людей.

Саме за цим показником Донбас суттєво відрізняється від решти регіонів держави. Дослідження «Донбас 2015» [12] ілюструє відповідні мовні відмінності у вимірах Донбас – Донецька область – Луганська область. Відповіді респондентів з Донбасу щодо мови спілкування у сім'ї такі. 3,2% (аналогічні дані в дослідженні Інституту соціології НАН України) респондентів Донбасу визначили українську мову як основну в спілкуванні у родині. 52,2% – спілкуються виключно російською, різними мовами залежно від обставин – 43,1%. З них на теренах Донецької області українською спілкуються в родині 1%, в Луганській області – 5,8%. Російською спілкуються в родині 60,3% мешканців Донецької області і 44% Луганської, а відповідно до обставин російською й українською спілкуються 36,3% населення Донецької області та 50% – Луганської.

Відповідно до опитування, проведеного Фондом демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва спільно з

соціологічною службою «Ukrainian Sociology Service» з 25 грудня 2014 року до 15 січня 2015 року в 11 регіонах України, ідентифікують себе з Українською державою майже 95 % респондентів, а відчувають близькість з російською державою 57 % опитаних. Українська мова та культура є дуже близькою для 95 % населення, тоді як, з російською мовою і культурою асоціюють себе 67 % респондентів [13]. Ці показники є аргументом на користь твердження, що в українському суспільстві нині немає ані значної етнічної та етнокультурної поляризації, ані повної гомогенності.

Загальноукраїнські тенденції в мовному питанні презентують результати опитування «Думки і погляди населення України: грудень 2014 року», на запитання, яким є найбільше побоювання громадян України, відповідь «утиск за мовною та національною ознакою» обрали лише 2,5 % респондентів [5]. 2014 рік вніс корективи й у відповіді на запитання, яку мову, окрім української, на думку респондентів, необхідно вивчати в загальноосвітніх навчальних закладах. Російська мова втратила 17 % прихильників, порівняно з 2013 роком. Натомість англійська здобула майже 7 % додаткових голосів у порівнянні з 2013 роком.

Питання надання російській мові статусу офіційної в Україні: в 2014 році 49,6 % респондентів обрали відповідь «ні» (порівняно з 2013 роком цей показник збільшився на 0,7 %); відповідь «так» дали 32,2 % респондентів (порівняно з 2013 роком цей показник зменшився на 4,3 %).

В той же час, 54 % респондентів Донбасу однозначно впевнені, що на громадян України, рідною мовою яких є російська, не здійснюється тиск чи погрози через їхню мову, а 28 % – визначилися, що скоріше не відбуваються подібні дії. Лише 2 % респондентів Донбасу однозначно впевнені, що такий тиск існує, а 9 % – скоріше впевнені, ніж не впевнені. Відповідно 71 % респондентів Донбасу не підтримують рішення РФ

надіслати свої війська задля «захисту російськомовного населення»; 20 % населення Донбасу не визначилися щодо відповіді; тільки 9 % підтримують [4].

5 вересня 2017 р., Верховна Рада України прийняла Закону про освіту (№3491-д), у якому зокрема йдеться про мову освіти. Закон про освіту не тільки визначає форми й дидактичні прийоми, тривалість навчання, очікувані зміни обсягів винагороди праці педагогів, а насамперед моделює майбутнє України. Один із важливих шляхів творення нової держави – українськомовна й українськоцентрична освіта молоді, яка буде здатна до свідомого державобудування в нових геополітичних умовах [1].

Якщо згідно з законом 2012 р. «Про засади державної мовної політики» (закон Ківалова-Колесніченка), «вільний вибір мови навчання є невід'ємним правом громадян України, яке реалізується в рамках цього Закону, за умови обов'язкового вивчення державної мови в обов'язку, достатньому для інтеграції в українське суспільство», а також «громадянам України гарантується право отримання освіти державною мовою і регіональними мовами або мовами меншин», то стаття 7 Закону України «Про освіту» від 5 вересня 2017 р. гласить, що «мовою освітнього процесу в закладах освіти є державна мова», заклавши глибинні основи оновлення української держави на засадах збереження національно-демократичних і гуманістичних цінностей. Законом передбачено, що представникам національних меншин України гарантується право на навчання в комунальних закладах для отримання освіти поряд із державною мовою відповідної національної меншини. Це право реалізується через класи (групи) з навчанням мовою відповідної національної меншини поряд із державною мовою [9].

Тривалий час оборонці антиукраїнської позиції намагалися законсервувати ситуацію, коли знання української мови не є обов'язковим, коли вивчення всіх предметів, окрім української мови, ведеться мовою національних меншин

або російською мовою. У збереженні й поглибленні такого стану зацікавлені ті внутрішні сили, які є виконавцями ідеології сепаратизації України (хоча й називають це федералізацією) й прагнуть полегшити розподіл нашої держави між сусідніми державами, які мріють про перекроювання кордонів за лекалами великих: відродження Великої Росії, Великої Румунії, Великої Угорщини. Тиск на Україну за формулювання мовної статті Закону про освіту був передбачуваний. Недопущення її в такому вигляді лобювали деякі експерти, депутати, що не приховували своїх неукраїнських орієнтирів і своєї залежності від позаукраїнських центрів впливу (не лише ідеологічного). Прогнозованою в цьому контексті виявилася і негативна реакція урядовців Румунії та Угорщини, що набрала форми неприхованого тиску і втручання у внутрішні справи України. Погрози на кшталт «угорські дипломати не підтримуватимуть жодної української ініціативи у міжнародних організаціях, Угорщина не підтримуватиме важливих для України рішень» спрямовані на збереження ізоляції України, на фрагментацію цілісної країни, що має підготувати перегляд державних кордонів України [1].

А позиція України в мовному питанні віддавна чітко окреслена: вона закріплена в Конституції України, звірена з

міжнародними пактами й рекомендаціями: в Україні одна державна мова – українська; її зобов'язаний знати і застосовувати кожен громадянин України; водночас держава підтримує вивчення і збереження мов національних меншин, толерує діяльність національних культурних товариств, які так само мають за мету збереження національної самоідентичності. Роз'яснення до Конституції, дане Конституційним Судом України, визначає мовою освіти українську мову. Така позиція оприятена і в законі про освіту. Цей закон має стати для українського суспільства не декларацією намірів, а дієвим імперативом [1].

Таким чином, мова є своєрідним маркером, який вирізняє один народ від іншого. Як свідчать результати різноманітних опитувань, після Євромайдану і в умовах війни на Сході України відбулося підвищення статусу української мови й українська національна ідентичність стала пріоритетнішою, ніж була до цих подій. Тому утвердження української мови як державної у всіх регіонах України і надання їй гідного місця в системі духовних національних цінностей є невід'ємним елементом на шляху формування самодостатньої нації і подальшої консолідації суспільства.

1. Випробування законом: мовний складник освіти України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/2307071-viprobuvanna-zakonom-movnij-skladnik-osviti-ukraini.html>
2. Гончарова М. Роль мови у формуванні різновидів ідентичностей / М. Гончарова // Мова і суспільство. 2015. Випуск 6. – С. 60-69.
3. Губогло М. Н. Идентификация идентичности: Этносоциологические очерки / М. Н. Губогло. – Москва: Наука, 2003. – 764 с.
4. Динаміка суспільно-політичних поглядів в Україні. 19 – 30 листопада 2015 р. [Електронний ресурс] // Соціологічна група «Рейтинг». – Режим доступу: http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/2015_11_national_oversample_ua_combined_natl_and_donbas_v3.pdf
5. Дослідження «Думки і погляди населення України: грудень 2014 року» [Електронний ресурс] // Міжнародний центр перспективних досліджень. – Режим доступу: <http://opros2014.zn.ua/donbas>
6. Ерикссон Е. Идентичность: юность и кризис / Е. Ерикссон. – Москва: Прогресс, 2006. – 342 с.
7. Консолідація українського суспільства: шляхи, виклики, перспективи. Інформаційно-аналітичні матеріали до фахової дискусії 16 грудня 2016р. – К.: Центр Разумкова, 2016. – 100 с.

8. Мовна політика України. Антиукраїнський закон досі чинний [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/28025654.html>
 9. Мовні положення нового закону про освіту не порушують права нацменшин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unian.ua/politics/2136809-movni-polojennya-novogo-zakonu-pro-osvitu-ne-porushuyut-prava-natsmenshin-mon.html>
 10. Музычук О.А. Философский анализ взаимодействия языка и культуры: дис. канд. филос. наук: 09.00.01 / Музычук О.А. – М., 2002. – 134 с.
 11. Полтавець Т. Мовний закон [Електронний ресурс] / Т. Полтавець. – Режим доступу: http://www.nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2753:movnij-zakon&catid=8&Itemid=350
 12. Пресс-релиз по результатам социологического исследования населения Донецкой и Луганской областей «Донбасс-2015» [Електронний ресурс] // Фонд демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. – Режим доступу : <http://www.dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/press-ress2015.htm>
 13. Результати загальнонаціонального соціологічного опитування, проведеного в рамках проекту «Національний діалог» [Електронний ресурс] // Міжнародний центр перспективних досліджень. – Режим доступу : http://icps.com.ua/assets/uploads/files/nd_opinion_poll_1_part_ua.pdf
 14. Сміт Е. Національна ідентичність / Е. Сміт. – Київ: Основи, 1994. – 223 с.
 15. Haugen E. The Ecology of Language / E. Haugen. – Stanford, CA : Stanford University Press, 1972.
 16. Hobsbawm E. Are All Tongues Equal? Language, culture, and national identity / E. Hobsbawm. – Oxford: Oxford UP, 1997. – 98 с.
 17. Joseph J. E. Identity and Language / J. E. Joseph // Encyclopedia of Language and Linguistics; [K. Brown ed.-in-chief]. – Second Edition. – Oxford : Elsevier Ltd., 2006. – Vol. 13. – P. 486–492.
-

РОЛЬ ПОЛІЕТНІЧНОСТІ В ПРОЦЕСІ НАЦІОНАЛЬНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНИ

Червеняк Кристина Тарасівна

аспірант кафедри політології і державного управління ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
м. Ужгород

Ключові слова:

*поліетнічність,
національна консолідація,
етнонаціональна спільнота,
українська нація,
політична / етнічна нація,
етнорегіональне середовище*

У статті аналізується поліетнічність з позицій її ролі в процесі національної консолідації. Зокрема, охарактеризовано основні особливості поліетнічного складу населення України. Автором також встановлено, що існує зв'язок між поліетнічністю і консолідацією української нації. Саме поліетнічність постає тим фундаментом, який визначає процес консолідації. Через ігнорування впливу поліетнічності, консолідаційні процеси часто ускладнюються там, де цього можна було б уникнути. Визначено, що національна консолідація України з огляду на поліетнічність її населення повинна відбуватися за принципом «єдності у різноманітті».

Keywords:

*polyethnicity,
national consolidation,
ethnonational community,
the Ukrainian nation,
political / ethnic nation,
ethno-regional environment*

The article analyzes polyethnicity and its role in the process of national consolidation. In particular, there are described main features of the polyethnic composition of the Ukrainian population. The author also established that there is a link between polyethnicity and consolidation of the Ukrainian nation. Polyethnicity is the foundation that defines the consolidation process. This process is often complicated when it could have been avoided, because of ignoring the influence of polyethnicity. It is determined that national consolidation of polyethnic Ukraine should be based on the «unity in diversity» principle.

Консолідація – важливий процес, який повинна пройти будь-яка нація на шляху до утвердження своєї державності. Адже саме національна консолідація на різних рівнях сприяє прогресивним тенденціям: як поступальному розвитку усіх сфер життя суспільства, утвердженню демократії, так і, зокрема, етнополітичній стабільності та міжетнічній толерантності. Також консолідація нації, на думку української дослідниці А. Колодій, є найкращим шляхом до інтеграції суспільства, яке у свою чергу стає добрим фундаментом для міцної держави [6]. Від себе додамо, що сконсолідована нація – це умова не тільки міцності, а й безпеки держави і суспіль-

ства. Тільки у такому випадку можлива боротьба з «посяганнями» на власну територію з боку інших держав. Не в останню чергу слабкий рівень національної консолідації посприяв частковій втраті територіальної цілісності України.

Низький рівень національної консолідації завжди обумовлювалася, за словами українського науковця І. Зварича, «глибокими економічними, культурними, психологічними відмінностями між різними регіонами України» [3]. Адже на функціонування державно-політичних інститутів різних рівнів і на процес національної консолідації безпосередньо впливає етнорегіональне

середовище, у якому вона відбувається. А це етнорегіональне середовище України завжди було, є і буде поліетнічним, а, отже, для більш повного розуміння процесу національної консолідації необхідно проаналізувати вплив на неї поліетнічності.

Основною метою даного дослідження є аналіз поліетнічності України з позиції її ролі в процесі національної консолідації.

Мета зумовила постановку таких *завдань*:

- визначити особливості поліетнічності України;
- встановити характер зв'язку між поліетнічністю та консолідацією української нації;
- розкрити роль поліетнічності у процесі національної консолідації України.

Україну за особливостями етнонаціональної структури можна вважати державою з поліетнічним складом населення (за типологією українського науковця Р. Коршука), основною ознакою якої є наявність і кількісна перевага доміантної етнічної спільноти над усіма разом узятими представниками етнічних меншин як загалом, так і в переважній більшості адміністративно-територіальних одиниць [8]. Етнонаціональний склад України характеризується наявністю великої частки титульного етносу (77,8%) та значною часткою представників інших етнонаціональних спільнот (22,2%). А від класичної поліетнічної держави вона відрізняється меншим рівнем політичної інтеграції етнічних груп у націю.

Хоча у цьому питанні немає єдиної думки і єдиної класифікації. Згідно з міжнародними науковими критеріями країна вважається моноетнічною, якщо в ній один з етносів складає 70% населення і більше. Натомість різні українські дослідники відносять Україну до різних типів держав залежно від суб'єктивних переконань чи довільного, не завжди правильного, застосування понять «етнічне» і «національне». При чому ця різниця інколи кардина-

льна. До прикладу, дослідник М. Дністрянський вважає Україну переважно моноетнічною державою, вже згаданий Р. Коршук – державною з поліетнічним складом населення, а за результатами Всеукраїнського перепису населення 2001 р. особливістю національного складу України є його багатонаціональність.

Водночас багато науковців вказують на нетиповість поліетнічності нашої країни, яка пояснюється чіткою регіональною визначеністю розселення представників іноетнічних спільнот. Росіяни, як найбільша національна меншина (17,3%), проживають здебільшого на Сході та Півдні України, а у Криму становлять більшість населення (58,3% населення півострову). Представники корінних народів України (кримські татари, кримчаки і караїми) становлять значну частку населення Криму (12,3% населення півострову). Частина кримських татар після анексії Криму Росією у 2014 р. переселилася на материкову Україну (здебільшого у Херсонську область, міста Київ та Львів). Угорці проживають на території Закарпаття (12,1% населення області). Румуни України розселені переважно у Закарпатській та Чернівецькій областях (2,6% і 12,5% відповідно від загальної кількості населення області). Представники молдавської національної меншини проживають здебільшого у Чернівецькій та Одеській областях (7,3% і 5,0% відповідно від населення області). Значна кількість болгар нараховується також у Одеській області (6,1% населення області).

Крім того, за висновками М. Дністрянського, близьким до нуля буде індекс етнотериторіальної мозаїчності (етнічної поліареальності) на близько 70% території, а понад 50% території держави відзначаються мінімальною етнічною мозаїчністю [1, с. 101]. Такі показники також підтверджують нетиповість поліетнічності.

Це можна вважати особливістю поліетнічності України. Крім того, поліетнічність населення є доконаною реаль-

ністю, тому її треба вважати не перешкодою на шляху до консолідації, а певною цінністю, «родзинкою» держави, яка, крім того, що накладає відповідальність Української держави за збереження культурної спадщини етнопольоніальних спільнот, що проживають на її території, надає і безліч можливостей для розвитку і зміцнення. Цінність поліетнічності підкреслює й І. Зварич, який вказує: «Стан етносоціального та етнополітичного розвитку України великою мірою зумовлений поліетнічністю її населення. Відтак, в основу державної етнополітики має бути покладено такий важливий принцип, як визнання поліетнічності і полікультурності українського суспільства його суспільною цінністю, яка потребує захисту і збереження, недопущення примусової асиміляції та акультурації етнічних спільнот» [4, с. 214].

Адже поліетнічність не завжди веде до дезінтеграції, протиріч і конфліктів, як це закріпилося у масовій свідомості. Якщо моноетнічність спроможна гарантувати суспільний мир та злагоду, то усвідомлений вибір стає можливим тільки завдяки існуванню різних культур [12]. У монографії української дослідниці О. Кривицької, зокрема, зазначено, що у процесі конструювання політичної нації особливої ваги набувають національні інтереси, які уможливають мультикультурність в суспільстві не через «переплавлення» або культурну асиміляцію, а саме через збереження полікультурності. А сама поліетнічність є свідченням національної могутності політичної нації, втіленням «єдності у багатоманітності» [9, с. 67]. Саме тому характерною особливістю становлення української нації є не «переплавлення» її етнічної різноманітності, а досягнення гармонії та взаємозалежності громадянської й етнічної ідентичностей українського суспільства [14, с. 59]. Цю тезу підтримує і переважна більшість громадян України. За результатами соціологічного опитування, проведеного Центром ім. Разумкова наприкінці 2016 р., громадяни України

частіше виступають проти концепції «плавильного котла» – її підтримують лише 30% опитаних, тоді як 46% респондентів вважають, що для країни краще, коли різні расові та етнічні групи зберігають свої особливі звичаї і традиції, тобто підтримують протилежну концепцію – концепцію «миски салату». Важливо, що другу точку зору поділяє абсолютна чи відносна більшість жителів усіх регіонів (крім Криму та окупованих територій, де опитування не проводилося), а також відносна більшість як етнічних українців, так і етнічних росіян [7, с. 11].

Загалом, процес національної консолідації в регіонах України ще не завершився. Науковці по-різному оцінюють його прогрес. Більшість наголошує, що консолідація сучасного українського суспільства має фрагментарний характер, однак за наявності позитивних політичних умов у перспективі консолідація може набути цілісного та системного характеру [10, с. 52]. Яким тоді повинен бути процес національної консолідації в Україні з огляду на поліетнічність її населення? Адже сьогодні українські громадяни з різних регіонів по-різному розуміють минуле та бачать майбутній розвиток країни, віддають перевагу різновекторним політичним та геополітичним спрямуванням. Усе це безпосередньо позначається на громадській думці, на політичному процесі і політичних відносинах у сучасній Україні [2, с. 178].

Основною перешкодою на шляху до консолідації є те, що нація, яка історично сформувалася в межах території України, мала всі ознаки етнічної. На сучасному етапі вихідним пунктом консолідації має стати розуміння самої української нації як поліетнічної спільноти, що історично склалася на території України і усвідомлює себе як спільноту громадян Української держави [11, с. 359], які разом утворюють український народ. Цей варіант не новий: він впроваджений у багатьох західних країнах світу і не тільки поліетнічних. Усі сучасні демократичні нації є політич-

ними (громадянськими), тим часом як їхня етнічність лише окреслює певні історичні особливості їхнього формування [14, с. 65].

Проте не варто не враховувати і те, що близько 95 % державної території України – це ареал розселення української етнічної нації і нехтування об'єктивним чинником наявності державотворчої нації у формуванні ідеології і політики консолідації держави є нерозумною і безвідповідальною позицією [13, с. 22-23]. Саме тому актуальною і правильною є думка про те, що у процесі становлення нації етнічним українцям повинна бути відведена роль головного суб'єкта етнонаціональної політики. Етнічні українці повинні сприяти культурно-національному відродженню національних меншин, які, як і українці, є повноправними суб'єктами етнонаціональної політики. За таких умов між етнічними українцями та меншинами, що мешкають в Україні, сформується складна система суб'єктно-об'єктних відносин [9, с. 72]. Звідси, «українська громадянська нація має розглядатися як спільнота, що виникає навкруг серцевинної групи – української етнонації, а її перспективи мали би бути безпосередньо пов'язані з умінням вибудувати солідарні зв'язки з іншими етнічними групами,.. ..беручи до уваги, що таке включення ніколи не буде повним і що напруга між українцями як серцевинною групою та іншими, особливо маргінальними (мало інтегрованими) групами – невід'ємна риса життя будь-якої громадянської нації» [5]. Ці міркування дослідниці А. Колодій чи не найкраще вказують на основну мету національної консолідації України, яка полягає у формуванні української нації на засадах громадянськості. Проте не в розумінні наявності у представників різних етнонаціональних спільнот громадянства нашої країни, а в тому сенсі, що їх члени володіють громадянськими якостями, цінують і практикують своє громадянство та мають спільну для усіх громадян надетнічну ідентичність, що базується на

спільній соціетальній культурі та політичних цінностях [6].

Саме тому основним завдання після здобуття незалежності, зважаючи на поліетнічність території утвореної держави, є використання можливостей державності, за словами дослідниці А. Колодій, «для загальносуспільної політичної і культурної консолідації, підтримки культури заголовного етносу, яка, за логікою речей, мала б прислухатися в якості культурної основи громадянської нації. Так званий процес державотворення не тільки сам розтягується на тривалий час, але й починає бути залежним від успіхів національної консолідації: зміцнення позицій заголовної етнічної нації та розвитку її культури – тепер за сприяння національної держави, формування в межах країни міцної політичної спільноти і парасолькової ідентичності для усіх етнічних груп» [5].

Висновок. Сьогодні поліетнічність у масовій свідомості українського суспільства сприймається однобоко, як безумовно дестабілізуючий фактор. Хоча її не можна розцінювати з точки зору позитивних або негативних впливів. Вона є, де-факто, реальною дійсністю. Її роль у процесі національної консолідації важлива, а вплив визначальний. Поліетнічність, як ми вже визначили, стала невід'ємною частиною соціально-політичної реальності України. Її можна вважати тим фундаментом, який впливає на процес національної консолідації чи не найбільше.

Проте поліетнічність України має свої особливості через чітку регіональну визначеність розселення представників меншинних етнонаціональних спільнот. Від їх ігнорування консолідаційні процеси в Україні часто ускладнюються там, де цього можна було б уникнути. Саме тому особливості етно-регіонального середовища, в якому відбувається національна консолідація, треба враховувати при налагодженні діалогу між владою і етнонаціональними спільнотами. А основною метою етнонаціональної політики держави у

процесі консолідації має стати об'єднання великих і малих етнопонаціональних спільнот у єдину систему, яка, незважаючи на своє внутрішнє різноманіття, здатна ефективно діяти і задовольняти інтереси усіх її членів. З огляду на все сказане вище, «єдність у різ-

номанітті» – повинна стати основним принципом подальшої національної консолідації України з огляду на поліетнічність її населення.

1. Дністрянський М.С. Етногеографія України : навчальний посібник / Мирослав Степанович Дністрянський. – Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 232 с.
2. Етнополітичні процеси в Україні: регіональні особливості : монографія / М. Панчук, В. Євтух, В. Котигоренко та ін. – К. : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2011. – 396 с.
3. Зварич І. Регіональні особливості етнополітичних процесів в Україні [Електронний ресурс] / Ігор Зварич // Віче. – 2009. – № 1. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/1278/>
4. Зварич І.Т. Регіоналізм як об'єкт міждисциплінарного дослідження / Ігор Теодорович Зварич // Наукові записки Інституту політичних і етнопонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. Вип. 38. – К. : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2008. – С. 200-220.
5. Колодій А. Громадянська нація: сутність, шляхи і стадії її формування в Україні [Електронний ресурс] / Антоніна Колодій // Народознавчі зошити. – 2004. – № 5-6. – Режим доступу : <http://political-studies.com/?p=527>
6. Колодій А. Соціетальна культура як чинник національної консолідації [Електронний ресурс] / Антоніна Колодій // Консолідація українського народу: конституційно-правові аспекти. Збірник статей за матеріалами науково-практичної конференції : 28 лютого – 1 березня 2013 р. – Львів: Вид-во Львівського університету, 2013. – Режим доступу : <http://political-studies.com/?p=941>
7. Консолідація українського суспільства: шляхи, виклики, перспективи (інформаційно-аналітичні матеріали до Фахової дискусії 16 грудня 2016 р.) / Центр Разумкова. – К., 2016. – 100 с.
8. Коршук Р.М. Національна держава : основні підходи до трактування [Електронний ресурс] / Р.М. Коршук // Альманах. Філософські проблеми гуманітарних наук. – 2010. – № 17. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-11471.html>
9. Кривицька О.В. Демаркаційні лінії в етнополітичному просторі України : монографія / О.В. Кривицька. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. – 328 с.
10. Луцишин Г.І. Національна консолідація України в умовах демократизації суспільства / Галина Луцишин // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія : Політологія. – 2012. – Т. 182, Вип. 170. – С. 51-55.
11. Національно-державне будівництво : концептуальні підходи, сучасна наукова література / Ю.І. Римаренко, І.Ф. Курас, Ю.С. Шемшученко та ін.; за ред. Ю.І. Римаренка. – К. : Довіра, 1999. – 559 с.
12. Сичова М.Д. Міжетнічна толерантність як фактор державотворення [Електронний ресурс] / М.Д. Сичова // Державне управління : теорія та практика. – 2009. – № 1. – Режим доступу : http://www.academy.gov.ua/ej/ej9/doc_pdf/Sychova_MD.pdf/ 2009
13. Склярська О. Політико-географічні процеси в Закарпатській і Чернівецькій областях : монографія / Оксана Склярська. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2011. – 228 с.
14. Степико М.Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія / М.Т. Степико. – К. : НІСД, 2011. – 336 с.

МОДЕЛЬ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН У США

Стебляк Діана Михайлівна

аспірант кафедри міжнародної політики ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
м. Ужгород**Ключові слова:**
*релігія,
США,
держава,
церква,
модель державно-церковних
відносин**Між релігією та політикою США поставлено чітку правову демаркаційну лінію, закон не дозволяє виділяти будь – яку з релігій чи конфесій та надавати одній з них привілеї. Релігія є потужним феноменом, який консолідує американське суспільство, увиразнюючи потужний потенціал релігії, Е. Дюркгейм наголошував: «...релігія - це ідеологічний механізм, який забезпечує соціалізацію людей і цілісність суспільства через сакралізацію базових зразків». В статті проаналізовано модель державно – церковних відносин у США, роль та місце релігії в житті американців. Також відображено вагомий вплив релігійного чинника під час виборів президента країни. В статті описано особливості взаємодії релігії та політики, релігії та освітньої системи США, а також проаналізовано стан відносин між церквою та військовою структурою у США.***Keywords:**
*religion,
USA,
state,
church,
model of state-church
relations**Between religion and US policy is a clear legal demarcation line, the law does not allow to allocate any of the religions or denominations and grant one of them privileges. Religion is a powerful phenomenon that consolidates American society, revealing the powerful potential of religion, E. Durkheim emphasized: «... religion is an ideological mechanism that ensures the socialization of people and the integrity of society through the sacralization of basic samples». The model of state - church relations in the USA, the role and place of religion in the lives of Americans are analyzed in the article. The peculiarities of the interaction of religion and politics, religion and the educational system of the United States are described in the article, and also the state of relations between the church and the military structure in the United States is analyzed.*

«США перестали бути лише нацією. Тепер це – релігія»
Дж. Монбіот.

Моделі відносин держави та церкви протягом десятиліть змінювалися та модифікувалися. В історії їх відносин досить драматичних сторінок: суперництва і відкритого протиборства, прагнення церковної влади підпорядкува-

ти собі державну владу і боротьба держави за вихід з-під впливу і контролю церкви. Ідея співвідношення світської влади і церковної послужила фундаментом для розробки різних філософських теорій, модифікацій суспільних

уявлень про соціальні функції релігійної ідеології.

«Суспільство тільки тоді можна назвати вільним, коли в ньому дотримується основна вимога – свобода релігії. Без неї неможливо забезпечити істинну демократію», - сказав соціолог Браян Уїлсон у своїй праці «Загальнолюдські цінності у світі, що змінюється». Репутація країни і довіра до неї інших держав залежить від її відношення до свободи релігії. Свобода релігії – одна з головних свобод у всьому комплексі прав людини, яка зачіпає саму суть людської гідності. Її можна порівняти з частиною фундаменту будинку. На цьому фундаменті вже будуються інші свободи – громадянські, політичні, культурні і економічні. Якщо рушиться фундамент, не буде стояти і вся будівля. Істинна свобода релігії існує тільки у тому випадку, коли держава надає рівні права всім релігійним групам, поважачим і дотримуючим закони держави.

Прийнятий курс на подолання негативних наслідків державної політики щодо релігії та церкви в Україні взагалі дали відчутний імпульс відродженню тисячолітніх традицій народу і створили необхідні умови для гармонійного співіснування людей різного віросповідання. Прийняті нормативно-правові акти гарантують державний захист свободи совісті та забезпечують повноцінний правовий статус релігійних організацій. Але реалії ж нашого життя свідчать, що порушення прав людини в питаннях свободи совісті мають місце і зараз. Міжконфесійні конфлікти, розмаїття деномінацій, ескалація конфлікту між УПЦ КП та УПЦ МП, гострі дискусії з приводу мови богослужіння, маніпулювання та використання релігійного фактору у розз'єднанні нації потребують подальшого вдосконалення чинного законодавства, посилення державного контролю за його додержанням, розробки концептуальних засад державної політики відносно релігії та церкви.

В умовах здійснення правової реформи та встановлення правової держави, розвитку громадського суспільства, поширення прав і свобод громадян, та вирішення вищезазначених конфліктів важливе значення для України має досвід розв'язання проблем саме у Сполучених Штатах.

В США сепараційна модель відокремлення держави та церкви. Американській моделі відносин держави та церкви притаманні такі особливості:

- рівність всіх релігійних організацій та конфесій перед законом;
- держава не втручається в справи церкви за винятком правопорушень з боку останньої;
- церква не виконує жодних державних функцій, а держава жодних церковних функцій;
- релігійна освіта не насаджується в школах та не надає преференції певній конфесії;
- держава не спонсорує церкву і не підтримує її.

В межах вищезгаданої моделі, можна виділити два напрями: антагоністичне (французька модель) та неантагоністичне (американська модель) відокремлення церкви від держави.

Неантагоністична модель має певні особливості, адже щоб зрозуміти її потрібно пам'ятати той факт, що США виростили з практичної потреби об'єднати в одну державу штати з різною панівною релігією. Мартін Марті, колись відмітив, що Америка в конфесійному плані нагадує «клаптикову ковдру», і тому будь яка, навіть незначна перевага на державному рівні однієї з релігій залишила б поза федерацією інші штати, з протилежною панівною релігією. Ця модель не дискримінує жодну з деномінацій, за таких умов Томас Джефферсон і Джеймс Медісон запропонували провести чітку демаркаційну лінію між релігією та державою, між релігійною громадою та політичною спільнотою (VI стаття Конституції та Перша поправка до Конституції).

Невтручання держави і церкви в справи одна одної забезпечено Першою

поправкою Конституції США, від 15 грудня 1791 р., згідно якої:

«Congress shall make no law respecting an establishment of religion, or prohibiting the free exercise thereof; or abridging the freedom of speech, or of the press; or the right of the people peaceably to assemble, and to petition the Government for a redress of grievances.»

«Конгрес не має права видавати закони щодо впровадження будь-якої релігії чи заборони вільно сповідувати її, а також не має права видавати закони, що обмежують свободу слова, друку і права народу мирно збиратися і звертатися до уряду з проханням усунути якусь кривду. [1]»

Автори Першої поправки Дж. Медисон і Т. Джефферсон цією поправкою не збиралися відгородити церкву від держави, а навпаки. Тому, що положення Конституції базуються на переконанні, що Церква і державна влада виконуватимуть свої функції краще, якщо не залежатимуть одне від одного. Розділення мало на меті не ізолювати, а зміцнити Церкву за умови, що її діяльність зосереджуватиметься у релігійній сфері. Політичні мислителі США вважали цю потужну сферу важливою базою для зміцнення демократичної системи влади. Адже, як зауважував А. де Токвіль, що не можна зрозуміти американського суспільства, не зауваживши його міцної

релігійної основи, яка робить можливою демократичну систему [5].

Ця модель є найбільш підходящою для США, адже США – є однією з найбільш віруючих країн світу. Віруючими називають себе близько 88% населення США; це набагато більше, ніж в більшості розвинених країн світу. За різними оцінками, від 21 до 41% жителів США відвідують церкву не рідше, ніж раз на тиждень [3]. Міссісіпі – штат в якому біля 63% громадян відвідують церкву щотижня або майже кожен тиждень (найменше відвідують церкву жителі Вермона, лише 23%) [4].

Найбільше релігійних людей в «Біблійному поясі» – штатах на півдні США. Тут живуть дуже багато прихожан Південної баптистської конвенції, традиційно популярною в регіоні. До «Біблійного поясу» відносять штати Техас, Оклахома, Канзас, Іллінойс, Індіана, Огайо, Міссурі, Арканзас, Луїзіана, Міссісіпі, Теннессі, Кентуккі, Вірджинія, Північна Кароліна, Південна Кароліна, Джорджія, Алабама і Флорида.

Найменш релігійні штати Заходу США, зокрема тихоокеанські штати – Орегон і Вашингтон, а також Колорадо і Вайомінг.

Таблиця 1.
Релігійна диференціація в США за даними Центру досліджень «Pew Research Center» (2014 рік) [2].

Приналежність	% населення Сполучених Штатів
Агностики	4.0
Атеїсти	3.1
Blackchurch	6.5
Буддисти	0.7
Католики	20.8
Християни	70.6
Не знаю / не відповів	0.6
Східні православні	0.5
Євангельські протестанти	25.4

Приналежність	% населення Сполучених Штатів
Індуїзм	0.7
Свідки Єгови	0.8
Євреї	1.9
«Mainline» Протестанти	14.7
Мармони	1.6
Мусульмани	0.9
Нехристиянська віра	5.9
Nothing in particular	15.8
Інші християнські вірування	0.4
Інші не християнські конфесії	1.8
Протестанти	46.5
Загальний	100
Незалежні	22.8

Отже, з таблиці 1 можна проаналізувати, що найбільше в США християнських конфесій – 70,6 %, частка мусульман 0,9 %, буддистів 0,7 %, зовсім низький показник громадян з атеїстичними поглядами лише 3,1 %.

США - це цивілізація, яка в деякій мірі заснована на Біблії і увібрала в себе цінності «християнського фундаменталізму». Релігія займає вагомe місце в США починаючи від політичного життя закінчуючи освітнім процесом.

У США сепараційна модель церковно-державних відносин, де на офіційному рівні релігія відокремлена від держави ще з XVIII ст. Стаття 4 Конституції США регулює відносини між релігією й політикою. Адже за нею: «Не може вимагатися належність до певної релігії як умова, щоби обіймати ту чи іншу посаду або виконувати певні громадські обов'язки в Сполучених Штатах» [6, с. 146].

Розуміючи глобальну роль релігійного фактора в США, останнім президентом, який відмітив «Ми християнська держава» був Гаррі Трумен в 1947 р., з того часу жоден президент нічого схожого не заявляв, щоб не образити, тих громадян, які є не християнами. 44

– президент США Б. Обама у своїй інавгураційній промові звертався до Америки, ще більшого ніж будь коли релігійного і етнічного різноманіття, адже він назвав США країною християн і мусульман, іудеїв й індуців, а також невірних, відразу ж після інавгурації цю промову назвали історичною. Але водночас під час компанії 2008 р. Обамі доводилося доводити, що релігія відіграє дуже важливу роль в його житті, що це для нього щось більше, як просто психологічний комфорт і захист, і йому вдалося це довести – інакше Обама, можливо б не став президентом. Американці готові до досить радикальних змін, але не до невірної голови держави. Це і не дивно, адже згідно з дослідженнями американської служби Gallup 64 % американців заявили, що релігійні переконання впливають на те, кому вони віддадуть свій голос на президентських виборах.

Наведені нижче дані оприлюднені виданням «The Columbus dispatch online newspaper» у вересні 2000 року, є наочним прикладом того, що релігія та релігійна приналежність кандидата є надзвичайно важливою для громадян США.

Таблиця 2.

Місце релігії у політичній та виборчій системі США.

У прийнятті рішення «За якого кандидата голосувати?» на скільки для вас важливим, серед інших, є фактор щодо...			
	Релігійної віри кандида- та?	позиції кандидата щодо підтримки мо- рального клімату в країні?	довіри кандидата Бі- бллі як слову Божому?
Дуже важливий	30 %	65 %	43 %
Досить важливий	28 %	25 %	25 %
Не дуже важли- вий	16 %	5 %	12 %
Не важливіший, ніж інші	25 %	4 %	17 %

З таблиці можна проаналізувати, що троє з п'яти громадян відмітили, що релігійність кандидата в президенти є дуже важливою для них.

І як сказав, суддя Роберт Джексон у 1943 р. - «Якщо у нашому конституційному сузір'ї є якась непорушна зірка, то це те, що жоден чиновник, вищого рангу або зовсім незначний, не може приписувати, що є правильним у політиці, націоналізмі, релігії чи інших речах, які стосуються поглядів або примушувати громадян виявляти словом чи справою їхню віру».

В освітньому процесі релігія також займає вагоме місце в США. Незважаючи на модель відокремлення держави від церкви, це не означає, що державні школи та релігія тепер існують повністю окремо, а навпаки громадська релігія присутня в школі, і фінансується з федерального бюджету, коштів і місцевих громад. Публічні школи трактуються як головні агентства з залучення підростаючих поколінь до цінностей американського способу життя та формування патріотичних якостей. Релігійне виховання є важливим у США. До 1963 р. в школах практикували проводити початок занять молитвою. А після рішення Верховного Суду було запропоновано повторювати її мовчки, про себе. Велике значення мав 1988 р., коли 18 релігійних та освітянських громадських об'єднань оприлюднили звіт «Релігія в навчальному курсі держави». Основні положення звіту зокрема, визна-

чали, що: шкільний підхід до релігії є академічним, не побожним; школи прагнуть усвідомлення учнями релігій, але не спонукають до прийняття ними будь-якої релігії; персонал школи надає знання про релігію, однак не практикує релігію; школа не заважає своїм учням сповідувати ту чи іншу релігію; школа не заважає учням у розмаїтті релігійних поглядів, не нав'язує будь-якого конкретного погляду; школа дає знання про всі релігії, але не підтримує та не принижує жодної; школа інформує учнів про різні вірування, але не прагне залучити їх до будь-якого вірування [7].

В 1990 р. відбувся переворот у становленні релігії в освіті. У серпні 1995 року департамент освіти США розіслав інструкцію «Релігійні прояви в державних школах», подібна інструкція була надіслана в 1998 р. в ній зазначалося, що вчителі не можуть протидіяти учням у їх релігійних висловлюваннях, і переконувати чи насаджувати їм свою думку. В 2003 р. Департамент освіти видав розпорядження згідно з яким адміністрація державних шкіл не повинна забороняти «добровільну молитву» і релігійні збори вчителів поза класом. Відомий науковець Р. Беллаха вважав релігійну сферу важливою базою для зміцнення демократичної системи влади. Важливість релігії в освіті, як забезпечення патріотизму та зміцнення громадського суспільства відмітив У. Герберг: «Публічні школи стали майже священним об'єкт американського на-

роду; вони допомагали створювати американців, і не було нічого важливішого від цього завдання. Американізм – якщо цим словом можна означити глибоке бажання бути американцями – пізніше замінив релігію як найважливішу їхню характеристику, хоча це трактування релігії маскувалося за допомогою концепції, згідно з якою релігія і освіта – паралельні процеси, що зустрічаються лише у підсумку» [8]. Це є чудовим прикладом для України.

На початку ХХІ ст. чільне місце відводиться полікультурній освіті, адже вона займає вагомe місце в патріотичному вихованні США. Модель відокремлення держави і церкви в шкільній освіті, стала запорукою того, що учні тільки отримують академічні знання про релігію та релігійну картину світу. Адже відображення основних світових релігій дозволить учню переконатися, що певний навчальний заклад визнає і приймає релігійний плюралізм [9]. Що в майбутньому стане запорукою ліберального сприйняття релігійних вірувань і забезпечить не використання релігійного чинника у спробі чи з метою роз'єднання суспільства і стане запорукою об'єднання, а не відокремлення нації. Ця практика може стати прикладом для України, у її меті консолідації суспільства та нації духовно та релігійно.

Незважаючи на те, що в США держава та церква є відокремленими у війську є капелани – військові священики, які мають багато прав світських. В сучасній армії США дотримуються принципу багатоконфесійності капеланів. Тобто вони можуть бути будь якого конфесійного спрямування, не залежно від релігії. В США існує три ранги капеланів, і наприклад, якщо старший за рангом католик, а менший протестант, то він відповідно до дисципліни має йому підпорядковуватися і в цьому не вбачається ніякої дискримінації.

Правове регулювання релігійної свободи та забезпечення моделі відокремлення держави і церкви забезпечується

багатьма законодавчими актами та нормами.

1. Закони, щодо свободи віросповідання та релігійної терпимості США протягом ХVІІІ століття:

- Релігійна дискримінація в ранній Америці (Religious Discrimination in Early America);

- Перша Поправка до Конституції США – 1791 р.(The First Amendment of the US Constitution);

- «Закон про встановлення релігійної свободи» - 1786 р.(Virginia's «Act for Establishing Religious Freedom»);

- Законопроект Томаса Джефферсона про релігійну свободу в Вірджинії – 1777 р.(Thomas Jefferson's bill for religious freedom in Virginia);

2. Закони, щодо свободи віросповідання та релігійної терпимості США ХХ – ХХІ століття:

- Релігійна свобода (Religious freedom and liberty (RFRA, RLPA, RLUIPA));

- Закон про релігійну свободу на робочому місці (Workplace Religious Freedom Act);

- Закони, що обмежують Інтернет-контент (Laws restricting Internet content: (CPOA, CIPA, KIDS.US));

Важливо відмітити, що релігія та посилення до Бога присутні в текстах не лише багатьох законах, але й в Конституції, преамбулах, поправках, клятвах вищих державних представників та ін., а саме в таких як:

- Конституція Сполучених Штатів, включаючи преамбулу, основний текст і поправки до неї;

- нормативно-правові акти, клятви, американський девіз, американська преса, - тобто офіційна символіка цієї держави, містить апеляції до Бога;

- нормативно – правові акти, які містять тексти присяг президента США (The Oath of Office for Civil Service Employees), членів Конгреса, державних службовців та суддів (The Oath of Office for Federal Judges), співробітників органів порядку та військових службовців (US Uniformed Services Oath of Office);

- закони, прийняті Конгресом США і стосуються прав і свобод американських громадян, гарантій цих прав і свобод; - рішення американських судів, включаючи Верховний суд, в яких, зокрема, роз'яснюються питання релігійного характеру, межі допустимості вираження релігійних уподобань на публіці, а також питання захисту інших прав американських громадян.

Отже, модель відокремлення держави та церкви в американському суспіль-

стві є найбільш вигідною, адже за допомогою цього в країні не виникає конфліктів та суперечок релігійного змісту, не дивлячись на те, що релігія має вплив на громадян США. Релігія стала фактором, який не роз'єднує суспільство, а консолідує. Адже американський плюралізм, як говорить американський історик Ч.А.Корс, свідомий, яскравий й ґрунтований на вільному виборі щодо найголовнішого.

1. Конституція США. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnstUS.htm>
2. "America's Changing Religious Landscape". Pew Research Center: Religion&Public Life. May 12, 2015.
3. Религия в США. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://prousa.info/religion>
4. Mississippians Go to Church the Most; Vermonters, Least". Gallup.com. Retrieved 2012-03-17. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://news.gallup.com/poll/125999/mississippians-go-church-most-vermonters-least.aspx>
5. Разделение и взаимодействие: религия и политика в США (интервью с Кеннетом Д. Уолдом). - [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://usinfo.state.gov/journals/itsv/0397/ijsr/rjart7h.htm>
6. Каррі Д. П. Конституція Сполучених Штатів Америки : Посібник для всіх / Пер. з англ. О. М. Мокровського. - К.: Веселка, 1993. - 192 с.
7. Religion in the Public School Curriculum - [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.freedomforum.org/publications/first/findingcommonground/B07.inPublicSchool.pdf>
8. Herberg W. Religion and education in America / W. Herberg // Religious perspectives on American culture. - Princeton, 1961. - 188 p.
9. Бессарабова И.С. Школа и религия в поликультурном образовании России и США // Фундаментальные исследования. - 2008. - № 8 - стр. 68-70.

АНТИКОРУПЦІЙНИЙ СУД: ПРОБЛЕМИ СТВОРЕННЯ, РИЗИКИ, ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Бедь Наталія Михайлівна

доктор педагогічних наук, професор, проректор з навчальної роботи Карпатського університету імені Августина Волошина, м. Ужгород

Ключові слова:

антикорупційний суд, модель організації суду, Transparency International

В запропонованій статті піднімається питання створення в Україні спеціалізованого антикорупційного суду: доцільність його створення і перспективи.

Розглядається в зв'язку із цим світова практика запровадження в країнах світу та аналізується ефективність подолання корупції в цих країнах.

Keywords:

anticorruption court, model of court organization, Transparency International

This article raises the question of the creation of specialized anti-corruption court in Ukraine: the feasibility of its creation and perspectives.

In this connection, the world implementation practice in different countries of the world is considered and the effectiveness of overcoming corruption in these countries is analyzed.

Проблеми корупції і її подолання існують в більшій чи меншій мірі в усіх країнах світу. Корупція визнана світовим співтовариством не просто одним із чинників, а глобальною проблемою, що становить загрозу національній безпеці та демократичному розвитку країн світу.

Україна в цьому сенсі – не виняток. За всесвітнім рейтингом CPI, як повідомляє Transparency International, Україна в 2016 році посідала 131 місце із 176 країн світу, отримавши 29 балів із 100 можливих у світовому Індексі сприйняття корупції і розділивши цю сходинку у рейтингу із показником 29 балів разом з Казахстаном, Росією, Непалом та Іраном. [17]

Країни долають цю проблему різними засобами: деякі з них (Словаччина, Італія, Болгарія, Україна) створюють спеціальне антикорупційне законодавство, спеціальні органи для попередження і подолання корупції; інші країни (Японія, США, Великобританія,

Швеція) ні спеціалізованого законодавства, ні спеціальних органів не мають, проте норми, які б попереджували це явище, містяться в різних нормативно-правових актах національного законодавства.

В Україні 14.10 2014 року прийнято Закон «Про запобігання корупції» [3], створено Антикорупційне бюро. Планується створення спеціального Антикорупційного суду, що передбачене ухваленим у червні 2016 року Законом України «Про Судоустрій і статус судів» [2].

Саме про доцільність і проблеми створення такого Суду як інституції в Україні, на основі зарубіжного досвіду, йтиметься в даній статті.

Про актуальність даної теми свідчить жвава дискусія, що розгорнулась одразу після ініціювання створення в країні Антикорупційного Суду спочатку в стінах ВР, потім цю тему почали обговорювати юристи-професіонали, сьогодні ж до обговорення втягнулось чи не

все українське суспільство, подеколи виливаючись у пряме протистояння.

Єдиної думки навіть з приводу доцільності створення цієї інституції в Україні, таким чином, не існує. Тим більше, немає бачення того, яким саме повинен бути цей суд.

Ще влітку 2017 перспективи створення здавались дуже примарними.

НАБУ наполягало на створенні антикорупційних судів. Директор цієї структури (Артем Ситник) пояснював необхідність діяльності такого Суду насамперед тим, що справи проти корупціонерів, які бюро направляє в суди загальної юрисдикції затягуються. Частина депутатів ВР підтримують цю позицію, але частина вважає, що створення антикорупційних судів не вирішить самої проблеми.

Фахівці-юристи (зокрема, екс-суддя Конституційного Суду України Віктор Шишкін) вбачають проблему затягування справ не в судах, а в розслідуванні. Він говорить про те, що у створенні спеціального суду існує загроза, що лише «елітні» судді вважатимуться чесними, інші - корупціонерами.

Так само, як і Віктор Шишкін, в створенні антикорупційного суду бачить загрозу адвокат Сергій Войченко, який, зокрема, говорить наступне: «Судова система в Україні сформована, і створення окремих судів спеціально для якогось органу буде означати, що вони будуть підконтрольні саме цьому органу» [11]. Крім того він зауважує, що матеріали, які направляються до суду НАБУ чи іншими правоохоронними органами «...дуже часто не відповідають букві закону і зроблені нашвидкуруч».

Навіть деякі прихильники створення інституції вважають, що це - міра швидше тимчасова. До прикладу, політолог Леонід Кулеш, обумовлюючи перспективи, говорить наступне: «Діяльність таких судів у короткостроковій перспективі є виправданою, однак з часом вони мають передати свої повноваження судам загальної юрисдикції аби не по-

рушувати функціонування судової гілки влади» [11].

В Верховній Раді України було зареєстровано два законопроекти: це законопроект № 6529 (подано в травні 2017р.) «Про внесення змін до Закон України «Про судоустрій і статус суддів» щодо введення обов'язкової спеціалізації суддів для розгляду справ, пов'язаних з корупцією» (автор Сергій Алексєєв) та проект за № 6011 (подано в лютому 2017р.) «Про антикорупційні суди»(автори: О. Сироїд, Є Соболев, І.Крулько, М. Найєм, С. Заліщук та С. Лещенко). Проекти згодом (20 липня 2017 р.) були направлені до Європейської комісії за демократію через право (Венеціанська комісія) на перевірку щодо відповідності стандартам Ради Європи. І хоча рішення цієї комісії має консультативний характер, більшість країн покладаються на її висновки.

На сьогодні прихильників створення антикорупційних судів в Україні стає все більше, не зважаючи на те, що світова практика доводить, що їх створення не завжди виконує поставлені задачі і є дуже суперечливою.

Антикорупційні суди різних моделей існують в 20 країнах світу.

Мотиви їх створення визначає аналітик ПІ (Transparency International) Україна Андрій Слюсар [10].

Це, по-перше, утворення спеціалізованого судового органу дозволить застосування більш ефективної процедури відбору і формування штату непідкупних і незалежних суддів на відміну від корумпованої і залежної системи судів загальної юрисдикції.

Тут, правда, одразу хочеться зробити ремарку. А з кого набиратиметься цей «чесний і непідкупний» склад?

Другий мотив - необхідність зробити роботу цих судів ефективнішою за рахунок зменшення навантаження на суддів, підвищення професійної спеціалізації суддів (розгляд справ однієї чи близьких категорій) та застосування новітніх підходів до організації роботи та забезпечення документообігу.

Але при цьому існують певні ризики, відмічає аналітик, ті самі, з якими стикаються суди загальної юрисдикції. Це – неефективність, сповільнений розгляд справ, корумпованість суддів (наприклад, в Індонезії і Філіппінах судді антикорупційних спеціалізованих судів були звинувачені у корупції чи у причетності до корупційних схем).

Ще один важливий недолік утворення цих судів полягає в тому, що фактично запроваджуються дві паралельні судові системи, коли одні і ті самі категорії справ можуть розглядатись і судами загальної юрисдикції і спеціалізованими судами. Тоді застосування різних процедур розгляду в подібних справах може поставити під сумнів законність прийнятих рішень, оскільки процес не може змінюватись в залежності від спеціалізації суду. До прикладу, в Індонезії така можливість розгляду справи паралельними судовими системами стала основою рішення про неконституційність організації судоустрою.

Українські законотворчі розглядали всі існуючі на сьогодні моделі антикорупційних судів. В усіх країнах існуючі

моделі Антикорупційного суду відрізняються. У деяких державах функції АС виконують спеціалізовані судді, підрозділи суду, або трибуналу. У інших – це окремий повноцінний орган.

У Філіппінах Антикорупційний суд (Sandiganbayan) діє, як перша інстанція, коли корупційні справи стосуються топ-посадовців, коли ж йдеться про «дрібних корупціонерів» – їх справи направляють у звичайні регіональні місцеві суди, а суд Sandiganbayan виконує функцію апеляції.

В Афганістані, Малайзії, Індонезії та Болгарії Антикорупційні суди є і на рівні першої інстанції, і на рівні апеляції. А у Хорватії, Словаччині, Непалі, Пакистані, Сенегалі, Камеруні і Бурунді Спеціальний антикорупційний суд розглядає справи тільки на рівні першої інстанції – апеляційні скарги направляють у Верховний суд.

Загалом можна виділити як основні, такі моделі і ступінь їх ефективності за висновками «Всесвітового рейтингу корупції» Transparency International.

Таблиця І.

Модель організації антикорупційного суду, назва та місце країни у світовому рейтингу, складеному Transparency International за результатами індексу сприйняття корупції (CPI) за рік, коли було створено антикорупційний суд та за 2016 рік. [16]

№	Модель організації антикорупційного суду	Країна, де представлено модель	Рік створення суду місце в рейтингу ТІ	2016 р місце в рейтингу ТІ
1	Окремі спеціалізовані судді Окремі судді визначаються чи призначаються спеціалізованими антикорупційними суддями у судах загальної юрисдикції, при цьому процедура апеляційного оскарження їхніх рішень залишається незмінною	Бангладеш	2004 р.- 145	145
		Кенія	2003р. – 122	145
2	Суди першої інстанції Спеціалізований антикорупційний суд користується виключною юрисдикцією стосовно справ про корупційні злочини з можливістю апеляційного оскарження його рішень до верховного суду	Словаччина	2009р. – 56	54
		Хорватія	2008 р. – 62	55
		Пакистан	1999р. – 87	116

3	Гібридні суди Антикорупційний суд може виступати судом першої інстанції для деяких (більш складних) корупційних справ, а також виступає апеляційною інстанцією для інших корупційних справ, які розглядаються у судах загальної юрисдикції. Апеляційні скарги на рішення антикорупційного суду подаються до верховного суду.	Філіппіни	1995 р - 36 ¹	101
4	Паралельні суди Система антикорупційних судів включає як суди першої інстанції, так і суди апеляційної інстанції	Болгарія	2012р. -75	75
		Індонезія	2002р. -96	37
		Малайзія	2011 р. - 60	55

Таблиця II.
Моделі здійснення правосуддя в країнах, де існують антикорупційні суди

№	Країна	Місце у рейтингу Transparency International (з 176 можливих)	Рік заснування антикорупційного суду	Модель здійснення правосуддя
1	Філіппіни (Філіппінські острови)	101	1979	Деякі справи про корупційні злочини слухаються в суді загальної юрисдикції, інші - в спеціалізованих судах
2	Пакистан	116	1999	Антикорупційний суд, що діє у першій інстанції, рішення якого можна одразу оскаржити до Верховного Суду.
3	Індонезія	90	2002	Багаторівнева система антикорупційних судів
4	Непал	131	2002	Антикорупційний суд, що діє у першій інстанції, рішення якого можна одразу оскаржити до Верховного Суду.
5	Кенія	145	2003	Одноосібний суддя
6	Бангладеш	145	2004	Одноосібний суддя
7	Бурунді	159	2006	Антикорупційний суд, що діє у першій інстанції, рішення якого можна одразу оскаржити до Верховного Суду.
8	Хорватія	55	2008	Антикорупційний суд, що діє у першій інстанції, рішення якого можна одразу оскаржити до Верховного Суду.
9	Уганда	151	2008	Деякі справи про корупційні злочини слухаються в суді загальної юрисдикції, інші - в спеціалізованих судах
10	Словаччина	54	2009	Антикорупційний суд, що діє у першій інстанції, рішення якого можна одразу оскаржити до Верховного Суду.
11	Афганістан	169	2010	Багаторівнева система антикорупційних судів
12	Палестина	Не входить до рейтингу	2010	

¹ 1995 рік - перший рік формування рейтингу, було представлено лише 41 країна <https://ti-ukraine.org/news/2175/>

13	Камерун	145	2011	Антикорупційний суд, що діє у першій інстанції, рішення якого можна одразу оскаржити до Верховного Суду.
14	Малайзія	55	2011	Багаторівнева система антикорупційних судів
15	Болгарія	75	2012	Багаторівнева система антикорупційних судів
16	Сенегал	64	2012	Антикорупційний суд, що діє у першій інстанції, рішення якого можна одразу оскаржити до Верховного Суду.
17	Ботсвана	35	2013	Антикорупційний суд існує лише на апеляційному рівні
18	Мексика	123	Повинен почати роботу в 2017 році	Даних немає
19	Танзанія	116	2016	Даних немає
20	Таїланд	101	2016	Даних немає

Як видно з таблиці 1 особливих зрушень в питанні подолання корупції в країнах, де було запроваджено ці моделі, не відбулося. Виключення – Індонезія, яка за час роботи цього органу перемістилась у рейтингу Transparency International з 96 місця на 37, Малайзія (попала з 60 місця на 55), і Хорватія, яка за період існування такого суду перемістилась з 62 місця на 55. При цьому моделі антикорупційних судів в цих країнах – різні (Індонезія, Малайзія – паралельні, Хорватія – суди першої інстанції).

Аналітик Українського інституту майбутнього Олександр Євсєєв виділяє наступні закономірності, які вже проявились за час існування таких судів.

По-перше, відмічає він, такі суди створюються в країнах з середнім, або високим рівнем корупції Азії і Африки. Лише три Європейські країни створили такі інституції: Хорватія, Словаччина і Болгарія. При цьому, якщо зважати на щорічний «Всесвітовий рейтинг корупції» Transparency International, ситуація радикально не покращилась, а в Словаччині, наприклад, навіть погіршилась. (див. таблицю вище)

По-друге, ні в одній країні Європи не існує судів, які б займались суто корупційними справами. В уже згаданих країнах ці суди розглядають також і інші справи. В Словаччині крім корупційних

розглядають справи інших тяжких злочинів: відмивання грошей, тероризм, злочини проти власності тощо). В Хорватії і в Болгарії до відома суду протидії корупції та організованій злочинності також відносять кіндепінг, торгівлю людьми, грабїж.

По-третє, створення таких судів має скоріш за все символічне значення: демонструє розрив із попередньою системою, яка себе вичерпала, і не викликає довіри [16]. У багатьох країнах існує навіть практика набору до складу антикорупційних судів не професійних і постійних суддів, а суддів ad hoc з числа науковців та викладачів, які розглянувши конкретну справу, повертаються до своїх безпосередніх обов'язків.

По-четверте, антикорупційні суди так чи інакше стикаються у класичні проблеми судової системи цієї країни в силу вже існуючої певний час правової культури. Аналітик наводить як приклад радикально Палестину, в якій «антикорупційні суди вже давно перетворились у взірць «конвеєрного правосуддя», дена віть справи з високою технологічною складовою розглядаються у 10-денний строк, і ще 7 днів дається на їх оскарження без врахування суті справи, що призводить до порушення процесуальних прав підсудних. Словацький антикорупційний суд звинувачу-

ють в тому, що вони займаються в основному незначними справами.

Тож, О. Євсєєв приходиться до висновків, що антикорупційні суди в цілому не є ефективними у подоланні цього явища і лише на певних етапах свого функціонування можуть грати позитивну роль. [див. 16]

Він наводить іншу, більш повну (представлено всі країни, де на сьогодні діє, чи починає діяти антикорупційний суд) таблицю з іншим підходом до опису моделей. Але дані в ній дещо різняться з даними, представленими в попередній. [16].

Як бачимо, антикорупційні суди з різними моделями організації та здійснення правосуддя існують в тому числі в країнах з кращим ніж у України рейтингом.

Яку ж із моделей організації антикорупційного суду і здійснення правосуддя в них передбачає законопроект № 6011 (інший законопроект не викликає такої цікавості, був забракований Венеціанською комісією повністю), на збереженні основних засад якого навіть при прийнятті нового законопроекту від Президента¹ наполягають його автори?

Якщо узагальнити тези, що містяться в документі, можна виділити наступне:

1) Створення системи антикорупційних судів у складі Вищого антикорупційного суду та Антикорупційної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду України (далі – Антикорупційна палата), яким будуть підслідні справи НАБУ та САП;

2) Вищий антикорупційний суд складається не більше як з 70 судів та здійснює правосуддя як суд першої інстанції у справах, підслідних НАБУ;

3) У Вищому антикорупційному суді рішенням зборів суддів цього суду утворюються палата слідчих суддів,

апеляційна палата та інші судові палати. Кількісний та персональний склад судових палат визначають збори суддів Вищого антикорупційного суду;

4) Антикорупційна палата (не менше як 30 судів) діє для перегляду вироків та ухвал Вищого антикорупційного суду, якими було закінчено розгляд справи по суті, у Касаційному кримінальному суді Верховного Суду;

5) Антикорупційна палата має адміністративну автономію в межах Верховного Суду та Касаційного кримінального суду Верховного Суду;

6) Суддею антикорупційного суду може стати громадянин України, не молодший за 30 і не старший за 65 років, який володіє державною мовою, має вищу юридичну освіту і досвід роботи в суді, прокуратурі, в науці або ж адвокатом не менше 10 років, і який здав іспит та пройшов співбесіду;

7) В основному процедура відбору антикорупційних суддів залишилася ідентичною для суддів Верховного Суду. Однак є і нововведення. Для антикорупційних суддів буде діяти спеціальна комісія, до якої можуть входити і міжнародні експерти. У відборі суддів в антикорупційні суди також братиме участь Громадська рада доброчесності;

8) Суддям антикорупційних судів пропонується надавати цілодобову охорону, а також встановити високу заробітну платню. [12]

Законопроект було направлено на консультацію спочатку до Вищої ради правосуддя України, а згодом до Венеціанської комісії.

Рішення Вищої ради правосуддя за № 475/0/15-17 від 9 березня 2017 року «Про надання консультативного висновку до проекту Закону України «Про антикорупційні суди» (реєстраційний № 6011) є негативним. «Вища рада правосуддя не підтримує законопроект № 6011 та вважає його прийняття неможливим з огляду на те, що він суперечить нормам Конституції України, законів України «Про судоустрій і статус суддів» та «Про Вищу раду правосуддя» - зазначено в ньому [8, п.2, абз 2.].

¹ Саме Президентом України, як було вирішено після консультацій з Вищою радою правосуддя України та згідно висновків Венеціанської комісії, повинен виноситися проект закону про утворення, реорганізацію, ліквідацію суду до ВР відповідно до частини другої статті 125 Конституції України, з якою перекликається частина друга статті 19 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». *Примітка моя (Н.Б.)

У п. 2 абз 2 Висновків йдеться про те, що «Законом України «Про судоустрій і статус суддів» передбачено, що у системі судоустрою діють вищі спеціалізовані суди як суди першої інстанції з розгляду окремих категорій справ», зокрема, Вищий антикорупційний суд, у складі якого можуть утворюватись судові палати [2; 8].

Законопроектом № 6011- визначається в документі – «...передбачено створення системи антикорупційних судів, яка складається з Вищого антикорупційного суду та Антикорупційної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду України (стаття 2), яка згідно з частиною другою статті 5 законопроекту має адміністративну автономію в межах Верховного Суду та Касаційного кримінального суду Верховного Суду.

Таким чином, запропонована у законопроекті № 6011 модель системи антикорупційних судів не відповідає нормам Конституції України та Закону України «Про судоустрій і статус суддів», суперечить засадам єдності судової системи України» [2; 8 п.2, абз 3-4.].

У п.3 Висновків міститься зауваження про те, що запропонована редакція ч.2, ст.. 1 законопроекту № 6011, що «закони України «Про судоустрій і статус суддів», «Про Вищу раду правосуддя» застосовуються у питаннях, що є предметом регулювання» запропонованого Закону, у частині, що не суперечить його положенням, «нівелює правову модель судової реформи», що здійснюється в Україні [8 п.3, абз 1,4.].

Критиці також було піддано запропоноване законопроектом № 6011 створення у Вищому антикорупційному суді апеляційної палати, судді якої переглядатимуть в апеляційному порядку ухвали цього ж суду. Це «порушує принцип інстанційності судоустрою, закріплений у статті 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»», оскільки ці суди переглядатимуть власні рішення в апеляційному порядку. Натомість, перегляд вироків та ух-

вал ВАС, якими було закінчено розгляд справи по суті здійснюється в Антикорупційній палаті у Касаційного кримінального суду Верховного Суду. Таким чином, норми, закладені в цьому законопроекті, передбачають створення паралельного «верховного антикорупційного суду», що суперечить частині третій статті 125 Конституції України [1; ст. 123 частина третя.], (Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України), та принципу єдності судової системи, встановленому у статті 3 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [2; 8, п.4.].

В запропонованих ст. 13 «Особливості дисциплінарного провадження щодо суддів антикорупційних судів» законопроекту № 6011 експерти вбачають небезпеку обмеження конституційних повноважень Вищої ради правосуддя (через залучення до процедури дисциплінарного провадження органи суддівського самоврядування, а також наділення суддів антикорупційних судів особливим статусом) і дискримінації стосовно суддів інших судів, що суперечить Конституції України, законам України «Про судоустрій і статус суддів» та «Про Вищу раду правосуддя» [див. 8, п.5.].

Визнано недоцільним і таким, що не відповідає ні Конституції України, зокрема, принципу розподілу влади, ні європейським вимогам та рекомендаціям, зокрема стосовно незалежності органу, який приймає рішення щодо добору та підвищення кваліфікації суддів, від виконавчої та законодавчої влади [див. 5, п.46; 6, підпункт «с» пункту 2; 7, п. 1.3; 8, п.6.], запропонований порядок проведення добору та призначення суддів в антикорупційні суди шляхом утворення конкурсної комісії (стаття 15 законопроекту), до складу якої входитимуть по три особи від Президента України, Верховної Ради України, Міністра юстиції України. Крім того, в порушення Закону України «Про Регламент

Верховної Ради України», законопроект № 6011(ч.1,2 ст.16) пропонує Верховній Раді України обирати членів конкурсної комісії з числа осіб, запропонованих депутатськими фракціями (депутатськими групами) [див. 8 п.7.].

Також не відповідає основним засадам системи судоустрою і норма законопроекту № 6011, відповідно до якої Вища кваліфікаційна комісія суддів України затверджує результати конкурсу, встановлені конкурсною комісією, і вносить рекомендації Вищій раді правосуддя про призначення кандидата на посаду суддів або про переведення судді. Вища кваліфікаційна комісія суддів України не може відмовити у затвердженні результатів конкурсу, встановлених конкурсною комісією (частини перша, друга статті 30 законопроекту). У частинах третій та четвертій цієї статті зазначено, що Вища рада правосуддя на підставі рекомендації Вищої кваліфікаційної комісії суддів України ухвалює рішення про внесення Президентові України подання про призначення на посаду судді та про переведення судді, при цьому Вища рада правосуддя не може відмовити у внесенні Президентові України подання про призначення судді на посаду, а також відмовити у схваленні рекомендації Вищої кваліфікаційної комісії суддів України щодо переведення судді. Тож, наділення конкурсної комісії особливими чи винятковими повноваженнями «є втручанням у діяльність Вищої ради правосуддя, яка є конституційним органом державної влади та суддівського врядування, і Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, яка є державним органом суддівського врядування», - зазначається у Висновках [див. 8 п.8.].

Порушенням українського законодавства є також те, що «до повноважень конкурсної комісії віднесено здійснення дослідження досьє кандидатів на посаду судді антикорупційного суду для перевірки їх на відповідність критеріям професійної етики та добросовісності.

Для цього конкурсна комісія отримує повний та безпосередній доступ до досьє кандидатів на посади суддів антикорупційного суду» [8 п.10, абз 1.], що суперечить нормам, що містяться в статті 85 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», в якій міститься виключний перелік осіб, які мають повний та безпосередній доступ до досьє кандидата на посаду судді (члени та уповноважені працівники секретаріатів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та Вищої ради правосуддя, а також уповноважені працівники Державної судової адміністрації України). [2 ч.8, ст.. 85.].

Відмічається також, що вимоги статті 35 законопроекту № 6011 про цілодобову охорону суддів Вищого антикорупційного суду та Антикорупційної палати (за потреби також членам сім'ї та/або особам, з якими вони мають спільний побут або родинні зв'язки), а також охорону житла судді, яку повинна забезпечувати Управління державної охорони України [8 п.11] не узгоджується з нормами Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» [див. 4.].

Також законопроект № 6011 створює колізію в законодавстві, оскільки передбачає, що Вищий антикорупційний суд та Антикорупційна палата утворюються протягом шести місяців з дня набрання чинності законом (п. 3 розділу V «Прикінцеві та перехідні положення» законопроекту), в той час, коли у пункті 16 розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» зазначено, що Вищий антикорупційний суд утворюється та проведення конкурсу на посади суддів у цьому суді має бути оголошено протягом дванадцяти місяців з дня набрання чинності законом [див. 8 п.12,13].

Законопроект було також піддано критиці Венеціанською комісією і повернуто до ВР на опрацювання.

Цілком можливо, що при усуненні недоліків саме він ляже в основу законопроекту, який буде запропоновано Президентом України.

Підводячи підсумки, хочеться зазначити наступне.

1. Питання корупції сьогодні – це питання безпеки країни її демократичного розвитку. Україна, як і інші країни, шукає засоби подолання цього явища, в тому числі і через створення такого спеціального органу як антикорупційний суд.

2. Практика застосування такого інструменту подолання корупції в деяких країнах повна протиріч, та попри це на створенні в Україні цього механізму наполягають всі.

3. Необхідність створення Антикорупційного суду в Україні вже не підлягає обговоренню. Антикорупційний суд повинен бути створений найближчим часом. Цього

чекають не лише українці, але і світове співтовариство.

4. Автори законопроекту №6011 пропонують створення моделі Суду першої інстанції, тобто такого спеціалізованого антикорупційного суду, що користується виключною юрисдикцією стосовно справ про корупційні злочини з можливістю апеляційного оскарження його рішень до верховного суду (або, за законопроектом – до антикорупційної палати, що є, думається, недоцільним). Хоча в цілому така модель є прийнятною і в деяких країнах (наприклад, Хорватія, в певній мірі Словаччина) довела свою ефективність.

5. Закон про антикорупційний суд повинен бути повністю узгоджений з українським законодавством і світовою практикою.

Тож, чекатимемо на законопроект Президента України у Верховній Раді.

1. Конституція України Ст123 частина третя. – К.,1996 Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/>¹
2. Закон України "Про судоустрій і статус суддів" від 2 червня 2016 року за № 1402-VIII Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 31, ст.545. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1402-19/page7>
3. Закон України «Про запобігання корупції» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/page5>
4. Закон України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» [Електронний ресурс] – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/160/98-вр
5. Рекомендації СМ/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки;
6. Принципи і Рекомендації № (94) 12 «Незалежність, дієвість та роль суддів» (ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи на 518 засіданні заступників міністрів 13.10.1994);
7. Європейської хартії про закон «Про статус суддів», а також пункт 13 Висновку № 4 (2003) КРЕС до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо належної підготовки та підвищення кваліфікації суддів на національному та європейському рівнях;
8. Рішення Вищої Ради Правосуддя за № № 475/0/15-17 від 9 березня 2017 року «Про надання консультативного висновку до проекту Закону України «Про антикорупційні суди» (реєстраційний № 6011) [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.vru.gov.ua/content/act/475_09.03_2017_.doc
9. Антикорупційні суди: світовий досвід. Олександр Євсєєв. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nv.ua/ukr/opinion/evseev_o/antikoruptsijni-sudi-svitovij-dosvid-614776.html
10. Андрій Слюсар. Антикорупційний суд в Україні: передумови утворення та гарантії ефективності [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://ti-ukraine.org/news/2175/>
11. Бути чи не бути: Перспективи створення антикорупційного суду в Україні. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://informator.news/buty-chy-ne-buty-perspektyvu-створення-antikoruptsijnoho-sudu-v-ukrajini/>
12. Олег Петровець «Українська правда», 01 березня 2017 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/columns/2017/03/1/7136754/>

13. Віктор Мусіяка. Антикорушційний суд: Стратити не можна помилувати. Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://razumkov.org.ua/statti-ta-interviu/antikoruptsiinyi-sud-stratyty-ne-mozhna-pomylyvaty>
 14. Матеріали конференції USAID "Нове правосуддя"; Консультативної місії Європейського Союзу; та Антикорушційної ініціативи Європейського Союзу в Україні (EUACI): Найкращі світові практики та перспективи створення в Україні спеціалізованого антикорушційного суду від 16 червня 2017 р. К.<https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/2247748-uroki-pravosudda-ukraina-vivcae-svitovij-dosvid-funkcionuvanna-antikorupcijnih-sudiv.html>
 15. Коли з'явиться антикорушційний суд в Україні і яким він мав би бути. 11 жовтня 2017,. https://lb.ua/news/2017/10/11/379027_koli_zyavitsya_antikoruptsiyniy_sud_i.html
 16. Stephenson M. C., Schutte S. Specialised anticorruption courts a comparative mapping. U4. Issue. Dec. 2016, # 7. P. 1. [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://nv.ua/ukr/opinion/evseev_o/antikoruptsijni-sudi-svitovij-dosvid-614776.html
 17. <http://www.pravda.com.ua/news/2017/01/25/7133397/>
-

МЕТОДОЛОГІЯ ПРОГРАМИ «NATIONAL TRANSIT», ЯК ЕЛЕМЕНТ У ВИЗНАЧЕННІ СТУПЕНЯ ДЕМОКРАТІЇ У СВІТІ

Кополовець Роман Володимирович

аспірант кафедри політології і державного управління ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
м. Ужгород

Ключові слова:
*трансформація,
демократія,
транзит,
демократизація*

В даній статті розглянута методологія організації «Freedom House», а саме програма «Перехідні країни». Проаналізовано основну методику країн, що трансформуються. Детально описано та пояснено критерії визначення ступеню демократії, процес складання рейтингів та шкалу за якою оцінюють рівень демократизації.

Keywords:
*transformation,
democracy,
transit,
democratization*

This article discusses the methodology of Freedom House, namely the «Transition Countries» program. The main methodology of transforming countries is analyzed. The criteria for determining the degree of democracy, the process of compiling ratings and the scale on which the level of democratization is assessed are described and explained in detail.

Розвиток демократії в країнах перехідного періоду (Nations in Transit) – дослідження і рейтинг, що характеризують рівень розвитку демократії, стан політичних прав і громадянських свобод в європейських і азіатських державах колишнього соціалістичного блоку, так званих «країнах перехідного періоду».

Метою статті є дослідити методику системного аналізу країн, що трансформуються; описати методику програми «Перехідні країни».

В даний час «Freedom House» позиціонує себе як «незалежна неурядова організація, що підтримує поширення свободи в світі», називає себе «ясним голосом демократії і свободи для всього світу». «Freedom House» не асоціює себе з Демократичною або Республіканською партією США, підтримує мирні громадянські ініціативи у суспільствах, де свобода відсутня або знаходиться під загрозою «Freedom House» протистоїть

силам, які намагаються обмежити універсальне право людей бути вільними, і виступає «каталізатором свободи, демократії і верховенства закону за допомогою аналітичної діяльності, поширення своїх поглядів і конкретних дій». Ці цілі вказані в офіційних документах «Freedom House».

Розвиток демократії в країнах перехідного періоду (Nations in Transit) – дослідження і рейтинг, що характеризують рівень розвитку демократії, стан політичних прав і громадянських свобод в європейських і азіатських державах колишнього соціалістичного блоку, так званих «країнах перехідного періоду». Випускається щорічно міжнародною правозахисною організацією «Freedom House» [4]. Дослідження позиціонується, як порівняльний інструмент аналізу політичних трансформацій для загального розуміння того, якою мірою та чи інша країна є демократичною або авторитарною державою.

Дані оцінки також дозволяють провести порівняльний аналіз демократичних реформ в досліджуваних країнах, а також аналіз тенденцій довгострокового політичного розвитку в окремо взятій країні. Дослідження не дає оцінку конкретним урядам, країни оцінюються з урахуванням практичної ролі їх державних і недержавних діючих суб'єктів стосовно стану індивідуальних прав і свобод громадян [38, с. 579]. У підготовці дослідження беруть участь експерти провідних американських аналітичних центрів за участю партнерських організацій у Східній Європі, Росії та Середньої Азії. У своїх оцінках політичних систем «країн перехідного періоду» аналітики «Freedom House» керуються методологією експертних оцінок, заснованої на стані семи ключових показників розвитку демократії [5].

Виборчий процес (Electoral Process).

В рамках даної категорії вивчається, чи носять вибори до законодавчих органів влади вільний і чесний характер; розглядається розвиток багатопартійної системи; громадянське участь у політичному процесі; відкритість для етнічних груп і інших меншин; можливості по переходу влади в рамках ряду політичних партій, що представляють різні погляди; а також свобода народного волевиявлення від тиску з боку політичних, військових, економічних олігархій та інших впливових груп.

Рівень розвитку громадянського суспільства (Civil Society). В рамках даної категорії вивчається розвиток неурядових організацій, їх організаційні можливості і фінансова стійкість, а також правова і політична обстановка, в якій вони діють. При цьому також враховується розвиток професійних спілок; участь зацікавлених груп у політичному процесі; незалежність освітньої системи від політичного впливу та пропаганди; свобода суспільства від надмірного впливу з боку екстремістських і фанатично налаштованих недержавних організацій.

Рівень незалежності засобів масової інформації (Independent Media). В рамках даної категорії вивчаються правові

гарантії свободи ЗМІ та ступінь фактичної наявності такої свободи; питання захисту журналістів, які проводять журналістські розслідування; застосування законів про відповідальність за наклеп та інших подібних покарань; залякування журналістів; незалежність редакцій ЗМІ; фінансова стійкість ЗМІ; можливості доступу до інтернету для громадян.

Рівень демократичності національного уряду (National Democratic Governance). В рамках даної категорії вивчається стабільність системи органів влади на рівні країни, а також прозорість законодавчої та виконавчої влади; можливості законодавчої влади з реалізації своїх обов'язків у сфері законотворчості та проведення відповідних розслідувань; ступінь децентралізації влади; обов'язки, виборність і організація управління в органах влади; незалежність державних службовців від надмірного політичного впливу та корупції [5].

Рівень демократичності місцевої влади (Local Democratic Governance). В рамках даної категорії вивчається, чи зафіксовані демократичні принципи законодавчо і чи застосовуються такі принципи на місцевому рівні; а також можливості громадян обирати місцевих керівників шляхом вільних і чесних виборів; реальне громадянське участь у процесі прийняття рішень на рівні місцевих органів влади; можливість вільного і незалежного управління на рівні місцевої влади, включаючи ресурси і можливості, необхідні для того, щоб таке управління супроводжувалося прозорістю і підзвітністю.

Рівень ефективності та незалежності судової системи (Judicial Framework and Independence). В рамках даної категорії вивчається конституційна система по захисту прав людини (включаючи права у зв'язку з веденням ділової діяльності та майнові права); незалежність і неупередженість при тлумаченні та правозастосуванні конституції держави; дотримання принципу рівності перед законом; поводження з підозрюваними та засудженими у зв'язку із застосуван-

ням кримінального кодексу; питання призначення і підготовки суддів; незалежність суддів, а також обов'язковість судових рішень.

Рівень корупції (Corruption) [5]. В рамках даної категорії вивчається реалізація ініціатив, спрямованих на боротьбу з корупцією; звертається увага на відсутність надмірних бюрократичних вимог у зв'язку з роботою органів влади, а також інших обмежувальних механізмів, які створювали б додаткові можливості для корупції; громадське сприйняття корупції; наявність ділових інтересів у високопоставлених політичних діячів; закони щодо обов'язкового надання фінансової інформації та інформації щодо конфліктів інтересів; правила для органів виконавчої та законодавчої влади щодо проведення аудиторських перевірок і розслідувань; захист осіб, що сигналізують про порушення, активістів у справі боротьби з корупцією і тих, хто повідомляє про факти корупції; а також висвітлення корупції в засобах масової інформації.

Процес складання рейтингів включає чотири етапи:

1. Автори звітів складають попередні рейтинги за вказаними вище групами

Держави із стійкою демократичною системою	від 1 до 3 балів
Держави з частково демократичною системою	від 3 до 4 балів
Держави з перехідною або гібридною політичною системою	від 4 до 5 балів
Держави з частково авторитарною політичною системою	від 5 до 6 балів
Держави з авторитарною політичною системою	від 6 до 7 балів

Звіти по державам у рамках дослідження наводяться у форматі есе, що дозволяє авторам навести більш широкий аналіз ходу демократичних змін у досліджуваній країні. Представники організації особливо підкреслюють, що рейтинги є результатом консенсусу між співробітниками самої організації, консультантами проекту та авторами країнових оглядів. При їх написанні використовується широке коло джерел, що включає офіційні дані і дані неурядових та міжнародних організацій, а також місцевої преси та багатьох інших [3]. Слід зазначити, що складання рей-

тингів у чотири етапи на основі консенсусу в цілому сприяє зниженню рівня суб'єктивізму і упередженості, властивих експертно-орієнтованим проектам, проте воно не в змозі виключити їх повністю. Проте, витрати експертних технологій не скасовують їх важливих переваг. Компетентний експерт, ґрунтуючись на власному солідному досвіді, в стані провести дійсно глибокий аналіз. Перевагою проекту є досить докладна матриця аналізу, яка дозволяє уніфікувати процедури дослідження, стилістику країн оглядів, забезпечити їх глибину і всебічність, а багаторічний моніто-

2. Наукові консультанти оцінюють рейтинги і у випадку консенсусного рішення про неточність таких переробляють їх.

3. Автори звітів розглядають отриманий консультантами результат і якщо він відрізняється від початкового більш ніж на 0,5 бала, мають можливість його оскаржити.

4. Фахівці «Freedom House» здійснюють остаточну редакцію рейтингів, а потім використовує їх для винесення загальних висновків про рівень демократизації [5].

Кожна країна по кожному з вищезгаданих показників отримує свій рейтинг. Всі держави в рейтингу розташовуються за шкалою від 1 до 7 (з використанням десятих часток), де 1 бал відповідає найбільш високому рівню демократичного розвитку, і 7 балів - найбільш низькому. Загальний результат - сума всіх показників - стає визначальною при складанні підсумкового рейтингу демократичного розвитку країни. Виходячи з рейтингу і його значення, «Freedom House» дає наступну оцінку політичній системі тій чи іншій державі.

ринг аналізованих країн світу дозволяє оцінити динаміку розвитку [3].

Методологія проекту постійно вдосконалюється. Детальний опис методології формування рейтингу і джерел даних для нього наводиться в щорічній доповіді «Freedom House» за результатами чергового порівняльного дослідження. В цілому, FreedomHouse здійснює розгляд електоральної демократії, пропонуючи вузьке визначення демократичного режиму. Критерії електоральної демократії, за їх дослідженням: конкурентна багатопартійна політична система, всезагальне виборче право, регулярні вибори із дотриманням принципів таємного голосування, відсутністю фальсифікацій, доступ політичних партій до електорату через засоби масової інформації та проведення відкритих виборчих кампаній [5]. Проте слід сказати, що увагу приділено і політичним правам та громадянським свободам, що розширює сферу розгля-

ду. Ширші визначення демократії повинні містити такі критерії, як суспільні особливості, політична культура тощо.

Проект («Nations in Transit») орієнтований на аналіз політичних трансформацій у країнах Центральної та Східної Європи, а також в державах колишнього СРСР (огляд за 2006 р. містить відомості про 29 країнах). Як стверджують розробники проекту, в ньому оцінюється не стільки діяльність урядів або законодавчих органів, скільки становище в галузі реалізації прав і свобод індивіда. «Freedom House» підкреслює, що рейтинги, розроблені в рамках проекту, не відображають всієї повноти ситуації в кожній окремо взятій країні, а лише дозволяють робити загальні висновки про рівень розвитку демократії, зіставляти результати реформ в різних країнах і простежувати довгострокові тенденції політичного розвитку. Щорічні огляди «Перехідні країни» публікуються з 1995 р.

1. Гельман В. Постсоветские политические трансформации / Владимир Гельман // Политические исследования. – 2001. – №1. – С. 15–29.
2. Зельницький А. Измерение индекса демократии как предпосылка управления процессом демократизации (Украина и посткоммунистические страны Центральной и Восточной Европы, 1994–2004) / Андрій Зельницький // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2004. – №2. – С.156–168.
3. Мельвиль. А.Ю. «Политический атлас современности»: замысел и общие теоретико-методологические контуры проекта / А.Ю.Мельвиль // Полис. – 2006. – № 5. – С.6-15.
4. Freedom House: Nation in transit / Nation in transit data [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.freedomhouse.org/report-types/nations-transit>.
5. Nations in Transit 2010: Democratization from East Central Europe to Eurasia / ed. by Lisa Mootz <http://www.google.com/search?tbo=p&tbm=bks&q=inauthor:%22Jeannette+Goehring%22>. – New York : Rowman & Littlefield, 2010. – 584 p.

Економічні науки

ЕФЕКТИВНЕ ВИКОРИСТАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ МАРКЕТИНГУ НЕПРИБУТКОВИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ

Лугош Лариса Миколаївна

доктор економічних наук, професор кафедри фінансів та інформаційних технологій Карпатського університету імені Августина Волошина, м. Ужгород

Ключові слова:
маркетинг, неприбуткова організація, волонтерська діяльність, соціально-реабілітаційна робота, інновація

Маркетингова діяльність благодійних інституцій та волонтерських організацій має власну специфіку, що знаходить відображення в особливих формах комунікації з цільовими аудиторіями, асортименті товару, методах конкурентної поведінки та ін. Практикою розвинених країн є впровадження національних програм розвитку волонтерства та благодійної діяльності, поширення соціальної реклами, соціальне замовлення через укладання угод на реалізацію певних державних програм.

Keywords:
marketing, non-profit organization, volunteering, social rehabilitation work, innovation

Marketing activity of charitable institutions and volunteer organizations has its own specificity, which is reflected in the special forms of communication with target audiences, the range of goods, methods of competitive behavior, etc. The practice of developed countries is the introduction of national programs for the development of volunteering and charitable activities, the dissemination of social advertising, social order through the conclusion of agreements on the implementation of certain state programs.

Волонтер Корпусу Миру США Террі Меттисон на одній з конференцій намагався дати відповідь на запитання чому слід займатися маркетингом неприбутковим організаціям: «Якщо ви керуєте неприбутковою організацією, то якнайбільше людей повинні мати доступ до ваших послуг. Недостатньо доброї ідеї, треба, щоб люди знали про неї і вміли користуватися нею. Для цього неприбутковим організаціям слід займатися маркетингом».

Уперше про використання маркетингу у неприбутковому секторі почали говорити Ф. Котлер та С. Леві наприкінці 1960-х років. З того часу з'явилося досить багато праць, присвячених маркетинговій діяльності в неприбутковому секторі. На жаль, як показала прак-

тика, маркетинг залишається інструментом налагодження стосунків лише з донором. Більшість організацій асоціюють маркетинг з рекламою і дуже мало уваги приділяють маркетинговим дослідженням.

В умовах ринково-орієнтованого економічного середовища неприбуткові організації, як і будь-які інші організації, повинні самостійно піклуватися про свій розвиток. Держава, як правило, надає перевагу непрямому фінансуванню неприбуткової діяльності через систему податкових пільг. Зокрема в Україні на цю діяльність дозволено направляти до 4% прибутку підприємств [5, с. 14].

Маркетинг неприбуткових організацій не обмежується тільки визначенням цільової групи, її стратегією та аналізом

середовища. Не менш важливим є сам комплекс маркетингу неприбуткової організації.

Продукт. Термін “продукт” є основною характеристикою будь-якого виду діяльності. Для неприбуткових організацій продуктом виступають послуги, роботи, проекти і програми, націлені на реалізацію статутних цілей організації. Разом з тим, діяльність волонтерських та благодійних організацій є дуже диференційованою і торкається таких сфер, як освіта, соціальні послуги, здоров'я, корисність суспільству, екологія, робота з молоддю та допомога людям похилого віку, культура та мистецтво, допомога тваринам, охорона здоров'я, духовна сфера тощо. Виокремлюють такі напрями діяльності волонтерів: соціально-реабілітаційна робота, попередження і подолання негативних явищ у суспільстві; соціальна опіка і соціальний захист соціально незахищених груп; соціальний розвиток молоді та її інтеграція у суспільство; корпоративне волонтерство, яке кореспондує поняттю «соціальна відповідальність» і може реалізовуватись у таких формах, як організація збору пожертвувань на робочому місці, особиста й професійна волонтерська діяльність, особиста допомога тощо. Стосовно пріоритетних асортиментних груп некомерційного товару вітчизняних благодійних інституцій, то вони диференційовані в різні види інституцій. Сфера соціального захисту є пріоритетною для операційних фондів (64%), фондів громад (73%) та для приватних фондів. Іншим важливим напрямом є сфера охорони здоров'я, в якій зосереджують свою діяльність 51% операційних фондів та більшість приватних фондів. Для фондів громад важливими сферами їхньої діяльності є підтримка громадських організацій (63%) та розвиток громади (55%), приватні й корпоративні фонди приділяють багато уваги розвитку культури та освіти [2, с. 54]. Загалом, згідно з результатами вищезгаданого дослідження, до видів діяльності, що здійснюються добровільними організаціями

(в порядку спадання пріоритетності), належать консультування, проведення благодійних акцій (благодійних концертів, ярмарків, аукціонів, теле- і радіомарафонів), розроблення та видання інформаційно-методичних матеріалів, моніторинг та оцінювання, представлення та захист інтересів, лобіювання, навчання, проведення досліджень, соціальний супровід, соціальна, медична, психологічна реабілітація, технічне оснащення (дооснащення) медичних, соціальних, освітніх закладів сучасним устаткуванням, підтримка діяльності ресурсних (інформаційних, консультаційних) центрів, стажування, законодавчі ініціативи. Внаслідок військових подій в Україні продукт волонтерських організацій зазнав модифікації. Найвагомими напрямками діяльності більшості волонтерських організацій стали збір та доставка в зону проведення АТО необхідних ресурсів (для цивільного населення та українських військових), надання медичної допомоги постраждалим у ході її проведення, допомога вимушеним переселенцям, пошук зниклих безвісти й звільнення полонених.

Ціна. У зв'язку з тим що неприбуткові організації надають більшість послуг на безвідплатній основі, цей елемент комплексу маркетингу не має важливого значення. Мабуть, під ціною в даному випадку потрібно розуміти “вартість”, яка характеризує витрати, пов'язані з наданням добродійних послуг. Ціна є важливим елементом комплексу маркетингу НКО і може розглядатись у двох аспектах: по-перше, поняття «ціна» пов'язана із витратами благодійних інституцій та волонтерських організацій і торкається таких аспектів, як фандрайзинг, вартість агітаційних кампаній тощо. По-друге, як вартість зусиль (часу, емоцій, донорської крові, фізичних зусиль та коштів), які витрачаються волонтерами чи благодійниками. Така ціна може диференціюватись залежно від виду діяльності благодійної організації, залежно від рівня потенційного ризику для здоров'я та життя волонте-

рів і при цьому важливо досягти балансу очікувань волонтерів і благодійників та витрачених ними зусиль. Наприклад, волонтерство в сфері попередження ВІЛ сприймається як більш ризиковане, аніж інші сфери волонтерської діяльності [3, с. 28]. У розвинених країнах час волонтерів вимірюють у грошовому вираженні. Вартість послуг волонтерів може бути використана у фінансових розрахунках, при обґрунтуванні ділових пропозицій, грантів, річних звітів. Для прикладу, вартість 1 години роботи волонтера у США у 2013 році склала 22,55 дол. США. Таке вартісне оцінювання праці волонтерів допомагає НКО оцінити час, талант й енергію волонтерів та оцінити ефективність маркетингових заходів. Згідно з близько 64,5 млн. американців або 26,5% дорослого населення витратили 7,9 млрд. часу, що оцінюється у \$175 млрд. дол. (2012 р.). Крім того, важливу роль у прийнятті рішення потенційним волонтером чи благодійником щодо купівлі некомерційного товару виконує імідж і репутація волонтерської чи благодійної організації. Емпіричне дослідження [3, с. 101] демонструє схильність волонтерів до роботи у тих сферах, де вони отримали більше позитивних емоцій в обмін на свою працю.

Канали розподілу. Елемент комплексу маркетингу «розподіл» пов'язаний із питаннями місця проведення такої діяльності, питанням каналів збуту, тобто, стосовно того де і коли некомерційний продукт волонтерських та благодійних організацій може бути найбільш корисним для цільових споживачів. Зазначено, що канали розподілу некомерційного продукту благодійних інституцій можуть бути власними і незалежними, до яких належать сторонні виконавці програм благодійних інституцій. На нашу думку, встановлення і розвиток взаємовигідних стосунків із іншими Галицький економічний вісник, № 2 (49) 2015 188 інституціями є необхідними і трансформуються у стандартний ланцюжок збуту некомерційного продукту, який включає такі ланки:

1) гуртові посередники: об'єднання працедавців, національні, регіональні та місцеві органи управління освітніми установами та установами охорони здоров'я, органи місцевої та виконавчої влади, об'єднання представників бізнесу;

2) роздрібні посередники: освітні установи, медичні заклади, громадські та релігійні організації, приватні підприємства;

3) надавачі ресурсів та послуг (волонтери та благодійні інституції), інші надавачі послуг (соціальні працівники, працівники структурних підрозділів органів влади, працівники інших громадських організацій та ін.);

4) споживачі послуг та товарів волонтерських і благодійних організацій. Таким чином, у ході маркетингової збутової діяльності волонтерство одночасно реалізує низку корисних для суспільства функцій, оскільки допомагає громаді, школам, окремим територіям тощо. Питання вирівнювання доступності цільових споживачів до послуг НКО можна вирішити за допомогою транспортних засобів, як це практикує «Червоний Хрест», маючи в своєму розпорядженні автомобілі, обладнані для здачі донорської крові («bloodmobile»). Глобальні комп'ютерні мережі, серед яких особливе місце займають соціальні, також дозволяють займатись волонтерською та благодійною діяльністю не зважаючи на місце перебування волонтера чи благодійника, здійснюючи благодійні внески у вигляді часу чи грошей он-лайн. Канали розподілу послуг, проектів неприбуткових організацій можуть бути як власні, так і незалежні. До незалежних каналів розподілу відносяться, як правило, сторонні виконавці програм неприбуткової організації, коли остання виступає замовником і передає права на надання послуг і виконання робіт іншим особам. В даному випадку актуальними для неприбуткової організації є питання контролю якості послуг, що надаються. Найчастіше незалежні канали розподілу використовують благодійні фонди.

У інших випадках неприбуткова організація може використовувати власні канали розподілу, займаючись самостійно реалізацією своїх програм. Така практика більшою мірою характерна для благодійних товариств (громадських організацій або рухів), які об'єднують членів або учасників для спільної реалізації благодійних програм.

Просування продукту. Неприбуткові організації приділяють велику увагу питанням просування своїх програм і проектів, оскільки це сприяє підвищенню обізнаності і підтримки їхньої діяльності. У сфері некомерційних установ знаходять застосування усі чотири елементи комплексу просування продукту (стимулювання збуту, особисті продажі, зв'язки з громадськістю і реклама). Якщо фірми переслідують, за допомогою виділених механізмів, в основному комерційні цілі, а саме збільшення числа продажів, обсягу чистого прибутку, завоювання нових ринків, впровадження нового товару, то неприбуткові організації, залучаючи додаткових одержувачів допомоги, благодійників, спонсорів, за допомогою методів просування вирішують одночасно соціальні та економічні завдання. Соціальні завдання полягають у вирішенні суспільно важливих проблем, тоді як економічні – в залученні коштів для підтримки і розвитку статутної діяльності неприбуткової організації. Традиційна реклама для неприбуткових організацій відіграє меншу роль, ніж в комерційному секторі. Це пов'язано передусім з високими витратами на купівлю місця і часу в засобах масової інформації, що не може дозволити собі неприбуткова організація. Як альтернатива традиційній рекламі неприбуткові організації активно використовують соціальну рекламу, пропаганду, що є складовою частиною зв'язків з громадськістю, в завдання якої входять популяризація і поширення важливих відомостей про продукт. Пропаганда, на відміну від традиційної реклами, заснована на використанні звичайного (редакторського), а не ко-

мерційного місця і часу, тому витрати на неї значно нижчі.

Четверте місце за обсягом теле- та радіомовлення зайняла соціальна реклама правозахисного спрямування (349,0 год. або 11,9% від загального обсягу соціальної реклами). Соціальна реклама, спрямована на популяризацію цифрового телебачення, склала 9,4% від загального обсягу соціальної реклами (274,4 год.). Ця реклама стосувалась переходу українського телебачення на цифрове мовлення. Соціальна реклама тематичного напрямку «безпека життя» склала 204,4 год. або 7,0% від загального обсягу соціальної реклами. Соціальна реклама благодійницького спрямування транслировалась лише 49,5 год. протягом року, що склало 1,7% від загального обсягу соціальної реклами. Варто відзначити рекламу, спрямовану на профілактику сирітства (відеоролик «Чекаю на маму»), документальний фільм «Діти за ґратами», які трансливались майже в усіх досліджуваних регіонах. Провідними темами також були збір коштів на лікування, інформаційна підтримка діяльності Асоціації благодійників України, популяризація доброти, милосердя, донорства, надання безкоштовної юридичної консультації малозабезпеченим верствам населення громадськими організаціями. Таким чином, потенціал соціальної реклами благодійницького спрямування в Україні мало використаний, оскільки вона недостатньо транслюється у ЗМІ із великою аудиторією.

Маркетингова діяльність благодійних інституцій та волонтерських організацій має власну специфіку, що знаходить відображення в особливих формах комунікації з цільовими аудиторіями, асортименті товару, методах конкурентної поведінки та ін. Проте в контексті вітчизняних некомерційних суб'єктів, то, як свідчать результати емпіричного дослідження [6, с. 87], більшість некомерційних організацій в Україні все ще не використовують маркетингового підходу, який зосереджений на потребах споживачів. Відмінно-

сті у веденні маркетингу існують через відмінності в операційному середовищі між розвиненими економіками та економіками, які розвиваються. Якщо у США, Великій Британії та Австралії домінують є ринкові сили, то в Україні визначальний вплив все ще має операційне середовище. Напрямом посилення конкурентних переваг суб'єктів вітчизняної сфери благодійництва та волонтерства повинні стати такі: – посилення ринкової орієнтації та системного підходу, оскільки елементи маркетингової орієнтації впроваджуються вибірково, перевага надається комунікаційним заходам; надання переваги прямим комунікаційним каналам тоді, коли потрібно змінити поведінку цільових аудиторій, непрямим – за потреби поширення інформації; – диференціація форми представлення

продуктів організацій; – впровадженню маркетингової орієнтації сприятиме сміливість та відкритість до інновацій лідерів організацій, тому варто посилити їхню обізнаність у сфері маркетингу.

За кордоном поширюються спеціальні інформаційні матеріали для волонтерських НКО з питань маркетингу, спрямовані підвищити теоретичну обізнаність та сформувати вміння в цій сфері; розвиток індивідуальної та корпоративної альтруїстичної поведінки на всіх рівнях (НКО, місцевому та державному). Кращою практикою розвинених країн є впровадження національних програм розвитку волонтерства та благодійної діяльності, поширення соціальної реклами, соціальне замовлення через укладання угод на реалізацію певних державних програм.

1. Бирюков М.И. Поняття маркетингу / Прогнозування економічної кон'юнктури в системі маркетингу/ М.И. Бирюков // Збірник наукових праць. – Ульяновск: Вид-во УлГУ, 2007. – С.45-56.
2. Горелов, Д.М. Розвиток благодійництва в сучасній Україні. Аналітична записка [Електронний ресурс] / Д.М. Горелов. – К.: Національний інститут стратегічних досліджень, 2013. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1367>.
3. Малачівська, М. Волонтерство в Україні та за кордоном: особливості та можливості [Електронний ресурс] / Малачівська М., Козлова І. – 2012. – Режим доступу: http://www.city-institute.org/index.php?option=com_content&view=article&id=256&Itemid=222
4. Матвіїв М.Я. Маркетинг знань: методологічний та організаційний аспекти: Монографія / М.Я. Матвіїв. – Тернопіль, Економічна думка, 2007. – 450с.
5. Про благодійну діяльність і благодійні організації: Закон України від 16 вересня 1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?
6. Благодійні інституції України: сучасний стан та перспективи розвитку (за результатами соціологічного дослідження) [Текст] / О.В. Безпалько, Ю.М. Галустьян, А.В. Гулевська&Черниш та ін.; за заг. ред. А.В. Гулевської&Черниш. – К.: Книга плюс, 2008. – 120 с.
7. Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики: аналіт. доп. – К.: НІСД, 2015. – 36 с.
8. Аналіз системи державної статистики, обліку та оцінки розвитку інститутів громадянського суспільства в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://civil-rada.in.ua/?p=856>
9. Корпоративная филантропия: мифы и реальность: Результаты социологического исследования. – М., 2009. – 230с.
10. Alexander V. Museums and Money: The Impact of Funding on Exhibitions, Scholarship, and Management / V.Alexander – Bloomington, 2009. – P. 45-52.
11. Bryce H. Financial and Strategic Management for Nonprofit Organizations / H.Bryce. – New Jersey. Prentice Hall, 2002. – 180 p.
12. Financial Accounting and Managerial Control for Nonprofit Organizations / Ed. by Herzlinger R. – Ohio: South-Western publishing, 2004. – P. 33-42.
13. Trimarchi M. The Funding Process in a Comparative Perspective: Some Methodological Issues // A. Peacock, I. Rizzo. Cultural economics and cultural policies. – Boston, 2004. – P.62-73.

РОЛЬ ДОМОХОЗЯЙСТВ В ЭКОНОМИКЕ – РЕГИОНАЛЬНЫЙ АСПЕКТ

Чіхладзе Ніколом

доктор економічних наук, доктор теології, професор Кутаїського державного університету імені Акакія Церетелі,

м. Кутаїсі

Гогіашвілі Отар

доктор економіки, асистент Грузино-Європейського Інституту,

м. Тбілісі

Ключові слова:
домогосподарство,
кругообіг,
людський капітал,
регіон,
прибуток

У регіонах Грузії домогосподарства є ключовим елементом формування людського капіталу. У контексті розвитку домогосподарств більше уваги необхідно приділяти реалізації соціальної політики. У зв'язку з цим одним з ефективних способів є використання податкової політики (наприклад, у багатьох європейських країнах конституційні принципи соціальної держави реалізуються за рахунок податків на нерухомість і майно).

Keywords:
household,
circulation,
human capital,
region,
income

In the regions of Georgia households are the key element of human capital formation. More attention should be paid to the implementation of social policy in the context of households. In this regard, one of the effective ways is using taxation policies (e.g., in many European countries the constitutional principles of social state are implemented through real estate and property taxes).

В национальной экономике, в условиях рыночных отношений, ключевую роль играют домохозяйства («хатусхолды»).

Домохозяйство - это важнейшая социально-экономическая ячейка, в рамках которого живет все общество. Изменение их состава и количества зависит от демографических процессов (рождение, брак и развод, смертность), а также от социально-экономического контекста в сущности.¹

Современный экономический словарь предлагает следующее определение семейного хозяйства: «домашнее

хозяйство, один из трех основных субъектов экономической деятельности. Охватывает экономические объекты и процессы, происходящие там, где постоянно проживает человек, семья» [1, с. 89]

По словам С. Брю и К. Макконнелла, домохозяйства являются основными поставщиками всех экономических ресурсов и одновременно основной расходующей группой в национальном хозяйстве [2, с. 81]

Гр. Менкью домохозяйства рассматривает наряду с фирмами, в группе, который принимает решения. Они владеют теми производственными факторами и потребляют те товары и услуги, которые производят фирмы. [3, с. 65]

¹ Ниже таблицы №1,3,4,5 составлены нами на базе данных национальной службы статистики (www.geostat.ge)

Государственный департамент статистики Грузии определяет домохозяйство следующим образом: «Домашнее хозяйство представляет единство лиц, которые подлежат общим правилам единого жилья, и связаны друг с другом общим бюджетом (или его частью), родственными или / неродственными связями (домашнее хозяйство может состоять из одного лица)» [4, с. 2].

Часть грузинских ученых считает, что «семья является более демографически-социологической категорией, а домашнее хозяйство - демографически-экономическим. Членом домашнего хозяйства может быть и не член семьи, который постоянно проживает в семье». [5, с. 13]

Будучи собственником какого-либо фактора производства (труд, земля, капитал, предпринимательская способность), домохозяйства стремятся максимально удовлетворить свои потребности в условиях ограниченных ресурсов, обеспечивая важнейшие условия производства экономических благ [6, с. 83].

Семейные хозяйства выходят в разных рангах на рынке товаров и на рынке ресурсов. Они, как владельцы ресурсов, предоставляют рынку ресурсы. На рынке продуктов их роль меняется и они становятся пользователями, или создателями потребностей (см. с. 1).

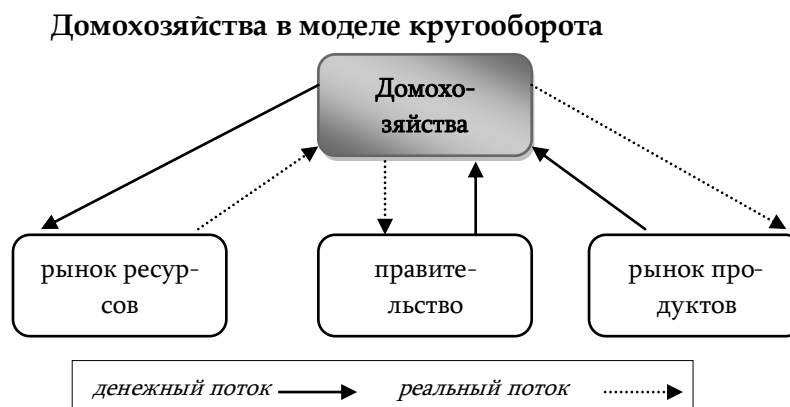
Доходы домохозяйств делят на две части:

а Функциональное распределение показывает, что совокупный доход распределяется в соответствии с функцией, выполняемой получателем дохода;

б. Личное распределение дохода показывает, каким образом совокупный доход общества распределяется среди отдельных домохозяйств. [7, с. 62].

В советский период исследование домашних хозяйств называли «исследованием семейных бюджетов» и оно носило систематический характер. После обретения независимости, в статистической практике была внедрена новая система национальных счетов.

Рис. 1.

Доход домохозяйств в системе национальных счетов рассчитывается по этапам процесса распределения:

- Первичные доходы;
- Располагаемые доходы;
- Располагаемые корректируемые доходы. [8, с. 119]

Как было отмечено, домохозяйства являются основным потребителем и расходующей группой национальных продуктов и товаров. Поэтому они оказывают важнейшее влияние на сово-

купный спрос и следовательно, на совокупное предложение, цены и конкуренцию. Поэтому в основном, поставщики сосредоточены на их спрос в ответ основной рыночной триады «что, сколько и для кого производить?».

Согласно данным 2015 года, в Евросоюзе зафиксирован 218,9 млн. единиц хаусхолдов. Из них- 40,2 млн. единиц в Германии, в Испании- 18,3 млн. единиц, 0,6 млн. единиц- в Эстонии, 0,8 млн. единиц- в Латвии, 14,1 млн. еди-

ниц- в Польше, в Объединенном Королевстве - 28,2 млн. Единиц [9]. А в Грузии этот показатель составляет 1 109 130 единиц.

Домашнее хозяйство активно участвует в формировании ВВП страны, чей рост обеспечивает динамическое развитие всей социально-экономической системы. По нашим расчетам, общий расход населения в Грузии, в 2014 году составил - 11678,4 млн. лари, а в 2015 году - 12264 млн. лари, что соответственно составляет 40% и 38,6% ВВП.

С другой стороны, семейные хозяйства играют важную роль в формировании чистых сбережений, которые можно рассматривать источником инвестиций. В последние годы этот показатель составляет 3 млрд. лари, что является 10% от ВВП страны. В странах Евросоюза общие сбережения семейных хозяйств по отношению к ВВП колеблется от 3%-ов (в Польше) до 16%-ов [10, с. 119].

Табл. 1

Доля расходов на конечное потребление в ВВП Грузии (%) [11]

показатель	2010	2011	2012	2013	2014	2015
расходы на конечное потребление	96.2	92.4	90.7	88.2	87.7	87.8
в.ч. расходы домохозяйств	72.3	70.5	69.6	69.4	69.0	65.9

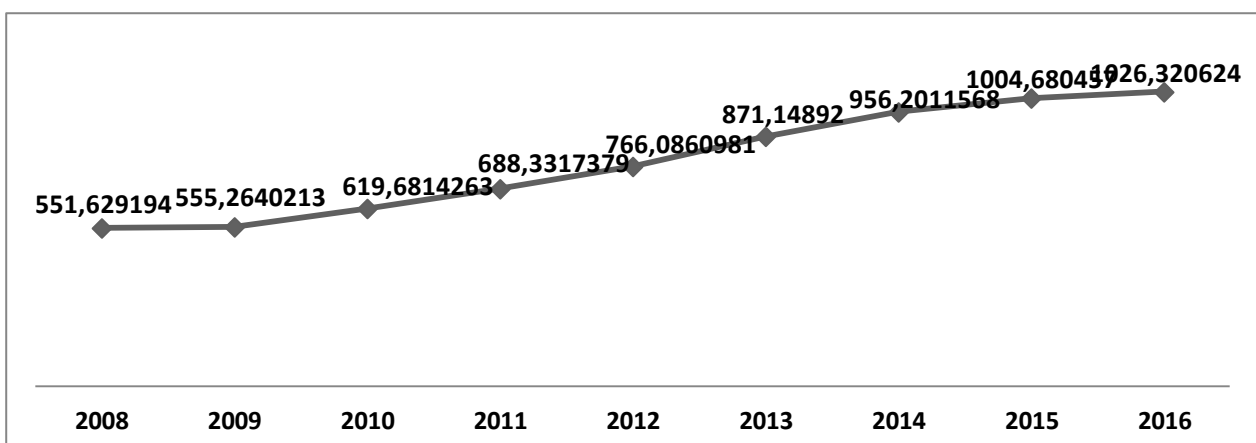
Для оценки роли домашних хозяйств в национальной экономике, также важно проанализировать расходы на конечное потребление. Это расходы домашних хозяйств на потребительские товары и услуги, а также расходы частных и некомерческих организаций, обслуживающих государственные органы и домохозяйства товарами и услугами индивидуального и общественного потребления. В 2010-2015 годах этот показатель составлял в среднем 90% всех расходов. Большая часть из них (65,9%) составляет расходы домохозяйств (см. табл.1).

Положительным моментом является рассмотрение динамики среднего ежемесячного расхода на одного домохозяйства. За последние 8 лет этот показатель увеличился в 1,86 раз, а в 2016 году составил 1026,3 лари (см. табл. 2). Однако по территориальным единицам (город, деревня, регион), в стране наблюдается резкая дифференциация.

Особое внимание следует уделять размеру домохозяйств. Этот показатель в Грузии составляет 3,3 человек. В европейских странах она колеблется в пределах 2-3 человек. (см. табл.2).

Рис. 2

Распределение среднемесячных расходов на одного домохозяйства (лари)

Со своей стороны, размер определяет демографический и социально-

экономические факторы, которых мы не рассмотрели в предыдущей статье.

Табл.2.

Средний размер домохозяйства в 2014 году (чел.) [12]

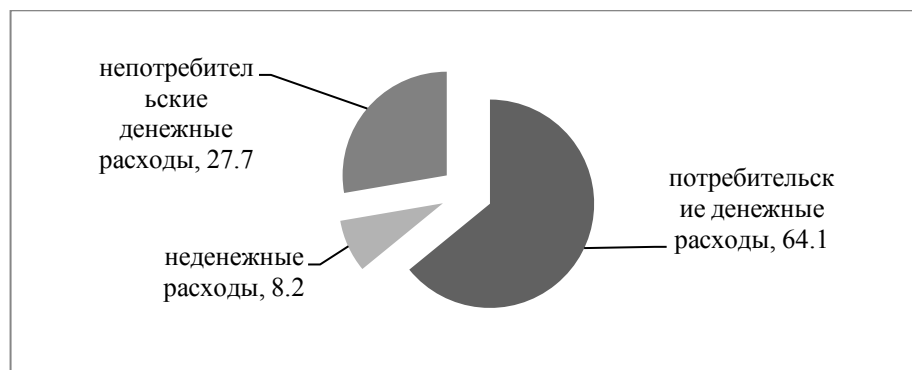
	страна	размер
	Швеция, Германия, Дания, Финляндия	2,00-2,10
	Бельгия, Литва, Великобритания, Франция, Эстония, Нидерланды, Австрия	2,2-2,3
	Россия, Ирландия, Кипр	2,6-2,7
	Хорватия, Словакия, Польша, Румыния	2,8-2,9
	Грузия	3,3

Как показал анализ, в 2016 году на одного домохозяйства самый большой удельный вес (64,1%) приходится на потребительские денежные расходы. Когда доля импорта во внешнеторговом обороте составляет 77,5%, к сожалению,

потребительские денежные расходы стимулируют импорт. Доля непотребительских расходов составляет 27,7%, а неденежных расходов 8,2%. (см.рис.3)

Рис.3.

Структура среднемесячных расходов на одного домохозяйства в 2016 году (%)

Интересно также, как распределяют расходы. Как и ожидалось, их основная часть (28,3%), приходится на продукты питания, напитки, табачные изделия, обувь, одежду и на пред-

меты домашнего обихода. Одно домохозяйство тратит 183,2 млн. лари на сбережения или кредитования, что составляет 17,8%-ов от общих расходов (см. табл.3)

Табл. 3.

Структура среднемесячных расходов на одного домохозяйства в 2016 году (лари)

тип расхода	2016	доля в (%)
продовольствие, напитки, табак	235,9	23,0
одежда и обувь	26,8	2,6
товары семейного потребления	28,0	2,7
здравоохранение	94,9	9,2
топливо и электроэнергия	81,7	8,0
транспорт	68,7	6,7
образование	22,7	2,2
сельскохозяйственные расходы	28,8	2,8
трансферты	40,0	3,9
сбережения и кредитование	183,2	17,8
приобретение недвижимости	32,5	3,2
другие расходы	183,2	17,9
всего	1 026,3	100

Обзор проблемы в региональном контексте свидетельствует о том, что они различаются по количест-

ву домохозяйств и в некоторых случаях, по среднему размеру (см. табл. 4)

Табл.4

Количество домохозяйств по регионам Грузии

регион	домохозяйства		отклонение от среднего показателя
	количество	размер	
Грузия	1 109 130	3,3	-
г. Тбилиси	339 304	3,3	-
Аджарская АР	83 782	4,0	+0,7
Гурия	34 931	3,2	-0,1
Имерети	169 016	3,1	-0,2
Кахети	98 975	3,2	-0,1
Мцхета-мтианети	29 863	3,1	-0,2
Рача-лечхуми и нижний Сванети	12 902	2,5	-0,8
Самегрело-верхний Сванети	101 507	3,3	-
Самцхе-Джавахети	43 981	3,6	+0,3
Нижний Картли	114 579	3,7	+0,4

В нашем анализе необходимо учитывать и включать такие важнейшие региональные показатели, как созданная в регионах добавочная стоимость (ДС). Она является основным индикатором социально-экономического развития региона и определяет эффективность

функционирования экономики региона.

По нашим расчетам, высокая доля общего дохода населения в ДС выявилась в регионах в Кахети (74%) в Имерети и Рача-Лечхуми и в Кведа Сванети (72%). Минимальна она в Тбилиси, где доля расходов в ДС составляет 29,7%

(см.рис. 4). Последний совсем не умаляет значение домохозяйств для г. Тбилиси и обусловлен высоким показателем ДС (в Тбилиси созданная добавленная стоимость составляет 13,5 млрд.лари, что на 2,4 млрд.лари больше, чем вместе взятый показатель в 6 регионах Грузии - Кахети, Нижний Картли, Аджарской АР, Самегрело верхний Сванети, Имерети и Рача-Лечхуми Нижний Сванети).

Существует резкая дифференциация доходов домашних хозяйств, о которых свидетельствует составленная нами аналитическая таблица. В Тбилиси фиксируется высший показатель, что на 22,4%-ов превышает среднего показателя страны. Аналогичный показате-

тель в Аджарской АР составляет 5,1%, а в Самегрело земо Сванети 7,5-ов. Во всех других регионах фиксируется отрицательное отклонение от среднего показателя (см. табл. 5). Это отклонение самое сильное в Квемо Картли (17,5%) и в тех регионах Грузии (Мцхета-Мтианети, Гурия, Самцхе-Джавахети), которые не приведены в таблице (в сумме их доля составляет 15,8%-ов).

Основные показатели домохозяйств регионов Грузии (уровень доходов и их дифференциация, потребительские расходы и другие), являются важнейшим индикатором эффективности динамики, происходящих реформ в Грузии.

Рис.4.

Доля общих расходов населения в ДС региона (% , 2015 г.)

Табл. 5

Распределение среднемесячных расходов на одного домохозяйства по регионам Грузии (лари)

регион	доход (лари)	отклонение от среднего показателя	
		лари	%
Грузия	1042,2	0	0
г. Тбилиси	1275,8	233,6	22,4
Аджарская АР	1095,4	53,2	5,1
Имерети, Рача-лечхуми и нижний Сванети	922,6	-119,6	-11,5
Кахети	964,3	-77,9	-7,5
Внутренне Картлинский регион	901,6	-140,6	-13,5
Самегрело-верхний Сванети	1120,6	78,4	7,5
Нижний Картли	858,5	-183,7	-17,6
другие регионы	877,6	-164,6	-15,8

Поддержание экономического роста в Грузии невообразимо без участия всех экономических агентов экономической системы, в первую очередь, без подключения в процессах домохозяйств. Они могут решить общественные социальные задачи и стимулировать экономический рост.

По отношению к вопросу, особый интерес заслуживает исследование профессора Иосеба Арчвадзе, который затрагивает отношения населения к кредитным учреждениям и азартным играм. В первой половине 2017 года, долг населения перед банковским сектором увеличился на 26,7%, и дошел до оценки 9,6 млрд. лари. По сравнению с 2005 годом, задолженность домашних хозяйств перед коммерческими банками, увеличилась почти в 20 раз. [13, с. 2]

Второй сектор, который глубоко лезет в семейный карман, это - азартные игры. За последние 2 года (2016-17), граждане Грузии на азартные игры потратили более 4 млрд.лари. Из каждых 100 лари, денежных средств грузинского населения, 18- направляются в азартный бизнес, 13,3-на погашение банковских процентов и 68,7 лари остается для погашения обязательных средств. После 2010 года, по отношению к банковским секторам и азартным играм, было оплачено 16,7 млрд.лари.

Итоги:

1. Домохозяйство в регионах Грузии является основным элементом формирования человеческого капитала. Несмотря на рост макроэкономических показателей, жизненный уровень населения по прежнему остается низким. Тоже самое касается оплату труда, а также поляризации доходов населения и региональной дифференциации доходов.

2. В регионах Грузии приоритетом формирования стратегической политики должен стать разработка мероприятий для формирования качественного и количественного трудового потенциала.

3. Следует уделять больше внимания реализации социальной политики в контексте домохозяйств. В этой связи, одним из наиболее эффективным считаем использование политики налогообложения.

4. Резкая поляризация регионов и территориальных единиц Грузии.

5. Государство может рассмотреть возможность более эффективного использования средств, переведенных эмигрантами, работающих за рубежом (формирование целевого фонда, выпуск ценных бумаг и т. д.). Это позволит нам вместо ориентации на импорт, создаст стимуляцию на инвестиции, и ориентация будет направлена на продвижение национального производства.

1. Райзберг Б., Лозовский Л., Стародубцева Е., «Современный экономический словарь» М., «Инфра-М», 1996.
 2. Макконнель К., Брю С. Экономикс. М., «Инфра-М», 2000.
 3. Менкью Гр., Принципы экономики. Тб., „Диогене“, 2008.
 4. „Статистический ежегодник Грузии 2016“. Национальная служба статистики Грузии. Тб., 2017.
 5. Хачидзе Н., Арчвадзе И., Политекономические беседы. Тб., „Ивериони“, 2017.
 6. Марганова О., Бурдейный А., Вклад домашних хозяйств в региональную экономику. Журн. «Региональная экономика: теория и практика». №36, 2010, ст. 63.
 7. Чихладзе Н., Общий экономикс. Кутаиси, 2008.
 8. Габидзашвили Б., Вирсаладзе Н. Социально-экономическая статистика. Кутаиси, Госуниверситет им. Ак. Церетели, 2003.
 9. [http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Private_households_by_household_composition,_2006-2015_\(number_of_households_in_1_000_and_%25_of_household_types\)_new.png](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Private_households_by_household_composition,_2006-2015_(number_of_households_in_1_000_and_%25_of_household_types)_new.png)
 10. Россия и страны - члены Европейского союза 2015 (статистический сборник). http://www.gks.ru/free_doc/doc_2015/rus_es.pdf
 11. По материалам Национальной службы статистики Грузии - www.geostat.ge
 12. Eurostat Database. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>; <http://geostat.ge>
 13. Центр глобального исследования. <http://globalresearch.ge/research/archvadze-inflacia-bank.html>
-

Педагогічні науки

ВИЩА ШКОЛА УКРАЇНИ ЯК ФАКТОР ДЕРЖАВНОГО БУДІВНИЦТВА

Драшковці Арпад-Роберт Арпадович

доктор юридичних наук, професор, декан гуманітарно-економічного факультету Карпатського університету імені Августина Волошина,

Шимко Олена Володимирівна

доктор філософських наук, професор, проректор Карпатського університету імені Августина Волошина,

м. Ужгород

Ключові слова:

*вища освіта,
приватні ВНЗ,
державний ВНЗ*

Доповідь присвячено розгляду питань, пов'язаних із необхідністю розроблення комплексу заходів з метою забезпечення якості вищої освіти в Україні з точки зору не державного регулювання сфери освіти.

Keywords:

*higher education,
private higher educational
institutions,
state higher educational
institutions*

Article considers the issues associated with the need to develop a set of measures to ensure the quality of higher education in Ukraine in terms of state regulation of education.

В березні 2015 року фонд «Демократичні ініціативи» разом з компанією «Ukrainian sociology service» провели опитування серед студентів й визначили, які проблеми сучасної вищої освіти вони вважають найбільш актуальними.

В опитуванні взяла участь тисяча студентів (за репрезентативною національною вибіркою ВНЗ України)¹. Респонденти визначили 6 основних проблем².

У той час, коли світ динамічно змінюється над українськими ВНЗ продовжують тяжіти наслідки глобалізації, система української освіти, на жаль, не дуже встигає адаптуватися до сучасності. Незважаючи на те, що Україна займає 45 місце в світі за розміром бюджету на вищу освіту (2 % від ВВП), зарплата викладачів залишається мінімаль-

ною, а студенти не забезпечені усіма необхідними для навчання умовами, у нас є і причини для гордості. Згідно з висновками останнього Звіту світової конкурентоспроможності Klaus Schwab (The Global Competitiveness Report 2014-2015), за якістю математичної освіти України займає 30 місце в світі - перше займає Сінгапур. З великим відривом за якістю математичної освіти ми випереджаємо країни, куди найчастіше виїжджають на навчання наші абітурієнти - Австрія зайняла 37 місце, Швеція - 49, Польща - 50, а Російська Федерація зайняла 59 місце.

Відносно високу позицію - 43 місце - Україна займає і за загальним Індексом глобального таланту (Global Talent Index). З його допомогою визначають, наскільки країна перспективна в плані інноваційного розвитку і наскільки великий у неї інтелектуальний капітал.

¹ Можлива похибка 3,2%. В Криму, Донецькій та Луганській областях опитування не проводилося

² Схему використано з інтернет-ресурсу: <https://hyser.com.ua> «Общество».

Потроху, але українська освіта все ж робить успіхи. В 2011 році в рейтинг кращих університетів світу - QS World University Rankings - увійшло лише 2 вузи: Київський політехнічний інститут і Донецький національний університет, у 2014 їх було вже 6. У рейтингу Times Higher Education World University Rankings українські вузи - КНУ імені Т. Шевченка і ХНУ імені В. Каразіна - з'явилися вперше, зайнявши позиції на сходинках між 601-800. Ситуація змінюється на краще, а якщо належним чином підтримувати роботу університетів необхідними реформами і модернізувати їх, українські ВНЗ вийдуть на гідні позиції в світових рейтингах, а вітчизняні дипломовані фахівці цінуватимуться не тільки в Україні, а й за кордоном.

Між тим, Україна - одна небагатьох країн, в яких існують дискримінаційні обмеження по відношенню до ВНЗ, зокрема приватних. Ми їх знаємо:

1) Відсутність державного замовлення для приватних ВНЗ;

2) право на наукові пенсії та пільги не розповсюджується на викладачів приватних ВНЗ;

3) факт обмеження ліцензованого обсягу;

4) обмеження програм підтримки обдарованої молоді місцевими програмами;

5) обмеження програм підтримки інклюзивної освіти;

6) розподілення конкурсних та грантових програм в першу чергу за державними ВНЗ і тільки у залишковому принципі - приватними).

Цей факт не тільки протиправно звужує права професорсько-викладацьких колективів, але й вкрай негативно позначається на сфері вищої освіти і науки в цілому.

При цьому в усьому світі система вищої освіти є переважно недержавною. Наприклад, приватними є 24 найкращих університети Великобританії, які входять у відому британську групу «Расселл», кращі університети Північного Сходу США, котрі входять в американську «Лігу Плюща».

Велика частка планетарних лідерів в підготовці незмінно затребуваних кваліфікованих кадрів в різних сферах і в наукових досягненнях (останнє чітко видно за кількістю нобелівських лауреатів) є недержавними ВНЗ, й з числа їх випускників формується наукова, культурна та управлінська еліта розвинених країн. Диплом цих вузів гарантує успішну кар'єру в будь-якій обраній сфері діяльності.

Якщо зауважити на історичний аспект становлення системи вищої освіти у Старому та Новому світі, то вона традиційно створювалася і розвивалася

переважно як недержавна, зокрема церква, громадські організації, приватні особи виступили засновниками таких відомих вишів як Сорбонна, Оксфорд, Кембридж, Гарвард, Єль, Принстон тощо. При цьому недержавні ВНЗ нерідко отримують державні освітні гранти, бюджетне замовлення на навчання студентів і фінансування наукових досліджень, що беззаперечно сприяє якості вищої освіти, в цілому, та надає додаткові можливості для її розвитку.

У багатьох розвинених країнах взагалі відсутні державні вузи як такі. Подібна система вищої освіти діє, наприклад, у Сполучених Штатах Америки. Лише підготовка офіцерського складу для Збройних сил, ФБР і поліції контролюється державою, причому частина фахівців для даних структур навчається за контрактом у приватних закладах освіти.

Таким чином, українським чиновникам, котрі говорять про «європейський вибір», «інтеграцію української вищої освіти у європейській освітній простір», «асоціацію» та «академічну мобільність» слід пам'ятати, що державні вузи на Заході складають лише незначний сегмент сфери вищої освіти, причому за престижністю і об'єктивним рейтинговими показниками вони нерідко поступаються приватним.

В Україні як і в інших країнах пострадянського простору абсолютне домінування державних вузів склалося в силу історичних обставин: у системі повної відсутності й заборони приватної власності – освіта могла бути також тільки державною: склалася, а згодом закристалізувалася система повністю державної освіти, яка на свій час мала значні досягнення.

У теперішній час різниця між державними і приватними вузами знаходиться виключно у їх правовому становищі. Престиж і авторитет вузу не залежить від його форми власності, а майбутні абітурієнти обирають «alma mater» за якісно іншими критеріями. Мотивом до вступу слугують різноманітні чинники: від особливостей вступу – до осо-

бливостей навчання та працевлаштування. Будь-який роботодавець, неважливо, український або закордонний, оцінює диплом не з форми власності вищого навчального закладу. У будь-якій розвиненій країні просто не зрозуміють – яким чином взагалі можна застосовувати подібний критерій.

Коли економіка в країні стала ринковою, зовнішній світ – відкритим, потреба в спеціалістах різного профілю примушує змінюватися і забюрократизовану систему державної вищої освіти, і більш гнучку систему приватної. Між тим, відносно невеликі приватні вищі навчальні заклади, менш забюрократизовані, еволюціонують скоріше. Повертаючись до рейтингу, про який говорилося на початку доповіді, слід зауважити, що значна частина опитаних найбільшою проблемою назвали невідповідність навчальних планів вимогам ринку й як наслідок – невизнання дипломів українського зразка на Заході (51 % та 41 % відповідно). Цитуючи Альбера Камю, «університет готує нас до життя в світі, якого вже не існує».

Існує кілька протиріч, які є основними сповільнювачами розвитку вищої освіти, інноваційних перебудов, та тягарем існуючої системи вищої освіти:

1) *Проблема стагнації* (виділ. автором), яка полягає у відсутності новизни у процесі навчання. Багато років в системі вищої освіти не привносилося нічого кардинального нового і цікавого, змінювалися методи і способи сприйняття, на які ставилися акценти при передачі інформації, що породило певну «стагнацію» в освіті. Підручники, розроблені у минулі роки, не встигають за мінливою інформацією, не придатні до навчання в силу надмірної затеоретизованості викладу, певних неточностей і суб'єктивності думки щодо спірних питань. Між тим у системі вищої освіти дослідження саме спірних питань вимагає особливої уваги викладача та студента.

2) *Проблема устарівання знань*, яка полягає в недостатньо швидкому оновленні існуючої інформації у процесі її

передачі від викладача до студента. Існуюча система не справляється з кількістю інформації і вимогами суспільства на її оновлення. У підсумку, при закінченні освітнього закладу, де студент провів від 4 до 6 років (а деколи й більше), виникає потреба у переатестації і підвищенні кваліфікації, що негативно позначається як на становищі вищої освіти у суспільстві, так і на особистісному ставленні людини до отримуваних знань та мотивації навчання. Роботодавець не бачить необхідності співпрацювати з вищим навчальним закладом, оскільки знання, вміння та навички студента-випускника не актуальні для фахівця, а професійні компетенції - дуже незначні.

3) *Проблема молодих фахівців.* Як відомо, керівники навчального процесу переважно педагоги старої генерації, що покладаються на власний досвід, перевірені книги більше, ніж на «божевільні ідеї» молодого покоління. Інновацій, які у більшості випадків розробляються і просуваються молодими енергійними людьми, не потрапляють у вищі навчальні заклади [1, с. 31].

4) *Проблема незацікавленості студентів,* що полягає у відсутності мотивації до навчання. Традиційна методика побудови заняття, форми передачі знання та їх контролю є неефективними. Зважаючи на велику незацікавленість студентів у здобутті знань традиційним шляхом, більшість навчального часу витрачається марно. У зв'язку з цим, гостро постає проблема підвищення мотивації до процесу навчання у студентів, перетворення їх на активних учасників.

Таким чином, сучасність формує особливе завдання до вищої освіти (в першу чергу приватної) не тільки змінити специфіку діяльності ВНЗ, а розбудувати цей новий уклад. В осмисленні завдань інноваційної освітньої практики, на наш погляд, виявляється ряд парадоксів, котрі доречно розглядати як виклики для вищої освіти на сучасному етапі і які вдається подолати шляхом участі студентів та викладачів у

програмах академічної мобільності. КаУ один з найперших в Закарпатті запровадив таку програму для студентів університету, викладачів - всіх бажаючих

1. **Парадокс не навчальної організації навчання.** Виникає протиріччя між «навчальним» характером постановки цілей навчання (наприклад, в термінах знань, умінь і навичок) і характером очікуваних результатів навчання. Результатом освіти постає не фіксована сукупність певних знань, а набуття фахових цілісних компетенцій, зміна укладу виробничих процесів, вдосконалення управлінських показників, досягнення нових результатів підрозділами організації або навіть організації в цілому [2]. Це виклик традиційному педагогічному мисленню, котре вимагає від сучасного викладача одночасного зі студентами навчання, генерації ідей, їх фіксації та освоєння й моментального використання нового культурного досвіду.

2. **Парадокс суб'єкта.** У освітній практиці виникають протиріччя між «замовником» і «споживачем» результатів навчання. В рамках інтерактивного навчання - з властивою йому ініціативною позицією суб'єкта - цілепокладання виходить саме від суб'єкта, в той час як традиційна педагогіка спричиняє опір до змін робочого або життєвого укладу. Парадокс суб'єкта кидає виклики традиційному уявленню про взаємини «викладач - студент» в освітньому процесі, коли викладач завжди правий, а студент - ні. Можливий відгук на даний виклик ми бачимо у концептуальній перебудові традиційного освітнього процесу у «не навчальну» взаємодію у процесі здобуття нового досвіду. Сучасна практика професійних тренінгів, мастер-класів частково вирішує проблему, однак у системі вищої освіти до тепер перемагає стала система занять - лекція, практичне, семінар.

3. **Парадокс оцінки.** Ставлення до оцінки багато у чому залишається традиційним. Оцінка сприймається як «премія» за хороше навчання або «по-

карання» - за погане. Серед українських студентів розповсюджена практика випрошування хорошої оцінки, яка сама по собі є ознакою престижності. Інформаційна функція оцінки виявляється незатребуваною. Між тим, в першу чергу, сам студент повинен бути зацікавлений у об'єктивному оцінюванні своїх знань, вмінь, навичок.

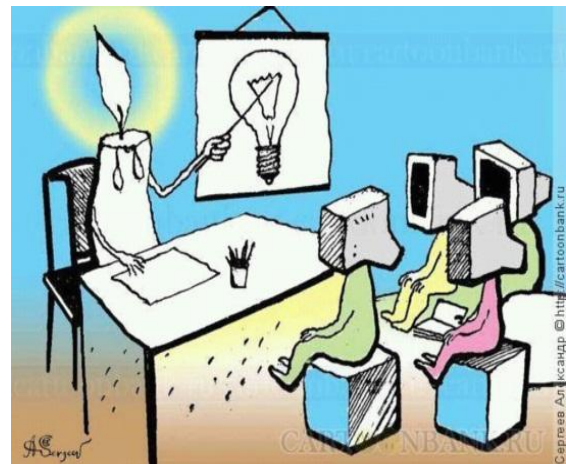
4. Парадокс виховання у навчанні.

Традиційна педагогіка до недавнього часу оперувала поняттям навчально-виховний процес, яке у сучасній трактовці замінено освітнім процесом як синкретичною єдністю першого і другого - освіти та виховання. Між тим все більше учасників цього процесу є людьми зі сформованими моральними принципами, з певним обсягом структурованого професійного та життєвого досвіду. І, якщо використовувати традиційні поняття, то зміну сформованих способів дії, перебудову поведінкових патернів доречно описувати не як виховання, а як постановку мотивації та цілеполагання. Можливе вирішення парадоксу - перегляд концептуальної рамки навчання, аналіз навчання як освоєння досвіду, що знімає розмежування навчання і виховання.

5. **Парадокс викладача-експерта.** У ситуації інтерактивного навчання поширені ситуації, коли викладач не займає позицію «істини у останній інстанції», а тільки направляє процес генерації суб'єктивного і об'єктивного нового досвіду. Викладач не має переваг перед студентами, його завдання - організувати освітній процес, взаємодію учасників та фіксацію навичок. Цей парадокс кидає виклик традиційному педагогічному досвіду, який вимагає від педагога чіткої оцінки щодо знань, вмінь та навичок та переводить у позицію експерта або, іншими словами - путівника по предметній області.

Виявлені парадокси виступають як концептуальні виклики для розвитку системи ВО в Україні. Ми бачимо, що для швидкого та ефективного втілення інноваційних технологій у систему вищої освіти недостатньо тільки продук-

тивних ідей та прогресивних технологій. В першу чергу, виникає необхідність у фахівцях, які мають особливі професійні компетенції - гнучкість, мобільність, вміння успішно працювати у команді, здатність змінювати власну думку, швидко реагувати на виклики оточуючої дійсності та вимоги суспільства.

В Україні в силу історичних умов склалася і, безсумнівно, ще тривалий час буде існувати специфічна система вищої освіти, в якій освітню і наукову діяльність традиційно здійснюватимуть державні ВНЗ, а поруч з ними - приватні, які за 25 років незалежності України отримали визнання у роботодавців та партнерів. Враховуючи інтереси суспільства і держави, перспективи повноцінного розвитку, Україні життєво необхідно зробити вищу освіту флагманом перебудов. Без наближення до світових стандартів вітчизняна вища школа не зможе ефективно розвиватися, а значить, країна приречена на незворотне відставання.

Сфера вищої освіти у нас одна і контрпродуктивно, без перебільшення антидержавно та безвідповідально розділяти вузи і їх викладачів на перший і другий сорт. Без повноцінного вищої освіти європейського майбутнього в Україні не буде, а університети й надалі асоціюватимуться з карикатурою, яка користувалась величезним попитом серед студентів у 2015 / 2016 навчальному році.

КОНСОЛІДУЮЧА РОЛЬ АКМЕ-РИТОРИКИ: ШЛЯХ РОЗВИТКУ РИТОРИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА, ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ НА ДУХОВНО-МОРАЛЬНИХ ЗАСАДАХ ХРИСТИЯНСЬКОЇ ЕТИКИ

Сагач Галина Михайлівна,

доктор педагогічних наук, доктор теології, доктор філософії, професор, професор кафедри теорії та методики виховання, психології та інклюзивної освіти КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», академік, проректор Всеукраїнського народного університету українознавства імені Григорія Сковороди, член Національної Спілки журналістів України
м. Київ

Ключові слова:

*риторика,
риторична культура,
християнська етика,
громадянське суспільство*

Розглянуто роль акме-риторики в сучасних умовах розвитку громадянського суспільства, консолідуючу роль християнської етики.

Keywords:

*rhetoric,
rhetorical culture,
Christian ethics,
civil society*

The role of acme-rhetoric in modern conditions of civil society development, the consolidating role of Christian ethics are considered.

«Будьте ж виконавцями слова, а не слухачами самими»

(Як. 1:22)

«Я на сторожі коло їх поставлю слово»

(Тарас Шевченко)

«Блажен, хто сіє у народі

Зерно найкраще на землі:

Зерно любови, братерства, згоди

В громаді, в хаті і в сім'ї».

(Олександр Кониський)

Сучасне суспільство переживає динамічний час риторичного ренесансу (риторичний бум у США, високорозвинених країнах Європи, у посттоталітарних країнах, зокрема в Росії, Україні); минули нелегкі часи компрометації риторики, інфляції слова і зневаги до словесно-духовної культури особистості у першій половині ХХ століття.

Риторичний ренесанс в Україні пов'язаний із значним зростанням демократичних тенденцій у формуванні за-

сад громадянського суспільства, потужним прагненням незалежної, самостійної країни до свободи слова (касетний скандал, "справа Гонгадзе" тощо); соціальною потребою в особистостях, здатних самостійно, творчо мислити, ефективно переконувати, спонукати до конструктивних дій. Відбувається гуманізація соціальних відносин: перехід від насилля - до переконання; розширення комунікативних потреб особистості, зокрема представників гуманітарної

сфери, прагнення їх до повної самореалізації. Впливають на розвиток сучасної риторики й соціально-економічні фактори: прагнення до дієвого успіху в умовах всезростаючої конкуренції, коли ефективність партнерської переконуючої діалоговості вища за авторитарну монологічність, а також низка наукових факторів: інтенсивний розвиток соціо-гуманітарних наук, які формують інтелектуально-духовну сферу нації, суспільства, держави, де риторика в її інноваційних вимірах стає інтегратором як наука, мистецтво, технологія, спосіб життя.

УКРАЇНСЬКА ШКОЛА КРАСНОМОВСТВА має свої традиції, знає періоди злетів (Київська Русь, козаччина, гетьманщина) і падінь (періоди колонізації, русифікації, "відплив мізків" тощо).

Мовлення як засіб спілкування грає найважливішу роль у житті людини: за його допомогою реалізується фундаментальна громадська потреба в обміні думками, почуттями, інформацією між людьми; це - засіб самовираження, потужний засіб впливу на аудиторію.

Українська школа красномовства визначає риторику як складноорганізовану, багаторівневу, поліфункціональну систему на філософсько-дидактичних засадах Добра.

1) Філософська антропологія (школа М. Шелера) розглядає людину цілісно, як особистість, яка опановує буття не абстрактно, а духовно-практично, зокрема у вимірі риторичної культури особистості.

Риторична культура особистості має плідний, продуктивний вплив на людину, сприяє її цілісному розвитку, гармонізує стосунки суб'єкта з Богом, оточуючим світом, із ближніми.

2) Теорія діяльності розглядає риторичну культуру як специфічно людський спосіб освоєння світу: розвиток, самореалізацію, самоздійснення особистості через діяльність і завдяки діяльності: успішно розв'язуються актуальні смисложиттєві проблеми, проблеми

життєтворчості через продуктивну мисленнєво-мовленнєву діяльність.

3) Філософія культури розглядає риторичну культуру особистості як цілісний феномен, як систему цінностей, яка розкриває глибини смислу людського буття.

Саме у філософії культури відбувається синтез філософсько-антропологічного, діяльнісного, ціннісного підходів у формуванні риторичної культури особистості, зокрема в системі освіти, управління, політики, бізнесу тощо.

Отже, в умовах демократизації, духовно-морального, інтелектуального відродження українського народу, зростання культурно-просвітницької активності мас, гуманізації та гуманітаризації реформованої освіти, росту національної та державницької свідомості суспільства актуалізується проблема Екології Духу людини, народу через Екологію Слова - потужного фактора державотворення молоді незалежної України.

На повен зріст постала проблема підвищення якості освіти, насамперед за рахунок кардинальної зміни у ставленні до базових класичних наук давнього трівіуму, до якого належить риторика - як наука, мистецтво, технологія і спосіб життя у публічній переконуючій комунікації, що становить фундамент професіоналізму вчителя, психолога, юриста, політика, менеджера, журналіста та багатьох інших гуманітарних кадрів нової України, що увійшла у третє тисячоліття.

Філософсько-дидактичні засади сучасної риторики у духовно-моральному вимірі можна розглядати крізь призму сутнісних орієнтирів життя людини:

- особистість спирається на позитивне одкровення, духовне осяяння, відкриття істини, що дарується Богом душі, яка очищена у духовній брані, на Слово Боже (богослов'я);

- особистість пробує вивести зміст свого життя із принципів чистого розуму (філософія);

- особистість використовує знання, які вивчаються позитивними науками.

На думку професора Мирослава Савчина, тенденції розвитку гуманітарного знання характеризуються духовними злетами й падіннями у хаотичному поєднанні, бо люди "зачинили себе в інтелектуальні бокси", переживають безпрецедентне прискорення темпів життя, про що пише Ельвін Тоффлер у роботі "Футурошок", коли наука пояснює світ, але відмовляється жити в ньому через падіння духовно-моральної культури.

На сучасному етапі постала першочергова проблема формування риторичної культури особистості на засадах духовності, моральності, відповідальності за мовленнєвий вчинок (Михайло Бахтін, Ігор Пешков та ін.).

Актуалізуються проблеми риторичної етики, які ще не достатньо розроблені в Україні, але мають першочергове значення для філософсько-дидактичного осмислення сучасної риторики на духовно-моральних засадах.

На Заході активно розробляються теоретичні й практичні аспекти управління людиною, на жаль, із тенденціями до маніпулювання особистістю, зокрема засобами усного слова. Про це пишуть багато дослідників, зокрема Сергій Кара-Мурза у роботі "Маніпуляція свідомістю", англійський дослідник Рон Полборн у роботі під назвою "Я знаю, чого ти хочеш. Управління людиною" та ін. Вони розрізняють поняття управління як допомогу, коли ви розв'язуєте свої й чужі завдання на рівні співробітництва - у двох формах: відкритій і закритій, із власною відповідальністю, із моральними зобов'язаннями, які оратор добровільно покладає на себе.

Поняття владарювання розкривається як відкрите, демонстративне використання людини, не приховуючи цілей, із пригніченням людини, ігноруванням її потреб, інтересів тощо.

Маніпулювання людиною, зокрема засобами усного переконуючого слова, передбачає використання людини для

досягнення власних цілей прихованими засобами і методами впливу, використовуючи особливості мислення, мовлення, поведінки. Ляльковод-оратор маніпулює іншою людиною чи аудиторією, спираючись на підсвідомість, що може мати негативні наслідки для всіх, веде до виродження риторики на засадах Добра на маніпулятивну антириторику, псевдориторику, яка на Заході має назву "нової живої риторики".

Юрій Шатін у роботі "Жива риторика", виданій у Росії в 2000 р., розрізняє агональну (змагальну комунікацію) через серію "потрясінь" (потужних комунікативних подій), які, в свою чергу, вимагають вироблення засобів захисту від недобросовісних комунікаторів, які користуються технологіями риторичного і софістичного дискурсів.

У "новій живій риторичній" відбувається зміна класичного етосу з метою досягнення успіху за будь-яку ціну. Релятивісти з давніх часів не вірили в існування абсолютних істин, а тому підміняли їх "подібністю" до правди.

Про загрозу моралі через агональну комунікацію попереджав Кант: він вважав, що "держава іде до загибелі", коли люди свідомо користуються слабкостями інших людей для досягнення власних користолобних цілей.

Криза риторичної культури відбулася у США ще на початку ХХ ст., коли американці почали будувати риторичну культуру суспільства на нових риторичних засадах - маніпуляції, агональної риторичної комунікації, яка нагадує "війну слів" з метою успіху, а не досягнення Істини. Сучасна людина заплутана у тенетах засобів масової інформації, у морі агональних (змагальних) висловлювань, яким треба протиставити риторичну культуру українського народу, вироблену віками дієвої, ефективною риторичної дії на засадах Істини, Добра, Краси.

Філософсько-дидактичні засади нової риторики на засадах риторичної етики (відповідальності за мовленнєвий вчинок) активізують зусилля патріотично налаштованих представників укра-

їнської інтелігенції, зокрема освітян, які через чистоту думки, чистоту слова, праведність життя, через етичний риторичний вчинок творять українську школу красномовства - гуманістичну риторичну, або РИТОРИКУ ДОБРА, з урахуванням національної ментальності українського народу: кордоцентричного, демократичного, із прагненням до духовного, морального, естетичного факторів. Риторичним ідеалом слов'ян та українців була побожність, святість, софійна краса мудрого слова ("Слово про закон і благодать" митрополита Іларіона, літописи, "Ключ розуміння" Іоаннікія Галятовського та ін.).

Духовне й світське красномовство у кращих своїх зразках було невичерпним джерелом пізнання Бога, життя, себе через слов'янський риторичний ідеал.

Духовний Армагедон, інфляція слова, низька риторична культура певної частини суспільства становлять загрозу державотворенню України, яка потерпає не лише від соціально-економічних, але й від морально-духовних проблем, зокрема на рівні Слова.

Філософсько-дидактичне осмислення проблем нової риторичної кризи призму риторичної культури особистості й суспільства вимагає високого професіоналізму, риторичної відповідальності мовців-комунікаторів:

*Відкинь ти від себе лукавство уст,
віддали ти від себе крутіїство губ.
(Пр. 4:24)*

Тотальна риторична безвідповідальність, мовний нігілізм, низька риторична культура особи чи суспільства породжують риторичну кризу суспільства, яке потребує НОВОЇ РИТОРИЧНОЇ ПОЛІТИКИ демократичної України через РИТОРИКУ ДОБРА - Сердечного Діалогу з Вічністю, з Богом:

*Слова вмирають. Блякнуть. Їх багато.
І раптом чуєш злато слово. Злато!
Аж хочеться скупатися у тім
Отецькім слові, слові золотім!
(Роман Лубківський)*

Слово - "перло многоцінне", за твердженням Кирила Транквіліона-Ставровещького, через свідоме, професійне, відповідальне ставлення його носіїв повинне формувати РИТОРИЧНУ КОМПЕТЕНТНІСТЬ суспільства демократичної України, його риторичну культуру на засадах віри, надії, любові, софійності: "Милість та правда нехай не залишать тебе, - прив'яжи їх до шиї своєї, напиши їх на таблиці серця свого, - і знайдеш ти ласку та добру премудрість в очах Бога й Людини!" (Пр. 3:3).

У ХХІ ст. активно розвиваються часткові риторичні, зокрема, педагогічна риторика, судова риторика, політична риторика, рекламна риторика тощо.

В умовах кризової економічної, політичної, соціальної нестабільності, радикальної соціокультурної трансформації суспільства виникає потреба в новій концепції соціально-педагогічної роботи, в розробці нових підходів до соціальної підтримки дітей і молоді, які перебувають в особливо складних і надзвичайних умовах, зокрема, діти-сироти і діти-інваліди. Вони потребують гармонійної інтеграції в суспільство, формування особливих соціальних навичок, соціальної позиції, імунітету до негативів сучасності.

Педагогіка стосунків у суспільстві, соціально-педагогічна служба - базова інтеграційна основа в системі служб соціальної допомоги населенню, яка сприяє своєчасній діагностиці, допомагає виявляти і педагогічно доцільно впливати на стосунки в соціумі, на розвиток різних ініціатив, формування ціннісних орієнтацій особистості, її ставлення до себе, духовно-морального і фізичного здоров'я, до довкілля (Л.Г.Коваль, І.Д. Зверева, А.Й.Капська).

У зміст соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами, дітьми-інвалідами і багатодітними родинними входить соціально-педагогічна профілактика, соціальне обслуговування (соціально-педагогічний патронаж сім'ї), соціально-психологічна реабілітація. Актуалізується волонтерська допомога, соціально-взаємодопомога, робота за

місцем проживання, створення умов захищеності залучення таких людей до скарбів культури, освіти, що сприяє формуванню їх соціокультурного досвіду [1, с.17].

Неориторика кордоцентризму, як соціальна риторика дії і взаєморозуміння, синтезу монадності й соборності, розвивається на концептуальних принципах ноосферної освіти, як синтез віри і знання, одуховченого знання, істини і переконання, особи і суспільства, риторики й усіх гуманітарних наук мисленнево-мовленневого і комунікативного спектру, як синтез науки і мистецтва, раціонального та ірраціонального (магічного). Ще Демокрит визнавав, що слово може більше переконувати, ніж золото.

Відродження риторики в ХХІ ст. як кордоцентричної соціальної риторики пов'язане з розвитком соціальної педагогіки, викликами в соціокультурній сфері, християнською культурою серця, цінностями віри, надії, любові, звеличеними гомілетическими працями святого апостола Павла, святого Августина в творі "Християнська доктрина", де фактично закладені основи християнської риторики. Світські науки тривіуму і квадріуму Середньовіччя закріпили високу громадську роль риторики, а тріумф риторики виник в епоху Відродження з актуалізацією античного ідеалу людини, розвитку гармонійної особистості [2].

Антириторичним поглядам Декарта, Спінози, Локка, Канта протистояли наукові погляди Паскаля, який побачив величезні можливості риторики, прийняв античну традицію, заклав основи майбутньої школи неориторики, зокрема, бельгійської, американської шкіл неориторики ХХ ст.ст.

Європейські школи неориторики активно розвиваються в ХХ-ХХІ ст.ст. завдяки появі нових типів комунікації, нових типів демократії, нових досягнень теорії і практики національних риторичних шкіл в Росії, Білорусі, Україні, Франції, Німеччині, Чехії, Польщі та ін. країнах.

Найвищі уми античності розробили фундаментальну основу майбутньої неориторики ХХ- ХХІ ст.ст., коли людина прагнула до повного оволодіння світом через логос, в якому думка і слово знаходилися в гармонійній єдності, а риторика давала зразок алгоритму мисленнево-мовленневої діяльності.

Сучасна філософія освіти визнала істотну роль соціальної педагогіки, риторики в теорії пізнання, логіці, філософії права, коли активізується впровадження риторики в систему гуманітарної освіти, оскільки суспільство відчуває дефіцит харизматичних мовленневих осіб, ефективних риторичних осіб, мудрих лідерів суспільства, мовленнєві вчинки яких допомагають змінити світ на краще. Соціальний педагог у наш час особливо затребуваний для накопичення сил добра, укріплення зв'язків солідарності [3, с.568], бо його професійна діяльність має всеосяжний зміст: допомога дітям, молоді, які потребують соціалізації й адаптації до умов життя, що змінюються; соціально-педагогічна підтримка молодих сімей; організація дозвілля різних категорій населення; соціально-педагогічний патронаж обдарованих дітей; підтримка осіб із різними соціальними і фізичними аномаліями тощо.

Г.В. Локарева визначає основні характеристики професійного спілкування соціального педагога: інтелект, товариство, емоційна стійкість, домінантність, стриманість-експресія, висока нормативність поведінки, сміливість, чуйність, довірливість, практичність, розвинена уява, дипломатичність, упевненість в собі, раціоналізм, нонконформізм, самоконтроль, розслаблення-напруженість, адекватність самооцінки, стресовостійкість, емпатійність [4, с.31].

Європейське бачення нового часу базується на ідеях ноосферної освіти інформаційного суспільства в інтеграції наук, зростанні ролі мовленневої взаємодії в соціальній інтеракції на принципах кордоцентризму з приматом духовно-морального над матеріально-раціоналістичними підходами розвитку

особистості, коли актуалізується знання, яке веде до спасіння [5].

Демократія привела до розвитку соціальної педагогіки, риторики, інтенсифікації масових мовленнєвих дій суспільства, до демонополізації трибуни, діалогічності, полілогу, консенсусу, прагненню до згоди, що актуалізує розвиток неориторики слов'янських християнських країн з ментальністю кордоцентризму і приматом духовної любові, бо «знає не той, хто мислить, а той, хто любить» (Платон).

Незріла демократія, десакаралізація знання і гріховність людини породжують патологічні рецидиви прояву негативних риторичних учинків, маніпулятивної чорної риторики з метою отримання вигоди, а не пошуку істини в концепції співучасті, соборності, щастя.

Неориторика ХХІ ст. в Європі базується на інтеграції класичної й інноваційної риторичної моделі мисленнєво-мовленнєвої діяльності на основі загальнолюдських духовно-моральних (християнських) цінностей: опис алгоритму ідеомовленнєвої діяльності від аргументативних структур, організуючих думку, до мовленнєвого наповнення цих структур; виявлення напрямів аргументативної стратегії відповідно до інвенції того, хто говорить; вироблення правил мовленнєвої поведінки оратора в певних умовах комунікації; риторичний аналіз конкретного вживання мови конкретним оратором; створення методів підвищення ефективності мовленнєвої комунікації в сфері освіти, виховання, пропаганди, машинних технологій, соціальної роботи, що ускладнюється, різних сфер комунікації з Інтернет-залежними дітьми, людьми похилого віку, сиротами, інвалідами, ув'язненими та ін.

Актуалізується роль реального й ідеального комуніканта-гуманітарія, осмислення його ідеального образу в мовленнєвому спілкуванні на рівні: Бог - особистість - суспільство - доля людства [6]. Яскравим прикладом синтезу наук у науковій творчості відомого українського філософа, академіка НАН Украї-

ни, лауреата Національної премії Тараса Шевченка є ім'я Сергія Борисовича Кримського, який про своє сходження до Неба сказав так: «Я «філософ перехідного періоду», навряд чи можна знайти іншого такого філософа. Я увесь час у своїй діяльності від чогось рішучо відмовлявся, окрім самої цієї діяльності. Я починав як правовірний гегельянець, жив цим Гегелем. Потім я долав у собі гегельянство і оцінив Рассела. Я займався філософією і відмовився від неї з ідеологічних міркувань, став займатися математикою. Я займався логікою, потім математичною логікою, потім відмовився і від цього, зайнявся культурою і чимось, що ближче до релігії. Кінець кінцем, я прийшов до християнських цінностей» [7].

Неориторика кордоцентризму на принципах ноосферної освіти, акмесинергетичного підходу футуросинергетики, через актуалізацію соціальної педагогіки дає шанс суспільству не лише як рушій, але і як умова прогресу, як велике творіння Духу в становленні цивілізаційних цінностей софійності й соборності, в інтелектуалізації цивілізації, у дії критеріїв надійності, достатності, корисності [8, с.185]. Людині залишається зробити усвідомлений вибір на шляху до Храму.

Формалізацію риторичних вчинків у соціокультурній сфері, слабкий рівень риторичної культури особи і суспільства допоможе подолати ноосферна педагогіка, соціальна педагогіка, гомілетика, риторика кордоцентризму через компетентнісно-діяльнісний підхід до організації співпраці суб'єктів соціальної комунікації (соціальних педагогів, богословів та ін.) на базі розвитку філософії, методології освіти, синергетики, аксіології, акмеології, психолого-педагогічних теорій, герменевтики, культурології, методики навчання риториці, педагогічної інноватики, технології риторичної освіти з позицій ноосферного мислення, природовідповідних і здоров'язберігаючих стратегій, ноотехнологізації освітньої галузі [9, с.518], ноосферної освіти [10].

Соціальний педагог виконує основні дієві функції: виховну, прогностичну, діагностичну, профілактичну, соціально-терапевтичну, охоронно-захисну, організаторську, організаційно комунікативну, аналітико-дослідницьку [11, с.15].

Синергетична парадигма компетентнісно-діяльнісного риторичного вчинку включає аксіологічні й акмеологічні аспекти, формує здатність гуманітаріатора до самоорганізації акмелюдини до самонавчання, саморозвитку, самовдосконалення на рівні філософії серця Григорія Сковороди, Памфіла Юркевича, вчить мислити нелінійно (синергетичні прояви), учить динамізму, діям з ціннісно-орієнтованим застосуванням знань і норм відносно конкретної професійної, соціальної, життєвої ситуації (аксіологічні основи), учить бути конкурентними на ринку праці, досягаючи вищої точки свого акме-розвитку (акмеологічні основи) [9, с.398].

Модель агресивного суперництва з партнерами замінюється моделлю психологічної підтримки, допомогою в рішенні життєвих, психологічних проблем, професійною програмою реабілітації, змагання, партнерства, згоди, розумного компромісу, пропонуючи свідцтво про істину, як альтернативу спору.

Синергетична парадигма забезпечує різноманітність моделей, ситуацій соціальної, духовно-моральної, творчої діяльності, зокрема, соціальних працівників і богословів, зміцнюючих солідарну соціальну згоду, як інструмент державної безпеки в умовах глобальних викликів XXI ст.

Функціями компетентнісно-діяльнісного мовленнєвого вчинку Риторика Любові виступають такі: емоційно-ціннісна, емпатійна (когнітивна, емоційна, поведінкова рівні спілкування), перцептивна, когнітивно-компетентнісна, операційно-мотиваційна, комунікативна, інтерактивна, плюральна, сингулярна, едукативна, організаційно-діяльнісна, гедо-

ністично-розважальна, духовно-морально зцілююча [13].

Кордоцентризм, християнське милосердя, братерська допомога ближньому - духовний орієнтир останніх часів, що надихає на пошуки нових соціальних технологій, виховання культури серця особистості, суспільства, людства, - як висока перспектива подальшого освоєння світу духовно-теоретично, духовно-практично, матеріально-практично, подальших досліджень теоретико-прикладних аспектів неориторикордоцентризму, де творчість гармонійної духовної особистості протистоїть хаосу, безодні, смерті [14]. Як відомо, християнка і подвижниця соціальної роботи свята Матінка Тереза своє служіння ближнім назвала Орденем Милосердя, з особистих речей мала дві сукні-сарі, зошит для записів і до Вічності увійшла жертвовною любов'ю до знедолених людей, добрими справами і з ім'ям Ісуса Христа на вустах. Риторика Любові на практичному рівні розвивається і для людей похилого віку та інвалідів. Зокрема, у Миколаївському притулку під керівництвом директора-християнина Власова В.Я.: середній вік життя жителів притулку становить 82 роки, а Марія Іванівна Гвозденко прожила тут до 103 років [15].

Христоцентризм, Вітчизноцентризм, людиноцентризм, кордоцентризм, логоцентризм гармонійної акме-особистості формують благословенну логосферу громадянського суспільства, людства з пріоритетом щасливої духовно-моральної особистості, яка соборно творить благодатну ноосферу Землі.

Отже, сучасна риторика як наука і мистецтво живого слова має екзистенційнубагатовимірність, розвивається як риторика пізнання, риторика кордоцентризму і взаєморозуміння, які визначають феномен екзистенційно-риторичного балансу у світобаченні, життєтворчості особистості, створюючи умови для ефективної комунікації в умовах мовленнєвої агресії, вербального антагонізму, інформаційної війни.

Ми аналізуємо загальну риторичну як філософський і соціокультурний феномен: визначили актуальність теми дослідження; описали зв'язок роботи з науковими програмами, планами і темами; описали об'єкт, предмет, цілі, завдання дослідження; проаналізували теоретико-методологічну базу дослідження; описали методи, наукову новизну і практичну значущість дослідження; проаналізували особистий вклад дослідника і апробацію дослідження, впровадження його результатів у практику освіти, виховання і соціальної роботи, визначили своєрідність риторичної з пріоритетом духовно-морального ресурсу.

Описали організацію риторичної діяльності гуманітаріїв (соціальних педагогів і богословів) за законами риторичної; визначено її історичні основи, описані етико-естетичні корені риторичної.

Проаналізували часткову педагогічну риторичну соціальних педагогів, визначили її актуальні проблеми в умовах інфляції слова; описали основні умови розв'язання проблем педагогічної риторичної, етапи впровадження її в систему освіти (досвід України); проаналізували проблеми розвитку риторичних умінь риторичної особистості.

Уперше проаналізовані синергетичні зв'язки світської риторичної і сакральної гомілетичної; описана особистість оратора (ритора) і проповідника; проаналізована інноваційна модель християнської проповіді в сучасній логосфері. Володіння животворящим словом – основа ефективної соціалізації дітей-сиріт в Україні, Європі, про що ми писали в Книзі «Духовне небо Словаччини», спілкуючись із представниками дитячого дому-інтернату в м.Медзілаборці (Словацька Республіка) [16], в подібних закладах України.

Актуалізацію ролі живого слова в інформаційному суспільстві ХХІ ст. проаналізовано на розробленій автором неориторичній - соціальній риторичній взаєморозуміння (Риторичній Любові) на принципах християнського кордоцентризму, описані перспективи її розвитку.

Таким чином, з другої половини ХХ ст. в історії європейської культури з'являється поворот до людини, лінгвістичний поворот і відродження риторичної. Ці процеси ставлять у центр філософських досліджень мову як «дім буття» (М. Хайдеггер) і знаменуються актуалізацією риторичної, зокрема, як технології толерантної аргументації, вербалізації влади, метафоричного нарратива, вербалізації вчинку - риторичної влади, риторичної взаєморозуміння та ін.

У сучасній інформаційній епосі з її суперечностями і проблемами складно виділити одну, універсальну модель підготовки гуманітаріїв - учителів, соціальних педагогів, богословів та ін. В освітній практиці гуманітаріїв ми звертаємося до елементів різних теорій, концепцій, напрямів, прагнучи об'єднати їх в одне ціле, щоб створити ефективну стратегію підготовки, якої кожного разу вимагає сучасність з орієнтацією на майбутнє [14, с. 1-4].

Підготовка студентів-гуманітаріїв, богословів, як і інших фахівців, ускладнюється, вимагає широкої професійної діяльності випускників у різних сферах: як фахівців-риторів, як педагогів-вихователів, як гуманістів-психологів, як натхненних ораторів, громадян які сповідують християнські цінності.

Сучасний етап духовно-інтелектуального відродження українського народу в межах демократичної держави, з активною усномовленевою комунікацією в різних жанрах і видах спілкування вимагає відродження риторичної та гомілетичної спадщини, яка є органічною складовою культури, науки, мистецтва, критично переосмислюючи минулий досвід, використовуючи все те, що може слугувати благородній справі й меті освіти - розвиток творчої, гармонійної акме-особистості гуманітарія, учителя-оратора, богослова, гомілета, які створюють інтелектуально-духовний ресурс суспільства [17], одухотворену ноосферу.

Демократичне оновлення суспільства в Україні в 90-і роки ХХ ст. спричинило соціальне замовлення на яскраву,

ораторськи талановиту і підготовлену особу лідера соціального впливу – гуманітарія, учителя-вихователя, богослова, гомілета, просвітника, народного депутата, суспільно-політичного діяча, які володіють ефективною публічною і переконуючою комунікацією, зокрема, розвитку риторики взаєморозуміння. Саме тому актуалізується соціальне замовлення на формування духовної риторичної особистості на базі мовленнєвої особистості, тобто людини *homoverboagens* – з ефективним мисленням, якісним мовленням, оптимальним спілкуванням, духовно-моральною харизмою служіння Богу й народу.

Концепція гуманізації та гуманітаризації України й інших країн СНД, а також країн Європи включає відновлення науково-педагогічного статусу класичної інтегративної гуманітарної науки риторики, як теоретичної дисципліни і навчального предмета в середній і вищій школі зі збереженням в ній конструктивних, прогресивних ідей і методик класичного періоду, а також національного риторичного ренесансу XVII – XVIII ст.ст., етико-естетичної цінності народного золотослова, благодатної християнської гомілетики. Назріла потреба одухотворення риторики, формування національної риторичної школи для успішної реалізації інноваційної концепції освіти, розвитку риторичної особистості – *homoverboagens* (людина, яка діє словом), яка зможе ефективно реалізовувати свої демократичні права і свободи в усіх сферах публічної комунікації на принципах кордоцентризму, християнської етики, риторичної етики.

Підвищення риторичної культури соціальних педагогів і богословів, як частини істинної еліти суспільства, буде вагомим чинником гуманізації суспільства через конструктивний діалог, через діалог культур, допоможе членам суспільства приходити до згоди, до толерантної аргументації, переконання, словесного впливу в розв'язанні соціально-політичних та інших проблем,

підвищить етичну відповідальність оратора за мовленнєвий вчинок, за працю для слави Господа і своє спасіння у Вічності. Тому актуалізується роль взаємодії Церков (усіх конфесій), суспільства, держави в умовах глобалізації на шляху духовного єднання народу, модернізації та майбутнього [18].

Через слово особистість осмислює свої й чужі мовленнєві вчинки, формує успішні комунікативні моделі життєтворчості й соціальної роботи. Система світської й духовної освіти сьогодні ще не готова вирішити усі проблеми розвитку культури риторичної особистості, зокрема гуманітарія, богослова, гомілета, але перші кроки на цьому шляху дають обнадійливі результати, особливо в школах нового типу, на кафедрах педагогічної майстерності, виховної роботи педагогічних інститутів, кафедрах логіки і риторики в університетах, семінаріях, духовних академіях та ін.

Нова суспільно-мовленнєва практика вимагає цільової фінансової державної політики, спрямованої на відродження риторичної спадщини, формування національної риторичної школи на рівні європейських і світових стандартів, як Центр Риторики Дейла Карнегі у США.

Вивчення й узагальнення педагогічного досвіду середньої і вищої школи виявило, з одного боку, недостатній рівень ораторської культури гуманітаріїв, учителів, викладачів, студентів педагогічних вишів, богословських вишів, з іншого боку, зростання інтересу, позитивної мотиваційної установки до класичних наук гуманітарного циклу – риторики, неориторики, еристики, теорії аргументації, логіки, гомілетики та ін.

Дослідження сприятиме оптимізації навчально-виховного процесу світських, духовних навчальних закладів через розвиваючу освіту, системність педагогічного процесу, сприятиме подальшому вдосконаленню спеціальних творчих знань і умінь соціальних педагогів, богословів, орієнтованих на християнські, гуманістичні цінності демократичного суспільства, на принципи

христоцентризму, вітчизноцентризму, людиноцентризму, кордоцентризму, логоцентризму, дитиноцентризму.

Результати дослідження заслуговують уваги в поліаспектному, синкретичному баченні, в риторичних, педагогічних, богословських, гомілетичних вимірах для модернізації світської і духовної освіти в Україні, європейських країнах, для розвитку християнської культури і зміцнення Церкви, як оберіга духовності, інтелектуальних цінностей народу, для розвитку громадянського суспільства, збереження макрорхристиянського світу, сприятиме розвитку православної цивілізації: «Народ створює. Держава управляє. Церква учить» (Львів І.О.).

Духовно-моральна культура монадної особистості, у тому числі, риторичної та гомілетичної, з опорою на педагогіко-риторичний християнський іде-

ал милосердя, мудрості, святості, любові, гармонії, радості, є невід'ємною умовою коеволюційних процесів розвитку ноосфери, спіріосфери, логосфери Планети, зміцнення національних держав, державної та національної безпеки, націєтворення; виступає основним консолідуючим чинником громадянського суспільства [19].

Культура риторичної особистості сприятиме розвитку моральності, духовності, інтелектуальності, соціальної згоди, миролюбності, солідарності, толерантності й ухвалення консенсусних рішень в умовах драматичних викликів третього тисячоліття з урахуванням нових тенденцій становлення людини як планетарного суб'єкта нової епохи трансісторії, християнської культури в Європі та в усьому світі під золотим стягом віри, надії, любові, софійності [20, с.64-73].

1. Іванова, І. Соціально-педагогічна робота з дітьми-інвалідами в системі соціальних служб для молоді. Автореферат кандидатської дисертації. Київ 1998. С. 17.
2. Безменова, Н. Очерки по теории и истории риторики. Москва 1991. – 215 с.
3. Смысл жизни. Антология. Выпуск II. Москва 1994. С.568.
4. Локарева, Г. Теоретичні та методичні засади застосування художньо-естетичної інформації у підготовці соціального педагога до професійного спілкування. - Автореферат докторської дисертації. Київ 2005. С.31.
5. Socialnaaduchovnavue/ - RocnikVII / 2016 ISBN 1338-290 X.
6. Tokarova, A. Socialna praca a kolektiv. Presov 2009.
7. Крымский, С. Наш разговор длиною в жизнь. Киев 2012. – 436 с. ISBN 978-966-489-146-9.
8. Кримський, С. Запити філософських смислів. Київ 2003. С.185. ISBN 966 – 8210-07-7.
9. Шуляр, В. Сучасний урок української літератури Миколаїв 2014. – с.518. ISBN.978-617-534-272-5.
10. Ноосферная школа. Концепция/ Маслова, Н., Кожевникова, В.,Куликова, Н. и др. – Москва 2010. - 100с.
11. Міщик, Л. Теоретико-методичні основи професійної підготовки соціального педагога у закладах вищої освіти. Автореферат докторської дисертації. Київ. 1997. с.15.
12. Шуляр, В. Сучасний урок української літератури Миколаїв 2014. – с.518. ISBN.978-617-534-272-5. с.398-399.
13. Зверєва, І. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю в Україні: теорія і практика. Київ 1998. 333 с.
14. Позняков, В. Компетентностный подход: сущность и пути реализации. Педагогическая наука и образование. Минск 2016. № 1(14). С.1-4.
15. Сагач, Г. Талант Милосердя: штрихи до портрета Власова В.Я., директора Миколаївського притулку для людей похилого віку та інвалідів. Київ. 2017 – 64 с. ISBN 978-617-515-176-1.
16. Сагач, Г. Духовное небо Словакии. Размышленияпаломницы. Киев. 2017. - 128 с. ISBN 978-617-515-176-1.
17. Антонов, В. Гармонійна Акме-особистість. Київ. 2014. – 384 с. ISBN 978-617-646-269-9.
18. Мартишин, Д., Бочков, П. Взаємодія Церкви та суспільства в умовах процесів глобалізації. Київ. 2017. – 266 с. ISBN 978.617-02-0287-1.
19. Лещенко, А. Коеволюційні процеси у християнському сакральному мистецтві. Херсон. 2016. – 348 с. ISBN 978.-966-630-115-7.
20. Сагач, Г. Храм Слова. Київ, 2005. – 296 с . ISBN 966-313-236-1.

УДК 37.015.31:17.022.1]:005.745(477)(477.87)

ПРО ШЛЯХИ РЕАЛІЗАЦІЇ РЕЗОЛЮЦІЇ ПЕРШОГО ВСЕУКРАЇНСЬКОГО З'ЇЗДУ ПЕДАГОГІВ ІЗ ПРЕДМЕТІВ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО СПРЯМУВАННЯ

Жабляк Марія Дмитрівна,

доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки та предметів духовно-морального спрямування Карпатського університету імені Августина Волошина,
м. Ужгород

Ключові слова:
*резолуція з'їзду,
духовно-моральне
виховання учнівської
молоді,
викладання предметів
духовно-морального
спрямування*

У статті проаналізовано шляхи реалізації резолюції Першого Всеукраїнського з'їзду педагогів із предметів духовно-морального спрямування, подано аналіз стану викладання предметів духовно-морального спрямування та окреслено перспективи викладання предметів у закладах освіти Закарпатської області.

Keywords:
*resolution of the congress,
spiritual and moral education
of student youth,
teaching of subjects of
spiritual and moral
orientation*

The article analyzes ways of implementing the resolution of the First All-Ukrainian Congress of Teachers on subjects of spiritual and moral orientation, analyzes the state of teaching of subjects of spiritual and moral orientation and outlines the prospects of teaching subjects in educational institutions of the Transcarpathian region.

Ключовим завданням Нової української школи є духовно-моральне виховання учнівської молоді, введення та викладання предметів «Основи християнської етики», «Основи християнської культури», «Етики». Для реалізації цього завдання був проведений Перший Всеукраїнський з'їзд педагогів з предметів духовно-морального спрямування 23-25 червня 2017 року на базі Національного університету «Острозька академія».

На Перший Всеукраїнський з'їзд педагогів з предметів духовно-морального спрямування завітали понад 200 педагогів, психологи, ієрархи церков, представники державної влади для обговорення стану, проблем і перспектив ду-

ховно-морального виховання дітей та молоді в Україні.

Робота з'їзду розпочалася зі спільної молитви перед початком доброї справи. Святкове богослужіння очолив архієпископ Рівненський та Острозький Іларіон. Принагідно владика зазначив: «Цей з'їзд засвідчив неабияку єдність не тільки вчителів предметів духовно-морального спрямування, а й церков та всього українського народу».

Під час пленарного засідання обговорили духовно-моральні засади виховання в дошкільних, загальноосвітніх та вищих закладах освіти, обрали керівників обласних осередків з реалізації резолюції Першого Всеукраїнського з'їзду педагогів з предметів духовно-морального спрямування.

Метою статті є показати важливість та ефективність проведення Першого Всеукраїнського з'їзду (23-25 червня м. Острого), ознайомити викладачів, педагогів, батьків, учнів із прийнятою резолюцією, проаналізувати ситуацію з викладання предметів духовно-морального спрямування в Новій українській школі, зокрема в Закарпатській області.

Йшлося про духовну парадигму розвитку українського суспільства, а також акцентували увагу на винятковій ролі сімейного виховання у подальшому формуванні духовних цінностей.

З 1992 по 2017 роки в Україні накопичено значний та унікальний досвід духовно-морального виховання: створено навчальні програми, укладено посібники й підручники, підготовлено педагогічні кадри, захищено кандидатські й докторські дисертації з проблем духовно-морального виховання. Водночас викладання охоплено лише частину дітей дошкільного віку, учнів загальноосвітніх шкіл і професійно технічних навчальних закладів, студентської молоді, слухачів курсів підвищення кваліфікації закладів післядипломної освіти.

В Україні активно розвивається професійна підготовка викладачів предметів духовно-морального спрямування, базовими (опорними) центрами якої стали вищі заклади освіти: Карпатський університет імені Августина Волошина та Українська Богословська Академія, Національний університет «Острозька академія», Катехитично-педагогічний інститут Українського католицького університету, Державний вищий навчальний заклад «Університет менеджменту освіти» Національної академії педагогічних наук України, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова (м. Київ).

Варто підкреслити, що Карпатський університет імені Августина Волошина та Українська Богословська академія є

одними з перших, які порушили питання про якісну богословську освіту з дотриманням державних стандартів.

В цьому вищі мають можливість отримати дипломи магістра за спеціальністю «Теологія», спеціалізацією «Християнська педагогіка» та кваліфікацію магістра теології із правом викладання предметів духовно-морального спрямування у навчальних закладах освіти та вищих навчальних закладах.

Завдячуючи зусиллям науково-викладацького колективу, НУ «Острозька академія» розробила навчальні програми для підготовки вчителів з курсів духовно-морального спрямування в системі інститутів післядипломної педагогічної освіти України.

Обговоривши на Першому Всеукраїнському з'їзді соціальний і професійний статус педагогічних працівників, які викладають предмети духовно-морального спрямування у вітчизняних дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих закладах освіти; констатуючи вкрай низький рівень духовності та моральності значної частини дітей, підлітків і молоді та українського суспільства загалом, окресливши перспективи розвитку духовно-морального виховання дітей і молоді та введення відповідних предметів до змісту освіти у Новій українській школі, було стверджено, що:

1. процес становлення й життєдіяльності суспільства та особистості значною мірою залежить від духовно-морального виховання, а могутність, процвітання і державна безпека незалежної України – від духовно-морального та інтелектуального стану громадянського суспільства;

2. розвитку духовно-морального виховання молодого покоління в Україні перешкоджає штучно нав'язаний розрив між вірою та знаннями через домінування атеїстичної картини світу в системі освіти, а також низький рівень духовності й моральності, милосердя та гідності в суспільстві.

Указане зумовлює необхідність надання першочергової уваги духовно-моральному вихованню, зокрема шляхом подальшого впровадження та вдосконалення викладання відповідних предметів.

Для різнобічного й гармонійного розвитку особистості важливо, щоб освітній процес базувався на основі традиційного світогляду українства з цінностями полі конфесійного українського народу: теоцентризм (христоцентризм), україноцентризм, кордоцентризм, логоцентризм, родиноцентризм, дитиноцентризм тощо – як на основі наукового осмислення дійсності, так і на скарбах духовного, морального та культурного надбавь українського народу й людства загалом, опираючись на духовно-моральні та інтелектуальні здобутки релігійних та світських подвижників істини, зокрема, геніального Григорія Сковороди, трьохсотліття якого святкуватимемо в 2022 р.

Отже, предмети духовно-морального спрямування є акме-освітою, дисциплінами навчально-виховного й етико-культурологічного характеру, що формують систему духовних і моральних цінностей особистості: розвиток від людини розумної (*homo sapiens*) – до людини духовної (*homo spiritus*).

У розробленому положенні з'їзду наголошено на першочергову необхідність забезпечення належної уваги з боку Міністерства освіти і науки України, обласних управлінь (департаментів) освіти, директорів шкіл та їхніх педагогічних колективів, батьківської громадськості до виховання дітей і молоді в Україні на засадах традиційних для нашого народу духовних і моральних цінностей (зокрема в контексті національно-патріотичного й духовно-морального виховання), а також нагальну потребу розроблення й закріплення нормативно-правових та організаційно-управлінських механізмів впровадження цих цінностей в освітній процес нової української школи, що передбачає введення до варіативної та інваріантної складових навчальних

планів дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих закладів освіти предметів духовно-морального спрямування, насичення духовно-моральним змістом інших навчальних предметів; розроблення правового, кадрового, методичного та фінансового забезпечення викладання цих предметів; підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації викладачів зазначених предметів і курсів тощо.

До переліку компетентностей суб'єктів освіти, викладених у Концепції «Нова українська школа», варто ввести як пріоритетну духовно-моральну компетентність.

З метою забезпечення ефективності духовно-морального виховання дітей і молоді в Україні запропоновано:

1. Громадській раді з питань співпраці з Церквами та релігійними організаціями при Міністерстві освіти і науки України:

узагальнити пропозиції делегатів З'їзду щодо актуалізації потенціалу духовно-морального виховання у змісті вітчизняної освіти та подати їх на розгляд Міністерства освіти і науки України.

2. Міністерству освіти і науки України:

розглянути питання щодо:

- уточнення в Державному стандарті загальної середньої освіти психологічного портрету випускника середнього загальноосвітнього закладу на основі посилення значення духовно-моральних цінностей із подальшим розробленням відповідних навчально-виховних програм;

- упровадження в освітній процес дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних, професійно-технічних та вищих навчальних закладів предметів духовно-морального спрямування, розроблення відповідних освітніх програм;

- уведення до навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів із 1 по 11 клас предметів духовно-морального спрямування за рахунок годин інваріантної складової з урахуванням положень Концептуальних за-

сад вивчення предметів духовно-морального спрямування у загальноосвітніх навчальних закладах, схвалених рішенням Колегії МОН (протокол № 8/1-12 від 29.06.2006);

- унесення змін до додатку 13 до наказу Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 3 квітня 2012 р. № 409 для формулювання примітки до Типового навчального плану загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням українською мовою і вивченням етики чи курсів духовно-морального спрямування в такій редакції:

- курси духовно-морального спрямування впроваджувати за умови згоди більшості батьків учнів класу та за наявності підготовленого вчителя. Батьки, які не бажають, щоб їхні діти вивчали курси духовно-морального спрямування, пишуть письмову заяву про відмову від курсу. За можливості загальноосвітній навчальний заклад забезпечує обрання учнями одного з альтернативних курсів (наприклад, «Етика», «Основи християнської етики» та ін.);

- створення на основі Громадської ради з питань співпраці з Церквами та релігійними організаціями при МОН України робочої групи з розроблення проекту Концептуальних засад духовно-морального виховання дітей та молоді в Україні із подальшим їх затвердженням наказом Міністерства;

- вилучення з виховних заходів закладів освіти невластивих для української християнської культури елементів, пов'язаних із ворожінням, чаклунством, магією, окультизмом, спиритизмом, які негативно впливають на психологічний розвиток дитини і формують антихристиянський світогляд (наприклад, хелловін);

- унесення в документи про отримання освіти відомостей про вивчення предметів духовно-морального спрямування;

- перегляд списку творів письменників, що використовуються у навчальному процесі, на предмет моральності;

- пропорційного висвітлення альтернативних теорій походження життя на

Землі під час викладання курсів суспільно-гуманітарного і математично-природничого циклів;

- поширення та узагальнення досвіду викладання предметів духовно-морального спрямування в регіонах України на основі створення єдиної електронно-інформаційної платформи;

- вивчення міжнародного досвіду духовно-морального виховання дітей і молоді та проведення з цією метою міжнародного конгресу;

- надання державного статусу всеукраїнським заходам, присвяченим проблемам викладання предметів духовно-морального спрямування: «Вихователь року з духовно-морального виховання», «Учитель року з предметів духовно-морального спрямування», «Викладач року з предметів духовно-морального спрямування» та олімпіаді «Юні знавці Біблії» поряд з іншими заходами для педагогів, дітей і молоді;

- інформування педагогів і широкої громадськості щодо мети й завдань викладання предметів духовно-морального спрямування через засоби масової інформації, серпневі та січневі педагогічні наради, методичні рекомендації Міністерства освіти і науки України;

- сприяння розробленню навчально-методичної літератури для інтегрування біблійних засад і духовно-морального компонента до змісту навчальних дисциплін (література, мова, історія, біологія, хімія, фізика, астрономія, географія тощо).

7 вересня 2017 року в м. Києві обговорювалися на зустрічі із головою громадської ради з питань співпраці з Церквами та релігійними організаціями В. Марущенком при МОН, заступником Ю. Решетніковим із заступником Міністра освіти і науки України П. Хобзесем, директором департаменту загальної середньої освіти та дошкільної освіти МОН Ю. Кононенком питання забезпечення подальшого викладання предметів духовно-морального спрямування з урахуванням положень резолюції Першого Всеукраїнського з'їзду педагогів із

предметів духовно-морального спрямування. У Закарпатській області зазначена резолюція обговорювалась на XIII Обласному науково-методичному семінарі «Християнська етика: досвід, проблеми, перспективи» 12 жовтня 2017 року на базі Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти та на XI Міжнародній науково-практичній конференції «Консолідація української держави, нації та церкви: зовнішні та внутрішні чинники» 16-17 листопада 2017 року на базі Карпатського університету імені Августина Волошина за участі педагогічної і батьківської громадськості.

Проаналізувавши стан викладання предметів духовно-морального спрямування в області та врахувавши надіслані пропозиції з районів, розроблено регіональну програму спецкурсу «Основи християнської етики» для слухачів курсів різних спеціальностей Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти та студентів вищих навчальних закладів, розроблені методичні рекомендації для педагогів, які викладають предмети духовно-морального спрямування. У Карпатському університеті імені Августина Волошина на всіх факультетах викладається дисципліна «Основи християнської етики».

На виконання листа Громадської ради з питань співпраці з Церквами та релігійними організаціями Міністерства освіти і науки України щодо подальшого впровадження викладання предметів духовно-морального спрямування, а також з метою аналізу зрушень у вказаній сфері після ухвалення наказу МОН України, проаналізувавши стан викладання предметів духовно-морального спрямування у 2013/2014 н.р., 2014/2015 н.р. та 2015/2016 н.р., 2016/2017 н.р., слід звернути увагу на зменшення кількості закладів загальної середньої освіти, у яких факультативно або гуртком викладаються ці предмети. Із 6554 шкіл Закарпатської області у 92 школах викладаються предмети духовно-морального спрямування.

Кількість шкіл, охоплених викладанням християнської етики, у тому числі у відношенні до загальної кількості шкіл:

- 2013/2014 н.р. – 168 шкіл, (всього в області 664 школи), що становить 25,3%;
- 2014/2015 н.р. – 157 шкіл, (всього в області 664 школи), що становить 23,6%;
- 2016/2017 н.р. – 108 шкіл (всього в області 655 шкіл), що становить 16,4 %.

Кількість учнів, охоплених таким викладанням, в тому числі у відношенні до загальної кількості учнів:

- 2013/2014 н.р. – 12025 учнів, (всього в області 152974 учні), що становить 7,9%;
- 2014/2015 н.р. – 13590 учнів, (всього в області 154525 учнів), що становить 8,9%;
- 2015/2016 н.р. – 11490 (всього в області 152525 учнів), що становить 7,5%.
- 2016-2017 н.р. – 10230 (всього в області 151225 учнів), що становить 6,7%.

Викладання здійснюється:

- «Основи християнської етики» – в 1-11 класах;
- «Християнська етика в українській культурі» – у 1-4 класах;
- «Етика» – у 5-9 класах.

Кількість учителів, що викладають такі курси, із зазначенням кількості вчителів, що пройшли відповідну підготовку за вказані навчальні роки.

2013/2014 н.р. – 282 учителі; підвищили кваліфікацію – 82 учителі;

2014/2015 н.р. – 290 учителів; підвищили кваліфікацію – 91 учитель;

2015/2016, 2017 н.р. – 92 учителів; не підвищували кваліфікацію.

Таким чином, вивчення предметів духовно-морального спрямування у закладах освіти є сприятливим формуванням цілісної, духовно зрілої особистості – громадянина України – шляхом пізнання й засвоєння учнівською молоддю багатовікових надбань національної та світової духовної культури. На це націлюють педагогів нормативні документи, зокрема: Державний стандарт

базової і повної загальної освіти, Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді, заходи щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді, методичні рекомендації щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах (наказ МОН від 16.06.2015 р. № 641), Резолюція Першого Всеукраїнського з'їзду педагогів з предметів духовно-

морального спрямування. З'їзд вважає, що реалізація його резолюції має ґрунтуватися на спільних зусиллях сім'ї, церкви, релігійних організацій, державних інституцій, закладів освіти, громадських організацій.

З'їзд закликає церкви й релігійні організації об'єднати свої зусилля задля виховання молодого покоління на традиційних духовно-моральних цінностях українського народу.

1. Жуковський В.М. Християнська етика – важливе стратегічне завдання української школи // Рівне: Час. – 2005. – № 30. – 28 липня. – С.7.
2. Жуковський В.М., Москальова Л.Ю. Теорія і методика викладання предметів духовно-морального спрямування у середніх загальноосвітніх закладах: Навчальний посібник / В.М. Жуковський, Л.Ю. Москальова. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2017. – 2-ге вид. – 364 с.
3. Московчук Л.М. Українська духовна музика: Навчально-методичний комплекс (програма, методичний посібник, нотохрестоматія для вчителів загальноосвітніх навчальних закладів та недільних шкіл+Додаток. Репродукції ікон. – 72 іл. / Л.М. Московчук. – Кам'янець-Подільський: Аксиома, 2010. – 704 с.
4. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Основи християнської етики 1-11 класи. – Львів. Видавництво «Свічадо», 2010.
5. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Основи християнської етики 5-11 класи. – Видавництво «Літера ЛТД», 2011.
6. Навчальна програма підготовки вчителів з курсів духовно-морального спрямування в системі інститутів післядипломної педагогічної освіти України (на основі християнського виховання) / В.М. Жуковський та ін.; упорядник С. Власова. – Острог-Київ: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. – 112 с.
7. Резолюція Першого Всеукраїнського з'їзду педагогів з предметів духовно-морального спрямування (23-25 червня 2017р., м. Острог).

**ПІДВИЩЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛЯ -
ЗАПОРУКА УСПІШНОГО ВПРОВАДЖЕННЯ ПРЕДМЕТІВ
ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО СПРЯМУВАННЯ
У ШКІЛЬНУ ПРАКТИКУ**

Бодик Остап Петрович,

доктор філософських наук, кандидат філологічних наук, доцент, в.о. ректора
Донецького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти,

Рибалка Людмила Дмитрівна,

методист відділу суспільних дисциплін Донецького обласного інституту після-
дипломної педагогічної освіти,

м. Слов'янськ

Ключові слова:

*курси духовно-морального
спрямування,
неперервна освіта,
курси підвищення
кваліфікації,
дистанційна,
очно-заочна форма
навчання,
навчальна гра,
технологія розвитку
критичного мислення*

Зазначено, що духовно-моральне виховання дітей та учнівської молоді Донецької області має ґрунтуватися на загально-людських морально-етичних цінностях, втілення яких у національну свідомість пов'язане з християнською традицією. Розкрито важливість питання підвищення професійної компетентності вчителів для успішного впровадження предметів духовно-морального спрямування у шкільну практику. Охарактеризовано переваги й недоліки дистанційної, очно-заочної форм проведення курсів підвищення кваліфікації для вчителів предметів духовно-морального спрямування Донецької області. Акцентовано увагу на виховних можливостях застосування моделі навчання у грі, елементів технології розвитку критичного мислення, дослідницького методу навчання під час проведення уроків та позаурочних заходів духовно-морального спрямування, що підтверджує перспективний педагогічний досвід учителів регіону.

Keywords:

*courses of spiritual-moral
direction,
lifelong education,
extension courses,
distance learning,
full-time and part-time
educational form,
educational game,
the developing critical think-
ing technology*

In the article it's noted, that the spiritual and moral children's and young people's upbringing in Donetsk region should be based on the universal human moral and ethical values, introduction of which into national consciousness is connected with the Christian tradition. The importance of improvement of teacher's professional competence for successful introduction of spiritual-moral subjects into school practice is discovered. Also, the advantages and disadvantages of distance, full-time and part-time form of continuing education courses for teachers of the subjects of spiritual-moral direction of the Donetsk region are characterized. The focus is on the educational possibility of application of learning model in the game, the elements of the developing critical thinking technology, the teaching research method when giving the lessons and extra-curricular activities of the spiritual-moral direction, that is confirmed by the teachers' perspective pedagogical experience in the region.

Початок ХХІ століття ознаменувався значними соціально-економічними, політичними, технологічними змінами, які спонукали до кардинальної модернізації освітньої системи. Чому ж сьогодні, у добу бурхливого розвитку біо- та інформаційних технологій, усвідомлення необхідності толерантного ставлення до представників різних культур і соціальних груп не втрачає своєї актуальності питання виховання дітей та учнівської молоді на цінностях, пов'язаних із християнською духовною традицією? За висновками науковців, із любов'ю до Бога у християнстві органічно сполучається любов до ближнього, втілена у заповіді «Возлюби ближнього свого, як самого себе». Саме любов до ближнього є основою такого суспільного ладу, за якого ідеалом поведінки людини вважається служіння ближнім, а не егоцентризм, самозакоханість; суспільство не пригнічує особистість, а створює умови для розвитку та розкриття її здібностей. За нормами християнської моралі, у стосунках з іншими людьми треба бути лагідними й доброзичливими, стримуватися від заздрощів, гордощів і честолюбства, бути чесними й правдивими, а головне – милосердними, готовими допомогти нужденним [2, с.28-33]. Отже, українському суспільству та державі потрібні громадяни, які дотримуються норм християнської моралі.

Слід зазначити, що у 2016/2017 навчальному році кількість загальноосвітніх навчальних закладів (далі – ЗНЗ) Донецької області, де викладаються предмети духовно-морального спрямування, збільшилася:

- у 2015/2016 навчальному році – 79 ЗНЗ, або 14,3 % від загальної кількості ЗНЗ Донецької області;

- у 2016/2017 навчальному році – 114 ЗНЗ, або 19,7 % від загальної кількості ЗНЗ Донецької області.

Упродовж 2016 року курсову підготовку на базі Донецького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (далі – Донецький облІППО)

пройшли 8 педагогічних працівників опорних шкіл (курси «Hub School – школа з європейським рівнем якості освіти»). Ще 5 слухачів дистанційних курсів підвищення кваліфікації вчителів суспільних дисциплін за темою «Забезпечення якості суспільствознавчої освіти в умовах реалізації Державного стандарту базової та повної загальної середньої освіти (освітня галузь «Суспільствознавство»)» обрали інтеграцію «Етика, курси духовно-морального спрямування». Однак співставлення кількості загальноосвітніх навчальних закладів (114) та кількості педагогів, які займалися на курсах підвищення кваліфікації при Донецькому облІППО (13), доводить: повністю вирішити проблему дефіциту кадрів, яка перешкоджає подальшому впровадженню предметів духовно-морального спрямування, у 2016 році вирішити не вдалося.

Отже, нагальною потребою організації духовно-морального виховання дітей та учнівської молоді Донеччини стало подальше удосконалення системи неперервної педагогічної освіти в регіоні, зокрема підвищення кваліфікації вчителів курсів духовно-морального спрямування на базі Донецького облІППО.

Вирішуючи проблему дефіциту кадрів учителів курсів духовно-морального спрямування, працівники інституту спиралися на наукові дослідження, які умовно можна розподілити на дві групи. По-перше, це публікації, де розкривається сутність і розвиток системи неперервної педагогічної освіти (В. Бондар, Л. Даниленко, С. Крисюк, В. Маслов, В. Мельник, В. Олійник, Н. Протасова, В. Пуцов, А. Чміль) [7]. По-друге, це праці, присвячені взаємодії сучасної педагогіки та релігії (М. Євтух, Т. Тхоржевська), використанню християнської етики як ефективного засобу виховання (В. Зеньковський, М. Мельничук), особливостям підготовки вчителів курсів духовно-морального спрямування (І. Сіданіч, А. Твердохліб) [9, 10].

Водночас аналіз сучасної практики професійної освіти педагогічних кадрів у нашій країні дозволяє виділити в її розвитку тенденцію до регіоналізації, що припускає послідовну орієнтацію відповідних установ, послуг і освітніх програм на комплексний соціально-економічний розвиток регіону, місцеві запити населення [1, с.16]. Тому, попри значні здобутки, накопичені у педагогічній науці, проблема розвитку професійної компетентності вчителів предметів духовно-морального спрямування залишається актуальною та вимагає додаткових пошуків і досліджень.

Удосконаленню системи підвищення кваліфікації вчителів предметів духовно-морального спрямування на базі Донецькому облППО сприяло запозичення досвіду, накопиченого цією науковою установою в галузі проектування індивідуальної траєкторії професійного розвитку педагогічних працівників інших категорій. У Донецькій області створено багаторівневу циклічну систему неперервної педагогічної освіти, що поєднує курсове підвищення кваліфікації з міжтестатійним циклом (науково-методичний супровід міжкурсової самоосвітньої діяльності педагогів) [5, с.34]. Постійно проводяться маркетингові дослідження щодо вимог, запитів (пропозицій) та очікувань педагогічних працівників.

Так, у 2015 році результати маркетингових досліджень свідчили: в умовах складної ситуації в регіоні педагоги, зокрема вчителі курсів духовно-морального спрямування, віддавали перевагу дистанційним курсам підвищення кваліфікації. Така форма курсової перепідготовки дозволяла слухачам, не наражаючись на небезпеку, не втрачаючи час і кошти на переїзд і проживання в гуртожитку, отримати сучасну науково-практичну фахову інформацію [8, с.94]. За програмою цих курсів на інтеграцію «Етика. Курси духовно-морального спрямування» виділялося 36 академічних годин навчальних занять і самостійної роботи.

У 2016 році учасники опитувань по-більш критично ставитися до дистанційної форми проведення курсів підвищення кваліфікації. На їхню думку, істотними недоліками дистанційної форми є:

- проблеми з Інтернетом, що виникають в умовах складної ситуації в регіоні;
- відсутність знань і навичок активного користувача ПК, що необхідно для роботи на платформі Moodle;
- перевантаженість, викликана необхідністю виконувати службові обов'язки та водночас працювати на дистанції.

Зазначені результати маркетингових досліджень, досвід проведення очних курсів «Hub School – школа з європейським рівнем якості освіти» спонукав науково-педагогічних працівників Донецького облППО на проведення у 2017 році очно-заочних курсів «Інноваційні підходи до викладання предметів духовно-морального спрямування». Цей формат дозволив поєднати лекції, тренінги, практикуми в очному форматі із самоосвітньою діяльністю слухачів курсів. виїзними семінарами, під час яких відбувалося ознайомлення з перспективним педагогічним досвідом.

З метою отримання слухачами курсів сучасної науково-практичної фахової інформації було оновлено модулі «Формування духовності у шкільному віці засобами народних звичаїв і традицій» (Бодик О. П., доктор філософських наук, кандидат філологічних наук, доцент); «Використання творчого продукту учнів на уроках духовно-морального спрямування з метою формування загальнолюдських цінностей» (Байдаченко Т. С., переможець Всеукраїнського конкурсу «Учитель року – 2012», номінація «Етика»), «Віра в житті людини. Внесок видатних релігійних діячів у формування духовно-моральної спадщини» (Рибалка Л. Д.). Також були розроблені нові модулі «Психологічні основи самопізнання та професійно-особистісного самовдосконалення вчителя предметів духовно-морального

спрямування» (Вакуленко В. М., доктор педагогічних наук), «Медіадидактичні основи викладання предметів духовно-морального спрямування», «Інтеграція українознавчого компоненту у викладання предметів духовно-морального спрямування» (Ціко І. Г., кандидат педагогічних наук).

В очному форматі проводилися практикуми з методики викладання предметів духовно-морального спрямування «Біблійна історія та християнська етика» (на базі Долинської загальноосвітньої школи I-III ступенів Слов'янської районної ради Донецької області), «Християнська етика в українській культурі» (на базі Краматорської загальноосвітньої школи I-III ступенів з профільним навчанням Краматорської міської ради). Під час заочного етапу курсів відбувся виїзний семінар, на якому працівники Дитячого методичного Центру християнської православної просвіти м. Покровська презентували власний досвід організації духовно-морального виховання на основі моделі навчання у грі. У дистанційному форматі слухачі курсів ознайомилися з методичними знахідками вчителів предметів духовно-морального спрямування ЗНЗ Маріупольської міської ради щодо впровадження інноваційних технологій (візуалізація навчального матеріалу за допомогою ІКТ-технологій, робота з текстами із застосуванням технологій розвитку критичного мислення).

Опитування педагогів навчальних закладів Донецької області, що розпочалося у жовтні 2017 року, остаточно довело ефективність очно-заочної форми проведення курсів підвищення кваліфікації. Щодо змістовного наповнення, досвід проведення курсів підвищення кваліфікації вчителів духовно-морального спрямування 2017 року показав необхідність розробки та введення до навчально-тематичного плану модулів з:

- історії християнства (необхідно для подолання педагогами негативних стереотипів у сприйнятті інших конфесій, подальшої організації навчального

процесу на основі принципів міжконфесійності та толерантного ставлення до представників інших релігійних поглядів);

- етики (на відміну від недільних шкіл, а також закладів освіти, відкритих релігійними організаціями, у державних та комунальних навчальних закладах акцент ставиться на етичних проблемах; на практиці педагоги не можуть дати загальноприйняте визначення етичним поняттям «толерантність», «повага», «співчуття», «любов» та ін.).

Перейдемо до розгляду питання організації роботи вчителів предметів духовно-морального спрямування під час міжквестаційного циклу. Слід зазначити, що багаторівнева циклічна система неперервної педагогічної освіти, створена у Донецькій області, передбачала, що у міжквестаційний період працівники Донецького облППО здійснюють науково-методичний супровід самоосвітньої діяльності педагогів, залучають їх до участі в міжкурсових заходах [5, с.34],

Так, у 2017 році при Донецькому обласному інституті післядипломної педагогічної освіти було створено обласну творчу групу з розробки навчально-методичного забезпечення викладання предметів духовно-морального спрямування, зокрема курсу «Основи християнської етики». Її учасники – педагогічні працівники навчальних закладів Донецької області, автори перспективного педагогічного досвіду – здійснювали розробку конспектів уроків та позаурочних заходів духовно-морального спрямування, виходячи з доцільності застосування:

- моделі навчання у грі для учнів молодшого шкільного, підліткового віку;

- елементів технології розвитку критичного мислення для учнів старшого підліткового, юнацького віку.

На їхню думку, ігрові методи навчання дозволяють сформулювати позитивну мотивацію до вивчення основ християнської етики. Щодо технології розвитку критичного мислення, то вона

є дійовим засобом запобігання підміни віри забобонами.

У травні 2017 року під час обласного семінару-практикуму було презентовано практичний посібник «Від гри до знань» (автори – Новікова С.К., заступник директора ДМЦХПП благодійного фонду «Надія» м. Покровська, Шафранова Ю.В., учитель предметів духовно-морального спрямування навчально-виховного комплексу № 1 Покровської міської ради). Виховні можливості застосування ігрових методів можна було представлено під час роботи майстерень «Пасхальний кошик», «Різдвяна історія», «Сім'я в християнській традиції». Наприклад, під час виготовлення різдвяної листівки «діти» отримували відповідну прикрасу після того, як називали автора телеграми, нібито отриманої вчителем:

1. Бажаю вам, щоб моє світло завжди сяяло на вашому шляху! (зірка)

2. Бажаю вам, щоб я завжди був поряд, захищав від біди! (Янгол)

3. Бажаю вам гарно повеселитися біля мене на Різдво! (ялинка).

4. Нехай мій промінець завжди зігріває вашу душу! (свічка)

5. Нехай кризь мене ввійде у вашу родину зоряне сяйво Різдва! (вікно)

До грудня 2017 року планується завершити розробку системи виховних годин духовно-морального спрямування за матеріалами навчального посібнику Ф. Армора Ф., І. Сіданіч «Уроки для виховання характеру». Так, виховна година за темою «Сміливість» за змістом навчального матеріалу співпадає з темою «Рішучість і відвага у житті» (курс «Основи християнської етики», 7 клас). З метою формування в учнів навчальних умінь та навичок висловлювати та обґрунтовувати власні оціночні судження доцільним є використання прийомів «Щоденник подвійних записів» (при ознайомленні з історією життя дякона Степана), «Павутинка дискусії» (моління Ісуса Христа про чашу; зречення апостола Петра).

Приклад заповнення «Щоденнику подвійних записів»:

Цитата	Рефлексія
«На судилищі він виступив зі своїм повчанням і розказав, як батьки іудеїв вбивали пророків, котрі пророкували Месію, як вони убили Ісуса Христа».	Диакон Степан був відважною людиною. Він міг промовчати, відректися від Ісуса Христа та його вчення (тим більш, що після розп'яття Христа він міг передбачити свою мученицьку смерть). Але він виступив із звинуваченнями на адресу мучителів Христа.

Майстер-класи «Застосування елементів технології розвитку критичного мислення під час викладання предметів духовно-морального спрямування» було проведено у вересні 2017 року на обласному семінарі-практикумі, що проводився на базі Долинської загальноосвітньої школи I-III ступенів Слов'янської районної ради Донецької області.

Можливості застосування дослідницького методу навчання, моделі навчання у дискусії в роботі з учнівською молоддю розкривалися під час підготовки старшокласників до участі в обласному етапі III Всеукраїнського турніру юних філософів та релігієзнавців, а та-

кож у II Борисоглібських історико-культурологічних читаннях (організатори – Часовоярська об'єднана територіальна громада, Горлівський інститут іноземних мов Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет»); дитячій конференції «Кожна наука – сходинка до Бога» (організатор – Дитячий методичний Центр християнської православної просвіти м. Покровська),

У розбудові справи духовно-морального виховання дітей та учнівської молоді працівники Донецького облППО спираються на підтримку департаменту освіти і науки Донецької обласної державної адміністрації. За його ініціати-

вою до регіональної програми розвитку освіти «Освіта Донеччини в європейському вимірі. 2017-2020 роки» було включено проект «Освіта та духовний розвиток особистості».

Метою проекту визначено формування в дітей та молоді свідомого ставлення до життя шляхом виховання на загальнолюдських морально-етичних цінностях, відродження та поширення духовної спадщини українського народу.

Досягнення мети проекту можливе шляхом реалізації низки завдань:

- створити обласний центр духовного виховання дітей та учнівської молоді у співпраці з релігійними і громадськими організаціями;
- організувати навчально-виховний процес в освітніх закладах на засадах духовності та традиційних цінностей українського народу;
- упроваджувати навчальні дисципліни духовно-морального спрямування як основу формування особистості й підґрунтя для національно-патріотичного виховання;
- формувати духовно-моральний простір розвитку особистості через організацію роботи гуртків, літніх таборів, проведення позаурочних і позашкільних масових заходів духовно-морального спрямування;
- залучати дітей і молодь до участі в благодійних акціях, волонтерській діяльності з метою набуття власного досвіду творення добра;
- здійснити заходи щодо поповнення шкільних бібліотек літературою,

періодичними виданнями духовно-морального спрямування;

- створити й організувати діяльність обласної творчої групи з розробки та вдосконалення навчально-методичного забезпечення викладання курсів духовно-морального спрямування.

Отже, пропагування християнських цінностей, що здійснюється під час уроків християнської етики, сприяє забезпеченню їхньої духовної безпеки. Однак подальшому впровадженню курсів духовно-морального спрямування заважає дефіцит педагогічних працівників відповідного фаху. З метою вирішення цієї проблеми колективом Донецького облППО були здійснені заходи з удосконалення форм проведення курсів підвищення кваліфікації вчителів курсів духовно-морального спрямування; організації для них міжкурсівих заходів – педагогічних студій, фестивалів тощо. У 2017 році вчителі християнської етики отримали можливість пройти перепідготовку на очно-заочних курсах підвищення кваліфікації, що дозволило взяти участь у тренінгах, практикумах, виїзних семінарах із розповсюдження передового педагогічного досвіду. Реалізація проекту «Освіта та духовний розвиток особистості» у загальноосвітніх навчальних закладах Донецької області відкриває нові перспективи у справі удосконалення системи підвищення кваліфікації вчителів предметів духовно-морального спрямування.

1. Бодик О.П. Формування управлінської компетенції керівника школи в системі підвищення кваліфікації [Текст] / О. П. Бодик // Вчити – значить вселяти надію. Освітній дороговказ на 2016-2017 навчальний рік. – Слов'янськ: «Витоки», 2016. – С.12-16.
2. Кислашко О. П. Християнська етика [Текст]: навч. посіб. / О. П. Кислашко, І. Л. Сіданіч. – К.: Духовна вісь, 2015. – 510 с.
3. Коберник Л.О. Родь та місце ціннісних орієнтацій у формуванні особистості [Текст] / Л.О. Коберник // Наука і освіта. – 2008. – № 4-5. – С.28-33.
4. Концептуальні засади реформування середньої освіти «Нова українська школа» [Електронний ресурс] / упорядн. Л. Гриневич, О. Елькін, С. Кашанікова та ін., за заг. ред. М. Грищенка. – К., 2016. – Режим доступу: mon.gov.ua/Новини%202016/08/17/mon.pdf. – Назва з екрана.
5. Макаренко С. І. Регіональна освіта: інновації – моніторинг – якість [Текст] / С. І. Макаренко // Нові часи нового прагнуть слова. – Слов'янськ: «Витоки», 2015. – С.33-42.

6. Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016 - 2020 роки: Указ Президента України від 13 жовтня 2015 року № 580/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/580/2015>. – Назва з екрана.
 7. Післядипломна педагогічна освіта України: сучасність і перспективи розвитку [Текст]: наук.-метод. посібник / за заг. ред. В. В. Олійника, Л. І. Даниленко. - К.: Міленіум, 2005. - 230 с.
 8. Рибалка Л. Д. Де немає любові – там немає істини [Текст]/ Л. Д. Рибалка // Вчити – значить вселяти надію. Освітній дороговказ на 2016-2017 навчальний рік. – Слов'янськ: «Витоки», 2016. – С.94-97.
 9. Сіданіч І. Л. Теоретико-педагогічні аспекти духовно-морального виховання дітей у вітчизняній школі ХХ століття [Текст] / І. Л. Сіданіч // Духовність особистості. – 2013. – Вип. 5. – С. 186-198.
 10. Твердохліб А. Особливості підготовки фахівця з викладання навчального курсу «Христичнська етика» [Текст]/ А. Твердохліб // Збірник наукових праць ПДПУ ім. В. Г. Короленка. – Полтава: ПДПУ, 2011 – Вип. 3. – С. 6467.
-

КОНЦЕПЦІЯ ТА ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ «ДУХОВНО-МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ НА ХРИСТІЯНСЬКИХ ЦІННОСТЯХ»

Саннікова Тетяна Василівна,

кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри суспільно-гуманітарної світи Одеського обласного інституту удосконалення вчителів, м. Одеса

Ключові слова:
дошкільники,
духовно-моральне
виховання,
християнські цінності,
християнські чесноти

У статті представлено концепцію та зміст навчальної програми «Духовно-моральне виховання дітей дошкільного віку на християнських цінностях». Проведено поглиблений аналіз тематичних розділів-блоків програми та їхнє обґрунтування.

Keywords:
Preschool Children,
Spiritual and Moral
Development,
Christian values,
Christian virtues

The article presents the concept and content of the educational program "Spiritual and Moral Development preschool age children on the Spiritual and moral bases". Author provided depth analysis of thematic sections and units of the program and presented some reasons for it justification.

Створення будь-якої програми чи навчального посібника починається з осмислення та обґрунтування їхньої концепції. Мають бути прописані мета і завдання, методологія та визначена новизна матеріалу. Саме ці питання розглядалися творчим колективом авторів, які уклали програму «Духовно-моральне виховання дітей дошкільного віку на християнських цінностях». Потрібно було створити універсальну програму, яка б відповідала сучасним викликам духовно-морального виховання дошкільнят і не була б схожа на програму недільної школи для дітей 3-6 років.

Навчальна програма є результатом осмислення наукових знань з різних галузей для підтвердження біблійних істин та базується на досягненнях психолого-педагогічної, історико-культурологічної та теолого-філософської науки. Як вказано у Про-

грамі, «її метою є: ознайомлення дошкільнят з християнськими моральними цінностями, формування в дітей християнських моральних чеснот» [1, с.6]. Задля досягнення цієї мети передбачається реалізація таких завдань:

- створення належних морально-етичних умов для самопізнання, самореалізації дітей дошкільного віку;
- ознайомлення дітей із основами християнської моралі як фундаменту загальнолюдських цінностей;
- ознайомлення дошкільників із християнськими моральними цінностями: істини, благочестя, добра, любові, краси, гідності, обов'язку, совісті, честі;
- формування свідомої та відповідальної особистості дитини на основі християнських духовних, моральних та культурних цінностей;
- збагачення словника дітей словами, пов'язаними із засадами духовно-морального виховання;

- залучення дітей до активної діяльності на основі духовно-моральних цінностей;

- забезпечення взаємозв'язку сім'ї і дошкільного навчального закладу в духовно-моральному вихованні дітей.

Авторським колективом під час роботи над зазначеною програмою, було враховано фізичні, емоційні та духовні потреби дитини.

Фізичні потреби пов'язані з тим, щоб дитина мала комфортне житло, здорову їжу, одяг на всі випадки життя, іграшки тощо.

Емоційні (душевні) потреби - це любов, захищеність, прийняття. Маленька дитина потребує відчуття любові від близьких людей, на щирі обійми, де буде відчувати себе захищеною, потребує бути вислуханою і зрозумілою, отримувати задоволення від спілкування, гри та інших розваг.

Духовні потреби - дитина має розуміти, що крім земних батьків, вона має Небесного Отця, який створив цей світ та любить і завжди піклується про людей, відкрив себе у любові через Ісуса Христа. Це Бог, який заслуговує на славу і подяку від людей. За визначенням протопресвітера В.Зеньковського, кінцевою метою духовного виховання дітей є «розкриття образу Божого, становлення внутрішнього світу людини» [2, с.40].

Отже, зважаючи на зазначене вище, першим розділом програми було визначено тему «Світ –чудовий задум Творця». Досліджуючи світ природи, її закономірності, дитина має прийти до усвідомлення мудрого Творця, який встановив доцільні і непорушні закони існування природного середовища, рослинного і тваринного світу. На яблуні обов'язково виростуть яблука, а не сливи чи мандарини, у кішки народяться кошенятко, а не тигрєня чи левєня.

Діти мають отримати перші знання щодо теорії креаціонізму, знати, що все живе має свого Творця, має своє призначення, а не виникло випадково. Всі рослини – це пожива для птахів, тварин, людей. Порушення природного

середовища, забруднення повітря, води, ґрунту має катастрофічні наслідки для людства, тому саме людина є відповідальною за екологію.

Якщо у річку спустять шкідливі речовини, то вода стане непридатною для вживання, а все живе у воді - загине. Тобто малечі слід пояснювати зв'язок природи із життєдіяльністю людей. Але головне - навчити дітей бути вдячними Творцеві за чудову природу, її красу і цілеспрямованість.

Теми занять з цього розділу для молодшої групи є наступними :

1. Біблія - особлива книга, що покажує Творця.
2. Рослини – зелене вбрання Землі.
3. Сонце, місяць, зорі – небесні світила.
4. Риби мешканці водоймищ, пташки - мешканці неба.
5. Тваринки – брати наші менші.
6. Божі творіння є прикладом для людей.

Щодо дітей середнього дошкільного віку, то теми цього розділу рекомендовано наступні:

1. Хто створив світ?
2. Різноманітність Божого творіння . Квіти – промінчики Божої краси.
3. Закономірності в природі – Божа мудрість.
4. Тварини вчать трудитися.
5. Природа говорить про Бога.

Теми для дітей старшого дошкільного віку з цього розділу запропоновані такі:

1. Краса довкілля. Хронологія створення світу Творцем.
2. Світло, повітря та вода – необхідні для життя.
3. Зв'язок дитини із природою. Природне довкілля свідчить про Творця.
4. Набуття мудрості через природу.
5. Тварини вчать мудрості.

Другий розділ програми присвячений біблійному погляду на людину (дитину) як найдосконаліше Боже творіння, він має відповідну назву «Дитина – Боже творіння». Кожна дитина відкриває для себе, що вона не є випадкові-

стю на цій землі, що Господь створив її для вічного життя і щастя.

Вивчаючи цей розділ, дошкільнята будуть досліджувати і пізнавати себе, як вони мудро утворені, що, нарешті, вони є Образом і подобою Божою. Кожна дитина має зрозуміти свою самоцінність і роздумувати над сенсом власного життя.

Темами у цьому розділі було вибрано

1. Вдячність за життя. Людина - творіння Боже.

2. Пізнай своє тіло.

3. Про здоров'я треба дбати. Під час вивчення цієї теми дошкільнята мають дізнатися про необхідність здорового способу життя, фізичних вправ і відпочинку, про здорове але помірне харчування, про сезонне загартування. Дітки мають навчитися доглядати за своїм тілом.

4. Батьківська турбота про дітей - тема, що дасть дошкільнятам уявлення про сім'ю і родину та взаємовідносини у них. Кожна дитинка знатиме, що дитинка народжується у сім'ї, де є тато і мама, які весь час виявляють турботу і піклування про своїх дітей, яких слід поважати і слухатися.

5. Ми всі важливі і потрібні - тема, яка має надати уявлення, що всі люди на землі взаємопов'язані і залежні один від одного, тому слід демонструвати ввічливість, доброзичливість, повагу до будь-якої людської істоти. Важливо діткам донести ідею, що в кожній людині на землі є своє призначення у житті і його слід зрозуміти і виконати.

Усвідомлення того, що всі таланти дитина отримує від Бога, спонукатиме дітей до використання своїх здібностей для слави Божої і збільшення добра у цьому світі.

Для дітей середнього дошкільного віку теми, до зазначеного розділу пропонуються наступними:

1. Ми оригінальні і неповторні.

2. Здоровим бувай, про здоров'я своє дбай.

3. Ми створені для добра.

4. Вчимося мудрості.

Щодо дітей старшого дошкільного віку, то тематика буде більш глибокою, а саме:

1. Я дивно утворений. Пізнай себе.

2. Захисники та шкідники нашого здоров'я. Цілющі рослини.

3. Їжа - сила для організму.

4. Людина - образ і подоба Божа.

5. Для чого я живу?

Навчити дітей любити - головна теза розділу «Любов - найвища заповідь Христа». Головна чеснота, що формує взаємовідносини людей у суспільстві, має стати основою у спілкуванні. І прикладом прояву любові має стати любов Ісуса до дітей. Одноименна тема «Любов Ісуса до дітей» показує, як Ісус діяв любов'ю, живучи на Землі, що не обходив увагою саме дітей і запрошував батьків не забороняти приводити дітей до Нього.

Досліджуючи вияви любові Христа на занятті «Вчимося любові на прикладах Ісуса Христа», дітки самі починають практикувати прояви любові у власному житті і, перш за все, у власній сім'ї. Виховувати почуття поваги та любові до членів своєї родини через турботу та шанування батьків - є метою заняття «Вияв любові до батьків».

Налаштування дітей на доброзичливе ставлення один до одного, виявлення бажання дружити і піклуватися про ближніх, бути ввічливим, чуйним, добрим - всі ці чесноти закладатимуться на занятті «Сіємо зернятка любові». Завдяки цим навичкам, дітки набудуть компетенції любові і поваги, які є вирішальними у спілкуванні в суспільстві.

Теми занять із зазначеного розділу для дітей середнього дошкільного віку визначено такими:

1. Люби Господа Бога.

2. Люби ближнього як самого себе.

3. Піклування про близьких.

4. Скажи людині «Здрастуйте».

Щодо дітей старшого дошкільного віку - теми є наступними:

1. Любов, турботливість, співчуття - риси Божого характеру.

2. Батьківська любов і турбота про дітей.

3. Безкорислива турбота про нужденних як вияв любові Ісуса Христа.

4. Моя любов до Бога і ближніх.

Заняття до розділу «Моральні закони Святого Письма» розширяють уявлення про Божі моральні правила, надані Творцем для людей задля вміння спілкуватися із Всевишнім та спілкування між людьми у соціумі. Людство встановлює і відмінняє закони співіснування, а Божі закони (10 заповідей) залишаються незмінними і діють як і 3.5 тисяч років потому. Десять заповідей містять закон пошанування батьків. Перша тема цього розділу так і називається: «Пошанування батьків – Божа настанова». Батьки дитини є найближчими їй людьми і саме вони формують ставлення дитини до оточуючого світу. У тій мірі, якій батьки наповнюють дитину любов'ю, відповідно будуть отримувати взаємно повагу і пошанування. Навички шанування – це глибока повага, незаперечний послух, бездоганна поведінка, щира вдячність та чисте сумління.

«Не обманювати і не брати чуже» - наступна тема розділу, яка формує у дітей повагу до приватної власності та вчить бути чесними і правдивими.

Діти засвоюють закон сіяння та жнив: «Що людина посіє – те й пожне». Отже говорити правду, не приховувати провини, визнавати свої невірні кроки чи слова – складна, але дуже потрібна робота. Без кропіткої праці над формуванням власного характеру і, зокрема, чесності та правдивості, не обійтись.

«Якщо хто не хоче трудитися, той нехай і не їсть» (2 Фес 3:10), вірш із Святого Письма обумовлює наступну тему, а саме «Винагорода за працю». Ця тема має сформувані повагу до праці і людей праці. Дітки змалечку чують, що всі дорослі займаються роботою і від того мають задоволення і прибутки. Сфер, де працюють дорослі, дуже багато, але кожна з них потребує знань та вмінь. Якщо професія не приносить задоволення, її слід змінювати. Все, що людина робить, має їй подобатися. Вибрана тема цілеспрямовує дітей до позитивного ставлення до праці і її результату -

винагорода. Маленькі дітки вже мають обмірковувати, чим би хотіли займатися у дорослому житті.

Наступна тема «Що таке добре і що таке погане» ознайомить молодших дошкільнят із поняттями, які є оцінними чинниками будь-якої дії, надасть уявлення, що добрі чи погані вчинки мають свої наслідки. Святе Письмо насичене історіями та окремими віршами, що ілюструють добрі чи хибні вчинки, тобто Біблія, як Слово Боже, є критерієм оцінювання добра і зла.

Теми відповідного розділу для дітей середнього дошкільного віку, підібрані наступні:

1. Заповідь Бога - пошанування батьків.

2. Заповідь «Не заздрити і не бажати чужого».

3. День для служіння Богові.

4. Турбота про друзів. Друг пізнається у біді.

Щодо дітей старшого дошкільного віку, то теми запропоновані наступні:

1. Заповідь Бога: «Повага до батьків та довголіття».

2. Заповідь «Не вбивай». Святість людського життя.

3. Праця та відпочинок – Божа настанова.

4. Бути чесним і правдивим.

Розділ «Моральні чесноти у старозавітних образах» має на меті показати дошкільнякам, як формувалися і проявлялися у житті видатних людей Старого Заповіту ті чи інші моральні якості. Звернути увагу, що ці чесноти формувалися завдяки послуху Божим настановам, заповідям. Всі наведені Біблійні персонажі любили Бога і ретельно дотримувалися всіх Його моральних законів. Теми занять у цьому розділі вказують на ту чи іншу чесноту, а саме: «Працелюбність і турботливість», «Старанність і наполегливість», «Добротливість не доводить до сварки», «Працелюбність та лінощі».

Тематика занять для дітей середнього дошкільного віку є такою:

1. Послух і впертість. Ной та Йона.

2. Працелюбність і турботливість. Давид піклується про свої отари.

3. Старанність. Будівництво храму Соломоном.

4. Доброзичливість. Дівчинка та Нааман.

Для дітей старшого дошкільного віку, щодо даного розділу було запропоновано такі теми:

1. Вірність Даниїла. Не вклонятися іншим Богам.

2. Гостинність. Авраам приймає гостей.

3. Великодушність Йосипа. Прощення братів.

4. Доброзичливість. Вирішення конфлікту між Авраамом та Лотом.

Центральним розділом у програмі «Духовно-моральне виховання дітей дошкільного віку на християнських цінностях» є «Любов і милосердя у земному житті Ісуса Христа», мета якого донести діткам істину про те, що Ісус Христос прийшов на Землю не як суддя, щоб судити людей, а щоб явити любов і милосердя Небесного Отця. Саме ці чесноти є ключовими для всіх послідовників Ісуса Христа. Як Господь показував приклади любові і милосердя, так мають чинити всі християни.

Перша тема цього розділу «Відкритість для людей. Народження Ісуса Христа». Дітки мають зрозуміти, що Немовлятко Ісус народився у хліву не випадково, Він мав стати доступним для будь-якої людини: чи бідної чи заможної, для убогих пастухів та для земних царів. Необхідно також показати значення Різдва Христового та святкування його у різних країнах.

Наступна тема «Своєчасна допомога. Ісус та рибалки» має презентувати ідею навчити дітей надавати посильну допомогу будь-якій людині і живій істоті. Чесноти, які формуються на занятті: товариськість, доброзичливість, дружельюбність, сміливість.

Розкриття теми «Турбота Ісуса про народ» буде сприяти формуванню у дітей піклуванню про хворих, знедолених і немічних. Дошкільнята мають усвідомити, що поруч проживають лю-

ди із особливими потребами і саме вони найбільше потребують співчуття і допомоги. Такі люди завжди є поруч із нами, і ми маємо вчасно їм допомогти, і, перш за все, не залишати поза увагою.

До зазначеного розділу теми для дітей середнього дошкільного віку пропонуються наступними:

1. Чуйність та милосердя Ісуса Христа. Зцілення сліпих.

2. Доступність Ісуса. Історія із Закхеєм.

3. Турботливість Ісуса про народ. Насичення їжею п'яти тисяч людей.

4. Благодіяння святих. Святий Миколай.

Для дітей старшого дошкільного віку теми є такими:

1. Прояв любові і відданості людству. Смерть і воскресіння Ісуса Христа.

2. Вірність та відданість. Ісус та Його друзі.

3. Милосердя. Зцілення тещі Петра.

У розділі «Християнські свята в культурі українського народу» представлено поєднання народних традицій щодо святкування християнських свят та Біблійного контексту. Це свята, які українці згадують і святкують щороку у своїх родинах, а в останні роки ці свята відзначають на державному рівні. У Програмі представлено традиційні для України свята, а саме: Святий Миколай, Різдво, Стрітєння, Благовіщення Діви Марії, Великдень та Трійця.

Святий Миколай – історична постать, який являв потаємно діла милосердя щодо знедолених, сиріт, безхатченків. Дітки, ознайомившись із життям і вчинками Святого Миколая, самі долучаються до добротності власною творчістю. Дітей заохочують робити поробки, малюнки, різні іграшкові прикраси, виробляти та пекти із мамами та бабусями печиво, щоб було чим пригостити сиріт.

Наступне свято «Різдво Христове» - День народження Ісуса Христа. Це згадка про події двохтисячної давнини, коли на землю прийшов Спаситель-Господь. Традиція в Україні у ці святко-

ві дні – робити вертепи, уподібнення місця, де народився Немовлятко Ісус. Поруч із новонародженим присутні Марія та Йосип, домашні тваринки, пастушки з овечками, царі з дарами, що прийшли зі Сходу.

Дітки мають переказувати різдвяні події, як вони викладені у Євангелії, знати різдвяні привітання та звичаї святкування Різдва у родині.

«Великдень - свято життя». Ще його називають днем перемоги добра над злом, святом Воскресіння Ісуса Христа із мертвих. Дітки ознайомлюються із святкуванням Великодня за народними звичаями, знають великодні привітання, можуть розповісти про сутність свята.

Для дітей середнього дошкільного віку до свята Святого Миколая, Різдва Христового та Великодня додається свято Благовіщення Діви Марії. надзвичайно величне свято, яке сповіщає про зустріч Ангела Божого і Діви Марії. У цих подіях підкреслюється любов до Бога і готовність Йому послужити.

Дошкільнята старшого дошкільного віку крім зазначених вище християнських свят, ознайомляться із святом Стрітня та Трійці. Діткам розкажуть про зустріч старця Симеона та Немовлятка Ісуса Христа у храмі, про свідчення щодо місії Христа – Спасителя. Свято Трійці дасть уявлення про Бога Триєдиного: Бога Отця, Бога Сина і Бога Святого Духа. Всі свята будуть виховувати у дітей чуйність, радість і подяку Господу Богу, знайомити із традиціями святкування Трійці.

Останній розділ програми «Відданість Батьківщині на прикладах націо-

нальної духовної культури» має дати дітям уявлення, що люди, які мають спільну Батьківщину – це народ, а ті, що народилися в Україні – український народ. Український народ має спільну історію і культуру, вшановує відомі історичні постаті, які боролися за самостійність і незалежність України, які прославляли її у своїх поетичних, музичних та філософських творах, які уклали українську Абетку, вчили народ писемності через видрук та поширення Євангелія. Темі занять у цьому розділі є такими: «Мое місто», «Т.Г.Шевченко в дитинстві», «Мій рідний край», «Любов до Батьківщини».

Заняття для дітей середнього дошкільного віку є наступними: «Моя маленька Батьківщина», «Твори Т.Шевченка та Л.Українки для дітей», «Державні символи», «Любов до Батьківщини».

Для дітей старшого дошкільного віку запропоновані наступні теми: «Україна – країна благословенна», «Відданість Батьківщині у творах Т.Шевченка, І.Франка та Л.Українки», «Служіння в ім'я Бога. Кирило та Мефодій», «Моя Батьківщина. Духовний гімн України».

Отже, навчальна програма «Духовно-моральне виховання дітей дошкільного віку на християнських цінностях» спрямована на ознайомлення дітей з християнськими моральними цінностями: істини, благочестя, відданості, добра, любові, честі і гідності, обов'язку, сумління та формування на їх основі свідомої і відповідальної особистості. Очікуємо, що у власному житті дітки будуть не лише декларувати християнські моральні чесноти, а будуть демонструвати їх у власному житті.

1. Духовно-моральне виховання дітей дошкільного віку на християнських цінностях: навч. прог. та календарно-темат. план / А. М. Богуш, І. Л. Сіданіч, В. Є. Сучок [та ін.]. – К.: ВБФ «Східноєвропейська гуманітарна місія», 2016. – 76 с.
2. Зеньковский В. Проблемы воспитания в свете христианской антропологии. - М.: Изд-во Свято - Владимирского братства, 1993. - 224с.

МОЖЛИВОСТІ ТЕХНОЛОГІЇ ВЕБ 2.0 ДЛЯ МЕТОДИЧНОГО СУПРОВОДУ ВИКЛАДАННЯ КУРСІВ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО СПРЯМУВАННЯ

Гура Світлана Павлівна,

старший викладач кафедри теорії та методики виховання КЗ «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» ЗОР,
м. Запоріжжя

Ключові слова:
*технологія ВЕБ 2.0,
методичний супровід,
курси духовно-морального
спрямування,
віртуальні методичні
об'єднання вчителів,
освітній портал «ЗапоВікі»*

В статті означені можливості технології ВЕБ 2.0 у організації методичного супроводу викладання курсів духовно-морального спрямування. Створення на освітньому порталі «ЗапоВікі» віртуальних методичних об'єднань з різних дисциплін допомогло суттєво поліпшити доступ педагогам до необхідної інформації. Наявність єдиного освітнього простору для педагогів Запорізької області дозволяє кожному, з одного боку, отримати вільний доступ до методичної інформації, а з другого – позиціонувати себе як фахівця та цікаву творчу особистість, також це змога спланувати участь свою та своїх учнів у тренінгах, майстер-класах, конкурсах та фестивалях (обласних, всеукраїнських, міжнародних).

Keywords:
*technology WEB 2.0,
methodological support,
courses of the spiritual and
moral direction,
virtual methodological
associations of teachers,
educational portal
«ZapoViki»*

The article shows the possibilities of WEB 2.0 technology in the organization of methodological support for teaching courses of spiritual and moral direction.

On the educational portal «ZapoViki» a virtual methodological association was created from the foundations of Christian culture, which helped to improve significantly the access of teachers to the necessary information.

Thanks to the unique educational space for educators in Zaporizhzhia region, each teacher can get free access to methodological information, to present himself as a specialist and an interesting creative person, as well as an opportunity to plan his and his pupils' participation in trainings, master classes, competitions and festivals (regional, all-Ukrainian, international).

Людина приходить в цей світ і змінює його в залежності від власного світогляду: або дбає про себе, людей, землю, на якій живе, і тоді стає творцем, або в гонитві за вигодою намагається отримати «все і відразу», і стає руйнівником. Бездумне поглинання ресурсів планети, намагання збагатитися за всяку ціну, вороже ставлення до довкілля, до людей та до себе особисто (кількість

людей, які палять, вживають алкоголь та наркотики невпинно зростає) становить реальну загрозу існування людства взагалі. Сьогодні вже важко знайти чисто питну воду (окрім глибинних джерел), а через 200 років вчені прогнозують катастрофічне зменшення кисню, тому необхідно не тільки прищеплювати моральні засади, але й виховувати глобальне мислення у сучасної молоді,

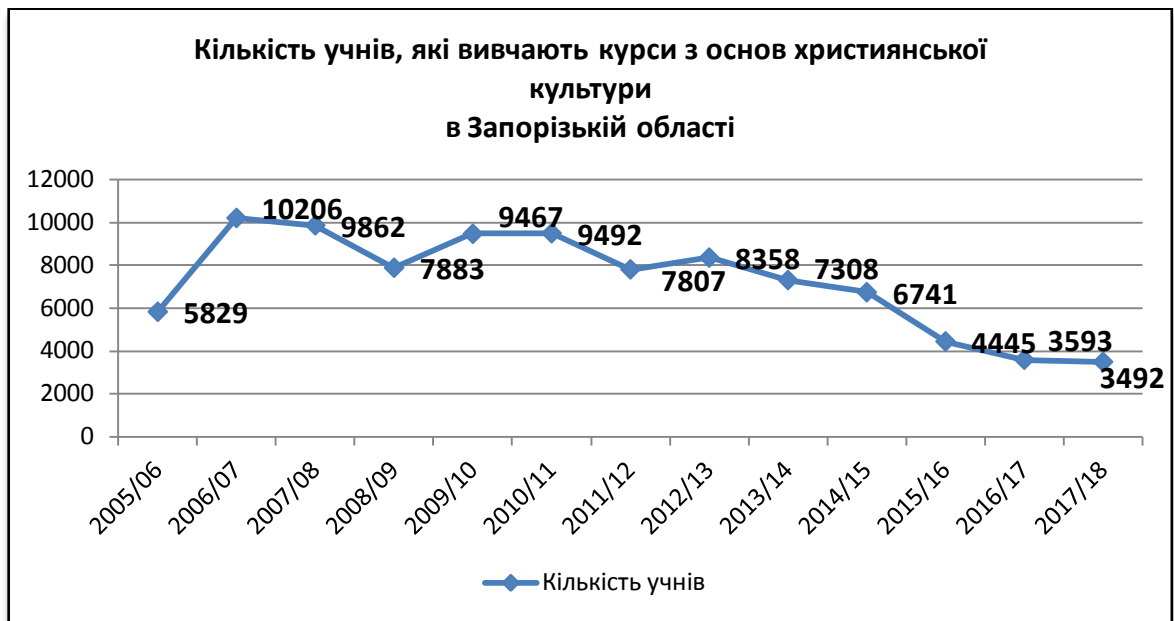
інакше наш світ в недалекому майбутньому може загинути. На жаль, освіта все більше стає простою передачею певної суми знань, тоді як для того, щоб наша планета віділіла потрібен примат морального над матеріальним. І тому є дуже актуальним викладання світоглядних дисциплін у школі, оскільки саме на цих уроках можна створювати умови для формування моральних та духовних орієнтирів у школярів [1].

В Запорізькій області викладання курсів духовно-морального спрямування було розпочате у 2003/04 н. р. курсом «Основи православної культури» у школах Комунарського району м. Запоріжжя (Наказ УОН Запорізької обласної державної адміністрації від 08.09.2003р. №234 «Про проведення науково-дослідницької та експериментальної роботи на базі навчально-виховних закладів Комунарського району м. Запоріжжя»). Результати експериментальної роботи показали, що в цілому учні та їхні батьки позитивно

ставляться до викладання даного курсу, що дозволило поширити викладання курсу в НВЗ інших районів Запоріжжя та Запорізької області.

Наказом Міністерства освіти і науки України (№ 437 від 26.07.05) було передбачено, починаючи з 2005/2006 навчального року, обов'язкове вивчення предмета етика (або предметів морально-етичного спрямування за вибором учнів) 5-6 класах, що допомогло майже вдвічі збільшити кількість учнів, які вивчали курс з основ християнської культури. Згідно листа МОН № 1/9-324 від 16.05.13 року «Про вивчення курсів духовно-морального спрямування у 2013/2014 навчальному році» з 2013/2014 н. р. курс «Етика» почав вивчатися за рахунок інваріантної складової Типових навчальних планів, що призвело до значного скорочення викладання цих дисциплін в НВЗ Запорізької області (і етики, і християнської етики) [2].

№ з/п	Навчальний рік	Кількість НВЗ	Кількість класів	Кількість учнів	Кількість вчителів
1	2005/06	24	228	5829	31
2	2006/07	83	448	10206	98
3	2007/08	104	477	9862	135
4	2008/09	117	424	7883	135
5	2009/10	99	487	9467	137
6	2010/11	100	446	9492	114
7	2011/12	113	433	7807	124
8	2012/13	105	450	8358	139
9	2013/14	95	304	7308	103
10	2014/15	79	284	6741	93
11	2015/16	69	244	4445	91
12	2016/17	49	185	3593	57
13	2017/18	47	151	3492	59

Але незважаючи на зменшення навантаження (дехто з вчителів мають всього 0,5-1,5 год. на тиждень), педагоги працюють творчо і самовіддано, про що

може свідчити активність учнів в обласних заходах та певним чином результативність їх участі у Всеукраїнській олімпіаді «Юні знавці Біблії»:

Навчальний рік	Кількість учнів, що брали участь у олімпіаді	Всеукраїнська учнівська олімпіада «Юні знавці Біблії»		
		1 місце	2 місце	3 місце
2011/12	1	Диплом за найкраще знання Біблії		
2012/13	3	2	-	-
2013/14	5	3	-	2
2014/15	4	1	-	1
2015/16	2	1	-	-
2016/17	8	2	1	2

Однак, вчителі все менше мають змогу очно відвідувати спільні заходи: семінари, майстер-класи, творчі заходи. Вирішити в певній мірі цю проблему допомогло створення й організація роботи віртуального методичного об'єднання вчителів з основ християнської культури та етики на обласному освітньому порталі «ЗапоВікі» (технологія WEB 2.0, особливістю якої є те, що кожна людина, яка зареєструвалася, може розміщувати свої матеріали власноруч; користуватися матеріалами можна і без реєстрації), що дозволяє при-

лучитися дистанційно до всіх подій та заходів, які проводяться для даної категорії педагогів.

Методичний портал «ЗапоВікі» був започаткований кафедрою інформатики та інформаційних технологій в освіті КЗ «ЗОІППО» ЗОР у 2008 році, і основною метою його є підвищення ІТ-компетентності педагогічних працівників регіону, надання їм можливості самопрезентації та активного обміну досвідом [3].

Про це свідчить структура «ЗапоВікі»:

ЗапоВікі		
Віртуальні освітні спільноти	Тренінги, семінари	Проекти, конкурси
Допомога в роботі з порталом	Для вчителів та учнів	Вікі-проекти в Україні
Новини		

У 2012 році портал став переможцем у Всеукраїнському конкурсі «Інновації в навчальних закладах, які сприяють формуванню інформаційного суспільства в Україні», який проходив в рамках Ювілейної виставки «Сучасна освіта в Україні - 2012». Адміністратором порталу є Сокіл Ірина Миколаївна.

З 2011 року розпочало працювати віртуальне методичне об'єднання вчителів з основ християнської культури та етики, завдяки чому вчителі отримали вільний доступ до потрібної інформації (семінари, тренінги, майстер-класи, Інтернет-ресурси), що дозволило методично підтримувати на належному рівні викладання курсів духовно-морального спрямування [4].

Кафедра теорії та методики виховання опікується віртуальними МО вчителів курсу «Захист Вітчизни», художньої культури, етики, заступників директорів з виховної роботи та педагогів-організаторів, але першим було створене та найбільш якісно модерується віртуальне МО вчителів з основ християнської культури, структура якого є такою:

- віртуальні МО районів та міст Запорізької області (місце, де кожен вчитель може розташувати свою власну вікі-сторінку);
- новини;
- заходи (семінари з 2012/13 н. р.; тренінги з ІКТ; конкурси для учнів; конкурси для вчителів; архів новин);
- обласні олімпіади («Юні знавці Біблії» та православна олімпіада: завдання, відповіді, результати учасників, фотографії);
- на допомогу слухачам курсів (умови реєстрації на «ЗапоВікі», матеріали до курсів);
- Інтернет-ресурси з основ християнської культури.

До початку семінарів на «ЗапоВікі» можна розташувати опитувальники для попередньої реєстрації та для того, щоб дізнатися про думку вчителів з приводу якогось питання (наприклад: тематика

творчої групи або семінарів на наступний рік), а вже під час семінару можна обговорити результати попереднього опитування.

Участь у всіх заходах є добровільною. Від вчителів вимагається лише, щоб учні та їхні батьки були проінформовані про ці заходи. Особливо це стосується обласних олімпіад, оскільки вони є відкритими, і в них можуть брати участь учні, в яких не викладаються курси духовно-морального спрямування.

З метою підтримки мотивації до вивчення християнської культури та розвитку творчих здібностей учнів, які вивчають курси духовно-морального спрямування, в Запорізькій області проводяться такі заходи:

- «Краса Божого світу» - фестиваль малюнків (усі роботи фотографуються, найкращі з яких експонуються протягом місяця в Запорізькому обласному художньому музеї; усі учасники отримують дипломи);
- «Зробимо урок цікавішим» - фестиваль кросвордів і ребусів, а з 2017 р. й вікторин та відеороликів; беруть участь і учні, і вчителі);
- «Живе слово краси» - фестиваль читців літературних творів (у 2017 р. окрім фотографій були зроблені відеозаписи більшості виступів дітей);
- «Я пізнаю Божий світ» - фестиваль учнівських дослідницьких робіт за такими предметним напрямом: Богослов'я; Природознавство: жива та нежива природа; Краєзнавство; Мистецтво і культура Православ'я; Літературознавство і Православ'я; Проектування та конструювання (дослідницькі роботи та творчі проекти можуть бути теоретичного й експериментального плану у трьох номінаціях: навчально-дослідницька робота; творчий проект; ІКТ (робота, виконана з використанням ІКТ);
- «Радість Різдва» - фестиваль колядок та сучасної різдвяної пісні;
- «Знавці православної культури» -

- відкрита тематична обласна олімпіада (матеріали певної тематики заздалегідь викладаються на «ЗапоВікі»);
- «До вічних цінностей» - фестиваль впроваджених проєктів за програмою Intel 10 «Навчання для майбутнього» (з 2018 р.).

Також учні беруть участь у Всеукраїнських конкурсах «Юні знавці Біблії», «Моральний вчинок», «Кришталева сова».

Заходи проводяться спільно кафедрами теорії та методики виховання КЗ «ЗОІППО» ЗОР та богослов'я і гуманітарних дисциплін Класичного приватного університету м. Запоріжжя.

Схематично можна співвіднести заходи з розвитком творчих здібностей (розподіл творчих здібностей зроблений умовно) таким чином:

Матеріали усіх фестивалів та конкурсів розташовуються на «ЗапоВікі», що дозволяє:

- 1) більш активно популяризувати досягнення учнів та вчителів;
- 2) зробити роботу журі достатньо прозорою (вчителі, учні та їхні батьки можуть ознайомитися з положенням про конкурс та зі списком членів журі, переглянути творчі роботи учасників та результати оцінювання);
- 3) досягти максимально об'єктивності (наскільки це можливо за рахунок чітких критеріїв та обґрунтування рішення журі після конкурсу за необхідністю).

До проблем, які потребують вирішення, слід віднести:

- невисока активність вчителів щодо створення власних вікі-візиток та розміщення на них матеріалів з власного досвіду;

- матеріали ІКТ-проєктів 2006-2010 років не викладені на «ЗапоВікі» (необхідно створення репозитарію);

- відсутність у багатьох школах потрібного мультимедійного обладнання в достатній кількості для проведення уроків з використанням ІКТ; теоретичні та практичні знання, які отримали вчителі на тренінгах та майстер-класах, без активного використання досить швидко забуваються.

Отже, в умовах недостатнього фінансування освіти, що унеможливує присутність педагогів на всіх заходах обласного рівня, саме створення єдиного

освітнього простору та організація роботи віртуального методичного об'єднання для вчителів дозволяє забезпечувати досить ефективний методичний супровід викладання предметів духовно-морального спрямування в Запорізькій області. Для представників даної спільноти віртуальне МО є особливо необхідним, оскільки кількість факультативних курсів духовно-морального спрямування в навчально-виховних закладах постійно коливається та має тенденцію до неухильного зменшення (що є відбитком прагматичного ставлення до духовно-моральної

освіти учнів керівних кадрів: директорів НВЗ та завідувачів територіальних відділів освіти).

Як позитивний результат постійної співпраці з педагогами та оприлюднення всієї методичної роботи на «ЗапоВікі» є їхня довіра. Так Попков М.М., заступник начальника Запорізького обласного ліцею-інтернату «Захисник», де протягом 6 років проводився обласний етап Всеукраїнської олімпіади «Юні знавці Біблії», визначив у 2017 р. цю олімпіаду як неагресивну на відміну від олімпіад з інших предметів.

1. Концептуальні засади вивчення предметів духовно-морального спрямування в загальноосвітніх навчальних закладах (курси «Етика», «Основи християнської етики», «Основи релігійної етики») [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.zippo.net.ua/index.php?page_id=552
2. «Про внесення змін до наказу Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 03.04.2012 р. № 409» Додаток до листа Міністерства освіти і науки України №664 від 29.05.14 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/692/normativno-pravova-baza/>
3. Сокол І.М. Віртуальні педагогічні спільноти як платформа для саморозвитку педагогічних працівників // Збірник тез IV Міжнародного освітнього Форуму "Особистість в єдиному освітньому просторі", 2013. - випуск 3 (13). [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/virtualni-pedagogichni-spilnoti-yak-platforma-dlya-samorozvitku-pedagogichnih-pratsivnikiv>
4. Віртуальне методичне об'єднання вчителів з основ християнської культури [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zw.ciit.zp.ua/index.php/>
5. ЗапоВікі [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zw.ciit.zp.ua/index.php/>

СТАНОВЛЕННЯ ВЗАЄМИН МІЖ ОДНОЛІТКАМИ: ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ ТА МОРАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Гончаренко Алла Миколаївна,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри методики та психології дошкільної і початкової освіти Київського університету імені Бориса Грінченка, м. Київ

Ключові слова:
*взаємини,
дошкільний вік,
закономірності,
рівні прихильності,
стать*

У статті розглядається комплекс закономірностей, що визначають процес становлення й розвитку взаємин дітей старшого дошкільного віку. Розкрито причини та процеси цього явища, чинники, які впливають на прояви варіативного ставлення до ровесника. Характеризуються види діяльності, в яких взаємини набувають значущості, відтінку моральності та перспективи розвитку.

Keywords:
*relationships,
preschool age,
regularities,
attachment levels,
floor*

The article deals with a set of regularities that determine the process of formation and development of relationships among children of the senior preschool age. The causes and processes of its phenomenon are disclosed, factors which influence the manifestations of a variational attitude to the same age. Characterized by the types of activities in which the relationship acquires significance, a shade of morality and the prospects of development.

Про важливість спілкування вже не сперечаються. Потреба в спілкуванні рано стає основною соціальною потребою дітей дошкільного віку. Значущість і роль такої потреби є незамінною й однією з життєво важливих. Міжособистісні відносини виникають та інтенсивно розвиваються в дошкільному дитинстві, оскільки з самого народження дитина живе серед людей, вступає з ними в контакт, приймає запропоновані форми контактівстановлювальних засобів або вибудовує власну модель взаємодії. Такі прояви викликають інтерес науковців, що спрямований на вивчення процесу соціалізації особистості.

Теоретичний аналіз свідчить, що входження індивіда, як повноцінного партнера, в соціальний простір можливе за умови активності у спілкуванні з іншими [9]. Дошкільний вік - особливий період розвитку дитини, бо є першим етапом у формуванні її особистості. Діти

саме цього віку вирізняються особливим сприйманням, емоційною чутливістю, підвищеною пізнавальною активністю, засвоєнням уявлень про норми, правила моралі та реалізацією їх у взаєминах з однолітками і дорослими. Спілкування визначається як процес взаємодії людей, який спрямовано на узгодження дій, об'єднання зусиль для досягнення мети. Поглиблюючи цю думку, схилиємося до уточнення, що спілкування є інформаційною і предметною взаємодією. Така взаємодія не лише збагачує індивіда певною інформацією, впливає на його власну дію, підштовхує до її розвитку чи припинення, а й, значною мірою, формує взаємини між партнерами. Одержана в спілкуванні інформація викликає бажання продовжити взаємодію чи припинити її, шукати взаємодії чи уникати [6, 115].

На дослідженні різних аспектів побудови взаємодії дітей дошкільного і

шкільного віку зосереджували увагу Л. Виготський, Я. Коломинський, М. Лісіна, В. Мухіна, Т.Піроженко, А. Рояк та багато інших. Діяльнісний підхід в основу своїх досліджень поклали М.Єлагіна, О. Смірнова, Т. Антонова, Н. Короткова; особливості самоідентифікації в системі взаємин вивчали О. Венгер, Д. Ельконін, А. Рузька, О.Кононко, Т.Піроженко, Р.Терещук та інші.

Щодо дітей дошкільного віку, то існує чимало досліджень цього напрямку: спілкування дітей з дорослими [2, 36], формування взаємин з однолітками [6], зміст спілкування і його вплив на взаємини з партнером [4, с. 22], формування позитивних емоцій, милосердя та співчуття [1, 64], спілкування з метою використання мовлення й комунікативної активності та інші. В дослідницькій теорії різнопланово описані саме позитивні взаємини дошкільників. Автори досліджували проблеми становлення справедливих взаємин, основ гуманності, доброзичливості, як першооснови прихильності та інше. Значно менше уваги приділено взаєминам дошкільників, які мають проблематичний характер [5, с.128]. Однак, ці прояви, від непослуху аж до негативізму, мають місце в широкій палітрі взаємин дошкільників і потребують свого дослідження, вивчення та узагальнених висновків. Вони накладають певний відбиток на формування взаємин в групі однолітків, на виникнення спільних інтересів, розвиток діяльності, порушують тривалість та змістовність спілкування, звужують коло приємних контактів. Такі взаємини стануть на заваді до налагодження взаєморозуміння, взаємоповаги, взаємодопомоги. Пов'язуючи ці висновки з матеріалами наших досліджень, можна зауважити, що негативні взаємини виключають дитину з загального кола взаємодії з однолітками, породжують в ній недовіру, замкнутість, настороженість або, навпаки, зверхність як захисну функцію чи як впевненість у своїй винятковості. Та конфлікти теж збагачують дитину соціальним досвідом і позбавити її набуття такого досвіду неможливо, проте важливо, аби з дитинства малюки

виносили загальне почуття прихильності до людей. Означена проблема стосується не лише дошкільних навчальних закладів, а й інших соціальних інститутів, що теж формують життєву компетентність дитини [8].

Знання педагога таких особливостей є запорукою його професійної компетентності, вмінню створювати розвивальне середовище та здійснювати продуктивний педагогічний вплив.

Незважаючи на те, що наука збагатилася ґрунтовними й різноманітними дослідженнями проблеми побудови й розвитку взаємин, виникає потреба вивчення спілкування дошкільників відносно статевої характеристик та відносно рівня прихильності до партнера. Спілкування в дитячому колективі забарвлене ставленням однолітків один до одного. Таке ставлення вже вироблено досвідом, існує тривалий час, воно має чітко означені прояви у взаєминах, які вибудовуються щоденно. Отже, спілкування є підґрунтям для проявів взаємин і джерелом для їх формування. Дошкільник прагне взаємодії з іншими, надаючи перевагу одноліткам. Така постановка питання визначає актуальність досліджуваної проблеми.

Розкриваючи особливості взаємин, що зумовлені статевою належністю, зазначаємо, що у старшому дошкільному віці триває розвиток тієї ланки свідомості, яка характеризує дитину як хлопчика чи як дівчинку. Цей відтінок спостерігається у щоденному вільному спілкуванні дітей, яке відбувається з власної ініціативи, не започатковане дорослим і не контролюється ним. Та найвиразніші прояви своєрідності взаємин виявляються в іграх: виборі іграшок, ролей, дій. Дитина себе ідентифікує з представниками певної статі, дотримуючись таких проявів поведінки, які орієнтовані на той еталон жінки чи чоловіка, який дошкільник виніс з сім'ї. Ці еталони не існують окремо, вони вступають в тісну взаємодію і активно працюють. Взаємини в дитячій групі виникають і розвиваються на основі власного індивідуального досвіду кож-

ної окремої дитини. Цей соціальний досвід накопичувався, переважно в родині і поза нею. Тому взаємини неоднозначні.

З огляду на те, що група дітей існує тривалий час, то взаємини вже визначилися і мають різноплановий характер: дошкільники одним ровесникам надають перевагу, байдужі до інших і не люблять третіх. Одна з особливостей дитячого колективу – створення угруповань на статевою ознакою.

Простежуючи виникнення угруповань, тривалість їх функціонування, стійкість у незмінному вигляді, ми концентрували увагу на впливі статевої належності на вільний вибір партнерів по спілкуванню в різних видах діяльності. З'ясовано такі закономірності:

- діти надають перевагу одноліткам своєї статі при мовленнєвому спілкуванні, в трудовій діяльності та ігровій;

- ініціювання спілкування з представниками іншої статі відбувається при потребі активного, динамічного розгортання сюжетно-рольової гри та в колективній праці для об'єднання зусиль;

- входження до іншого угруповання можливе при наявності привабливих іграшок, атрибутів, цікавого ігрового сюжету;

- хлопчики охочіше відгукуються на запрошення дівчаток увійти до їхнього гурту чи долучитися до спільної праці. Дівчата консервативніші: у 8 випадках з 10 відмовляються приєднатися до гурту хлопчиків за будь-яких обставин;

- при запрошенні хлопчиками до гри чи праці двох подружок у 5-и з 10-и випадків останні приймають запрошення.

Наступна закономірність стосується ставлення до ровесників, що проявляється у нерегламентованій дорослим діяльності. Експериментальні дані засвідчили: при виникненні ситуація морального характеру: дівчатка означають свою реакцію, ставлення чітко й визначено. Наприклад, небажання ровесника займатися дорученням побутового характеру у дівчаток викликало відвертий осуд, докір, відмову щодо прийняття "порушника" до спільної гри. З одного

боку, можна розглядати цей факт як позитивний, оскільки мала місце орієнтованість дітей на необхідність підтримання порядку в побуті. З іншого – можна сприймати це як привід відмовити дитині, до якої ставлення неприязне або байдуже. Реакція хлопчиків мало чим відрізнялася, та подібна ставлення ситуація не впливала на майбутні контакти. При наявності перспективи цікавої динамічної діяльності ставлення з попередньої ситуації не переносилося і не впливало на характер взаємин в подальшому.

Щодо кількісного складу, то більшість дітей надають перевагу невеликій кількості осіб в угрупованні. Хлопчики не проявляють особливого прагнення до збільшення кількості партнерів, але не заперечують, якщо є бажачі приєднатися до гурту. Інша поведінка властива дівчаткам: вони ревно ставляться до вже існуючого угруповання, не бажать залучення до гри жодного "зайвого", навіть коли ставлення до нього не визначається як неприязне. Дівчатка мотивують свою позицію тим, що гра вже склалася, ролі розподілені, іграшки всі розібрані і щось змінювати не бажано. Така характеристика стосується переважно тих угруповань, які мають досить обмежений кількісний склад – 1-3 особи. Та зазначимо і переваги подібних об'єднань: стійкість, тривалість існування, стабільність взаємин. Факти "парного егоїзму" кваліфікуються дослідниками як результат тривалої прихильності, співпадання уподобань партнерів і певної міри взаємозалежності [2, с.36]. Подібне прагнення вибіркової більше характеризує дівчаток, ніж хлопчиків. Неприязне ставлення до однолітка, який прагне долучитися до парного чи трійного угруповання, породжено ревністю до подружки. Руйнувати такі об'єднання не варто. Не дає позитивного результату і відверто негативна оцінка з боку дорослого. Деяко перебороти "парний егоїзм" можна шляхом організації такої діяльності, де буде задіяна значно більша кількість дітей, на тривалий час і задля вирішен-

ня важливих проблем, що мають соціальну спрямованість. Вважаємо, що в організованій дорослим діяльності ці паритетності знову об'єднуються, та це в межах спільної мети, що не матиме ознак відокремленості та негативізму до інших.

Привертає увагу факт одиночних дій, ігор старших дошкільників, що становлять близько 13%. Таке відокремлення сигналізує про неблагополуччя дитини. Це може бути предметом спеціального вивчення, та є підстави вважати, що важливу роль в подібних ситуаціях відіграють прояви нетерпимості та агресивності дітей, відчуття власної винятковості, що може формуватися в родині, або надмірна сором'язливість чи вади мовлення.

Наступна характеристика – кількісна характеристика угруповань за статевою ознакою. Домінування одностатевих об'єднань пояснюється тим, що у дітей дуже рано починає виявлятися бажання прихильніше ставитися до однолітків спільної статі, кооперуватися з ними задля спільної діяльності. Спостерігаючи за характером, змістом, розвитком ігор, добором матеріалів до них, можна знайти пояснення явищу прихильності до представників спільної статі.

На думку дослідників, розвиток гуманних почуттів відбувається при умові переживання позитивних емоційних прагнень до хороших добрих починань [1, с.86]. Саме таке прагнення було зафіксовано майже у всіх дошкільників (98%) і проявилось у бажанні говорити приємні, хороші слова, підсилювати їх мімікою, рухами, інтонацією, пропонувати спільну діяльність. Більше половини дітей вважають, що це викличе приємне спілкування, власне задоволення чи задоволення партнера. Отже, будуючи взаємини з однолітками різної ознаки прихильності, дошкільники здатні в більшості випадків прогнозувати подальші дії і реакції партнерів та використовувати адекватні засоби спілкування, надаючи перевагу мовленнєвим [7, с. 32].

Природне безпосереднє спілкування інколи нівелює в дитячому розумінні

статеву ідентифікацію [3, с.40]. Хлопчики частіше забувають про свою соціальну чоловічу роль, ніж дівчатка. Та саме дівчатка з особливою наполегливістю вимагають від хлопчиків дотримання відповідних правил поведінки. Очевидно, увага хлопчиків імпонує дівчаткам. Однобокість полягає в тому, що дорослими наголошується на перевазі дівчаток над хлопчиками. Частково таке положення пояснюється тим, що виховний процес реалізують виключно жінки: вдома - мама і бабуся, в дитячому садку - вихователь, помічник вихователя, в школі - вчителька.

Простежується відмінність і у виборі засобів спілкування. Дівчатка більше зорієнтовані на емоційне спілкування. Крім словесних засобів, вони вдвічі активніше, ніж хлопчики, використовують міміку, та втричі частіше - дотик. Саме дівчатка надають цим засобам особливої ваги, підсилюючи таким способом слово, стежать за враженням, яке справляють на інших, фіксують оцінки щодо себе і демонструють готовність подобатися. Таке прагнення властиве всім дошкільникам, та дівчатка проявляють його яскравіше і більш відкрито. Своєрідне нехтування хлопчиками емоційно-мімічних засобів пояснити можна тим, що вони надають перевагу предметному спілкуванню, конкретній результативній діяльності, а не самому процесу, менше загострюють свою увагу на формі, а більше - на змістовій частині. Тому не такі чутливі до інтонаційного забарвлення, близького перебування біля партнера, дотику до нього.

Дівчатка ревно ставляться до свого угруповання, обмежуючи коло партнерів по спілкуванню, а хлопчики спокійніше ставляться до розширення такої спільноти. У бесіді дівчатка втричі частіше означали потребу хороших вчинків, аніж хлопчики. Вважаємо, що така потреба дівчаток продиктована бажанням одержати позитивну оцінку, схвалення, бо чітко простежується спрямованість на дорослого, його авторитет, хлопчики ж дорожать угрупованням ровесників.

Вивчені явища дали змогу зробити такі висновки:

- твердим підґрунтям формування спільних інтересів є почуття приязні, прихильності, доброзичливості, що й впливає на частоту виникнення угруповань, їх тривалість та стійкість;

- за умови зняття зовнішнього контролю угруповання, які виникають, мають переважно одностатеву характеристику;

- дівчатка більше зорієнтовані на емоційне спілкування, а хлопчики – на ділове, предметне, що підтверджується фактами активного застосування дівчатками як вербальних, так і невербальних засобів спілкування, яким надають особливе, інколи виняткове, значення;

- встановлено, що дівчатка обмежують коло своїх партнерів, не спілкуються з тими, хто для них є неприємним. Хлопчики ж розширюють своє коло спілкування не тільки за рахунок друзів, а, якщо того вимагає цікава діяльність, й за рахунок байдужих неприязних. Це пояснюється тим, що дівчатка не люблять порушувати усталений порядок взаємин, а хлопчики не бояться його змінити задля внесення елементів новизни, ризику, незвичності.

Отже, спілкування старших дошкільників переважає в одностатевих угрупованнях, характер взаємин залежить від рівня прихильності до однолітка та власного соціального досвіду кожної дитини.

1. Виховання людяності : метод. посіб. /Т.І.Поніманська, О.І.Козлюк, Г.В.Марчук. – К.:Міленіум, 2008. – 132 с.
2. Коломинский Я.Л. Психология взаимоотношений в малых группах.- Минск: НИИП, 1976. - 126 с.
3. Кононко О.Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві).- К.: Освіта, 1998. - 225 с.
4. Княжева И.А. Педагогические условия воспитания и развития милосердия у детей старшего дошкольного возраста: Автореф. дис. ...канд. пед. наук.- М., 1992.- 26 с.
5. Ландрет Л. Е. Правильне виховання характеру дітей / Лінда Елсбрук Ландрет ; [пер. з англ. Володимира Степанова]. - [Київ] : Східноєвроп. гуманітар. місія.-Друкарня Мадрид, 2015. - 329 с.
6. Лисина М.И., Галигузова Л.И. Становление потребностей детей в общении со взрослыми и сверстниками// Исследование по проблемам возрастной и педагогической психологии.- М.: НИИПП, 1980.- 158 с.
7. Піроженко Т. О. Психологія комунікативно-мовленнєвого розвитку дитини [Текст] : автореф. дис... д-ра психол. наук: 19.00.07 / Піроженко Тамара Олександрівна ; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. - К., 2004. - 40с.
8. Теорія та методика співпраці дитячих навчальних закладів з родинами : навч.-метод. посіб. / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка, пед. ф-т, каф. теорії та методик дошк. та поч. освіти ; [авт.-уклад.] Н. Г. Каньоса. - Кам'янець-Подільський : Зволейко Д. Г. [вид.], 2015. - 115 с.
9. Формування базових якостей особистості дітей старшого дошкільного віку в ДНЗ : монографія / [Г. Беленька та ін. ; за заг. ред. О. Рейпольської] ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т проблем виховання. - Харків : метод. посіб. / Т.І.Поніманська, О.І.Козлюк, Г.В.Марчук. – К.:Міленіум, 2008. – 132 с.

ДУХОВНО-МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Товт Алла Андріївна

вчитель музичного мистецтва, музичний керівник, вихователь-методист СНВК «Пролісок»
м. Ужгород

Ключові слова:
духовність,
моральність,
духовно-моральне
виховання,
християнська культура,
християнські цінності

У статті йдеться про роль духовно-морального виховання дошкільнят в системі сучасної освіти та релігійне виховання як елемент системи формування духовно розвиненої особистості.

Keywords:
intellective,
spirituality,
morality,
intellective and moral
education,
christian culture,
christian values

This article deals with the role of intellectual and moral education of preschoolers in the system of modern education and religious upbringing as an element of the spiritually developed personality formation system.

Духовно-моральне виховання – одна з найактуальніших і найскладніших проблем, яка повинна вирішуватися сьогодні усіма, хто має відношення до дітей. Те, що ми закладемо в душу дитини зараз, проявиться пізніше, стане його і нашим життям. Сьогодні ми говоримо про необхідність відродження в суспільстві духовності та культури, що безпосередньо пов'язано з розвитком і вихованням дитини до школи.

Що таке духовність?

«Щасливі ті, що усвідомлюють свою потребу в духовному», – сказав Ісус у своїй знаменитій Нагірній проповіді. Ви, мабуть, погодитесь з цими словами. Багато людей відчуває потребу в духовному і вважає, що, задовольнивши її, вони стануть щасливими. Але що таке духовність?

Згідно з Тлумачним словником української мови, духовність – це те,

що стосується внутрішнього, морального світу людини. У різних культурних традиціях поняття духовності тлумачиться по-різному і, в залежності від контексту, воно наповнюється відповідним змістом. Наприклад, загальнолюдське поняття духовності найчастіше осмислюється з позиції загальнокультурного та інтелектуального розвитку людини. У релігійних традиціях поняття духовності трактується також зовсім неоднозначно, але найчастіше під цим терміном розуміється здатність контактувати з духовним світом і перетворюватися під впливом певних духовних посилянь.

Зазвичай, в побуті під духовністю розуміють моральність, релігійність, певну піднесеність думок та вчинків. Духовність як високе протиставляється низькому, недосконалому, вульгарному, гріховному, аморальному. Незважаючи на

абстрактність поняття, дуже часто слово духовність використовується як конкретна якість чи мало не реально існуюча субстанція, про що свідчить слововжиток на зразок «людина великої духовності», «дефіцит духовності в суспільстві» тощо.

До визначення поняття духовності у вчених немає одностайної думки. Кожний науковець розуміє поняття «духовність» по-різному. Поняття «духовність» завжди мало у філософії важливе значення, і відіграє визначну роль у ключових проблемах: людина, її місце й призначення у світі, зміст її буття, культура, суспільне життя. І тому такі філософи: Платон, Аристотель, Памфіл Юркевич, Григорій Сковорода вважали, що поняття «духовність» є похідним від слова «дух» (лат. *Spirit* та грец. «*пнеума*»), що означає рухливе повітря, повивання дихання, носія життя.

Уже в первісну епоху складаються перші уявлення про *духовність*. Але це поняття ще не розмежовувалось від тілесної суті. Вперше Платон відокремив тілесне і духовне, визначив, що духовність це специфічна людська властивість, а тілесне це нижче, те, що закладене природою людині. Аристотель теж відокремив ці поняття, але розглядав тілесне й духовне як рівно необхідні.

Новий підхід виробляється у християнській традиції. Тут духовність наділяється новим обличчям, і вважається, що духовність притаманна людині розумній, що виділяє її з тваринного світу, та уподібнює Богові.

Мораль – як форма суспільної свідомості в процесі свого історичного розвитку набула різного характеру. Поняття "мораль" – прийшло із Франції (*morale* – моральність), а до Франції – з Давнього Риму (*moralis* – моральний). У словнику В. Даля визначається як "правила для волі та совісті". [10]

Мораль – це система поглядів і уявлень, норм і оцінок, що регулюють поведінку людей, це безпосередня людська поведінка (мотиви вчинків, результати діяльності, почуття,

судження у людських стосунках). Це сфера суб'єктивних уявлень людини про Добро і Зло. [3, ст.11] Моральне виховання – це цілеспрямований процес організації та стимулювання різнобічної діяльності дітей, їх спілкування, спрямований на оволодіння ними моральною культурою, яка визначає ставлення дітей до навколишнього світу. Тема духовно-морального розвитку і виховання молодого покоління є центральною у вітчизняній педагогіці і в працях багатьох відомих педагогів-класиків: Г. Ващенко, І. Огієнка, С. Русової, К. Ушинського, Г. Сковороди, В. Сухомлинського та ін., а також у працях сучасних педагогів: А. Богуш, О. Вишневецького, В. Жуковського, М. Євтуха, Л. Москальової, Т. Саннікової, І. Сіданіч, Г. Шевченко. Принципи духовної педагогіки, які поєднують моральні ідеали та загальнолюдські цінності, пріоритет духовного виховання над інтелектуальним, цілісність особистості, значення душі та духовного виховання є особливо актуальними сьогодні в нашій державі. Потреба віри, духовного самовдосконалення, на переконання К. Ушинського, є вродженою і особливо виразно спостерігається в дітей. Саме тому ці потреби слід розвивати, наповнювати християнським змістом.

Формування духовної особистості набуло особливої актуальності сьогодні, коли спостерігається кризовий стан сім'ї, відсутня соціальна захищеність, що призвело до зниження духовності дітей та молоді, тому виникає гостра потреба у визначенні основних засад, цілей, напрямів, змісту, форм і методів формування духовно-моральних цінностей, як однієї з основ виховання, що сприятиме становленню й розвитку духовної високоморальної особистості, майбутнього громадянина України.

У сучасних умовах соціально-економічних і політичних змін української держави суттєвого значення набувають питання духовного розвитку особистості. Саме тому в державних доку-

ментах (Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті, Закони України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», Базовий компонент дошкільної освіти в Україні) однією з основ модернізації освіти, зокрема дошкільної проголошено пріоритетність підвищення морально-соціального рівня молодого покоління, а провідним завданням виховання – розвиток у дитини духовних цінностей, духовного здоров'я як домінуючого начала у структурі особистості.

Морально-духовне виховання – одна з найважливіших сторін розвитку дитини дошкільного віку.

У дитинстві засвоєння соціальних норм відбувається порівняно легко. Чим молодша дитина, тим більший вплив можна надати на його почуття і поведінку. Усвідомлення критеріїв моралі відбувається набагато пізніше, ніж формуються моральні почуття та алгоритм соціальної поведінки.

Педагоги повинні звернутися до душі дитини. Виховання її душі – створення основи моральних цінностей майбутньої дорослої людини. Освіту, навички, вправність можна придбати і пізніше, а людяність – закладається саме в дошкільному віці, віці розвитку почуттів і міжособистісних відносин.

Третій рік життя – переломний етап у житті дитини. Це важливий момент, оскільки саме в цей період відбувається народження особистості. Від того, як у цей час здійснюється виховання, залежать нахили, характер особистості.

У молодшому дошкільному віці виникають перші уявлення про те, що добре, а що погано. Це відбувається в процесі формування нового типу взаємин між дитиною і дорослим. Дитині притаманна емоційна збудливість, нестриманість і недостатня стійкість емоцій. У цьому віці продовжує формуватися культура поведінки дітей.

На п'ятому році життя під впливом виховання починають формуватися почуття, які виражають стійкіше ставлення до людей і явищ, з'являються

бажання бути корисним для людей, увага до їхніх потреб, формується почуття відповідальності за доручену справу, результат якої важливий для інших. Саме в цьому віці діти усвідомлюють своє місце у групі однолітків, яскраво виявляється позиція “захисника” норм поведінки, еталоном яких є дорослий.

У старшому дошкільному віці відбувається поступовий перехід від сприймання змісту окремих вчинків (добре – погано) до узагальнених понять про гарну поведінку. Дошкільник потребує не лише доброзичливої уваги з боку дорослого, а й співпраці з ним, взаєморозуміння, визнання дорослим його чеснот і досягнень. На кінець старшого дошкільного віку виникає усвідомлення свого соціального “Я”.

Закон України «Про дошкільну освіту» визначає правові, організаційні та фінансові засади функціонування і розвитку системи дошкільної освіти, яка забезпечує розвиток, виховання і навчання дитини, ґрунтується на поєднанні сімейного та суспільного виховання, досягненнях вітчизняної науки, надбаннях світового педагогічного досвіду, сприяє формуванню цінностей демократичного правового суспільства в Україні. В ст. 4 зазначено, що дошкільна освіта – це цілісний процес, який спрямований на формування у дитини дошкільного віку моральних норм, набуття нею життєвого соціального досвіду. Ст. 7 розкриває завдання дошкільної освіти, які полягають у вихованні у дітей любові до України, шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв, державної мови, регіональних мов або мов меншин та рідної мови, національних цінностей Українського народу, а також цінностей інших націй і народів, свідомого ставлення до себе, оточення та довкілля [6, ст.19].

Базовий компонент дошкільної освіти – державний стандарт, що містить норми і положення, які

визначають державні вимоги до рівня розвиненості та вихованості дитини дошкільного віку, а також умови, за яких вони можуть бути досягнуті. БКДО представляє моральне виховання в змістовій лінії «Дитина в соціумі». Він передбачає формування у дітей навичок соціально визнаної поведінки, вміння орієнтуватись у світі людських взаємин, готовності співпереживати та співчувати іншим. Завдяки спілкуванню з дорослими, як носіями суспільно-історичного досвіду людства, в дитини з'являються інтерес та вміння розуміти інших, долучатися до спільної діяльності з однолітками та дорослими, об'єднувати з ними свої зусилля для досягнення спільного результату, оцінювати власні можливості, поважати бажання та інтереси інших людей. Взаємодія з іншими людьми є своєрідним видом входження дитини в людський соціум, що вимагає уміння узгоджувати свої інтереси, бажання, дії з іншими членами суспільства, знань про норми моралі в суспільстві, що необхідні для формування основ моральних якостей; дотримано принцип наступності в усіх аспектах морального виховання між віковими групами.[1,ст.6].

Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки визначає основні напрями, пріоритети, завдання і механізми реалізації державної політики в галузі. На сьогодні Базовий компонент дошкільної освіти обслуговується за варіативним принципом. Проаналізуємо низку найновіших редакцій програм, затверджених МОН України, а саме: "Українське дошкілля", "Дитина в дошкільні роки", "Впевнений старт", "Соняшник", "Я у Світі" з метою виявлення в них місця морально-духовного виховання.

Програма «Дитина в дошкільні роки» зорієнтована на цінності та інтереси дитини, врахування вікових можливостей, на збереження дитячої субкультури, на збагачення,

ампліфікацію дитячого розвитку, взаємозв'язок усіх сторін життя малюка.

У зміст програми «Дитина в дошкільні роки» вміщено підрозділ «Розвиток духовного потенціалу дитини». В ньому зазначається, що духовний потенціал є інтегральним утворенням, що в унікальній та неповторній комбінації поєднує можливе й дійсне, свідоме й несвідоме, суще й належне; взаємопов'язує здібності й здатності особистості до прийняття, переживання й творчого втілення у всіх сферах життєдіяльності базових загальнолюдських цінностей та індивідуальних ціннісних новоутворень кожної дитини [9, ст.5].

Програма розвитку дітей старшого дошкільного віку «Впевнений старт» відображає запити практиків та, з урахуванням кращих на даний період теоретичних і методичних рекомендацій, пропонує орієнтири змістового наповнення освітньої роботи з дітьми, націлює педагогів і батьків на особистісний розвиток дітей за основними напрямками та робить окремий акцент на ігровій діяльності – провідному виді діяльності для всього дошкільного дитинства, незамінному засобі розвитку дітей. Завдання морально-духовного виховання дошкільників представлені у розділі «Пізнавальний розвиток» в напрямі виховання «У світі людей». До них належать: закріплювати і збагачувати уявлення дитини про соціальне середовище: сім'ю, родину, рід, дитячий садок, школу, місто, село, країну; розвивати відчуття приналежності до місця народження та проживання (малої Батьківщини – назва селища, міста, мікрорайону); виховувати громадянські почуття та інтерес до сучасних подій у країні; вчити любити та шанувати сімейні свята, брати активну участь у їх творенні, дотримуватися сімейних традицій, зміцнювати їх, шанувати пам'ять роду; формувати уявлення про інші нації та народи (2-3 країни); вчити прихильно ставитися до людей інших

національностей; виховувати миролюбність та ін. [5,ст.11].

У комплексній програмі розвитку, навчання і виховання дітей раннього віку «Соняшник» морально-духовне виховання дошкільників представлено в розділі 2 «Розвиток і виховання душі та серця». Розділ включає в себе підрозділи, а саме: «Люби ближнього свого, як самого себе», «Шануй батька і матір, і буде тобі добре на землі», «Патріотичне виховання», «Моральне виховання» та ін. В віці від 0 до 1 року (Немовлятко) моральне виховання передбачає ввічливе спілкування, подяка після прийому їжі, за подарунки тощо (наприклад, кивання голівкою). Формування елементарного почуття жалю і співчуття (пожаліти лялю, що впала; бабусю, яка хвора). Навчання дітей розрізняти, що таке добре і що погано [7,ст.25]. У віці від 1-го року до 2-х (Малятко) років моральне виховання відбувається шляхом розвитку елементарних навичок етичного спілкування (вітання, прощання, подяка після прийому їжі, за подарунки тощо). Заохочення до проявів доброзичливості у взаєминах з довколишніми. Виховання таких гуманних почуттів, як доброта, чуйність, товариськість, співчуття [7,ст.41]. В період від 2-х років до 3-років (Мовлятко) відбувається виховання таких гуманних почуттів, як доброта. Чуйність, товариськість, співчуття, милосердя; розвиток здатності висловлювати задоволення з приводу власних успіхів, щиро радіти успіхам своїх однолітків [7 ст.63].

У програмі розвитку дітей дошкільного віку «Я у Світі» морально-духовне виховання здійснюється шляхом реалізації наступних завдань: розширювати уявлення дітей про сім'ю як об'єднання людей, що живуть разом, люблять, турбуються, підтримують, захищають одне одного; вчити налагоджувати контакти з однолітками та дорослими; плекати в дитини прихильне ставлення до всіх членів родини, вдячність та повагу до них;

виховувати вміння визнавати свої помилки, брати до уваги чесноти та досягнення іншого; формувати співчуття до дітей, які залишилися поза дитячим товариством; виховувати доброзичливість, вправляти в умінні приємно спілкуватися: вітатися, привітно звертатися, виявляти прихильне ставлення та увагу; виховувати доброзичливість, співчуття. Засобами морально-духовного виховання є використання художньої літератури. Після прочитання дорослим літературних творів дитина намагається відтворити слова улюблених персонажів. Вона імітує звучання їхнього голосу (силу, тембр, інтонацію), їхні дії (бігає, ловить, шукає, ховається тощо), характер ставлення (доброзичливе, турботливе, співчутливе, негативне). [8, ст.47]

У програмі розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля» завдання морально-духовного виховання дошкільників представлені в розділі «Соціально-моральний розвиток». В ньому викладені завдання, зміст роботи з виховання в дітей гуманних почуттів і доброзичливих взаємин, основ колективізму; конкретизовано зміст освіти, кадрову і соціальну політику і складає основу для внесення змін і доповнень до чинного законодавства України, управління і фінансування, структури та змісту системи освіти.

Засобами морально-духовного виховання дошкільників в програмі «Українське дошкілля» є використання художньо-естетичних засобів. Лінія розвитку представлена у розділі «Художньо-естетичний розвиток» такими видами роботи: читання і розповідання художніх творів, інсценування та драматизація за змістом художньої літератури та ін. використовуючи такий великий спектр роботи з дітьми, вихователь має змогу збагачувати духовний світ дитини, розвивати уяву, почуття. До переліку художніх творів уведено твори авторів Західного регіону (І. Калинець, І.

Радковець, І. Франко, М. Людкевич, М. Хоросницька, Марійка Підгірянка, Олена Пчілка, П. Радковець, та ін.) [2, ст. 9].

Релігійне виховання як елемент системи формування духовно розвинутої особистості

„Є лише один ідеал досконалості... це ідеал, наданий нам християнством. І вихованню залишається лише, перш за все і в основу всього, вкорінити вічні істини християнства. Воно дає життя і вказує найвищу мету будь-якому вихованню, воно ж і має служити для виховання... джерелом світла й істини. Це невгасимий світоч, що йде вічно, як вогняний стовп у пустелі, попереду людини й народів; за ним повинен прямувати розвиток народності й істинне виховання, що йде разом з народністю“.

К. Ушинський

Світська і християнська педагогіка по-різному визначають сутність процесу виховання. Світська педагогіка пов'язує процес виховання з розвитком, а християнська – з обоженням дитини. Християнська педагогіка розглядає дитину в єдності трьох її аспектів: духа, душі та тіла. Духовне життя у людини є новим, особливим і водночас не відокремленим від душі і тіла, провідниками духовного життя є психічна і фізична сфери людини. Дух у людини є головним, провідником, усе в людині співвіднесене з “духовним началом”. [3, ст.20]

Дитсадок, же як заклад світський, не повинен залучати дітей до жодних релігійних обрядів і форм поклоніння, яких би вірувань це не стосувалося і звідки б вони до нас не прийшли: з далекого Сходу (медитації, звернення до духів) чи від рідних або давніх пращурів (обоження сил природи - сонця, води, тощо). Поки дитина маленька, батьки вирішують, у що і як саме вона має вірити.

Інша річ - елементи релігійної освіти. В країні, де проголошено необхідність наближення суспільної моралі до християнської, де головні християнські свята стали державними,

не можна обійтися без формування у дітей уявлень про те, у що вірять християни, про Ісуса Христа, Біблію, Заповіді Господа. Такі відомості мають подаватися у загальнохристиянському контексті, без заглиблення в конфесійні розбіжності. Це вимагає від педагога високої духовної культури і відповідних релігійних знань.

Дитина сприймає світ інтуїтивно, безпосередньо та конкретно, і такі вічні християнські істини як добро і любов, довіра до світу, вона ще не усвідомлює в їхньому глибинному значенні, але за своєю конкретні дії, вчинки дорослих людей. Криза «трьох років», коли в дошкільнятні формується Я- образ - „внутрішня позиція" (Я Л. Божович), знаменує і початок поступового усвідомлення нею цих категорій духовного. Установлено, що саме дошкільне дитинство є сенситивним періодом для формування засад духовності особистості (Л.Толстой, Н. Бондаренко та інші вчені). Прищеплені в ранньому дитинстві живі враження від побаченого і почутого формують моральний світ дитини, шліфують душу майбутньої Людини. Саме ці риси об'єднують високодуховних людей незалежно від їхніх релігійних поглядів.

Кожна родина повинна створити свій сімейний осередок духовності, Простір Любові, який конче потрібен дитині. І кожному варто починати з себе, з відродження власної душі. Бога слід відродити в своєму серці . Адже Бог у людині, як казав Олександр Довженко, є або його нема, але цілковита його відсутність то великий крок назад і вниз у духовному розвитку.

Сьогодні ми не маємо права не рахуватися з цим. У сім'ях, де в серцях дітей живуть заповіді Божі, ніколи не буде наркоманів, повій, злочинців та інших негативно спрямованих особистостей. У таких родинах гостро стоятиме проблема превентивного виховання, а душі вихованих у християнській моралі дітей прагнутимуть до постійного вдосконалення і злету на шляху високої духовності.

На наш погляд є кілька шляхів здійснення забезпечення взаємозв'язку духовного та релігійного виховання дошкільнят. Перший і найголовніший з них: створення сімейного осередку духовності. Другий шлях - це залучення вихованців дошкільних закладів до державних релігійних свят, таких як Різдво Христове, Великдень.

У дошкільному закладі релігійне виховання доцільно здійснювати у формі бесід на морально-етичні теми, які також прилучають дітей до християнських чеснот. Отже, релігія для дитини має поєднуватися з естетичними та моральними переживаннями.

Коли має починатися робота батьків над душею дитини?

Про це пише Олександр Єльчанінов: "Чому такі важливі враження дитинства? Чому так важливо сповнити серце і розум дитини світлом і добром ще з раннього дитинства? У дитинстві - сила довіри, простота, м'якість, здатність співчувати, сила уяви, відсутність жорстокості. Потім, коли людина скамяніє, зачерствіє душа, сприйняте в дитинстві може знову очистити, врятувати людину.

Дитина йде у цей світ зі здатністю пізнавати його емоційно. Дитина така сприйнятлива до почуттів матері! Дивовижне видовище: немовля, яке вперше принесли до матері (якщо, звичайно, мати щиро хоче його бачити), притискається до тіла матері - і його щастя очевидне для всіх. Але якщо мати не радіє дитині, ми спостерігаємо зовсім іншу картину. Така дитина незадоволена, погано ссе молоко, лякається і, очевидно, нещаслива. Від народження діти надзвичайно чутливі до емоцій. Оскільки їхні знання про світ надто малі, їхнє спілкування зі світом відбувається на відчутті. Це є вирішальним фактом. Перші враження дитини про світ народжуються з її відчуттів. Дитина постійно ставить запитання до батьків: "Ти мене любиш?" Якщо ми любимо дитину безумовно, вона відчуває, що наша відповідь "так". Якщо ми любимо її із

застереженнями, вона не почуватися в безпеці і непокоїться. Відповідь, яку ми даємо дитині на це найважливіше запитання "Чи любиш ти мене?", - формує її розуміння життя і є вирішальною. Дитина зазвичай ставить нам це запитання своєю поведінкою, і відповідь ми їй даємо теж своєю поведінкою. Не тільки тим, що ми говоримо, а й тим, що робимо. Своєю поведінкою дитина підказує нам, що їй необхідно: чи їй недостатньо любові, дисципліни, схвалення або розуміння. Своєю поведінкою ми задовольняємо ці потреби. Ми можемо це зробити тільки тоді, якщо наші взаємини формуються на безумовній любові.

Почуття любові до дитини в нашому серці може бути досить сильним. Але цього недостатньо. Чи бачить дитина з нашої поведінки, що ми її любимо? Любов до дитини ми розкриваємо через свої дії, те, що ми говоримо і що робимо. Але те, що ми робимо, означає більше. На дитину набагато більше враження справляють наші дії, ніж слова.

У кожної дитини є емоційні потреби, і дуже багато залежить від того, чи задоволені її потреби. По-перше, від цього залежить, як почуватися дитина: задоволена чи розсерджена тощо. По-друге, це впливає на її поведінку: слухняна вона чи ні, грайлива чи похмура тощо. Нині багато дітей не відчувають до себе щирої любові з боку родини. Та, мабуть, не буває батьків, які б не любили свою дитину.

Форми роботи по духовно-моральному вихованню:

читання народних та авторських казок, літературних творів із серії «Дітям про віру», казки про материнську любов;

цикл занять під назвою «Уроки доброти», метою яких є виховання моральних цінностей і пізнання самого себе у світі людей.

знайомство з календарними православними і народними святами і проведення деяких з них (Покрови, Мико-

лай, Різдво, Стрітіння, Великдень, Благовіщення, Трійця)

тематичні виставки дитячої творчості.

екскурсії до храму з метою ознайомлення з особливостями архітектури, іконографією;

екскурсії на природу (краса Божого світу);

слухання духовної музики на тематичних музичних заняттях з використанням відповідних записів;

постановки сценок на моральні теми (про прощення, про працьовитість, про повагу до старших).

Духовно-моральне виховання на основі християнських цінностей спроможне створити необхідні умови для виховання не лише освічених і свідомих, але й високоморальних і високодуховних молодих громадян України, пропаганди здорового способу життя, запобігання впливу алкоголізму, наркоманії, насилля і жорстокості, що безумовно сприятиме духовному піднесенню і оздоровленню Української нації.

Отже, визначимо феномен «морально-духовне виховання» як процес накопичення високих морально-духовних почуттів, досвіду моральної поведінки, духовного досвіду, який формується передусім на основі знань про моральні і духовні цінності, які надалі усвідомлюються і перетворюються у власні переконання, стають мотивами і стимулами до життя за законами мудрості, добра, і краси. Морально-духовне виховання дітей дошкільного віку має спрямовуватись на зміцнення авторитету загальнолюдських і національних духовних цінностей, формування громадянської і національної ідентичності, забезпечення світоглядних запитів дітей, вільне і добровільне прилучення до культури традиційних конфесій. Морально-духовне виховання сучасних дошкільників, це по суті спрямування дітей на дотримання заповідей Божих, яке дозволить їм і тепер, і в дорослому житті жити світло, щасливо, з чистою совістю.

1. Базовий компонент дошкільної освіти / Науковий керівник: А. М. Богуш, дійсний член НАПН України, проф, д-р пед. наук; Авт. кол-в: Богуш А. М., Бельська Г. В., Богиніч О. Л., Гавриш Н. В., Долинна О. П., Ільченко Т. С., Коваленко О. В., Лисенко Г. М., Машовець М. А., Низковська О. В., Панасюк Т. В., Піроженко Т. О., Поніманська Т. І., Сідельнікова О. Д., Шевчук А. С., Якименко Л. Ю. — К.: Видавництво, 2012. — 26 с.
2. Білан О.І. Програма розвитку дитини дошкільного віку "Українське дошкілля" за заг. редакцією Низковської О.В. ТОВ "Мандрівець" 2017.
3. Богуш А. М., Сучок В. Є. Уроки духовності дітям.-Одеса:Друк, 2007.-198с.
4. Богуш А.М, Сіданіч .І.Л.,Сучок В.Є [та ін.] –Духовно-моральне виховання дітей дошкільного віку на християнських цінностях: навч. прогр. та календарно-темат. план. / К.: ВБФ «Східноєвропейська гуманітарна місія» 2016. – 78с.
5. Гавриш Н.В., Панасюк Т. В.,Піроженко Т.О., Рогозянський О.С., Хартман О. Ю.,Шевчук А. С. Освітня програма "Впевнений старт" для дітей старшого дошкільного віку К.:Українська академія дитинства,2017.-80с.
6. Закон України "Про дошкільну освіту"- К. 2001.
7. Калуська Л. Комплексна програма розвитку, навчання і виховання дітей раннього віку "Соняшник" Тернопіль Мандрівець 2014р.-144с.
8. Кононко О. Л. Програма розвитку дитини дошкільного віку "Я у Світі" нова редакція Київ "МЦФЕР-Україна" 2014р. 452с.
9. Крутий К. Л. "Дитина в дошкільні роки" Освітня програма.-158с.
10. Матеріали з Вікіпедії — вільної енциклопедії.
11. Скрипник В.В, Сучок В.Є.,Духовно-моральне виховання дітей дошкільного віку (на основі християнського віровчення), – Острог: вид. НаУ «Острозька академія». 2012. – 184 с.

УДК 13-053.6-047.27:008-043.2/(477)

ВПЛИВ МАСОВОЇ КУЛЬТУРИ НА САМОІДЕНТИФІКАЦІЮ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

Протоієрей Олександр Смолін,

доктор богословських наук, професор кафедри богослов'я та церковної історії
Карпатського університету імені Августина Волошина,
м. Ужгород

Ключові слова:

українська молодь,
соціальна психологія,
культурна
самоідентифікація,
маркетинг,
контекстна реклама,
Сурков В. Ю.,
«Брат»,
«Брат-2»,
Данило Багров,
СРСР,
пострадянське суспільство,
хіт-парад,
інформаційна війна,
«Левіафан»,
«Глухар»,
«Чорні очі»,
«Любе»,
українські студенти

*Представлена робота є спробою проаналізувати проблеми
світогляду, самоідентифікації української молоді.*

Keywords:

Ukrainian youth,
social psychology,
cultural identity,
marketing,
contextual advertising,
Surkov V.,
«Brother»,
«Brother-2»,
Danilo Bagrov,
the Soviet Union,
post-Soviet society,
hit-parade,
information war,
«Leviathan»,
«Grouse»,
«Black eyes»,
«Lube»,
Ukrainian students

*The presented work is an attempt to analyze the problems of
world outlook, self-identification of Ukrainian youth.*

Якщо говорити про культурну самоідентифікацію, то, безумовно, велику роль у Радянському Союзі, який передував сучасній Україні, відігравали цінності і моделі поведінки, отримані батьками нинішньої молоді в сім'ї. Йдеться про цінності побутового, фольклорного, релігійного і т.д. характеру, які, безперечно, відокремлювали радянського українця від радянського грузина чи радянського узбека, меншою мірою – від радянського білоруса і радянського росіянина. Що ж стосується соціальної самоідентифікації, тобто приналежності до тієї чи іншої соціальної групи, ставлення до держави, ставлення до своєї професії, то тут, безумовно, українці переважно були такими ж радянськими людьми і виховувалися на тих же соціальних стандартах, що і всі мешканці Радянського Союзу. Ось дані опитувань випускників радянських шкіл за 1970–80-ті рр. Так, соціопитування 1970 року показало 11 професій. Топ-3 для хлопчиків тоді виглядав так: космонавт (16%), лікар (14%) і водій вантажної машини (12%). Топ-3 для дівчаток – це вчитель (20%), лікар (11%) і балерина (8%). У списку жіночих пріоритетів тоді ж уперше з'явилася така професія, як «наречена» – її обрали 3% дівчаток, тоді як 1988 р. найбільш популярними були професії пов'язані з можливістю працювати або хоча б мати часті відрядження за кордон. Шалені конкурси були в Інститут міжнародних відносин і досить великі в морехідній, авіаційній інститути та ін. Безперечними хітами для радянської молоді другої половини 80-х років були фільми «АССА», «Кур'єр», «Маленька Віра».

Наступало повне розчарування в суспільному ладі, і батьки нинішньої української молоді разом із вихідцем із казахської РСР, корейцем за національністю рок-співачом Цоєм заявляли: «Ми чекаємо змін» – і багатьом, тоді ще молодим і не дуже

здавалося, що варто скасувати соціалізм, оголосити капіталізм, і вже незалежна Україна зі своїм промисловим, науковим та іншим потенціалом займе належне їй за рівнем життя друге місце в Європі після Німеччини, але склалося все інакше, сучасна українська молодь, народжена у другій половині 80-х і 90-х, побачила і сприйняла зовсім інші цінності і зовсім інших героїв, ніж її батьки.

Безумовно, сучасна молодь дуже різна, але для розуміння того, куди рухається наше суспільство, необхідно знати, що для неї є абсолютною цінністю, які у неї є герої і які пісні відповідають її світогляду та самоідентифікації.

Можна не звертати на масову культуру уваги, але, для прикладу, розглянемо сусідню Росію, братський народ: близько 30% населення сучасної Москви або самі є вихідцями з України, або мають родичів, які проживають в Україні. Хочеться нам чи ні, але ми змушені вести мову про РФ, адже наразі вона є не просто сусідньою державою, а державою-агресором, державою, яка намагається ліквідувати Україну зсередини. За різними аналітичними оцінками, до 70% сучасного українського істеблішменту так чи інакше пов'язано зі спецслужбами РФ. За визнанням російських силовиків, проти України розгорнута гібридна війна, частиною цієї війни є війна інформаційна, що усвідомлено або неусвідомлено ведеться в РФ уже давно, зокрема і стосовно власних громадян. Загальновизнаним керівником цього напрямку є В. Сурков – досить талановитий письменник, який до роботи в адміністрації президента очолював рекламний підрозділ найбільшої на той момент російської компанії «Юкос». У маркетингу є поняття «прихованої реклами», «контекстної реклами», «прямої реклами». Одним із найефективніших видів реклами є реклама у фільмах, коли людина, співпереживаючи і

проймаючись співчуттям до героїв, часто на підсвідомому рівні, зауважує, що герої користуються автомобілями «Форд», п'ють «Кока-Колу» і т. д. Така реклама на сьогодні в Україні та в РФ заборонена, але, мабуть, ідейному натхненнику російської пропаганди – «рекламщику» і письменнику Суркову і його команді спало на думку використовувати пропагандистські теми при створенні фільмів, кліпів, пісень, які, в силу обставин, що склалися, «споживають» не тільки жителі Росії, але й України і всього колишнього СРСР. Розглянемо кілька найбільш яскравих прикладів.

У 1997 році в російській і відразу ж в український прокат надійшов культовий фільм «Брат», який за переглядами лідирував як в українському, так і в російському рейтингах. Цей фільм, на думку багатьох філософів, кінокритиків, аналітиків, показав образ героя нашого часу. З жalem доводиться визнати, що і для російської, і для української, і навіть для казахської молоді герої на той момент були одні й ті ж. Але оскільки українські державні мужі й еліта інших колишніх союзних республік були зайняті розпиллом залишків соціалістичної власності, гроші на національне кіно, якое випадково, знайшлися тільки у росіян. Росія взагалі й Москва зокрема з кінця 90-х стали певним регіональним центром масової поп-культури для багатьох держав колишнього СРСР. Цьому сприяло і те, що Москва була столицею Радянського Союзу. В російському кіно, поп-музиці і театрі – величезна кількість акторів, режисерів, співаків, рок-колективів, продюсерів, які є вихідцями не тільки з України, а й з Казахстану, Грузії, Білорусі, що частково дає можливість називати російську масову культуру не просто російською, а пострадянською. Так-от, повернімося до фільму «Брат».

Героєм цього дійсно талановитого фільму є загалом симпатичний, почасти скопійований з американських

вестернів незворушний і холоднокровний молодий чоловік – Данило Багров. Автори фільму спробували створити героя-хлопця з сусіднього двору. Син злодія і зовні досить непривабливої жінки з маленького псковського містечка, на долю якого випало важке дворове дитинство, прийшов зі служби в лавах Російської армії. Вродливий, спокійний, із великими очима хлопчина, який просто і скромно розмовляє, викликав симпатію у своїх однолітків і в Україні теж. Але, як кажуть, диявол – у дрібницях. Багато святих отців, що володіють тим або іншим даром художнього слова, протягом ось уже двох тисячоліть стверджують, що диявол є вкрай неприємною з естетичної точки зору істотою, з рогами, копитами і запахом сірки, але у вигляді дуже приємного чоловіка або привабливої жінки – кому що більше подобається. Так-от, Данило Багров, за сюжетом фільму, воював у Чечні, хоча, безумовно, як людина скромна каже, що був при штабі писарем. На війні набув гарних бойових навичок, і в бандитському середовищі кримінальної столиці Росії – Санкт-Петербурзі, який за своєю криміногенною ситуацією на той момент мало чим відрізнявся від Харкова, Донецька чи Одеси, ці ж бойові навички йому знадобилися. Він просто навів жах на ожирівшу, загрузлу в пороках петербурзьку злочинність; захищав слабких, нещасних інтелігентів. І тут – диявол у дрібницях, – бажаючи навести лад у рідній країні, яка офіційними російськими властями називається РФ, де проживає понад 50 національностей, він, застосувавши бойові навички, заступився за такого нещасного і лагідного петербурзького кондуктора, якому не хотіли платити за проїзд вихідці з Кавказу. Цікаво те, що на звернення свого співвітчизника «брат» Данило відповів: «Не брат ты мне, гнида черножопая». Напевно, якщо б він так відповів якомусь гіпотетичному представнику українського етнічного організованого

злочинного угруповання (ОЗУ) (хоча про таких на території Росії нічого невідомо), з лідерської позиції переглядів в Україні цей фільм одразу б зник. Але це було адресовано представнику того «братнього народу», з яким РФ на той момент вела війну, яку цілком можна назвати геноцидом.

Данило Багров повернувся з війни, де втрати мирного населення досі до кінця невідомі: тільки при «килимових» бомбардувань Грозного, за різними даними, загинуло близько 100 тисяч чоловік, зокрема і російськомовного населення. Внаслідок цієї війни близько 30% чеченців, винних тільки в тому, що з дозволу президента РФ Єльцина проголосували за незалежність своєї республіки, є біженцями і живуть в Еміратах, США, Європі, зокрема в Україні. Це була війна, в якій місцевий житель, котрий не сподобався нетверезому офіцеру чи солдатів Російської армії, міг бути звинувачений в тому, що він є бойовиком і негайно розстріляний. Про військові злочини Російської армії в Чечні є чимало свідчень, і в Україні про це було відомо, у Львові навіть є вулиця імені Джохара Дудаєва, але ж Данило Багров був таким симпатичним, таким своїм... Дуже багато українців сприймали його як героя свого часу, як зрозумілого хлопця зі сусіднього двору. Це підтверджують рейтинги перегляду фільму в Україні.

У кінці стрічки Данило, відправивши свого брата-невдаха, колишнього бандита, на батьківщину до матері працювати дільничним і прихопивши з собою «общак» одного з пітерських ОЗУ, їде підкорювати Москву. Безумовно, величезну популярність фільму додає саундтрек із кращих на той момент хітів Росії, України, Білорусі у виконанні груп «Наутилус Помпилиус».

Після приголомшливого успіху в 2000 році був знятий «Брат-2», настільки ж популярний у Росії, проте вже дещо менше – в Україні. Фільм починається з того, що Данило Багров

навчається в Москві, здобуваючи найгуманнішу в світі професію лікаря, «проживаючи» потихеньку гроші, вилучені з «общака» пітерської братви. Однак через зустрічі з друзями-однополчанами звитяжної і славної чеченської компанії Данило Багров довідується, що не тільки на його батьківщині, де він по змозі спробував навести лад, але й узагалі в усьому світі панує несправедливість: ось, наприклад, брата його друга, який став відомим хокеїстом, сильно ображають американці й приєднані до них націонал-зрадники з московських ОЗУ і банківської сфери. Він викликає на підмогу свого брата – простого російського мільйонера – і, роздобувши в музеї раритетний, який прославлений за часів революції кулемет «Максим», дуже ефектно, ніби на тачанці, проїжджає московськими дворами, розстрілюючи московську братву. Зважаючи на це, починаєш розуміти, на яких фільмах росли автори «Брата-2».

Багров прилітає до Америки за підтримкою запрошенням на симпозіум якихось учених, і вже в аеропорту повторює улюблений росіянами задорновський вислів «ну, тупі». Треба сказати, що люди, які переїхали з Радянського Союзу до Америки, принаймні попадаються головному герою, виключно нещасні. Головний герой не спілкується з Сергієм Бріном, Мілою Йовович та іншими мільйонами наших співвітчизників, які чудово живуть у США. Спочатку доля зводить його з громадянином відомої національності, який, безбожно картавлячи, продає йому машину, примовляючи: «Ми, російські, своїх не обмануємо» (чомусь євреї Росії проковтнули цей вислів), далі дорогою до нещасного брата свого товариша по службі, який грає у Національній хокейній лізі, але при цьому несправедливо віддає свої доходи американській та російській мафії, він зустрічається з дуже нещасною російською дівчиною – колишнім філологом, а нині повією, котра

обслуговує водіїв-далекобійників. Відтак до Чикаго прилітає його брат – бандит-невдаха, нині міліціонер, який узяв відпустку за власний рахунок, і тут після характеристики, даної в першому фільмі чеченцям, а в другому – євреям, брат наштовхується на представників українського ОЗУ. Розстрілявши їх, буквально «замочив в сортире», за словами тодішнього вже президента РФ, брат вимовляє сакраментальну фразу, сенс якої мирні українські юнаки і дівчата, які нічого не підозрювали та з великою симпатією дивилися цей російський фільм, остаточно зрозуміють тільки через 14 років: «Ви мені, хошли, ще за Севастополь відповісте».

Далі Данило зі своєю вже тепер подругою, колишньою вчителькою російської і вже тепер колишньою чиказькою повією, яка, на відміну від Данила, більш-менш вільно володіє англійською мовою, зіштовхується в Чикаго з афроамериканцями, які теж досить дурні й «ффриковатые». Загалом, за Задорновим, російські – мозок планети.

Данило разом із братом, розгромивши чиказьку мафію, добирається до головного свого співрозмовника, з яким росіяни тільки і можуть розмовляти на рівних. Ідеться про представника білих американців, які в збудженій свідомості росіян наразі і є їхніми головними супротивниками, які хочуть знищити святу могутню духовну Русь і використовують для цього довірливих, нещасних, наївних українців, котрі скачуть на майдані і ніяк не хочуть зрозуміти, що вони, на відміну від американців, хоч і молодший, але все-таки брат. Так-от, тримаючи під прицілом причинне місце переляканого американського білого мільйонера, Данило, бачачи в ньому гідного співрозмовника, ставить йому сакраментальне запитання: «Скажи мені, американцю, в чому сила?» Запитання вимовлене російською, оскільки Данило англійською не володіє, американець

переляканий, погано розуміє, що Данило від нього хоче, і тому мовчить. Але насправді поставлене запитання не до американця, а до росіян, які встають із колін. Данило веде далі: «Ось брат говорить, що сила – в грошах», – згадуючи тут безглузлого брата-невдачу, який забажав сісти в американську в'язницю, для того щоб залишитися в багатій і ситій Америці. Остаточно відповідаючи на запитання, Багров каже: «А я думаю, сила – у правді. У кого правда, в того й сила».

Через 14 років на запитання здивованих росіян: чому ж у них правда і, незважаючи на це, російські чиновники-силовики відбирають у них житло, бізнес і саджають до в'язниці? – російська влада вустами дуже православного архієрея з фільму П. Лунгіна «Левіафан» уточнює: «Правд багато – в кожного своя, але справжня правда у того, у кого істина, а істина – у нас, тому наша правда і є справжня правда».

Волею долі виконавець ролі Данила Багрова загинув, інакше, напевно, ми би побачили «Брата-3 або -4», який воює в ДНР і захищає нещасних російських людей, котрі прагнуть жити на рідному російському Донбасі і воюють проти української хунти, що розпинає немовлят і гвалтує виключно 90-річних бабусь.

Це кіно, як і реальні кліпи з такими нещасними, але при цьому носіями правди – воїнами Донбасу за участю досить популярної свого часу в Україні рок-виконавиці Юлії Чичеріної, наразі вже на українців не впливають. Хоча Данило Багров, як і раніше, для багатьох росіян, зокрема і для тих, які воюють на Донбасі, є героєм, гідним наслідування, авторитетом і зовсім не ідеологом російського фашизму Миколою Бердяєвим або біснுவатим Кургеняном, або основним ідеологом російського світу Дугінім.

Більшість молодих росіян навіть не знають, хто вони і що там про велич росіян писали Достоевський або Бердяєв, вони знають, що в них правда,

та ж правда, що й у Данила. Фільм «Брат-2», як і його попередник, супроводжувався саундтреком із композицій групи «Бі-2», що тривалий час був серед хітів провідних українських радіостанцій, хоча в самій групі «Бі-2» нічого антиукраїнського немає, радше навпаки, просто їхню творчість використовували для створення образу героя – усе та ж «контекстна реклама». Але, повторюся, на українців це вже не впливає.

А ось у серіалі «Глухар», що його нескінченно демонструють то на одному, то на іншому українському телеканалі, головний герой зі співзвучним прізвиськом Глухарьов, який є співробітником московської поліції, постійно п'є, підробляючи речові докази, бере хабарі, але при цьому завжди захищає слабких і пригноблених. Новий російський герой-поліцейський, як і всі російські силовики, постійно випиває горілку в поєднанні з легкою закускою і при цьому слухає композиції улюбленої поп-групи російського президента «Любе». На мій подив, цей герой досить таки популярний серед української молоді, зокрема серед студентів – майбутніх юристів, співробітників оновлених українських правоохоронних органів. Коли студенти одного зі закарпатських вишів, зібравшись разом, святкують початок або закінчення навчального року, вони дуже голосно вмикають музику, яка, напевно, відповідає їхньому внутрішньому настрою. І зовсім не дивно те, що ця музика на 90% російськомовна, натомість насторожує, що їхньому відпочинку імпонують пісні групи «Любе», що лунають знову і знову, пісні, що є «саундтреком» до виборів Путіна, пісні, які, згідно з російськими серіалами, слухають російські силовики, випиваючи після вдалого чи не дуже обстрілу українських позицій на Донбасі або після вдалих чи не дуже катувань українських громадян у російських в'язницях.

Ще більшого здивування викликає те, що якщо не так давно хітом були пісні «Любе», то вже тепер – «Чорні очі», улюблена пісня російських силовиків і «господарів» життя, але вже не з уст тьмяного і лисючого, майора на підпитку – Глухарьова, а цілком здорових, тверезих представників Північного Кавказу, які й стали «господарями» життя в нинішній Москві. Саме про них знімають нинішні російські серіали. І те, що українські студенти слухають ці пісні, є свідченням того, що вони ці серіали дивляться. Але що тут студенти, коли у переважній більшості кафе Ужгорода, західного українського міста, постійно звучить російський шансон, також найпопулярніший серед російської поліції.

Найбільша проблема, звичайно, не в піснях, а в тому, що ми не можемо відірватися від російського способу життя, зокрема професійного: для багатьох українських студентів стиль майбутньої служби або роботи асоціюється з Глухарьовим, а не з який-небудь американським чи англійським поліцейським, хоча ми і прагнемо до західних цінностей і хочемо, щоб у нас була держава, схоже радше на Євросоюз, ніж на Росію. Проблема ще в тому, що українські молоді люди навколо себе бачать не Норвегію або Данію, а все ту ж корупцію, все ті ж суди, все ту ж можливість купити посаду і диплом, що притаманні РФ. Якщо хочемо побудувати нову європейську Україну, ми повинні чітко розуміти, що молодь, яка виросла на російських серіалах, фільмах та кліпах, не зможе стати кадровим потенціалом для будівництва нової країни. Молодій людині властиве бажання самоідентифікуватися, приєднатися до якої-небудь соціальної групи. На жаль, ідеали і дискурс для певної частини української молоді досі диктує Москва. Сподіватимемося, що нинішні розмови українського керівництва про адекватну відповідь в інформаційній війні з Росією, не зостануться, як зазвичай, всього-на-всього розмовами.

1. Андреева Г. М. Социальная психология. Аспект Пресс, 2001. - 384 с.
 2. Зинкевич А. Секреты клиентоориентированности, Интернет-издание, 2014. 42 с.
 3. Бабаев А., Евдокимов Н., Иванов А. Контекстная реклама: Учебник. СПб.: Питер, 2011. – 304 с.
 4. Группа «Любе»: песни.
 5. Сериал «Глухарь».
 6. Гарлавский В. И., Цуканов Е. А. Становление и развитие профессиональной ориентации: обзор отечественного опыта, интернет <https://cyberleninka.ru/article/n/stanovlenie-i-razvitie-professionalnoy-orientatsii-obzor-otechestvennogo-opyta>
 7. Х/ф «Курьер».
 8. Х/ф «Маленькая Вера».
 9. Х/ф «Брат».
 10. Х/ф «Брат-2».
 11. Хит-парад: <http://www.rusradio.ua/grammofon>.
-

ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ МУЗИКОТЕРАПІЇ

Товтин Надія Іванівна

старший викладач кафедри співу, диригування і музично-теоретичних дисциплін Мукачівського державного університету; аспірант кафедри методики музичного виховання і диригування Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, м. Мукачево

Ключові слова:
*музикотерапія,
лікувальні особливості,
музичне мистецтво,
музична психологія*

Багатовіковий психолого-педагогічний досвід показує, що шедеври музичного мистецтва можуть стати додатковим інструментом корекції фізичного здоров'я, душевного дискомфорту, емоційних станів і поведінки, а також творчого саморозвитку особистості. Починаючи з др. пол. ХХ ст., у світовій практиці почали поширюватися різноманітні методи і напрямки музикотерапії.

Музикотерапія (музична терапія) – це процес міжособистісного спілкування, у якому кваліфікований музикотерапевт застосовує музику та всі сторони її впливу – фізичну, емоційну, інтелектуальну, соціальну, естетичну і духовну – з метою покращення чи збереження здоров'я клієнта. За допомогою таких музичних практик, як вільна імпровізація, спів, композиція, слухання, обговорення прослуханої музики чи рух під музику, музикотерапевт допомагає клієнтові у досягненні ряду терапевтичних цілей: активізувати пізнавальні процеси, моторику, емоційний розвиток, набутти комунікативні навички тощо. Музикотерапія сприяє розвитку потенційних якостей особи чи відновлення функцій організму шляхом досягнення вищого ступеня внутрішньо – чи міжособистісної інтеграції її, відповідно, вищої якості життя. Музикотерапія може бути засобом профілактики, реабілітації чи лікування.

Таким чином, різнобічний вплив музики на психіку підростаючого покоління визначає музикотерапію одним з перспективних сучасних методів. Музика, завдяки своїм властивостям впливати на внутрішній світ людини, допомагає звільнитися від душевного дискомфорту, конфлікту, може відновити душевний спокій, створюючи необхідні умови для ефективного навчання й виховання школярів в загальноосвітніх навчальних закладах. Зусилля сучасних педагогів, музикознавців створюють необхідні умови щодо широкого використання музикотерапії в традиційній роботі педагога й суттєво впливати на результати професійної діяльності майбутнього фахівця.

Keywords:
*music therapy,
therapeutic features,
musical art,
musical psychology*

Many years of psychological and pedagogical experience shows that masterpieces of musical art can become an additional correcting instrument for physical health, emotional discomfort, emotional states and behaviour, as well as creative self-development of personality. Various methods and directions of

music therapy began to spread in the world practice starting from the second half of the XXth century.

Music therapy (music therapy) is the process of interpersonal communication in which a qualified music therapist uses music with all aspects of its influence – physical, emotional, intellectual, social, aesthetic and spiritual – in order to improve or maintain the client's health.

Through such music practices as free improvisation, singing, composition, listening, discussion of listened music or movement to music, the music therapist helps the client to achieve a number of therapeutic goals: to intensify cognitive processes, motor skills, emotional development, acquire communicative skills, etc. Music therapy promotes the development of the person's potential qualities or the restoration of the functions of the body by means of achieving a higher degree of internal or interpersonal integration and, the highest quality of life correspondingly. Music therapy can be the means of prevention, rehabilitation or treatment.

Thus, the many-sided impact of music on the younger generation mentality determines musical therapy as one of the most promising modern methods. Music, due to its properties, influence the inner world, helps to get rid of mental discomfort, conflict, can restore peace of mind, creating the necessary conditions for effective training and education of secondary schools students. The efforts of modern pedagogues, musicologists create the necessary conditions for the widespread use of music therapy in the traditional work of the teacher and affect the results of future specialist's professional activity significantly.

Початок ХХІ століття захопив людство прогресом новітніх інформаційних технологій, але разом з розвитком науки і техніки життя людини стало пов'язуватися з стресами і конфліктами, болем і страхом за майбутнє підростаючого покоління. Наукова революція ХХ ст. істотно змінила уявлення про природу людини й особливості її існування і тому базисні закономірності життєдіяльності людини, насамперед її життя, стали пріоритетними проблемами в розвитку медицини, педагогіки і психології.

Допомогти людині в питанні профілактики емоційних, стресових станів і неврозів, в нормалізації її духовного життя утвердило за собою музичне мистецтво, як найбільш ефективний і доступний фактор формування особистості. Здатність музики безпосередньо впливати на душевний світ людини ві-

дкриває перед науковцями великі можливості для вивчення естетичної форми пізнання і впливу музики на духовний світ і творчий потенціал особистості. Незаперечні можливості лікувального впливу музики на патологічно змінені психічні і соматичні процеси в організмі людини стали імпульсом для виникнення нового наукового напрямку – музикотерапії.

Музикотерапія є одним з напрямків сучасної арт-терапії. Терапія мистецтвом є відносно новим методом психотерапії. Уперше термін „арт-терапія” був використаний Адріаном Хіллом у 1938 р. при описанні своєї роботи з хворим туберкульозом і незабаром одержав широке поширення. В даний час ним позначаються усі види занять мистецтвом, що проводяться в лікарнях і центрах психічного здоров'я, хоча багато фахівців у цій області вважають таке

визначення занадто широким і неточним. Ефективність застосування мистецтва в контексті лікування, як вважає Л. В. Підлипишина, ґрунтується на тому, що цей метод дозволяє експериментувати з почуттями, досліджувати і виражати їх на символічному рівні [9, с. 3].

Починаючи з др. пол. ХХ ст., у світовій практиці почали поширюватися різноманітні методи і напрямки музикотерапії, які саме і змогли допомогти людині в її проблемах.

На сьогоднішній день музикотерапія визнана в багатьох провідних країнах. В ряді досліджень світових та вітчизняних вчених простежуються погляди щодо впливу музикотерапії на організм, душевний стан, творчу діяльність, інтелектуальний розвиток та естетичні потреби особистості. Це не тільки вплив, або і не зовсім лікування, а, швидше за все, природний спосіб зцілення душі, що приводить до гармонізації особистості. Музикотерапія допомагає виплеснути свої страхи, емоції, зняти напругу, тривожність.

Музична терапія здатна істотно збагатити як психологію мистецтва, так і психологічну науку в цілому. Теоретичне значення музикотерапії полягає у можливості більш глибокого вивчення психіки людини і знаходженні наукового роз'яснення способів впливу на її формування. Практичне значення музикотерапії полягає в обґрунтуванні методів підвищення ефективності морального, духовного та естетичного виховання засобами музики, спрямованого на формування музичного слуху і музичних здібностей в цілому, значного поліпшення професійної підготовки музикантів – виконавців, композиторів і педагогів.

У радянські часи музикотерапією займались В. Гільярович, В. Грінгер, О. Джумаєв, А. Коган, А. Полетаєва, Н. Савельєва, Ю. Флоренська, Н. Самойленко, Г. В. Шипулін та ін. Проблема музичної терапії одержали широку розробку в працях Б.М. Теплового, Е. В. Назайкинського, В. В. Медушевського, Г. С. Тарасова, Л. Л. Бочкарьова. В працях Л.

Брусиловського, О. Ворожцова, Б. Карвасарського, З. Матейова, С. Машури, В. Петрушина, Г. Побережної, А. Раджабов, І. Шабутіна, С. Шушарджан, С. Хміль, Т. Юдовіна-Гальперіна та ін. йде мова про використання творів музичного мистецтва для розвитку емоційно-вольової сфери школярів, активізації їх діяльності та розвитку музично-творчої діяльності. В. Бехтерев, І. Догель, І. Тарханов, С. Шабутин та ін. доводять сприятливий вплив музики на кровообіг, функції центральної нервової системи, подих, впливає на температуру тіла, може поліпшити пам'ять і здатність до навчання тощо. В. Зав'ялов. В. Петрушин впровадили адаптовані методики використання музикотерапії в ЗОШ. Науковці Т. Бойченко, О. Бондаренко, Л. Ващенко, О.Жавініна, Л.Зац, Г.Шанських, Т.Яковенко розробили методики музикотерапії, які передбачають використання творів музичного мистецтва в якості основного терапевтичного чинника впливу.

Термін „музикотерапія”, найбільш часто вживаний у теорії та практиці, має греко-латинське походження й у перекладі означає „лікування музикою”. У цьому змісті музикотерапія найчастіше використовується для лікування деяких, переважно психофізичних, порушень, і застосовується в клінічних або амбулаторних умовах. На визначенні поняття „музикотерапія” і його концепції у науковій літературі існують багато різних, досить часто протилежних поглядів вітчизняних і закордонних авторів, що беруть участь у теоретичному та практичному становленні цієї порівняно молоді науки [10, с. 81].

Одне з найбільш численних на даний момент у Німеччині об'єднання музикотерапевтів – Німецьке товариство музикотерапії – дає наступне визначення:

„Музикотерапія – це цілеспрямоване застосування музики або музичних елементів для досягнення терапевтичних цілей, а саме, відновлення, підтримки і сприяння психічному і фізичному здоров'ю. За допомогою музикотерапії

пацієнт повинен придбати можливість краще розуміти себе і навколишній світ, вільніше і ефективніше в ньому функціонувати, а також досягти більшої психічної та фізичної стабільності" [4].

Але на сьогодні, єдиного загальноприйнятого визначення музикотерапії немає, тому наводимо найбільш поширені уявлення про неї:

Музикотерапія – це сукупність прийомів та методів, спрямованих на розширення та збагачення спектру доступних людині переживань та формування в неї такого світогляду, який допомагає бути здоровою та щасливою;

Музикотерапія (музична терапія) – це процес міжособистісного спілкування, у якому кваліфікований музикотерапевт застосовує музику та всі сторони її впливу – фізичну, емоційну, інтелектуальну, соціальну, естетичну і духовну – з метою покращення чи збереження здоров'я людини;

Музикотерапія – практика використання звуків, мелодій для відновлення рівноваги емоційного і покращення фізичного стану людини;

Музикотерапія – це метод релаксації, позитивні властивості якого доведені науковим шляхом і успішно використовуються як терапія для відновлення емоційного балансу та зняття душевного дискомфорту [5].

Отже, музикотерапія, як цілісне використання музики в якості основного та ведучого факторів дії на розвиток особистості, включає такі напрями, як вокалотерапія (співи), музикотерапія в рухах (танці, музично-ритмічні ігри), музикування на музичних інструментах та ін.

Теоретичною базою музикотерапії як науки є такі дисципліни, як клінічна терапія, біомузикологія, музична акустика, теорія музики, психоакустика, прикладне музикознавство, музична естетика і порівняльне музикознавство. Клієнт може бути скерований на курс музикотерапії своїм лікарем-куратором, психологом, психотерапевтом, лікарем медпункту за місцем роботи чи навчання, однак наявність лікарського

скерування для проходження такого курсу не є обов'язковою [6].

Музична терапія має багатовікову історію. Цілющі особливості музики, що впливають на духовний і фізіологічний стан людини, були відомі вже з давніх давен: згадування про це ми знаходимо ще у папірусах, складених жрецькими Давнього Єгипту. Філософами, лікарями, музикантами Давньої Греції, Китаю, Індії теоретично обґрунтовувався і широко використовувався на практиці увесь арсенал музичного мистецтва [13].

У Єгипті в період першої-шостої династії (2900-2270 роки до н.е.) за допомогою музики лікували душевнохворих. У третьому сторіччі в Пафоянському центрі було збудовано музично-медичний театр, де за допомогою спеціально підібраних мелодій лікувалися від журби, нервових розладів, серцевого болю [12, с. 12]. Є відомості, що в Стародавньому Єгипті під звуки музики приймали пологи.

Однак першими письмовими пам'ятками, де згадується про вплив музики на людське тіло, є єгипетські папіруси, знайдені англійським археологом Пітрі у 1889 р. Ці папіруси датуються 1500-м р. до н. е. Музика в них описана як засіб, здатний зцілювати тіло, заспокоювати розум та очищувати душу; так, зокрема, вона наділяється властивістю сприятливо впливати на жіночу фертильність. Єврейський народ також послуговувався музикою при лікуванні фізичних і психічних захворювань [6].

У китайській натурфілософії, представленої в літературному пам'ятнику „Люйши чуньцзо” – енциклопедичному тексті, створеному в царстві Цін під патронажем Люй Бувея в III ст. до н. е., музика розглядалася як символ порядку і цивілізації, які приносяться в хаотичне середовище для створення в соціумі певної структури, норми, ієрархії для гармонізації суспільного життя. Причини, що викликали дисбаланс у природі і в суспільному житті, пов'язували з аномаліями в енергіях двох видів – „ян” і „ін” [2].

Лікарі Стародавнього Китаю та Індії вважали, що музикою можна вилікувати будь-які хвороби, і використовували її (музику) з метою лікування того чи іншого органу людини. Музика складала найважливіший елемент виховання і входила до числа наук, які були обов'язковими для вивчення. „Благородним” рахували такого чоловіка, який ніколи не розлучався з музичним інструментом.

У біблійській історії можна знайти приклади впливу музики на людину. Так, біблійський пророк, другий цар стародавнього Ізраїлю Давид вилікував царя Саула від смутку своїм співом і грою на кіфарі. Отці Церкви Василій Великий, Іоан Золотоуст, Григорій Богослов, Амвросій Медіоланський, Григорій Двоєслов неодноразово свідчили про велику користь впливу музики на душу людини.

Про лікування музикою в часи розквіту грецької цивілізації ми довідуємось з повідомлень про вчення Гіппократа, Піфагора, Платона, Арістотеля.

Творець основних канонів медицини Гіппократ за допомогою музики зцілював безсоння і епілепсію. Давньогрецький філософ Піфагор використовував практику „музичного лікування”. Вчений запроваджує термін „евритмія” – здібність людини знаходити правильний ритм в усіх проявах своєї життєдіяльності – співах, грі, танцях, мовленні, жестах, думках, вчинках, у народженні й смерті [10, с. 79].

Через евритмію людина, за Піфагором, створює власний гармонійний мікрокосмос, який приєднується до космічного ритму Всесвіту.

Піфагор вважав музику кращим лікувальним засобом, який стабілізує, узгоджує евритмію у людини. Він мав власну методику музикотерапії: легко розвертав стан людини на протилежний; своїм учням перед сном рекомендував слухати певну музику, яка здатна очищати душу та знімати негативні переживання, що їх відчула людина протягом дня [10, с. 79].

Піфагор рекомендував музику як панацею для тіла і душі. Він встановив, що володіючи особливим впливом, музика здатна підвищувати і розвивати інтелект людини. Тому члени піфагорійської школи проводили заняття з математики під звуки музики [12, с. 12].

Деякі мелодії, на його думку, були здатними для використання проти пригнічуючих душу страждань – смутку й мук, деякі – проти гніву й злості, а деякі – проти пристрастей. Піфагор: вважав, що існує музика світил, що виникає під час їхнього руху й відображає математичні співвідношення між ними. Математичні поняття було опрацьовано для пояснення гармонії, що існує в музиці, у Всесвіті та в душі людини; тож психічні захворювання було визначено як результат гармонічного чи музичного порушення в останній, а музика – наділена здатністю відновлювати втрачену гармонію [6].

Інший відомий філософ часів Давньої Греції Платон розглядав вплив музики на людини у контексті її державного значення, надаючи їй по суті роль ефективного засобу виховання гармоній в людині. Видатний вчений вважав, що для держави немає гіршого способу руйнування моралі, ніж відхід від музики сором'язливої та скромної. Саме через „розпущені лади” в душі слухачів може проникати безсоромне. Ритми й лади, вважав Платон, впливають на думки. Тому найкраща охорона держави – музика „узгоджена та поміркована”, скромна, проста [10, с. 80].

Греки надавали ладам великого етичного значення. За дослідженням ерусалимського кантора Абрагама Зебі Ідельсона (1882-1938), який порівнює синагогальні співи єменських євреїв з місцевості колишнього Вавилонського царства, прийшли до висновку, що основою староеврейської музики до вавилонської неволі були пентатонічні тетрахорди, які за грецькими визначеннями належали до ладів: дорійського, фригійського і лідійського, а також сусідніх – гіподорійського, гіпофригійського і гіполідійського. Очевидно, що

евреї, подібно до греків, приписували кожному ладові особливі властивості [3, с.22].

За Аристотелем, дорійський лад вважався абсолютно бездоганим, істинно грецьким. Він відповідав чоловічій психіці і був придатним для виховання мужності і серйозності. Фригійський лад викликав збудження, емоційне піднесення, неврівноваженість, а лідійський, відповідаючи жіночій психіці, передавав ніжність, сльози, страждання, тугу. В цілях виховання добродішних громадян рекомендувалося створювати, виконувати і слухати музику, в якій використовувалася дорійський лад.

Ідеї Платона та Піфагора отримали свого найвищого розвитку в працях Аристотеля, який розробив учіння про мімесис – уявлення про внутрішній світ людини та способи впливу на нього за допомогою мистецтва. Саме в теорії мімесису представлена відома Аристотелевська концепція катарсису – очищення душі слухача (глядача) у процесі сприймання ним творів мистецтва, у яких відображається світ людських характерів, що вражають своєю правдою та красою.

Аристотелю належить перша теорія про значний вплив музики на людське буття. Ця теорія – теорія Етосу – зокрема, твердить, що музика створює різні стани душі [6].

У середньовіччі проблема впливу музичного мистецтва вивчалась у руслі теорії афектів, що встановлювала зв'язок між емоційно-почуттєвими станами людини і способами їх відображення у музиці. З тих давніх часів стратегія психотерапевтичних і лікувальних можливостей музичного мистецтва проходить червоною ниткою через усі психолікувальні школи і напрями [13].

Абу Алі ібн Сіна (980-1037) – філософ, лікар, психолог, політичний діяч (візир), законознавець, хіромант, письменник, поет і, нарешті, музикант – ось приблизний список напрямів діяльності „таджицького Леонардо да Вінчі”. А ще його називають піонером аромотерапії та невропсихіатрії. Він використо-

вував музику для лікування психічно хворих людей. До сьогоднішнього дня його праця „Канон лікарської науки” стала настільною книгою європейських медиків. На Сході ж лікарі звертаються до цієї праці до цих пір. Вже в XII столітті цей п'ятитомник був перекладений на латинську мову, а в 1483 році виданий у Венеції (ймовірно, відтоді автор „Канону” став відоміший під латинізованим варіантом свого імені – Авіценна) [14, с.32].

Питання про співвідношення душі і тіла є одним з центральних положень філософії Ібн Сіни. Великий цілитель затверджував ідею їх гармонії і взаємодоповнення. Він вважав, що для розвитку гармонійної людини необхідне виховання при допомозі фізичних вправ та музики і різних видів мистецтва – для духовного. Більш того, як лікар, Ібн Сіна підкреслював, що музика може володіти лікувальним ефектом і „кращими вправами для гармонійного розвитку людини і збереження її здоров'я є спів і взагалі музичне виконавство Тобто „музична терапія”, на думку Ібн Сіни, – процес, що передбачає не лише пасивне слухання музики і звуків взагалі, але і активну участь в її виконанні [13, с.32].

Перші спроби наукового пояснення феномену музичної терапії з'являються у XVII ст., а широкі експериментальні дослідження проводяться лише у XIX. У роботах В. М. Бехтерева, І. М. Догеля, І. Р. Тарханова й ін. з'являються дані про сприятливий вплив музики на центральну нервову систему, подих, кровообіг, газообмін тощо [10, с. 80].

Однією з перших наукових робіт, присвячених музичній терапії, стала праця німецького фізіолога Г. Гельмгольца „Вчення про слухові відчуття як фізіологічна основа теорії музики” (1863 р.), де подається фізична характеристика звуку, анатомія і фізіологія органу слуху, описуються психологічні феномени тощо.

Автор розглянув механізми музичного слуху, а також питання про сприйняття мелодії і здібності до музики. Г. Гельмгольц розробив резонансну

теорію слуху, згідно якої слухові відчуття виникають у людей завдяки резонуванню внутрішніх органів слуху у відповідь на зовнішні дії. Другою плідною ідеєю Г. Гельмгольца була теорія про те, що одиничний звук є свого роду акордом, звучання якого засноване на законах акустики.

Ці ідеї пізніше були розвинені в роботах В. Штумпфа і М. Майєра.

У 1899 р. невропатолог Джеймс Л. Корнінг провів вперше дослідження з використанням музики для лікування пацієнтів. Перші наукові праці, що досліджують механізм впливу музики на людину, з'явилися в кінці XIX – поч. XX ст.

На зміну емпіричному етапу використання музики прийшов етап експериментально-фізіологічних досліджень. В Росії за ініціативою академіка В. Бехтерева у 1913 році було засновано „Об'єднання з'ясування лікувально-виховного значення музики та її гігієни” [13].

Вчений переконливо довів, що музика позитивно впливає на дихання, кровообіг, усуває зростаюче стомлення, додає фізичної бадьорості. Саме він обґрунтував перевагу слуху над зором, помітивши, що дитина, глуха від народження, розвивається гірше, ніж сліпа. В. Бехтеревим була написана навіть спеціальна рецептура: „Щоб перевести дитину із сумного стану у мажорний, треба спочатку потримати її у цьому стані сумною піснею, а згодом, поступово, перевести в оптимістичний стан ритмічною мажорною піснею” [Цит. за: 13].

Починаючи з XX ст. музикотерапію в медицині почав застосовувати французький психіатр Ескіроль. В 30-х роках – німецькі терапевти при лікуванні виразки шлунку, швейцарські – при лікуванні легких форм туберкульозу. Австрійські акушери за допомогою музики знеболювали пологи. Використання музики і звуку як анестезуючого засобу стало застосовуватися і в стоматологічній і хірургічній практиці. Вся ця прак-

тика стала основою розвитку музикотерапії після Другої Світової війни.

Як навчальна дисципліна, музикотерапія вперше з'явилася в 1918 році у Колумбійському університеті (США), її розробником стала Маргарет Андерсен, музикант з Великої Британії. Поступово була усвідомлена необхідність розробки академічних програм підготовки професійних музикотерапевтів і в інших навчальних закладах, а 1975 в Лондоні був заснований Центр музичної терапії.

У другій половині XX століття інтерес до музичної терапії і механізму її впливу істотно зріс. Зросли й технічні можливості в дослідженні фізіологічних реакцій, що виникають в організмі в процесі музичного сприйняття. Було показано, що музика активно впливає на функції всіх життєво-важливих фізіологічних систем, інтенсивність різних фізіологічних процесів дихання та серцево-судинну систему кровообіг, призводить навіть до певних гормональних та біохімічних змін [6].

На думку О. А. Федій, – сьогодні можна виділити дві протилежні точки зору на концепцію музикотерапії [10].

Прихильники однієї з них вважають, що музикотерапія є частиною психотерапії, орієнтованої на клініку. До них належать, наприклад, К. Бланк, Г. Джедік, Ч. Кохлер, Е. Коффер-Ульріх, Ч. Швабе, Б. Стоквіс та ін.

Прихильники іншої точки зору, такі як А. Понтвік, вважають музикотерапію самостійною дисципліною і намагаються знайти для неї шлях розвитку, що не залежить від інших психотерапевтичних методів.

Слід зазначити, що у наш час музикотерапія застосовується практично в усіх країнах Західної Європи. За В. Петрушиним сьогодні існує три музикотерапевтичні школи:

- шведська (основне завдання вбачається у виявленні негативних переживань через музичний психорезонанс);
- американська (ідея психоаналізу: пригадування під час сеансу пацієнтом

ситуації, які травмували його, та доведення стану до катарсичного розрядження);

– німецька (основний тезис – психофізична єдність людини, на цій основі проводять лікування у комплексі, враховують фізичний, емоційний, комунікативний та органічно регулятивний аспекти) [8].

Ефективність організації та проведення різних форм музикотерапії цілком залежить від професійної компетентності педагога-музикотерапевта.

Перша навчальна програма з підготовки професійних музикотерапевтів у Великобританії була здійснена в Лондоні в 1961 р., а в 1975 р. там же був заснований Центр музичної терапії.

У Німеччині музикотерапевти, підготовлені за системою Нор-доффа-Роббінса, почали роботу в 1978 р. в лікарні Хердеке й у Музичному коледжі в Аахені. У 1985 р. при медичному факультеті університету Вигтен Хердеке був організований Інститут музичної терапії.

Працюючи разом з лікарями і дослідниками, співробітники цього інституту поширили застосування музикотерапії на багато галузей: дитячу і дорослу психіатрію, педіатрію, спинномозкові травми, невропатологію, психосоматичні захворювання, внутрішні хвороби, інтенсивну терапію [10, с. 82].

Пізніше навчальні музично-терапевтичні програми були впроваджені в ряді інших країн Європи. Музична терапія як незалежна дисципліна широко практикується в США; сфера її застосування постійно розширюється в Австралії, Японії, Новій Зеландії, Південній Америці й інших країнах. У США терапевтичне використання музики вперше одержало визнання після другої світової війни, коли музика була з успіхом застосована при лікуванні емоційних розладів у ветеранів.

В 1950 р. була заснована Національна асоціація музичної терапії. В даний час у США зареєстроване близько 3500 професійних музичних терапевтів і потреба у фахівцях цього профілю неухи-

льно зростає. Академічна підготовка в даній галузі вперше була розпочата в університеті штату Мічиган, а потім швидко поширилася в більш ніж 70 коледжів і університетів по всій країні.

В Україні, як і в інших країнах колишнього Радянського Союзу, не існує системи підготовки професійних кадрів в галузі музикотерапії, хоча необхідність у цьому очевидна. В даний час у Московському інституті традиційної медицини і музикотерапії при участі Центру відновлювальної медицини і курортології Мінздраву РФ і Московської медичної академії ім. І. М. Сеченова підготовлена навчальна програма з клінічної музикотерапії, на основі якої з вересня 1999 р. передбачена регулярна підготовка професійних музикотерапевтів [10, с. 83].

Головна ідея шведської школи музикотерапії (теорія психічного резонансу) полягає в тому, що музика є відображенням деяких вихідних форм психічного життя через акустико-гармонічні побудови. В основі теорії музикотерапії В. Рожнова лежить концепція емоційно-стресової терапії, тобто яким чином співвідносяться емоції, що виражаються в музиці з емоціями повсякденного життя та емоціями, які властиві тому чи іншому типу людського темпераменту.

Наукові доробки Л. Брусиловського свідчать про те, що музика широко й успішно використовується в комплексній терапії. Він стверджує, що лікування музикою осіб, які страждають неврозами та неврозоподібними станами, надзвичайно корисні й мають зцілювальний ефект.

М. Поваляєва розглядає музикотерапію як метод корекції емоційних відхилень, страхів, рухових, мовних та поведінкових порушень, комунікативних навичок.

За визначенням К. Шваббе, музикотерапія є формою клініко-медичного лікування, яка за своєю суттю належить до галузі психотерапії, де діють специфічні діагностичні критерії її використання. В ній використовується музика в різних її формах.

У власних дослідженнях К. Шваббе поділяє методи музикотерапії на дві основні групи: активну і рецептивну. Вони, в свою чергу, діляться на методи групової й методи індивідуальної терапії. Методами активної музикотерапії вважаються: інструментальна імпровізація, керована групова терапія співом, рухова імпровізація під музику тощо.

На думку К. О. Щедролоосевої, прийоми музикотерапії, на жаль, не набули широкого застосування у навчально-виховному процесі ні середньої, ні вищої школи на Україні. Одна з причин: вчителі і студенти не володіють необхідними знаннями й вміннями та їх до цього, як правило, не готують [13].

Але попри цього всього в Україні починає визначатися тенденція розширення музикотерапії в педагогічний процес. Проходять апробацію певні форми й методи підготовки педагогів до використання музикотерапії в професійній діяльності. Так, у Полтавському державному педагогічному університеті імені В. Г. Короленка в процес професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів, педагогів-дефектологів та вихователів дошкільних закладів введені спецкурси та курси „Естетотерапія” (з 2002 р.) і „Психолого-педагогічна терапія” (з 2004 р.), де музикотерапія вивчається в рамках самостійного тематичного розділу (О. А. Федій); у Запорізькому національному університеті для студентів педагогічних спеціальностей створений сучасний курс „Соціально-психологічна реабілітація засобами музики (музикотерапія)” (Г. В. Локарева).

Проводяться науково-практичні конференції з музикотерапії як соціально-психологічної реабілітації (м. Запоріжжя) та навчально-методичні семінари з музичної психології та музикотерапії для вчителів музики і практичних психологів загальноосвітніх закладів (Б. М. Грицишин, м. Івано-Франківськ, Обласний інститут післядипломної педагогічної освіти); запроваджений міжнародний проект гармонійного розвитку людини в процесі пі-

знання нею світу та його законів через музикотерапевтичну медико-педагогічну технологію „Гармонія інтелекту і здоров'я „ПіснеЗнайка” (м. Київ, 2002 р.) тощо [11].

Навчальний курс музикотерапії впроваджено в Національній музичній академії України ім. П.Чайковського, Національному педагогічному університеті ім. М. Драгоманова.

Освітньо-професійна програма підготовки магістрів зі спеціальності 025 „Музичне мистецтво” в Мукачівському державному університеті передбачає вивчення навчального курсу „Музикотерапія” (з 2015 н. р.). Дисципліна розглядається як складова змісту професійної підготовки магістрів і побудована на теоретичних основах та концептуальних засадах сучасної музикотерапії.

Ліцензію на проведення музично-терапевтичних сеансів з дітьми першим в Україні отримав у 2003 р. відомий на сьогоднішній день Стефан Недериця – диригент, музичний терапевт, письменник, викладач. Ним презентовано серію аудіо-дисків класичної музики зі звуками природи для розвитку уваги, пам'яті, мислення.

Науковець Н. Павленко довела необхідність впровадження музикотерапії в освітній процес початкової школи. Українська дослідниця зазначила, що досить актуальним і важливим на сьогоднішній час є застосування музики на інтерактивних заняттях як засіб психотерапевтичного впливу на школяра [7].

Як лікувальний метод музикотерапію застосовують у м. Києві в Інституті нетрадиційної медицини, Центрі реабілітації ім. О. Богомольця та у приватних клініках.

Сьогодні вченими музикознавцями, мистецтвознавцями, медиками, психотерапевтами почали активно розроблятися спеціальні музичні „рецепти” для різних захворювань і емоційних станів. Вони використовуються в індивідуальній та груповій психокорекції як фонове супроводження терапії, у поєднанні з пластичними, ритмічними, танцювальними заняттями, співами [11].

Таким чином, позитивний вплив музики позначається не лише на патологічно змінених функціях організму дитини, а й на цілеспрямованому та систематичному формуванні й вихованні особистості, адаптуючи її до умов сьогодення. Виразові засоби музики можна вважати прямими носіями лікувально-виховного впливу. Через це музикотерапія має вплив на емоційний, фізичний, інтелектуальний, соціальний, етичний та естетичний розвиток людини і глибоко діє на її внутрішній стан. Сутність розуміння музикотерапії полягає не лише в її лікувальних можливостях, а ще і в її духовно-виховних засобах, які так важливі в епоху моральної та духо-

вної кризи сьогоденного сучасного українського суспільства.

В зв'язку з цим важливе значення для духовного оздоровлення підростаючого покоління має посісти українська духовна музика, яка формує світоглядні позиції особистості, розвиває її духовність, а також займає певне історичне місце в еволюційному процесі музичного мистецтва.

У перспективі можна залучити духовну музику до активної музичної терапії, запозичуючи досвід передових зарубіжних країн. Але дана проблематика рекомендується для подальших наукових студій.

1. Абу Алі Ібн Сіна. Вибране / Перекл. М. В. Попова. – К., 2005.
2. Аристотель. Поетика. М.: 1957. – 56 с.
3. Дециця М. Біблійний музичний довідник / Мирослав Дециця. – Львів. – 2007. – 64 с.
4. Кутявіна А. Музикотерапія в домашніх умовах / А. Кутявіна // [Електронний ресурс]: Режим доступу // <http://mixladys.ru/psihologija/4626-muzikoterapija-v-domashnih-umovah.html>
5. Музика – цілющий засіб, який працює на рівні дива // [Електронний ресурс]: Режим доступу // <http://blog.ostriv.in.ua/publication/code-67B9165FF8D4F/list-2BD920BFB27>
6. Музикотерапія // [Електронний ресурс]: Режим доступу // <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D1%83%D0%B7%D0%B8%D0%BA%D>
7. Павленко Н. Музикотерапія в інтерактивному навчанні / Наталія Павленко // Естетика і етика педагогічної дії : 36-к наук. праць Полтав. нац. пед. ун-ту ім. В.Г. Короленка Ін-ту пед. освіти освіти дорослих Нац. акад. пед. наук України. – Київ; Полтава, 2013. – Вип. 4. – С.133-144.
8. Петрушин В. И. Музыкальная психотерапия: Теория и практика / В. И. Петрушин // Учеб. пособие для студ. вуз. – М.: ВЛАДОС, 2000. – 176 с.
9. Підлипишина Л.В. Основи арт-терапії / Л. В. Підлипишина. – К.: Марич, 2009. – 60 с.
10. Федій О.А. Естетотерапія / О. А. Федій // Навчальний посібник. - К.: Центр учбової літератури, 2007. – 256 с.
11. Федій О.А. Музикотерапія в професійній діяльності сучасного педагога // [Електронний ресурс]: Режим доступу // <http://www.stationline.org.ua/pedagog/104/18045-muzikoterapiya-v-profesijnij-diyalnosti-suchasnogo-pedagoga.html>
12. Чепига М.П. Стимуляція здоров'я та інтелекту / М. П. Чепига, С. М. Чепига. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2006. – 347 с.
13. Щедролосева К.О. Музикотерапія та її лікувально-педагогічні можливості // [Електронний ресурс]: Режим доступу // <http://stud24.ru/music/muzikoterapiya-ta-lkuvalnopedagogchn-13.mozhlivost/484874.html>
14. Юркова А. Абу Али ибн Сина и его музыкальная терапия / Анна Юркова // „Старинная музыка”. – 2007 г. – № 3-4 (37-38). – С. 31-33.

Психологічні науки

ВПЛИВ СИСТЕМИ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ НА РОЗВИТОК САМОПІЗНАННЯ ПЕДАГОГІВ

Ярема Олена Миколаївна,

доктор психологічних наук, професор кафедри психології Карпатського університету імені Августина Волошина, м. Ужгород

Ключові слова:

професійна позиція педагога, цінності внутрішнього світу особистості, система ціннісних орієнтацій, спрямованість свідомості й поведінки педагога, система цінностей і самосвідомість педагога, гуманізація освіти в розумінні науково-педагогічного колективу

У статті розкривається сутність та зміст системи ціннісних орієнтацій педагога, обґрунтування її ролі у становленні професійного самопізнання, як ціннісно-сміслового ставлення до вчительської професії та до себе, як до суб'єкта педагогічної діяльності.

Keywords:

professing the position of the educator, the internalization of the personality, the system of ordinances, the conviction of the pedagogue of the teacher, the system of values and self-awareness of the teacher, the humanization of the rosum scientific and pedagogical collegium

The article reveals the essence and content of the system of value orientations of the teacher, the substantiation of its role in the development of professional self-knowledge, as a value-semantic attitude towards the teacher's profession and to itself as a subject of pedagogical activity.

Від рівня розвитку професійно та особистісно важливих якостей педагога залежить не тільки соціально-моральне здоров'я країни, але й особисте щастя окремо взятої людини. Тому необхідно знайти значущі резерви в підготовці та підтримці сучасного вчителя. Основними векторами цього процесу є виявлення і зважена оцінка ціннісних пріоритетів сучасного педагога, моделю-

вання системи освіти з урахуванням вимог третього тисячоріччя як тисячоріччя людини, а також розвиток аксіосфери вчителя – духовного центру соціуму.

Професійний менталітет педагога визначається наявністю особливого соціально-психологічного типу особистості, до структури якого імпліцитно включені як типові форми психічного

відображення дійсності, так і специфічні системи ціннісних орієнтацій, соціальних установок, які індивідуально розкриваються у спрямованості на професійно-педагогічну діяльність. Сформованість професійної позиції педагога із сформованою системою ціннісних орієнтацій вважається свідченням рівняного професіоналізму та передумовою подальшого самопізнання педагога самовдосконалення. Наявність такої позиції дозволяє педагогу не лише постійно підвищувати свою професійну компетентність, але й надає йому соціальної і професійної стійкості, підвищує конкурентоспроможність в умовах різноманітних реорганізацій, допомагає усвідомлено вибудовувати етапи власного професійного шляху, протистояти професійно-особистісним деформаціям. Особливе смислоутворення особистості вчителя – усвідомлена система ставлень до різних сторін своєї професії – до себе, дітей, колег, педагогічної діяльності і професії в цілому. Це спосіб самовизначення, прийняття і реалізації педагогом власної професійної і особистісної концепції.

Мета статті – дослідження впливу системи ціннісних орієнтацій педагога на розвиток професійного самопізнання і, як результат, сформованість його професійної позиції.

В ході роботи вирішувались наступні завдання:

- дослідити вплив факторів, які визначають розвиток самопізнання педагога;
- вивчити залежність між різними об'єктами, які потрапляють у сферу його ціннісних орієнтацій;
- окреслити деякі загальні тенденції процесу формування особистості педагога.

Сьогодні актуальним є пошук і використання таких можливостей, які б забезпечували ефективну професійно-педагогічну позицію сучасного педагога. Важливою психологічною умовою цього виступає проблема розвитку самопізнання педагога, джерелом якого будуть його ціннісні орієнтації.

Тривалий час панував погляд, згідно з яким особистість педагога розглядалася як пасивний об'єкт післядипломного процесу. Але практика стверджує, що сучасне життя вимагає необхідності зміщення акцентів з процесу виховання навчання на процеси самовиховання, самопізнання, тобто на зміну самого себе.

Актуальність питання ролі системи ціннісних орієнтацій педагога у професійному самопізнанні обумовлена високими вимогами до системи освіти в напрямку існуючої нагальної потреби не тільки ретельної фахової перепідготовки працівників освіти, але й розширення світогляду, сучасного професійного мислення, високої освіченості, індивідуального усвідомлення значення загальнолюдських цінностей. У процесі отримання вищої освіти та післядипломної підготовки сучасний педагог знайомиться з тим, що принцип пріоритету загальнолюдських цінностей закладено в стратегію і тактику реформування системи освіти. Нова ієрархія цінностей, у якій загальнолюдське стоїть на першому місці, – методологічна ідея, закладена в національні закони, концепції, програми в сфері виховання й освіти. Це у свою чергу впливає з Конституції України, де підтверджено пріоритетність загальнолюдських цінностей. Постанова проблеми загальнолюдських цінностей виникає як відповідь на виклик часу. Тому гуманітарний бік освіти є однією зі складових процесу виховання індивідуальних якостей фахівця.

На сьогодні у психології є досить велика кількість робіт, присвячених проблемі самопізнання особистості. Поряд з фундаментальними роботами теоретико-методологічного плану (Б. Г. Ананьєв, Л. С. Виготський, О. М. Леонтьєв, С. Л. Рубінштейн, А. Г. Спіркін, І. І. Чеснокова, Е. В. Шорохова та ін.), існують дослідження, що стосуються конкретно-практичних аспектів цієї проблеми (М. І. Боришевський, В. М. Козієв, І. С. Кон, В. В. Столін та ін.). Разом із загальними закономірностями розвитку

самопізнання розробляються питання самопізнання (А. В. Захаров), у тому числі в професійній діяльності педагога (В. М. Козієв, В. П. Саврасов, О. М. Боброва, С. В. Васьковська, Л. М. Мітіна).

Перш ніж визначити поняття самопізнання, зауважимо, що воно у психології розглядається у нерозривному зв'язку з більш широким поняттям – самосвідомістю особистості. Тому спершу звернемося до розкриття сутності останнього. Так, Л. М. Мітіна називає самосвідомість процесом, за допомогою якого людина пізнає себе й ставлення до себе. Результатом цього процесу є уявлення людини про саму себе або “Я-концепція”, невід'ємною складовою структури якої виступають саме ціннісні орієнтації особистості [7]. І. І. Чеснокова визначає самосвідомість як “особливо складний процес опосередкованого пізнання себе, що розгортається в часі, пов'язаний з рухом від одиничних ситуативних образів через інтеграцію подібних численних образів у цілісне утворення – у поняття свого власного “Я” як суб'єкта, відмінного від інших суб'єктів” [11, с. 89].

Підкреслюючи пізнавальну природу самосвідомості, І. І. Чеснокова на першому місці в її структурі ставить самопізнання особистості. Функція самопізнання є фундаментальною в тому плані, що воно обслуговує динамічну сторону самосвідомості й лежить в основі всіх інших її функцій. Так чи інакше, у всіх психологічних концепціях, що розглядають структуру самосвідомості, самопізнання включається в самосвідомість як один з його основних, ключових процесів, що забезпечують його зміст і динаміку.

З погляду на вищезазначене, у психології поняття самопізнання визначається, як правило, через категорію самосвідомості. Зокрема, І. С. Кон визначає самопізнання як “...відбиття у свідомості суб'єкта його власних властивостей і якостей” [3, с. 241]. В. В. Столін дає таке визначення самопізнання – «...наповнення самосвідомості змістом, що зв'язує людину з іншими людьми, з

культурою й суспільством у цілому, процес, що відбувається усередині реального спілкування й завдяки йому, у рамках життєдіяльності суб'єкта і його специфічної діяльності» [10, с. 62]. У наведених визначеннях автори виділяють такі моменти: відображувальну і соціальну природу самопізнання, пізнання людиною власних якостей як суб'єкта діяльності й спілкування, наповнення змістом самосвідомості, злиття суб'єкта й об'єкта пізнання. О. М. Боброва у своїй роботі дає визначення самопізнання, що враховує всі ці аспекти: “самопізнання – складний, багаторівневий процес пізнання себе як суб'єкта діяльності й спілкування, побудова та корекція образу “Я”, наповнення змістом самосвідомості особистості” [1, с. 4].

Експериментальні дослідження Л. П. Лесохіної та Т. В. Шадрінової показали, що професійна самосвідомість веде до активного осмислення свого професійного призначення. Практично всі вчені як провідний компонент професійної самосвідомості виділяють професійне самопізнання, що базується на самоаналізі, самооцінці й самопрогнозуванні. Ці характеристики визначають динаміку самосвідомості та професійної діяльності педагога [9, с. 73–75].

О. М. Боброва трактує професійно-педагогічну самосвідомість або рівень самосвідомості професійно-педагогічних умінь як усвідомлення способів використання наявних знань і досвіду для досягнення цілей педагогічної діяльності [1]. В. М. Козієв розглядає професійну самосвідомість педагога як складний особистісний механізм, що відіграє активну регульовальну роль у діяльності вчителя, за допомогою якого стає можливим активний саморозвиток, свідоме формування в самого себе професійно значущих якостей особистості, професійної майстерності. Ю. М. Кулоткін говорить про професійну самосвідомість як про інстанцію, “у якій відбувається оцінка наявних досягнень, планування напрямків саморозвитку, його здійснення тощо” [8, с. 21].

Тільки в тому випадку, коли педагог знає, якими якостями він повинен володіти, якою мірою в нього розвинені ці якості та як вони органічно поєднуються з системою ціннісних орієнтацій, він може свідомо прагнути до формування й розвитку цих якостей у себе. Тільки знання й зіставлення особистістю своїх психологічних особливостей і цінностей з вимогами професійної діяльності може стимулювати в майбутніх педагогів активність, спрямовану на самовдосконалення та самовиховання необхідних якостей.

На думку Л. М. Мітіної, низький рівень розвитку самосвідомості педагога характеризується усвідомленням і самооцінкою лише окремих властивостей і якостей, які складаються в нестійкий образ, що визначає неконструктивну поведінку і педагогічну взаємодію. У педагогів з високим рівнем самосвідомості цілісний образ «Я» вписується у загальну систему його ціннісних орієнтацій, пов'язаних з усвідомленням цілей своєї професійної діяльності і засобів, необхідних для їхнього конструктивного досягнення [7].

Дослідження Н. В. Кузьміної [4] свідчать, що для викладачів високорівня продуктивності характерним є неперервне самопізнання, засноване на гармонійному поєднанні всіх компонентів досвіду, пізнанні інших людей і самого себе (висока аутопсихологічна компетентність). Їм властиві найбільш адекватна самооцінка, особлива чутливість до переваг і недоліків власної особистості та діяльності, вміння зрозуміти причини своїх творчих успіхів і невдач, вміння аналізувати й узагальнювати результати власної професійної діяльності, порівнювати її з роботою інших учителів. Високопродуктивні педагоги завдяки вмільому діагностуванню своїх професійних можливостей успішно регулюють власні педагогічні дії, у вирішенні навчально-виховних завдань досягають високого рівня – моделюють не тільки систему знань учнів, але й формують у них необхідні ціннісні орієнтації і властивості особистості.

Самосвідомість, «Я-концепція» формуються в процесі самопізнання педагога. Міра усвідомлення себе, характер самопізнання залежать від багатьох причин. Особливої уваги заслуговують особистісні цінності. Вони, як і соціальні, існують у вигляді ідеалів, взірця досконалості й остаточно орієнтують індивідуальну діяльність кожного конкретного суб'єкта. В особистісному плані цінність може бути визначена як відношення до предметів і явищ дійсності, яке спрямовує людину до істинного блага, розкриває перед нею можливості життя, сповненого всебічного щастя.

Як основний показник аналізу вивчення кількісних і якісних характеристик ролі ціннісних орієнтацій в утвердженні життєвих пріоритетів визначимо перш за все понятійний апарат. Особливу увагу слід звернути на поняття «життєвий пріоритет», що розглядається як вираження системи домінуючих ціннісних орієнтацій. Це визначає спрямованість її діяльності. Розглядаючи співвідношення пріоритетів особистості з ціннісними орієнтаціями, просліджується їхній зв'язок з діяльністю, адже саме це має суттєве значення в справі діагностики формування активної життєвої позиції.

Коли мова йде про цілеспрямовану діяльність особистості, вона завжди буде певним чином орієнтована відносно цінностей, тому саме в системі цінностей виражається ставлення людини, суспільства до світу. Ціннісна свідомість творить власний світ, світ емоційних переживань, ціннісних образів. У цінній формі людина не об'єктивує, а суб'єктивує зовнішню дійсність, привласнюючи її, надаючи «людського» значення, стверджуючи тотожність з собою. Світ цінностей – це світ практичної діяльності. Наше емоційне ставлення до явищ зовнішнього буття, їх оцінка яка здійснюється в практичному житті.

У зміст категорії «цінності» закладені об'єктивні і суб'єктивні моменти. За своєю суттю цінності об'єктивні, оскільки визначені певними якостями незалежною від особистості об'єктивної при-

роди і соціально-економічними умовами суспільного розвитку. Відношення ж будь-яких явищ до цінностей означає вказівку на їхнє значення для людини, на необхідність оволодіння ними, на мету діяльності. Оцінне відношення завжди припускає наявність суб'єкта, який виражає своє ставлення до об'єкта. Тому цінності одночасно і суб'єктивні, оскільки одні і ті ж реальні явища і предмети дійсності, а також ідеали, до яких прагне людина, можуть бути отожднені з багатьма ціннісними критеріями. Все залежить від того, яким з них особистість надає перевагу. Суб'єктивність цінності, ймовірно, виражається в його ціннісних орієнтаціях, які не є окремими суб'єктивними поняттями, що існують відокремлено один від одного, а створюють цілісну систему взаємовизначених, взаємодіючих елементів. Отже, ціннісні орієнтації – це системно пов'язані соціально значущі уявлення, реально детермінуючі вчинки та дії, які виявляють себе в практичній поведінці особистості з її якісною своєрідністю життєдіяльності, способом життя.

Методологічною основою аналізу впливу ціннісних орієнтацій на формування активних життєвих пріоритетів педагога є розуміння єдності пізнавального і ціннісного відношень: природно-історичного, тобто об'єктивного стану, і реального перебігу процесу, а також ціннісного, тобто нормативного, певного перебігу процесу з точки зору значущості. Ціннісний аспект дає уявлення про напрямки життєдіяльності особистості, їх збіг чи розбіжності з основною тенденцією суспільного розвитку.

Життєві пріоритети особистості розглядаються як система категорій: світогляд, мотиви, потреби, інтереси, переконання, установки, самореалізація. І досить важливе місце тут належить створенню ідеалу, який сприяє усвідомленості особистістю своїх дій і вчинків.

Зміна ціннісних орієнтацій, ідеалу, до якого прагне сьогодні сучасна молодь – засіб для здійснення чогось зовні позитивного, протилежного їй, призведе

до уявлення про цей ідеал та цінності на рівні буденної свідомості як про якусь надприродну силу, що наділена ірреальним існуванням.

Зворотний бік цієї проблеми – зосередження суттєвих характеристик життєдіяльності молодого покоління на боці ідеалу, метафізично відірваного від дійсності, призводить до того, що саму реальність розуміють у викривленому вигляді – молодий спеціаліст починає жити в ірреальному просторі, не орієнтуючись в дійсному часі, в розумінні якого у неї не виникає потреби: орієнтація на цінності перетворюється у фетиш, що сприймається метафізично і не сприяє суспільному розвитку. Подолання такого протиріччя між ідеалом, цінностями і дійсністю полягає не в протиставленні сфери даного і сущого, а в подоланні цього стану, адже молодь не просто реагує на ту чи іншу ситуацію, а визначає її, одночасно “визначаючи” і себе в цій ситуації.

Ціннісні орієнтації настільки усвідомлюються особистістю, наскільки світогляд адекватно відображає дійсність і на цьому обґрунтовує реальні, відповідні законам розвитку природи і суспільства, ідеали людини і шляхи їх досягнення.

Якщо вважати світоглядними лише ті цінності внутрішнього світу особистості педагога, які є соціально значущими, то залишається ще невідомим, чи значать вони те ж саме для нього самого. Тому порівняння цієї чи іншої системи цінностей з іншими цінностями може відрізнити один світогляд від іншого як цінне і прогресивне. Ідейна стабільність ціннісних орієнтацій педагога залежить від того, що в свою чергу забезпечує єдність мислення, переконання і дій.

Узагальнена орієнтація світоглядної свідомості полягає саме в її претензії визначити позицію. Це означає, що в найважливіших життєвих питаннях кожен суб'єкт навчання у змозі обґрунтувати особисті пріоритети як загальні вимоги, що визначають суть особистості. На основі світогляду ціннісні орієн-

тації фіксують перевагу певного виду діяльності, але відображення в ній можуть не знайти. Оскільки ціннісні орієнтації визнають поведінку і причини соціальної діяльності педагога, на перший план виступає не те, що необхідно, без неможливості існування (це вирішується на рівні потреб), не те, що вигідно з точки зору матеріальних умов життя (на рівні зацікавленень), а те, що відповідає уявленням про призначенням людини. Тобто ті норми і ідеали, які виступають результатом діяльності особистості, визначають розвиток її цінностей (ціннісні орієнтації). Тому саме їхня наявність виступає основою для формування життєвих пріоритетів.

У зв'язку з цим навіть спеціально зосереджені на особистості виховні та інші впливи можуть бути ефективними лише в тому разі, якщо вони опосередковані самою особистістю. Саме об'єктивно оцінюючи себе, працівник освіти свідомо, враховуючи умови, що склалися, спрямовує розвиток і реалізацію своїх сутнісних сил, які визначають рівень активності його життєвих пріоритетів, ефективність його самопізнання.

Тому ціннісні орієнтації мають велике значення для розвитку особистості педагога, його самосвідомості та самопізнання, оскільки засвоєний життєвий досвід, який пройшов крізь призму внутрішнього світу особистості, оцінюється, критично переробляється нею і переходить у дійсну позицію, умову самореалізації педагога.

Як акумулятор індивідуального досвіду та самопізнання, механізми ціннісних орієнтацій надають діяльності і поведінці педагога особистісного сенсу, який розкривається через спрямованість на задоволення найбільш фундаментальних потреб у праці, творчості та ін.

Разом з тим, прагнення особистості-світлянина до реалізації цих потреб перебуває в єдності з потребою у реалізації своєї індивідуальності. Ці дві тенденції людської особистості взаємопов'язані і нерозривні. Якщо ж інтереси і по-

треби особистості недостатньо враховані, вона діє на примітивному рівні, щоб уникнути санкції.

Тому цілком очевидно, що між системою цінностей і самопізнанням педагога існує взаємозалежність. Цінності визначають зміст самопізнання, а самопізнання прагне до побудови системи цінностей. Але в цьому симбіозі переважає система цінностей, оскільки вона йде від самого життя народу, від цього історичного досвіду, від політичної ситуації, від віри, від потреб і прагнень до самореалізації тощо. І, власне, в цьому значенні стосовно стратегії система цінностей є визначальною, життєдайною. Тому, на наш погляд, тільки аксіологічний підхід до вивчення життєвих пріоритетів педагога допомагає виділити і конкретизувати змістовний бік освіти, визначити як першочергове завдання формування ціннісних відносин до моральних принципів і норм, що, в кінцевому результаті, сприяє становленню гуманного світогляду. Реалізація аксіологічного підходу передбачає таку постановку навчально-виховного процесу, при якому сучасні вчителі вчаться поступати морально, оцінювати і акцентувати свої вчинки і вчинки інших.

Потреба у впровадженні такої концепції зумовлена, насамперед, необхідністю приведення гуманітарної освіти педагогів у відповідність до тієї системи ціннісних орієнтацій та соціальних нормативів, які визначають поступ людської цивілізації протягом третього тисячоліття. Вона формально не зорієнтована на знання як результат, її зміст і сила – у процесі самопізнання, що знаходиться у гармонічній залежності від системи його ціннісних орієнтацій. За такого підходу істина не може бути єдиною, вона у кожного своя, і кожен має право на своє бачення світу і його пізнання, на творчість власним шляхом. Гуманістична парадигма освіти передбачає, перш за все, розвиток різноманітних форм мислення.

Гуманізацію освіти в розумінні науково-педагогічного колективу означає

створення умов для вирішення першочергових завдань: оволодіння культурною спадщиною гуманістичного спрямування; забезпечення системою інтегрованих знань про суспільство, які б, разом із набутими вміннями, стали основою самопізнання, самоосвіти особистості, виявлення та розвитку її творчого потенціалу; адаптація особистості до навколишнього світу як результат засвоєння необхідних знань, так і формування навичок і вмінь спілкування з іншими людьми на гуманістичній ос-

нові, організації власної діяльності тощо.

Сьогодні національна система освіти та виховання покликана відтворити в сьогоденню поколінні генетичний код рідного народу, його мову, національний характер, своєрідність світосприйняття, національний спосіб мислення, самосвідомість, самопізнання, духовність. А для цього необхідно звернутися до суті ціннісних орієнтацій українського народу і традицій їх формування в історичному розвитку нації.

1. Боброва, Е. М. Психологічні особливості професійного самосвідомості студентів педагогічного вузу: автореф. дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Е. М. Боброва. - М., 2015. - 23 с.
2. Васьковська С. В. Психологічні умови формування професійного самопізнання вчителя: автореф. дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / с. В. Васьківська. - Київ, 2010. - 26 с.
3. Кон, І. С. В пошуках себе: особистість і її самосвідомість / І. С. Кон - М. : Політвид., 2004. - 335 с.
4. Кузьміна, Н. В. Здібності, обдарованість, талант вчителя / Н. В. Кузьміна. -Л. : Знання, 1985. - 32 с.
5. Маркова, А. К. Психологія праці вчителя / А. К. Маркова. - М. : Просвіта, 2013. - 190 с.
6. Метельський, Г. І. Психологічні особливості гностичної діяльності учня / Г. І. Метельський. - Л., 1979. - 136 с.
7. Митина, Л. М. Психологія професійного розвитку учителя / Л. М. Митина. - М. : Вид-во "Флінта", 2012. - 201 с.
8. Моделювання педагогічних ситуацій: Проблеми підвищення якості та ефективності загальнопедагогічної підготовки учителів; під ред. Ю. Н. Кулюткина, Г. С. Сухобська. - М. : Педагогіка, 2001. - 120 с.
9. Професійна діяльність молодого вчителя: Соціально-педагогічний аспект; під ред. С. Г. Вершловського, Л. Н. Лесохиної. - М. : Педагогіка, 1982. - 145 с.
10. Столін, В. В. Самосвідомість особистості / В. В. Столін. - М. : Вид-во МДУ, 2013. - 284 с.
11. Чеснокова, І. І. Проблема самосвідомості в психології / І. І. Чеснокова -М. : Наука, 2007. - 144 с.

ВІД СТУДЕНТСЬКОЇ АУДИТОРІЇ ДО УПРАВЛІНСЬКОГО КАБІНЕТУ (ДОСВІД ЗАЛУЧЕННЯ МОЛОДІ ДО ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ У ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ)

Шевчук Роман Михайлович

кандидат біологічних наук, професор кафедри психології Карпатського університету імені Августина Волошина,
м. Ужгород

Ключові слова:

*державна служба,
публічна
адміністрація,
молодіжна
політика,
управлінська функція,
нова генерація,
студентська молодь*

В статті розглядається система залучення студентської молоді до публічної служби. Запропонований механізм проходження навчання в Школі молодого державного службовця, який показує свою ефективність та сприяє якісному оновленню персоналу публічної адміністрації у Закарпатській області.

Keywords:

*public service,
public administration,
youth policy,
management function,
new generation,
student youth*

The system of attraction of students to the public service is considered, and the mechanism of admission to the School of a young civil servant, which shows its effectiveness and promotes qualitative updating of the public administration staff in Transcarpathian region.

Важливим чинником становлення України як розвинутої правової європейської держави з високим рівнем життя, соціальної стабільності, культури та демократії є створення такої системи публічного (державного) управління, в основі якої була б ефективна професійна діяльність державних і муніципальних службовців. Складність завдань та функцій, покладених на органи публічної влади, зумовлює необхідність оновлення управлінської еліти, залучення до системи управління молодих, професійно підготовлених кадрів. Відповідно одним з найважливіших завдань державної кадрової політики в Україні є виховання й підготовка нової генерації кадрів для органів влади. Саме молоді службовці з притаманними їм енергійністю, мобільністю, від-

критістю до змін здатні ефективно здійснювати управлінські функції в умовах становлення багатопартійної системи, політичної конкуренції, вільних засобів інформації тощо. У зв'язку із цим особливої актуальності набуває залучення до системи публічної служби молодих, професійно та морально підготовлених кадрів, що може стати однією з важливих складових підвищення ефективності публічного управління.

Деякі проблемні питання уже сьогодні потребують розв'язання. Перше: щорічно до системи публічного управління залучаються десятки тисяч молодих людей, але плінність кадрів саме в даному сегменті публічної служби є найвищою. Друге: хоча в загальній чисельності державних службовців Закарпаття частка молодих осіб віком до

27 років становить 40,7 % [1, с. 137], не всі вони підготовлені та здатні до державної служби. Третє: незважаючи на «відкриту» модель державної служби України [2, с. 73], молодим фахівцям не просто потрапити до корпусу державної служби. Тому підготовка нової генерації державних службовців має стати окремим перспективним напрямом кадрової роботи. Із цією метою необхідно розширити управлінську підготовку в закладах вищої та післядипломної освіти, здійснити комплекс заходів з пошуку талановитої молоді для подальшого професійного навчання за спеціальністю «державна служба». [4, с. 43]

Метою статті є окреслення досвіду роботи зі студентською молоддю міжрегіонального управління нацдержслужби у Львівській і Закарпатській областях для залучення її до служби в органах державної влади та органах місцевого самоврядування.

Сьогодні в Україні триває процес зміни управлінських поколінь, формування нової системи залучення молоді до роботи в органах публічної влади. За роки незалежності створені певні правові засади забезпечення процесу оновлення корпусу державної служби. Для реалізації державної молодіжної політики щодо використання перспективної молоді на державній службі розроблено відповідні нормативно-правові акти, основним з яких є Порядок відбору на державну службу перспективних випускників вищих навчальних закладів IV рівня акредитації, затверджений наказом Головного управління державної служби України, Міністерства освіти і науки та Української академії державного управління при Президентові України [3, с. 19].

Однак нинішній порядок доступу до публічної служби в Україні для молоді є проблематичним. Фактично для прийняття на всі посади, окрім найнижчих, в управлінській ієрархії на рівні місцевих державних адміністрацій - спеціаліста I та II категорії та спеціаліста, вимагається наявність стажу роботи. Зрозу-

міло, що така норма унеможливило прихід на державну службу безпосередньо з вищих навчальних закладів талановитої молоді, яка має здібності та бажання працювати для держави. Хоча на сьогоднішній день у Закарпатській області на базі ДВНЗ Ужгородський національний університет, на факультеті суспільних наук відкрито кафедру політології і державного управління де проходить підготовка спеціалістів в освітній галузі «державне управління», міжрегіональним управлінням нацдержслужби у Львівській та Закарпатській областях ініційовано створення Школи молодого державного службовця як одного з ефективних інструментів залучення здібної студентської молоді регіону до публічної служби. Реалізація цієї ідеї 2015 року стала можливою після залучення до справи Закарпатського обласного центру перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ і організацій. За 2015-перше півріччя 2017 року в школі пройшли навчання 185 студентів.

Щорічно у вересні розпочинається добір для навчання студентів 4 курсів провідних вищих навчальних закладів області, а саме: ДВНЗ Ужгородського національного університету, Карпатського університету імені Августина Волошина, Мукачівського державного університету, Ужгородського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету (УТЕІ КНТЕУ), Східноєвропейського слов'янського університету. Зокрема ректорам цих ВНЗ надсилаються листи з проханням рекомендувати для навчання в школі кращих студентів - четвертого курсу, які виявили бажання в подальшому працювати в органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування. На інформаційних стендах вищих навчальних закладів розміщуються оголошення про набір студентів на навчання в школі. Списки формуються після відповідних організаційних заходів працівниками

управління. Остаточне рішення щодо складу майбутньої групи слухачів школи ухвалюється після проведеної з кожним студентом індивідуальної співбесіди, у якій обов'язково враховуються ділові якості особи. Основною умовою зарахування є успішне навчання студента у вищому навчальному закладі, його активна життєва позиція та бажання в майбутньому служити державі.

Управлінням спільно із центром перепідготовки та підвищення кваліфікації узгоджуються всі деталі проведення навчального процесу, а також устанолюється дата відкриття школи в новому навчальному році. На першому занятті проводиться анкетування студентів з метою вивчення основних напрямів, які варто включити до діяльності школи. Результати анкетування свідчать, що студенти, запрошені на навчання, мають бажання докладніше ознайомитися з роботою державних службовців (пройти стажування чи практику в органах державної влади), також більшість із них хотіли би працювати на державній службі.

На запитання: «Що спонукало Вас до навчання в Школі молодого державного службовця?» - студенти відповіли, що в них виникло бажання в майбутньому пов'язати свою професійну діяльність з органами державної влади, ознайомитися з практичною роботою державних службовців, отримати більше інформації про державну службу тощо.

Як показало дослідження, більшість студентів від навчання в школі очікують здобути знання та практичний досвід у сфері державної служби. Вони також запропонували включити до навчального плану питання державних програм щодо залучення молоді на державну службу, перспектив розвитку державної служби в Україні, повноважень державних службовців, відповідальності за невиконання посадових обов'язків, як стати кваліфікованим управлінцем тощо.

Курс навчання - два семестри теоретичних і практичних занять з державного управління, державної служби,

місцевого самоврядування та інших предметів освітньої галузі «державне управління», а також тренінгів, рольових ігор, семінарів з набуття практичних умінь у сфері управлінської діяльності. Для проведення занять запрошуються керівники органів державної влади та органів місцевого самоврядування області, які мають практичний досвід управлінської роботи та наділені педагогічними здібностями. Крім того, деякі предмети викладають провідні фахівці закарпатських університетів. До таких дисциплін належать:

- конституційно-правові засади діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування;
- державна служба та проблеми боротьби з корупцією;
- національна безпека України;
- проблеми та перспективи вступу України до Європейського Союзу та НАТО;
- роль і місце України в сучасному світовому інформаційному просторі;
- актуальні проблеми тендерної рівності у світі та в Україні;
- зв'язки з громадськістю як функція державного управління;
- морально-етичні засади служби в органах державної влади; етикет службових взаємин;
- культура українського ділового спілкування.

Після завершення теоретичної складової слухачі Школи молодого службовця стажуються в облдержадміністрації та її структурних підрозділах, структурних підрозділах міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, Ужгородській міськраді, а також відвідують сесійні засідання Закарпатської облради.

На підсумковому занятті, що проходить у травні, слухачі школи мають можливість висловити свої побажання та підкреслити позитивні моменти, які їм запам'яталися під час навчання та стажування. Після завершення навчання випускники школи отримують відповідні свідоцтва. Найкращих з них зараховують до кадрового резерву органів

місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади, а окремих працевлаштовують в органах публічної влади.

Висновки.

Зважаючи на те, що в Україні відсутня дієва система залучення молоді до публічної служби, запропонований у Закарпатській області механізм проходження навчання в Школі молодого державного службовця дає можливість певною мірою виправити цю ситуацію, виявити та оцінити управлінський по-

тенціал молоді регіону, яка має відповідні здібності та бажання працювати в органах державної влади та в органах місцевого самоврядування. Такий механізм показує свою ефективність, зокрема він сприяє якісному оновленню персоналу публічної адміністрації Закарпатської області, відкриває реальні перспективи вступу на державну та муніципальну службу молодих осіб, які проявили відповідні знання та вміння під час навчального процесу й стажування в органах публічної влади.

1. Кадрова політика і державна служба у сфері публічного управління (регіональний аспект): моногр. / В.М. Мартиненко, С.М. Серьогін, В.О.Євдокимов та ін.: заг.ред. В.М. Мартиненка - Х.: Магістр, 2016. - 219с.
2. Малиновський, В. Я. Державна служба: теорія і практика : навч. посів. / В. Я. Малиновський. - К.: Атіка, 2003. - 160 с.
3. Про затвердження Порядку відбору на державну службу перспективних випускників вищих навчальних закладів IV рівня акредитації : наказ Голодержслужби України, Міносвіти України, Укр. акад. держ. управління при Президентові України : від 30 жовт. 2014 р. : № 80/625/149. - Офіц. вісн. України. - 2014. - № 45. - С. 21.
4. Плоский. К.В. Основні проблеми та напрямки залучення молоді до державної служби/ К.В.Плоский // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. - 2014. - №7. - с.79.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ Й ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ЛЮДЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

Хоркава Світлана Іванівна

доктор філософії, доцент кафедри психології Карпатського університету імені
Августина Волошина,
м. Ужгород

Ключові слова:

*особистісний розвиток,
люди з особливими
потребами,
інтегрована діяльність,
ефективна корекція,
студенти-інваліди,
творчість*

У даній статті розглянуті психологічні аспекти розвитку студентів з особливими потребами. Охарактеризовані чинники, що детермінують формування негативних якостей особистості та деструктивну поведінку студентів.

Keywords:

*personal development,
person with special troughs,
integrated activity effective
correction,
students are disabled,
art*

The article defines the aspects of psychological development of the students with special needs. The main factors that determine the formation of negative qualities of individuality and destructive behavior of the students are revealed.

Постановка проблеми. У даній статті розглянуто психологічні аспекти розвитку студентів з особливими потребами. Охарактеризовані чинники, що детермінують формування негативних якостей особистості і деструктивну поведінку студентів. На даний момент екологічні проблеми на планеті, зростання захворюваності людей, випадків травматизму та інші фактори спричиняють в багатьох країнах світу збільшення кількості інвалідів, серйозні деформації суспільства, загрожуючи важкими наслідками у майбутньому. У нашій державі щорічно на 5-6 тис. збільшується чисельність інвалідів серед дітей та молоді. Значну частину такої молоді становлять студенти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На думку Л. І. Божович, тяжке

хронічне соматичне захворювання змінює соціально-психологічну ситуацію розвитку людини, а відповідно знижує і рівень її психічних можливостей щодо участі суспільно корисній діяльності, веде до звуження кола спілкування з іншими, тобто змінює її внутрішню позицію стосовно усіх обставин життя [1]. Захворювання, інвалідність можуть вплинути на зміну біологічних умов протікання діяльності, витривалість людини щодо навантажень, стійкість її енергетичного потенціалу. Особливо серйозно відзначаються означені проблеми на молоді, яка вступає у вищі навчальні заклади. Проблемам психічного розвитку, дезадаптації студентів з особливими потребами присвячено низку наукових досліджень [4; 5 та ін.].

Метою статті є вивчення особливостей психічного розвитку студентів з обмеженими можливостями. За даними різних наукових досліджень, у 85% студентів із хронічними соматичними захворюваннями, які не впливають на роботу мозку, помітні певне зниження результатів навчання й емоційні розлади. Нерідко трапляються ситуації, за яких студент з особливими потребами, що відстає у навчанні, не лише постійно усвідомлює свої неуспіхи, але й стає постійним об'єктом осуду як вдома, так і у навчальному закладі. Ймовірність такого осуду особливо велика, якщо проблеми мають місце на тлі нормального інтелекту. Результатом такого розвитку подій може стати емоційна депресія або ж протест особистості залежно від її індивідуальних особливостей.

Варто також зазначити, що й госпіталізація студентів-інвалідів неможлива без відриву від занять, а це в свою чергу, порушує процес їх навчання та спілкування. Ліки можуть впливати на студента як седативно, так і збуджуюче, що також заважає нормальній психічній діяльності.

До сьогодні в суспільстві домінує ідея, за якою зменшення функціональних можливостей людини автоматично призводить до звуження кола її потреб. Щодо осіб з інвалідністю, то розмова зі звичайними людьми зазвичай, йде про їхні елементарні потреби, а не про цінності, що визначають сенс їх життя.

У процесі розвитку особистості студента з особливими потребами, його самосвідомості під впливом соціальних чинників відбувається (чи не відбувається) розв'язання тих чи інших суперечностей чи протиріч. Якщо нові для особистості таких студентів суспільні цінності, типи поведінки, що вони вироблені у вищому навчальному закладі, студентській групі, суперечать раніше засвоєним і є складовою її внутрішнього світу, то порушується рівновага між зовнішнім і внутрішнім, виникає психологічний дисонанс. Останній призводить до дезадаптації і створює умови для прояву та закріплення цілої низки

негативних психічних якостей і властивостей особистості тривоги, фрустрації, депресії тощо.

За інтеріоризації суспільного впливу особи з інвалідністю по-різному змінює свої старі стереотипи, поняття, соціальні норми, трансформує їх, тобто відбувається внутрішня реорганізація психологічної структури, внутрішнього світу особистості, яка є складною і, як правило, супроводжується глибокими емоційними переживаннями.

На психічному розвитку студентів-інвалідів негативно позначається факт певної їх соціальної ізоляції, відстороненості від світу. Це гальмує формування в них активної життєвої позиції. У більшості таких студентів не формується стійке почуття довіри до світу. З огляду на це особи з інвалідністю нерідко сприймають усіх людей як негативне оточення. Багато з них, особливо ті, які не відстають від здорових ровесників в інтелектуальній сфері, а мають приховані або слабо виражені дефекти, не живуть повноцінним життям, у них не формується достатня мотивація до спілкування, а відтак результатом є їх замкнутість, «відхід» від людей. За цих умов можливе формування егоцентричної позиції особистості.

Фізичні дефекти студентів-інвалідів значно ускладнюють їхні контакти з довкіллям, обмежують їхню участь у суспільному житті, негативно позначаються на особистісному розвитку: викликають почуття неспокою, невпевненості у собі, призводять до формування комплексу неповноцінності, антисоціальних настроїв.

Розглядаючи проблему порушень психічного розвитку в рідчизні концепції Л.С. Виготського, треба розрізняти дві групи дефектів. До первинного дефекту належать часткові та загальні порушення центральної нервової системи, а також невідповідність рівня психічного розвитку віковій нормі. Первинний дефект є наслідком недорозвинення або ураження мозку та пошкодження інших функцій організму. Вторинний дефект, на думку Л. С. Виготського, ви-

никає в ході розвитку людини з порушеннями психофізіологічного розвитку, коли соціальне оточення не компенсує цих порушень, а навпаки, провокує відхилення в особистісному розвитку.

Найважливішим фактором розвитку вторинного дефекту є соціальна депривація. Дефект, який перешкоджає нормальному спілкуванню з ровесниками, гальмує засвоєння знань і навичок [2; 52].

Особливе місце в групі вторинних дефектів посідають особистісні реакції на первинний дефект. Ставлення до себе і власного дефекту в інваліда є інтеріоризованим ставленням найближчого оточення до нього, як до такого, що має дефекти. Це ставлення впливає на весь хід особистісного розвитку людини з обмеженими можливостями. Наявність дефекту є чинником, що зумовлює виникнення фрустраційних ситуацій, перепон, здатних надати особистісному розвитку несприятливого напрямку. Саме з такими проблемами у ВНЗ зустрічаються педагоги, в інтегрованих групах яких навчаються студенти з обмеженими можливостями.

Для того щоб зняти вторинний дефект, потрібно дивитись на студентів з особливими потребами як на нормальних, здатних до засвоєння основних цінностей людей. Виходом із цієї ситуації є навчання студентів-інвалідів в інтегрованій групі і включення їх до активної різнопланової суспільної діяльності, а також до системи індивідуальної та групової психокорекційної роботи.

Ставлення студента до свого дефекту як зовнішнє ставлення поступово перетворюється на внутрішнє ставлення, на ставлення його до самого себе, що формує самосприйняття, самовідношення й самооцінку [3].

Як засвідчують наші дослідження, студенти з особливими потребами що, підвладні несприятливому впливу середовища, майже безуспішно намагаються заприятелювати з ровесниками і далеко не завжди отримують позитивний результат. А відтак вони прагнуть

поринути у більш безпечний світ сімейного спілкування. Сім'я стає своєрідним захистом від психотравм, які завдаються студенту з інвалідністю соціумом, часто студентською групою і є майже єдиною сферою життєдіяльності, де він сподівається на самоствердження й самосприйняття. І як наслідок, сім'я із чинника розвитку особистості перетворюється на його гальмо. Студенти поза групою ровесників не навчаються долати перешкоди в спілкуванні, розвивати ті якості своєї особистості, які дали б їм змогу самореалізовуватись, ствердитись у колі однолітків, одногрупників, юнаків та дівчат.

Низька самооцінка, негативне ставлення до своєї зовнішності, що підкріплюється оцінками оточення, у студентів з обмеженими можливостями виявляється через високу залежність їх від авторитетних людей, пасивність і нездатність протидіяти впливу середовища. Усе це значно ускладнює вироблення адекватної незалежної самооцінки і породжує негативне самоставлення. Загалом зазначене може спричинити формування так званої невротичної особистості, якій притаманні підвищена тривожність, акцентуованість, ригідність, непевність у власних силах, залежність від інших.

Студентам з обмеженими можливостями завжди важко встановити доброзичливі, що базуються на довірі, взаємини з іншими людьми саме через непевненість у собі. У них наявні суттєві проблеми з особистісним самовизначенням, визначенням у складному життєвому просторі, з вибором привабливої для них професії тощо.

Важливу роль у саморозвитку особистості студента відіграє самооцінка - як показник сформованості «Я-концепції» особистості. Від рівня її адекватності залежать як зміст, так і динаміка просування студента в особистісному розвитку. Самооцінка, ставлення до себе, як результат і показник самосвідомості особистості, є водночас фундаментальною її властивістю, що суттєво впливає на формування змістової структури і

цілісну систему інших психічних особливостей людини. Адекватно усвідомлюване і послідовне емоційно-ціннісне ставлення особистості до себе є центральною ланкою її внутрішнього психічного світу, що створює її єдність і цілісність, погоджуючи й впорядковуючи внутрішні цінності особистості, прийняті нею щодо самої себе.

Низька самооцінка у студентів з обмеженими можливостями може свідчити про їхнє негативне ставлення до себе, неприйняття себе і своєї дефектності, відчуття власної неповноцінності. Адекватна самооцінка з тенденцією до завищення може говорити про позитивне самоставлення студента, сприяти внутрішній узгодженості. Якщо в людини «Я-ідеальне» вельми відрізняється від «Я-реального», вона відчуває психологічний дискомфорт, незадоволеність, у неї може розвинутися невроз. Ознаками психічного здоров'я є здатність адекватно сприймати себе і почуватися комфортно. Якщо «Я-ідеальне» дуже відрізняється від «Я-реального», тобто від реальної поведінки і системи цінностей, це може стати перешкодою на шляху до особистісного розвитку. Такі студенти не можуть досягнути бажаного результату, нерідко фруструють.

Аналіз зв'язку між уявленнями студентів показує, що у більшості студентів норма за (63,3%) позитивний взаємозв'язок між «Я-реальним» і «Я-ідеальним». А в студентів з обмеженими можливостями позитивний зв'язок

встановлено лише у 33,3% студентів з тих, що досліджувались. Крім того, встановлено, що у 40% студентів з обмеженими можливостями існує негативний зв'язок між «Я-реальним» і «Я-ідеальним», що характеризує наявність у них певного рівня тривоги.

Висновки. Провідним фактором, що суттєво впливає на формування індивідуального стилю поведінки студента, є рівень його тривоги. Підвищений ступінь тривоги веде до поступового його закріплення і перетворення на підвищений рівень тривожності студента, як індивідуально-особистісної властивості яка легко з'являється у нього за несприятливих умов навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі.

Шляхами виходу з подібної ситуації є включення студентів з особливими потребами у різні види творчої діяльності в інтегрованій групі. Нею може стати живопис, написання віршів, методи театральної педагогіки, арттерапії. Включення студентів з інвалідністю у такі види творчої діяльності переводить на початковому етапі їх у царину фантазування, уяви а також дає змогу суттєво зменшити розрив між «Я-ідеальним» і «Я-реальним», поступово включаючись у творчу колективну діяльність.

Пошук шляхів ефективної корекції негативних психічних станів студентів з особливими потребами є предметом для подальших наукових пошуків.

1. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – М.: Просвещение, 1968. – 365 с.
2. Выготский Л. С. Педагогическая психология. – М.: Педагогика, 1991. – 480 с.
3. Зейгарник Б. В., Братусь В. С. Очерки по психологии аномального развития личности. – М.: МГУ, 1980. – 157 с.
4. Комар Т. О. Особливості соціальнопсихологічної дезадаптації студентів з обмеженими можливостями та їх психокорекція: Дис. ... канд. психол. наук/ 19.00.07. Хмельницький: НА ДПСУ. – 2005. – 229 с.
5. Томчук М. І., Комар Т. О., Скрипник В. А. Психологія адаптації до навчання студентів з особливими потребами. – Вінниця, 2005. – 227 с.

СУЧАСНА ПСИХОДІАГНОСТИЧНА ТА ПСИХОКОРЕКЦІЙНА РОБОТА ІЗ СІМ'ЄЮ

Сивній Наталія Федорівна

доктор філософії, доцент кафедри психології Карпатського університету імені Августина Волошина,
м. Ужгород

Ключові слова:

*сімейний діагноз,
психологічні особливості сім'ї,
метод символдрами,
малювання та аналітична бесіда,
психологічне здоров'я,
груповий мотив,
амбівалентність символу,
символоутворення,
символіка кольору,
емпатична підтримка,
аутоінтерпритація*

Викладання основ психодіагностичної та корекційної дисциплін студентам вищих навчальних закладів, майбутнім практичним психологам, потребує включення в програмне навчання основ теорії та практики новітніх психодіагностичних та психокорекційних методик в роботі з сім'єю. Дослідження сімейно-родинних стосунків, які зазнали значних трансформацій разом із усім нашим суспільством, є надзвичайно важливим на сучасному етапі – саме ці питання висвітлюються у статті.

Keywords:

*family diagnosis,
psychological peculiarities of the family,
method of symbols,
drawing and analytical conversation,
psychological health,
group motive,
symbolic ambivalence,
symbol formation,
symbolic of color,
empathic support,
autointerpretation*

Teaching the basics of psychodiagnostic and correction disciplines for students of higher educational institutions, the future for practical psychologists, requires inclusion in the program of study of the foundations of the theory and practice of the newest psycho-diagnostic and psycho-correction techniques in working with the family. The study of family-familial relationships that have undergone significant transformations, along with our entire society, is extremely important at the present stage – these issues are covered in the article.

Нині, в умовах кризи, українська сім'я, зазнає посиленого тиску проблем, які йдуть від зовнішнього середовища та індивідуальних труднощів її членів, пов'язаних із здоров'ям, психосоматичними розладами, емоційно-поведінковими і когнітивними проявами тривалого стресу. Так, наприклад, за

статистичними даними розлучень, майже кожна друга сім'я розпадається (48%), збільшується кількість союзів між чоловіками та жінками поза шлюбом на основі приватної домовленості, збільшується кількість неповних сімей, матерів-одиночок, бездомних дітей, дітей-сиріт і т.д.

На загально теоретичному рівні проблему психології сімейних відносин вивчали вітчизняні та зарубіжні дослідники як: Ю. Альошина, А. Варга, О. Захаров, М. Кабанов, М. Обозов, Я. Обухов, Т. Романова, В. Сатір, В. Торохтій, Є. Ейдемільлер та ін.

Значний внесок в розробці нових технологій у галузі практичної допомоги сім'ї зроблено співробітниками лабораторії консультативної психології та психотерапії інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України (керівник лабораторії З. Кісарчук).

Серед численних підходів до роботи із сім'єю особливе місце займає метод символдрами.

Символдраму можна охарактеризувати за допомогою метафори, як "психоаналіз за допомогою образів". Цей метод розробив відомий німецький психотерапевт Ханс Карл Льюнер (1919-1996). В основу метода покладено принцип вільного фантазування у формі образів – "малюнків" на тему (мотив), що задає психотерапевт.

Концептуальна основа методу – аналіз несвідомого та передсвідомого конфлікту, афективно-інстинктивних імпульсів, процесів та механізмів захисту як відображення актуальних емоційно-особистісних проблем, аналіз онтогенетичних форм конфліктів раннього дитинства. Психотерапевт виконує при цьому роль контролера, що супроводжує та спрямовує.

За первинною заявкою починається не менш важливий етап – установлення контакту з усіма членами родини та визначення рамок консультування. Метою вивчення сім'ї є, по-перше, встановлення сімейного діагнозу, тобто чи має він справу з порушеннями в роботі родини як системи, чи з індивідуальними проблемами когось із членів родини; по-друге, визначення тих психологічних особливостей сім'ї та її членів, від яких залежить корекція нервово-психічних розладів (і які, відповідно, потрібно враховувати при обиранні методів сімейної психотерапії). Одночасно досягається домовленість, що ви-

значає: час, місце, періодичність зустрічей, правила відвідування сеансів та інші організаційні питання.

Особливу увагу треба приділити етапу збору інформації про майбутнє, сьогодення й минуле родини, ознакою його закінчення є:

- з'ясування бажаного майбутнього всіх членів родини (разом і окремо);
- достатність інформації про перешкоди на шляху до цього майбутнього;
- історія запитання: звідки виникли перешкоди?
- з'ясування того, як члени родини сприяють виникненню її підтримці проблеми;
- з'ясування тих способів, за допомогою яких вони вміють переборювати проблеми;
- знання про ресурси, використання яких допоможе впоратись з перешкодами і досягти бажаного результату.

Іноді буває досить лише цієї фази, щоб родина одержала можливість самостійного досягнення своєї мети, іноді необхідний наступний етап – терапевтичне втручання. Терапевт має керуватися наступною системою переконань:

- будь-яка родина сильніша за будь-якою психотерапевта, тому не супереч, а підсилюй те, що є;
- родина – це живий організм, що розвивається, тому не анатомуй, а допомагай рости.

Важливим кроком психотерапевта є підштовхнути навідними питаннями клієнта до аутоінтерпретації.

Емпатична підтримка – один із найважливіших принципів кататимно-імагінативної психотерапії. Аналіз малюнку включає в себе інтерпретацію основного кольору малюнку, його фону, окремих елементів.

Відомо, що колір відображує різноманітні емоційні стани людини. Символіка кольору визначається одразу багатьма факторами – як успадкування, так інформуються при житті. При цьому на утворення символу може впливати будь-яка дія, починаючи із внутріш-

ньоутробного розвитку, особливо протікання вагітності у матері; пологів, розвитку в дитячому віці і т.п., навіть до актуального стану, в якому клієнт знаходиться зараз.

Символоутворення формується по принципу згущення. Цей важливий аналітичний принцип передбачає, що в кожному образі або елементі малюнку одночасно проявляються символічні відображення багатьох різних дій, що відбувалися із клієнтом у різний час. Інший важливий принцип символотворення – принцип амбівалентності – який передбачає у одного й того ж самого символу наявність прямо протилежних значень.

Враховуючи багатоплановість, багатозначність та амбівалентність символу, ми не можемо робити однозначні висновки, спираючись лише тільки на один малюнок. Інтерпретацію можна робити лише на рівні гіпотези.

Як правило, проблема чи внутрішній конфлікт особистості відображується в різних формах у кожному наступному малюнку. Це дозволяє зробити спеціалісту досить об'єктивні та достовірні діагностичні висновки, узагальнюючи всі наявні матеріали.

Для психодіагностики та психотерапії сімейних відносин у символдрамі виділяють роботу з такими мотивами, як "Прогулянка під дощем", "Сходження на гору", "Місце, де нам було добре", "Озеро".

Мотив "Озеро" може бути використаний як індивідуально, так і у формі психотерапії пар, коли образи одночасно уявляють подружжя або партнери.

Перед тим як задати мотив подружжю, із ними проводиться бесіда, у ході якої збирається анамнез.

Після релаксації психолог пропонує інструкцію, щоб подружжя або партнери спробували уявити, що вони стоять на дорозі, яка веде до озера; докладно описати його і спробувати підійти до самого берега, потім обійти його з різних боків. Важливо з'ясувати, яка зараз пора року, ранок, день, вечір, ніч; погода. Структурування образу дає можли-

вість клієнту глибше зануритися в КПО (кататимне переживання образів), а терапевту уявити його настрій.

Психотерапевт виконує роль супроводжуючого по образу і надає такі інструкції клієнтам:

" Ви підходите до озера.

Роздивіться, яке це озеро: якої воно форми, розміру, який настрій у цього озера?

Як воно впливає на вас?

Спробуйте розійтись у різні боки, та продовжуйте просуватися на одинці, кожен сам собі вздовж берега озера.

Зверніть увагу, як близько ви знаходитесь до води? Яка вода у озері? Як це впливає на вас?

Який берег озера: високий, низький? Який ґрунт? Як швидко Ви просуваєтесь?

Продовжуйте...

Що ви ще бачите?

Що відбувається?

Як це на вас впливає?

Що хочеться зробити?

Зробити це...

Що зараз відбувається?

Продовжуйте...

Коли вважаєте за потрібне, завершуйте свою подорож у безпечному місці.

Стисніть руки, вдихніть і можете завершити."

Коли задається груповий мотив, потрібно супроводжувати обох клієнтів найбільш загальними фразами. Необхідно робити паузи, спостерігаючи за реакцією подружжя. Якщо так сталося, що один із клієнтів вийшов із трансу і не хоче продовжувати роботу, необхідно дати йому знак, щоб він не говорив до кінця сесії. При обговоренні необхідно з'ясувати, що саме було причиною виходу із КПО, і як до цього ставиться його партнер.

В кінці сеансу психолог дає три хвилини на самостійне розгорнення та завершення образу. Потім проводиться емоційний моніторинг, де з'ясовується, які образи викликали приємні відчуття, які були неприємними, яке загальне враження від образу.

Наведемо приклад роботи з парою (чоловікові -24 роки, дружині - 20 років), сімейний стаж, складає 8 місяців. Дмитро працює у військовій частині, Наталія – у приватному магазині касиром. Мешкають у квартирі, яку орендують. Дітей не мають.

Дмитро народився у повній родині, але батько рано помер. Він має двох молодших братів. Як говорить, мати приділяла їм дуже мало уваги. Дмитру подобається командувати та всіх контролювати, тому, прийшовши з армії, пішов працювати у військову частину. Наталія привабила Дмитра тим, що ніколи не суперечила йому.

Наталія єдина дитина у сім'ї, із повної родини. Виросла в матеріальному достатку. Батьки довіряли їй, тому не дуже опікували. Наталія була ініціатором звернення за допомогою психолога.

Свою проблему в сімейних відносинах вони сформулювали так: Дмитро звик контролювати всі дії Наталії, тому не дозволяє проводити їй час окремо від нього, внаслідок цього, жінка постійно затримується на роботі, щоб відчувати свободу дій, чим дуже не задоволений чоловік.

У ході сеансу символдрами (кататимне переживання образів, малювання та аналітична бесіда) подружжя зрозуміло витоки конфліктної ситуації у сім'ї. На подальших сеансах психотера-

пії необхідно вивчити психологічне здоров'я їх сім'ї, за допомогою наступних методик:

– "подібність сімейних цінностей", що відбиває ступінь близькості життєвих позицій кожного члена сім'ї в основних сферах її життєдіяльності;

– "функціонально-рольова узгодженість", що ґрунтується на основі розвитку соціально-психологічних механізмів внутрішньо-сімейної інтеграції;

– "соціально-рольова адекватність", що розкриває особливості сприйняття членами своїх соціальних ролей і їхнє ставлення до цих ролей;

– "адаптивність у мікросоціальних стосунках", що побудована з урахуванням необхідності рівноваги в афективній, когнітивній і поведінковій сферах взаємин у сім'ї;

– "емоційна задоволеність", що ґрунтується на порівнянні очікувань і реальних досягнень членів сім'ї;

– "спрямованість на сімейне довголіття", що виявляє особливості розвитку і реалізації потреб особистості в сім'ї та складанні планів на майбутнє.

Узагальнений показник психологічного здоров'я сім'ї виступає інтегральною характеристикою загальних тенденцій благополуччя сім'ї. Виходячи із отриманих даних, слід планувати подальшу психокорекційну роботу із сім'єю.

1. Бендлер Р., Гриндер Д., Сатир В. Семейная терапия и НЛП. - М.: Институт общегуманитарных исследований. 2012. - 243 с.
2. Варга А.Я. Системная семейная психотерапия: Краткий лекционный курс. - СПб.: Речь, 2015. - 144 с.
3. Волкова А.Н., Трапезникова Т.М. Методические проблемы диагностики супружеских отношений // Вопросы психологии. - 1985. - №5 - С. 110-116.
4. Гребенников И.Ф. Основы семейной жизни. М.: Просвещение, 1991. - 153 с.
5. Джордж Рики, Кристиани Тереза Консультирование: теория и практика / Пер. с англ. А. Шадура. - Изд-во Эксмо, 2012. - 448 с. (Серия «Искусство консультирования»)
6. Елизаров А.Н. Основы индивидуального и семейного психологического консультирования. Учебное пособие. - Москва, 2003. - 335 с
7. Кабанов М.М., Личко А.Е., Смирнов В.Н. Методы психологической диагностики и коррекции в клинике.-Л., 2013. - 310
8. Ковальова Л. Психологічні аспекти подружніх конфліктів. Матеріали студентської наукової конференції, присвяченої 170-річчю з дня народження Ю. Федьковича (12-13 травня 2004). - Чернівці, 2004. - С. 143-144.
9. Ковалев С.В. Психология современной семьи. М.: Просвещение, 1988. - 185 с.
10. Сатир В. Как строить себя и свою семью. - М., 1992. - 96 с.
11. Сатир В. Психотерапия семьи. - СПб.: Речь, 2000. - 283 с. (Психотерапия на практике).

12. Семья в психологической консультации: Опыт и проблемы психологического консультирования / НИИ общ. и пед. психологии АПН ССР; [А.А. Бодалев и др.]; Под ред. А.А. Бодалева, В.В. Столина. – М. Педагогика, 1989. – 206 с.
 13. Эйдемиллер Э.Г., Юстицкис В. Психология и психотерапия семьи СПб.: Питер, 1999. – 656 с. (Сер. «Мастера психологии»).
-

Наукове видання

Збірник наукових праць

«Україна – Цивілізація»

Том 6.

*Консолідація української держави, нації та церкви:
зовнішні та внутрішні чинники*

Scientific edition

Collection of scientific papers

«Ukraine – Civilization»

Vol. 6.

*Consolidation of the Ukrainian State, Nation and Church:
External and Internal Factors*

ЗАСНОВНИКИ:

Карпатський університет імені Августина Волошина

Українська богословська академія

Міжнародна академія богословських наук

Головний редактор – Бедь В.В.
Відповідальний секретар – Гайданка Є.І.

Рекомендовано до видання 29 листопада 2017 р.

Формат 60×90 1/16 Ум. друк. арк. – 154.

Макет розроблено: Є.І. Гайданка.

Верстка: Є.І. Гайданка

88000, Україна, м. Ужгород, вул. Гойди, 4,

тел/факс: +38 (0312) 61-29-45, e-mail: haydankayew@ukr.net